mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

Lanstyák István

A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIÁBAN

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén

III.

Sorozatszerkesztő
KONTRA MIKLÓS

Lanstyák István

A MAGYAR NYELV SZLOVÁKIÁBAN

OSIRIS KIADÓ • KALLIGRAM KÖNYVKIADÓ • MTA KISEBBSÉGKUTATÓ MŰHELY
Budapest–Pozsony, 2000

Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián.
Kisebbségi konfliktusok, megoldási alternatívák Kelet-Közép-Európában.

Lektorálta
JULIET LANGMAN

Minden jog fenntartva.
Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

© Lanstyák István, 2000
© Osiris Kiadó, 2000

A kiadásért felel az Osiris Kiadó igazgatója
Műszaki szerkesztő Kállainé Horváth Andrea
A nyomdai előkészítés és a sokszorosítás
az Osiris Kft. munkája
Töredelő Szeles János

ISBN 963 379 827 2
ISSN 1419–323X

Tartalom

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE 9

ÁBRÁK JEGYZÉKE 11

SOROZATSZERKESZTŐI ELŐSZÓ 15

BEVEZETÉS 19

1. SZLOVÁKIA ETNIKAI KÉPE 29
1.1. Szlovákok 30
1.2. Magyarok 32
1.3. Cigányok 33
1.4. Csehek 35
1.5. Ruszinok/ukránok 36
1.6. Németek 37
1.7. Lengyelek 38
1.8. Horvátok 39
1.9. Zsidók 40

2. A MAGYAR KISEBBSÉG NÉHÁNY JELLEMZŐJE 41
2.1. Lélekszáma, összlakosságon belüli részaránya 41
2.2. Földrajzi elhelyezkedése és településszerkezete 45
2.2.1. Magyar nyelvterület 47
2.2.2. Jellemző településtípusok 52
2.2.3. Közigazgatási megoszlás 53
2.3. Gazdasági-társadalmi szerkezete 55
2.3.1. Gazdasági aktivitása és a gazdasági ágazatok szerinti megoszlása 55
2.3.2. Társadalmi csoportok szerinti megoszlása 56
2.4. Műveltségi szerkezete 57

2.5. Felekezeti megoszlása 58
2.6. Azonosságtudata és attitűdjei 60
2.6.1. A szlovákiai magyarok nemzeti kötődése 62
2.6.2. Attitűdök 68
2.7. Kapcsolattartás, vegyes házasságok 70
2.8. Néprajzi és nyelvi tagolódása 75

3. POLITIKA 77
3.1 Politikai berendezkedés és az állam kisebbségpolitikája általában 77
3.2. A magyar kisebbség (kisebbség)politikai törekvései 81
3.3. Kisebbségpolitika a gazdaságban 84
3.4. Kisebbségpolitika az oktatásban 87
3.5. Kisebbségpolitika a (magas) kultúrában 89
3.6. Kisebbségpolitika a hitéletben 90
3.7. A nemzeti kisebbségek jogállása 91

4. NYELVHASZNÁLAT 93
4.1. A kisebbségi nyelvek jelenlegi státusa 93
4.1.1. Az 1990. évi nyelvtörvény 94
4.1.2. Az alapvető jogok és szabadságjogok kartája és az alkotmány 96
4.1.3. A névhasználat jogi szabályozása 97
4.1.4. A magyar–szlovák alapszerződés 98
4.1.5. Az 1995. évi államnyelvtörvény 99
4.1.6. Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény 104
4.2. A magyar nyelv az oktatásban 110
4.3. A magyar nyelv a (magas) kultúrában 115
4.4. A magyar nyelv a hitéletben 119
4.5. A magyar nyelv a nyilvános nyelvhasználat különböző színterein 121
4.6. Nyelvi konfliktusok 128
4.6.1. Magyar–szlovák nyelvi konfliktusok 129
4.6.2. Magyar–magyar nyelvi konfliktusok 131
4.6.3. Szlovák–szlovák nyelvi konfliktusok 132
4.6.4. A nyelvhasználat mint frusztráló tényező 134
4.6.5. Inzultusok 135
4.6.6. Megfélemlített anyanyelvhasználat 137

5. KÉTNYELVŰSÉG A SZLOVÁKIAI MAGYAR BESZÉLŐKÖZÖSSÉGBEN 140
5.1. Nyelvismeret 141
5.1.1. A magyar és a szlovák nyelv ismerete önbevallás alapján 142
5.1.2. A két nyelv ismeretének mértéke egymáshoz viszonyítva 144
5.2. A nyelvek presztízse 145
5.3. A kétnyelvűség típusai 149
5.4. A szlovákiai magyar beszélőközösség kódkészlete 152
5.4.1. A magyar standard szlovákiai változata 153
5.4.2. A szlovákiai magyar nyelvjárások 155
5.4.3. A mindennapi (beszélt) nyelv 156
5.4.4. Szaknyelvek 156

6. A KÉTNYELVŰSÉG NYELVHASZNÁLATI MEGNYILVÁNULÁSAI 158
6.1. Kódvált(ogat)ás 158
6.1.1. Kódváltás homogén csoportokban 159
6.1.2. Kódváltás heterogén csoportokban 166
6.1.3. Kódváltás az írott nyelvben 168
6.1.4. Tulajdonnevek használata: kódváltás és kódtartás 172
6.2. Nyelvi hiány és nyelvi bizonytalanság 176
6.2.1. A nyelvi hiány kiküszöbölése 177
6.2.2. Állandósult nyelvi hiány 179
6.2.3. A nyelvi hiány megítélése 182
6.2.4. Nyelvi bizonytalanság 184
6.3. Túláltalánosítás és egyszerűsítés 185
6.3.1. Mibenléte és példái 185
6.3.2. A túláltalánosítás sajátos típusai 186
6.4. Normatúlteljesítés 190
6.5. Interferencia és kölcsönzés 192
6.5.1. Nyelven belüli és nyelvközi interferencia 193
6.5.2. Szókölcsönzés 194
6.5.3. Hangtani kölcsönzés 199
6.5.4. Alaktani kölcsönzés 200
6.5.5. Mondattani kölcsönzés 206
6.6. Nyelvvesztés, nyelvcsere 227
6.7. A kétnyelvűek nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdök 228

7. ÖSSZEFOGLALÓ HELYETT: FOGJÁK BESZÉLNI UNOKÁINK IS? 234

8. FORRÁSOK ÉS SZAKIRODALOM 238
8.1. Szovákia etnikai képe 238
8.2. A magyar kisebbség néhány jellemzője 239
8.3. Politika 241
8.4. Nyelvhasználat 242
8.5. Kétnyelvűség a szlovákiai magyar beszélőközösségben 244
8.6. A kétnyelvűség nyelvhasználati megnyilvánulásai 245
8.7. Összegzés 247

SZUBJEKTÍV UTÓSZÓ 248

JEGYZETEK 255

MELLÉKLETEK 283
1. Nyelvhasználati kérdőív 283
2. Kereszttáblák 301

IRODALOM 335

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ 353

SUMMARY 365

ZHRNUTIE 367

Táblázatok jegyzéke

1.1. táblázat. *A népesség nemzetiségi megoszlásának változása Szlovákia mai területén 1910 és 1991 között. (Gyurgyík 1994a: 85)* 30

2.1. táblázat. *A szlovákiai magyarok és az általuk lakott helységek megoszlása a magyarok aránykategóriái szerint 1970-ben és 1991-ben. (Gyurgyík 1994a: 87 alapján)* 50

2.2. táblázat. *Szlovákia néhány nemzetiségének felekezeti megoszlása. (FSU–SLDB 1991 alapján)* 58

2.3. táblázat. *Szlovákia össznépességének és magyar nemzetiségű lakosainak felekezeti megoszlása 1991-ben. (Gyurgyík 1994a: 121 alapján)* 59

2.4. táblázat. *A különféle földrajzi és politikai egységekhez erősen kötődő adatközlők száma és százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)* 63

2.5. táblázat. *A magyar, szlovák, ill. más országokban élő sportolóknak/csapatoknak való szurkolás. (Terepadatok 1996; N=108)* 64

4.1. táblázat. *A szlovákiai óvodákra/iskolákra (ezen belül a magyar nyelvűekre), ill. az ezeket látogató óvodásokra/iskolásokra vonatkozó adatok az 1996–1997-es tanévből. (László 1998: 169–173 alapján)* 112

4.2. táblázat. *Egyes tévéműsorokat nézők száma és százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)* 119

4.3. táblázat. *Magyar többségű falusi (peredi) adatközlők nyilvános nyelvhasználata saját falujukban. (Terepadatok 1996; N=36)* 122

4.4. táblázat. *Az adatközlők nyilvános magyar nyelvhasználata Vágsellyén, Dunaszerdahelyen és Losoncon. (Terepadatok 1996; N=108)* 123
4.5. táblázat. *Az adatközlők nyilvános szlovák nyelvhasználata Vágsellyén, Dunaszerdahelyen és Losoncon. (Terepadatok 1996; N=108)* 124
4.6. táblázat. *Nyelvtudás és boldogulás Dél-Szlovákiában. (Terepadatok 1996; N=108)* 126
4.7. táblázat. *Csak magyarul tudók boldogulása Dél-Szlovákia három településén. (Terepadatok 1996; N=108)* 127
5.1. táblázat. *A magyar anyanyelvű adatközlők magyar nyelvtudása saját bevallásuk alapján településtípusok szerint. (Terepadatok 1996; N=108)* 143
5.2. táblázat. *A magyar anyanyelvű adatközlők szlovák nyelvtudása saját bevallásuk alapján településtípusok szerint. (Terepadatok 1996; N=108)* 143

Ábrák jegyzéke

0.1. ábra. *Az egyes iskolázottsági csoportokba tartozó adatközlők száma a szlovákiai RSS-mintában. (Terepadatok 1996; N=108)* 22

1.1. ábra. *A szlovákok, magyarok, németek és ruszinok lélekszámának változása Szlovákia mai területén 1910 és 1991 között. (Az 1.1. táblázat és Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 56 adatai alapján)* 32

2.1. térkép. *A mai Szlovákia területének etnikai térképe 1910-ben. (Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 60 alapján)* 48

2.2. térkép. *Szlovákia területének etnikai térképe 1991-ben. (Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 74 alapján)* 49

2.3. ábra. *A magyarok százalékaránya a 0–10, 10–20, 20–30, 30–40, 40–50, 50–60, 60–70, 70–80, 80–90 és 90–100%-ban magyarok által lakott községekben 1991-ben. (Gyurgyík 1994a:87 alapján; N=567 296)* 50

2.4. ábra. *A szlovákiai magyarok felekezeti megoszlása 1991-ben (Gyurgyík 1994a:121 alapján; N=567 296)* 60

2.5. ábra. *A különféle földrajzi és politikai egységekhez erősen kötődő adatközlők százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)* 63

2.6. ábra. *A magyar, szlovák, illetve más országokban élő sportolóknak/csapatoknak szurkoló adatközlők százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)* 64

2.7. ábra. *A magyar nemzethez, illetve a szlovákiai magyarsághoz nagyon erősen és erősen kötődő adatközlők százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)* 65

4.1. ábra. *A szlovák nevelési nyelvű óvodát, valamint a szlovák tannyelvű iskolák különböző típusait látogató magyar nemzetiségű fiatalok százalékaránya az 1996/1997-es*

tanévben az érintett típusú tanintézményt látogató összes magyar nemzetiségű személyhez viszonyítva. (László 1998: 169–173 alapján) 113

4.2. ábra. *Az egyes rádióadókat hallgató, illetve tévéadókat nézők adatközlők százalékaránya (Terepadatok 1996; N=108)* 118

6.1. ábra. *Az illativusi* -ban/-ben *ragos főnevet tartalmazó két mondatot elfogadó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottsági csoportok szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 187

6.2. ábra. *A túlhelyesbített* megválasztja *és* nyitja *igealakokat tartalmazó mondatok elfogadása a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottsági csoportok és nemek szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 188

6.3. ábra. *Az* alszom, vitatkozom, iszom *és* elkésem *ikes ragozású formákat választó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 36 alapján)* 191

6.4. ábra. *A* bankkönyvecskéket *kicsinyítő képzős formát tartalmazó mondatot elfogadó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, településtípusok szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 201

6.5. ábra. *A* kezecskédet, *ill. a* kis kezedet *formát választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, korcsoportok és településtípusok szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 202

6.6. ábra. *A* kenyérkét, *ill. a* kenyeret *formát választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, korcsoportok és településtípusok szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 203

6.7. ábra. *A* kávécska, kezecskédet *és a* kenyérkét *kicsinyítő képzős formákat választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai és a magyarországi RSS-mintában. (Terepadatok 1996; N=215)* 204

6.8. ábra. *A* főnök után *kontaktusváltozatot választó adatközlők százalékaránya a magyarországi és a szlovákiai RSS-mintában, valamint a Sofuhe-minta három csoportjában. (Terepadatok 1996; N=215. Lanstyák–Szabómihály 1997: 109)* 208

6.9. ábra. *Az* -on/-en/-ön *külviszonyragot használó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában településtípusok szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 209
6.10. ábra. *A segédige és a főnévi igenév nemstandard szórendjét választó adatközlők száma a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottság szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 210
6.11. ábra. *A* buszozás, *ill. az* utazás busszal *formát tartalmazó mondatot választó adatközlők száma a szlovákiai RSS-mintában, korosztály és iskolázottság szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 212
6.12. ábra. *A többes számú formákat választó, ill. használó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottság szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 214
6.13. ábra. *A többes számú formákat használó, ill. választó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 81–82 alapján)* 215
6.14. ábra. *A többes számú formákat használó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában egyes, ill. többes számú előzmény után. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 81)* 215
6.15. ábra. *A* helyeken, *ill. a* helyen *formát használó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 84 alapján)* 216
6.16. ábra. *Az állapotféle határozók többes számú változatát választó, ill. használó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 86)* 218
6.17. ábra. *Az állapotféle határozó többes számú változatát választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, végzettség szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 219
6.18. ábra. *A birtokos személyjel nélküli főneveket elfogadó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 69, 71 alapján)* 220

6.19. ábra. *A -nő utótagú foglalkozásneveket használó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 72–73 alapján)* 222
6.20. ábra. *A -nő utótagú foglalkozásneveket használó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottság szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 223
6.21. ábra. *A második, ill. harmadik személyű névmási tárgyat választó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 91 alapján)* 224
6.22. ábra. *A második, harmadik, ill. első személyű névmási tárgyat választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai és a magyarországi RSS-mintában. (Terepadatok 1996; N=215)* 225
6.23. ábra. *A második, harmadik, ill. első személyű névmási tárgyat választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottság szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108)* 228

Sorozatszerkesztői előszó

Tabut feszeget és méhkasba nyúl, aki a kisebbségben élő magyarok nyelvét kutatja a XX. század utolsó évtizedében. Tabut feszeget, mert a magyar nyelvtudomány a Trianont követő hét évtizedben a kétnyelvűségbe került kisebbségi magyarok nyelvhasználatát nemigen vizsgálta tudományos objektivitással. Ennek egyik súlyos oka a politikai diktatúra volt: 1990-ig mindössze a vasfüggönyön túli, burgenlandi és amerikai magyar kétnyelvűségről készültek érdemleges nyelvészeti elemzések. De volt egy másik ok is: a magyar nyelvművelő hagyomány, ami a helyesnek, választékosnak, magyarosnak vélt vagy annak kikiáltott nyelvi ideált propagálja, s eközben a kétnyelvű magyarokat az egynyelvűeknek felállított mércével méricskéli. A nyelvtudomány azt vizsgálja, hogy miként használják/beszélik az emberek nyelvüket, miközben élik mindennapi életüket. Az ilyen kutatás jóval nehezebb, de sokkal több új, tudományosan megalapozott ismeretet eredményez, mint a magyar nyelvi ideál magasugrólécét felállító és a léc állandó leverésén szomorkodó nyelvművelés, ami persze nem is tudomány, ha tudományon olyan valamit értünk, ami új, érvényes ismereteket hoz létre.

Szokták mondani, hogy értelmiségünk felelőssége az osztatlan magyar kultúra megőrzése. Osztatlan magyar irodalomról is sokat hallunk, amit – föltehetően – osztatlan, egységes magyar nyelven írnak. Van, aki „az egy és oszthatatlan magyar nyelvet és az azt őrző, ápoló nyelvi magatartást" látja veszélyben forogni, amikor arról olvas elemzést, hogy eltér-e a szlovákiai magyarok beszéde a magyarországiakétól, vagy amikor azt a kisebbségi magyar nyelvészektől származó, alaposan megindokolt javaslatot látja, hogy vegyenek tudomást a Magyar értelmező kéziszótár szerkesztői a határon túli milliókról is, szótárazzák az ő szavaikat is. Csak így válhat ugyanis a szótár a magyarországi magyar nyelv szótárából *a magyar nyelv szótárává*. A magyart egynyelvű magyarok is beszélik (zömmel Magyarországon) és kétnyelvűek is (zömmel a velünk szomszédos országokban), és – ami a világ

legtermészetesebb dolga – nem egyformán beszélik, mivel a kétnyelvűek sosem beszélnek egy nyelvet ugyanúgy, ahogy az egynyelvűek.

Nincs tehát egy és oszthatatlan magyar nyelv, de van ilyen ideál. Ebből az egynyelvűséget favorizáló, a kétnyelvűségtől riadozó ideálból fakad, hogy szótáraink és nyelvtanaink a kétnyelvű magyarok magyarjáról szót sem ejtenek, hogy a magyarországi nyelvművelés (újabban kinyilvánított szándékai ellenére is) feszültségeket kelt a kisebbségi magyarokban, és az is, hogy gyermekcipőben jár még a kisebbségi magyar nyelvpedagógia.

A Kárpát-medencében kisebbségben élő magyarok asszimilációja sokakat aggaszt, különösen amikor nem önként vállalt, hanem nemzetállamot építő nacionalizmustól kikényszerített asszimilációról van szó. Amikor emberi jogok és nyelvi emberi jogok semmibevétele okoz feszültséget, zárat be iskolákat, és igyekszik otthontalanná tenni a szülőföldjükön és nyelvükben otthonra vágyó magyarokat. A problémák felméréséhez, elemzéséhez és a változtatási programok megfogalmazásához alapos, gondos és óvatos munka szükségeltetik. Ugyanis könnyen ráakasztják a „nyelváruló" címkét arra, aki a modern nyelvtudomány elméleti és módszertani ismereteivel felvértezve elemzi nyelvünk többközpontúságát. Van, aki szerint „az asszimilációt segíti" az, aki a kisebbségi anyanyelvi tankönyvekben a magyarországi standardtól eltérő nyelvtani szerkezeteket „mintegy természetes és általános nyelvi tényként" tünteti fel. Érdekes megfigyelni, hogy ebben a méhkasban nemcsak magyarországi magyarok csipkedik a kisebbségieket és viszont, hanem kisebbségiek is a velük egy országban élőket, miként többségi magyarok is a többségi magyarokat. Mindenki jót akar, de másképp. Nincs egyetértés, nem is lehet, mivel a kisebbségi magyarok nyelvi-nyelvhasználati világának feltárása máig nem történt meg. E nélkül viszont illúzió egy olyan nyelvpolitika kialakítása, ami az asszimiláció lelassításával vagy megállításával kecsegtethet.

A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című könyvsorozat szerzői ezen az áldatlan helyzeten kívánnak változtatni. A munkaközösség kialakítása 1993 októberében, a 6. Élőnyelvi Konferencián kezdődött meg Budapesten. További értekezleteket tartottunk egyebek mellett a nagymegyeri (Szlovákia) Élőnyelvi Konferencián 1994-ben, az ungvárin 1995-ben és a szegedin 1996-ban. Időközben elnyertünk két kutatási támogatást, ami lehetővé tette számunkra a szakirodalmi tájékozódást, továbbá egy részletes szociolingvisztikai terepkutatás elvégzését 1996-ban Ausztriában, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Jugoszláviában, Szlovéniában és – kontrollként – Magyarországon. (Horvátországban a délszláv háború miatt nem állt módunkban lefolytatni a vizsgálatot.) A mai helyzetet feltáró empirikus kutatást kiegészíti egy történeti szociolingvisztikai elemzés, amelynek szempont-

rendszeréhez az európai nyelvi kontaktusokat leíró enciklopédia (Hans Goebl et al., eds.: *Contact Linguistics.* Volume 2, Berlin and New York, 1997, Mouton de Gruyter) szempontjait vettük alapul. Ennek köszönhető, hogy elemzéseink jól illeszkednek a legújabb európai szakirodalomhoz, de – mivel minket kevésbé kötöttek terjedelmi korlátok – sokkal részletesebbek a *Contact Linguistics*-beli magyar vonatkozású tanulmányoknál.

Munkánkat előbb a budapesti Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (VIII/b, Magyarságkutatás, 771/94 és 771/95), majd a prágai Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme (Grant no. 582/1995) támogatásával végeztük; az utóbbi stipendiumai könyvsorozatunk szerzőit hosszabb-rövidebb időre egyetemi kötelezettségeik alól is mentesítették. A könyvek megírása és kiadása a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Műhelye hároméves programjának része. A jelen kötet kiadását támogatta az Oktatási Minisztérium Határon Túli Magyarok Titkársága is. A kutatásban szerződéses munkatársként vett részt Lanstyák István (Szlovákia), Csernicskó István (Ukrajna), Péntek János és Szilágyi N. Sándor (Románia), Göncz Lajos (Jugoszlávia), Vörös Ottó (Magyarország), Szépfalusi István (Ausztria) és e sorok írója. Rajtuk kívül többen végeztek még különféle kutatási feladatokat és írtak tanulmányokat is, elsősorban Sándor Klára aki 1995–1996-ban a kutatásvezető távolléte alatt nemcsak a szakmai irányítást tartotta kézben, hanem a szükséges adminisztratív feladatokat is mintaszerűen ellátta. De említést érdemelnek azok a kollégáink is, akik tanulmányokat készítettek, és akiknek írásaira szerzőink sokszor hivatkoznak, így Bartha Csilla, Beregszászi Anikó, Borbély Anna, Király Attila és Peter Trudgill. A magyarországi kontrollvizsgálatot szegedi doktorandusz diákjaim, Ábel Péter, Németh Miklós és Sárik Pál végezték el; a mellékletekben közölt, a határon túli és a magyarországi nyelvi adatokat összehasonlító kereszttáblákat egységesen Beran Eszter készítette el. A név- és tárgymutató Hattyár Helga munkája. Köszönet illeti az egyes kötetek lektorait is. A hét országra kiterjedő kutatás sikeres lebonyolításában része volt az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályán dolgozó minden munkatársamnak és számos intézeti kollégámnak is. Végül, de nem utolsósorban említem Vargha András, aki az empirikus kutatás megtervezésekor, a rögzítő és elemző program kifejlesztésével és későbbi karbantartásával ideális munkatársunk volt.

Budapest, 2000. január 5.

KONTRA MIKLÓS

Bevezetés

Munkám *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat szlovákiai darabjaként arról szól, milyen társadalmi, gazdasági, kulturális, történelmi, politikai és más tényezők határozzák meg nyelvünk szlovákiai helyzetét, hol és hogyan használják annak különféle változatait a szlovákiai magyar beszélőközösség tagjai, s milyen jellemzői, sajátosságai vannak mindezek következtében a magyar nyelvnek Szlovákiában.

Azok a szempontok, melyek alapján áttekintem a magyar nyelv szlovákiai helyzetét és bemutatom annak sajátosságait, nagymértékben egyeznek a sorozat többi kötetében található szempontrendszerrel. A Kontra Miklós által vezetett munkaközösségben folyó kutatásoknak egyik alaptörekvése volt az, hogy a magyar nyelv helyzete a történelmi Magyarország egyes utódállamaiban (és azok utódállamaiban) összehasonlítható legyen egymással, és más nyelvek helyzetével is szerte Európában.

Amint a sorozatszerkesztői bevezetésből is kiderült, a *Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme* által támogatott (RSS/HESP No. 582/1995), Kárpát-medencei hatósugarú kutatások során a részt vevő kutatók egyrészt megismerkedtek a szakirodalommal, másrészt pedig maguk is végeztek szociolingvisztikai terepkutatást. A munkám megírásához fölhasznált irodalom részletesebb áttekintése a 8. fejezetben található; ami viszont a terepmunkát illeti, arról már itt, könyvem bevezetőjében részletesen beszámolok, mivel a kutatással kapcsolatos információk nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy a kedves olvasó az egyes fejezetekben közölt terepadatokat értékelni tudja. Mielőtt azonban ezt megtenném, röviden utalok néhány más olyan kutatási programra, amelyekben részt vettem, s melyeknek eredményeit szintén fölhasználtam.

Az első az ún. *Sofuhe-vizsgálat*, melyet 1991 és 1993 között folytattunk Szabómihály Gizellával. Ennek anyaga 1602 nyelvhasználati kérdőív nyelvi adataiból áll. Fő témánk egyfelől az egy- és a kétnyelvű, másfelől az anyanyelvükön és a másodnyelvükön tanuló kétnyelvű diákok nyelvhasználatá-

nak összehasonlítása volt egyes „árulkodó" jelenségek vonatkozásában. A kérdőív kitöltői három szlovákiai és három magyarországi település gimnazistái (s kisebbrészt szakközépiskolásai) voltak. A nyugati régiót *Somorja* és *Csorna,* a középsőt *Fülek* és *Bátonyterenye,* a keletit *Királyhelmec* és *Tokaj* képviselte. A szlovákiai városokban mind a *magyar,* mind a *szlovák tannyelvű gimnáziumba (gimnáziumi osztályokba)* járó, saját bevallásuk szerint *magyarul beszélő* diákok kitöltötték a kérdőívet. (A vizsgálat részleteire l. Lanstyák 1993a; Szabómihály 1993; Lanstyák–Szabómihály 1996a, 1997; Lanstyák–Simon–Szabómihály 1998.)

A Sofuhe-kutatás egyik „oldalhajtása" az ún. *Fubat-vizsgálat,* melyet 1992-ben folytattam két változatban készített kérdőív segítségével két nógrádi településen: *Füleken* (Szlovákia) és *Bátonyterenyén* (Magyarország), 106 füleki és 67 bátonyterenyei középiskolás adatközlő bevonásával; a fülekiek nagyjából fele-fele arányban gimnazisták és szakmunkásképzősök voltak, a bátonyterenyeiek kivétel nélkül gimnazisták. A kérdőív részben a magyar nyelv szlovákiai változataiban található kontaktusjelenségek, részben a szlengszavak és -kifejezések feltárására irányult. (L. Lanstyák 1995a.)

A Sofuhe- és a Fubat-kutatástól független, de szintén kérdőív kitöltetésén alapul az ún. *Kodval-kutatás,* melyet Szabómihály Gizellával végeztük 1994-ben, s melyben a kódváltás különböző típusaival, annak indítékaival, céljaival stb. kapcsolatos attitűdöket tanulmányoztuk. A vizsgálatban a füleki gépészeti szaktanintézet, az ipolysági mezőgazdasági szaktanintézet, a komáromgadóci mezőgazdasági szakközépiskola és szaktanintézet, valamint a nagymegyeri kereskedelmi szakközépiskola és gimnázium növendékei vettek részt. Eddig csak a magyar és a „vegyes" tannyelvű osztályokba járó diákok – összesen 512 személy – adatait dolgoztuk föl, azokat is csak részlegesen (l. Lanstyák–Szabómihály 1996; Lanstyák 2000).

A jelenleg még folyamatban lévő *Ertszok-kutatás* célja az, hogy a körülményekhez képest megbízható empirikus anyagra támaszkodva dönthessük el, melyek a magyar nyelv szlovákiai változatainak azon elemei (szavak, szószerkezetek), amelyeket föl kell venni a *Magyar értelmező kéziszótár* új kiadásába, s milyen stílusminősítéssel kell őket ellátni. A kutatás első szakaszában használt kérdőívünk a kiválasztott szlovákiai magyar lexémákat rövidebb-hosszabb összefüggő szövegekbe ágyazva tartalmazta (anélkül, hogy tipográfiailag elkülönültek volna); adatközlőinktől azt kértük, hogy javítsák ki őket. Négy, a szövegek stílusában különböző kérdőívváltozatot készítettünk. A vizsgálat kísérleti jellegű volt, kérdőívünket az általunk elérhető, jobbára értelmiségi adatközlőkkel töltettük ki, mintegy előzetes tájékozódás céljából. (A részletekre l. Lanstyák–Simon–Szabómihály 1998.)

Az Ertszok-kutatás következő – még le nem zárult – szakaszában másfajta kérdőíveket állítottunk össze. Ezekben a nyelvjáráskutatás hagyományos módszerének megfelelően teszünk föl az adatközlőknek olyan kérdéseket, amelyekre a válasz szándékaink szerint a várt szó vagy szókapcsolat. Amennyiben a megkérdezett többszöri próbálkozásra sem ezt mondja, a terepmunkás a várt formára rákérdez. A hagyományos nyelvjáráskutatásban alkalmazott kérdőívtől eltérően a terepmunkás itt a vizsgált lexéma és annak különböző szlovákiai és magyarországi szinonimái használatával kapcsolatban minden adatközlőnél *rendszeresen* tesz fel kérdéseket, oly módon, hogy az így kapott adatok statisztikailag feldolgozhatók legyenek. A kérdőívet a terepmunkás tölti ki. Az adatközlők kiválasztása kvótaminta alapján történik. A települések kijelölésében arra törekszünk, hogy a sok száz kilométer hosszúságú magyarlakta terület különböző régiói és településtípusai képviselve legyenek, lehetőségeinket azonban nagyban behatárolja az a gyakorlati szempont, hogy mely településeken rendelkezünk megfelelő képzettségű terepmunkással (akik többnyire a Comenius Egyetem BTK magyar szakos egyetemi hallgatói). (Az első eredményekre l. Szabómihály–Lanstyák–Vančóné–Simon, megjelenés alatt.)

A Szlovákiában az elmúlt években folytatott legfontosabb kétnyelvűségi és élőnyelvi kutatások rövid áttekintése után most részletesebben ismertetem a Kontra Miklós vezette munkaközösség által végzett terepmunkát, amelyre könyvem további részeiben mint RSS-kutatásra, az itt nyert adatokra mint „terepadatok"-ra hivatkozom. Ez a vizsgálat – amint arra a sorozatszerkesztői előszó is utalt – 1995-ben és 1996-ban folyt Szlovákiában, Kárpátalján, Romániában, a Vajdaságban, Szlovéniában és Ausztriában[1] (l. Kontra 1996/1998, 1998/1999). A Kárpátaljával és a Vajdasággal foglalkozó kötetek már napvilágot is láttak (l. Csernicskó 1998; Göncz 1999).

Az RSS-kutatás főként két nagy témakörre irányult. Az egyik annak megállapítása volt, hogy a nyelvhasználat egyes jellemző színterein[2] a kiválasztott települések magyar anyanyelvű lakossága mely nyelveket használja. A másik témakör nyelvi jellegű volt: néhány, a kisebbségi magyar nyelvváltozatokra jellemző nyelvi változó társadalmi eloszlásának feltárása volt a cél. A felmérésben használt kérdőív (l. az 1. mellékletet) ezenkívül más kérdéseket is tartalmazott, melyek két fő témakörünknek mintegy szociolingvisztikai hátterét alkották.

A szlovákiai vizsgálat három eltérő településtípuson folyt; mindhárom helységben 36 személyt kérdeztünk ki, összesen tehát 108 adatközlőnk volt. A „magyar többségű város" kategóriáját a (legalább 10 éve) *Dunaszerdahelyen* élő adatközlők képviselték. A csallóközi Dunaszerdahely 23 236 lakosá-

ból 19 347 magyar nemzetiségű, a lakosság 83,3%-a. A „magyar többségű falu" kategóriáját *Pered* adatközlői reprezentálták. A mátyusföldi Pered 3816 lakosából 3254 magyar nemzetiségű, a lakosság 85,3%-a. A „szlovák többségű város" kategóriájában *Losonc* adatközlői szerepeltek. A nógrádi Losonc 28 861 lakosából 4830 magyar nemzetiségű, az összlakosság 16,7%-a. A többi országtól eltérően Szlovákiában nem szerepelt a „szlovák többségű falu" kategória. Ennek az az oka, hogy a szóba jöhető néhány településen a magyarok lélekszáma olyan alacsony, hogy a minta kívánalmainak megfelelő adatközlők megtalálása lehetetlen lett volna.[3]

Az említett helységekben *kvótamintát* alkalmaztunk: a 36 adatközlő fele *csak alapfokú műveltséggel* rendelkezett, a másik fele pedig *felsőfokú végzettségű* volt. *Alapfokú* végzettségűeknek azokat a személyeket tekintettük, akiknek nem volt érettségi vizsgájuk, azaz vagy csak alapiskolát végeztek, vagy pedig olyan szaktanintézetbe (szaktanintézeti osztályba) jártak, amelyben a tanulmányok érettségi nélkül zárultak. *Felsőfokú* végzettségűként alapvetően azokat a személyeket vettük számba, akik főiskolai vagy egyetemi diplomával rendelkeztek. Ám az adatközlőkkel szemben támasztott egyéb követelményeknek is megfelelő diplomás személyek száma Pereden olyan alacsony volt, hogy kénytelenek voltunk e csoportba sorolni néhány olyan személyt is, aki csupán érettségi vizsgával rendelkezett (esetleg szakosító iskolába járt), de értelmiségi munkakörben dolgozott. Célunkat, hogy ti. a két csoport két végzettségbeli „szélsőséget" képviseljen, mégis sikerült elérnünk, amit vizuálisan is mutat az alábbi ábra:

0.1. ábra.

Az egyes iskolázottsági csoportokba tartozó adatközlők száma a szlovákiai RSS-mintában. (Terepadatok 1996; N=108)

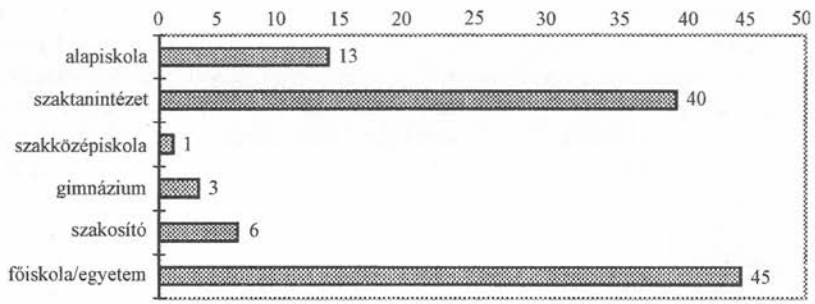

Mindkét vizsgált műveltségi kategórián belül három-három korcsoportot különböztettünk meg (eredeti elképzelésünk szerint ezeket a 20–25 évesek, 40–45 évesek és a 60 év fölöttiek alkották volna; a gyakorlatban ez úgy valósult meg, hogy a fiatalokat 22–28 évesek, a középkorúakat a 34–46 évesek, az időseket pedig az 57–75 évesek képviselték). Ez azt jelenti, hogy összesen 6-6 ember tartozott egy-egy csoportba (gyakorlati problémák miatt Pereden 5, 6, ill. 7). Ezenkívül arra törekedtünk, hogy az egyes csoportokban a férfiak és a nők aránya lehetőleg minél kiegyenlítettebb legyen (összességében 58 férfi és 50 nő adatközlőnk volt). Továbbá azon voltunk, hogy az adatközlők egy része az egykor szlovák tannyelvű alapiskolába járók közül kerüljön ki, hiszen ezek a szlovákiai magyar lakosság nem elhanyagolható részét alkotják (108 adatközlőnk közül 14 járt mindig szlovák tannyelvű alapiskolába, s további 6 a magyar mellett járt szlovákba is, ez az adatközlőknek 13,0%, ill. 5,6%-a).[4]

A továbbiakban álljon itt a vizsgálati alanyok néhány jellemzője, amely segíthet az adatok értelmezésében! Adatközlőinket foglalkozás szerint 9 csoportba soroltuk. Kilenc személy nem adott értékelhető választ, ezért az alábbiakban feltüntetett százalékot a 9 csoportba sorolható 99 adatközlő válaszából számítottuk ki: 1. földműves: 2 (2,0%), 2. fizikai munkás: 5 (5,1%), 3. szakképzett fizikai munkás 36 (36,4%), 4. hivatalnok 0, 5. humán értelmiségi 6 (6,1%), 6. reál értelmiségi 20 (20,2%),[5] 7. orvos/gyógyszerész 6 (6,1%), 8. agrárértelmiségi 3 (3,0%), 9. egyéb 21 (21,2%). A hivatalnokok hiányát az a tény magyarázza, hogy ezek jórészt középfokú végzettségűek, ez az iskolázottsági típus pedig mintánkból majdnem teljesen hiányzik. A szlovákiai magyarság egészéhez képest természetesen az értelmiségiek szélsőségesen túlreprezentáltak, ami a minta jellegéből következik (a szlovákiai magyaroknak csupán 3,6%-a rendelkezik főiskolai vagy egyetemi diplomával, mintánknak viszont 50%-át alkotják; l. 2.4.).[6]

Felekezeti megoszlás tekintetében mintánkban túlreprezentáltak a római katolikusok (főleg a reformátusok rovására), ami főként annak a következménye, hogy Pered római katolikus falu.[7] A 104 válaszoló adatközlő közül 84 római katolikus (80,8%), 9 református (8,7%), 3 evangélikus (2,9%), 6 felekezeten kívüli (5,8%), 2 pedig egyéb (1,9%). (A szlovákiai magyar lakosságnak 64,9%-a római katolikus, 11,4%-a református, 2,2%-a evangélikus, 6,6%-a felekezeten kívüli, 0,8%-a pedig egyéb; l. 2.5.)

Ami a kérdezettek *nemzetiségét* illeti, a 108 adatközlő közül 105 tartja magát magyar nemzetiségűnek (97,2%), 2 adatközlő cigánynak (1,9%), 1 pedig másnak, de nem szlováknak (0,9%).[8] A személyi igazolványban található bejegyzés alapján azonban a 107 válaszoló adatközlő közül csupán 95 magyar

nemzetiségű (88,8%), 12 adatközlő pedig szlovák (11,2%). Az adatközlők *anyanyelvi* megoszlása: 105 magyar anyanyelvű (97,2%), 3 pedig szlovák anyanyelvű (2,8%). Hasonló az arány az adatközlők szüleinek anyanyelve tekintetében is. További, az adatközlők jellemzése szempontjából releváns adatok 5.1. alatt találhatók (az adatközlők nyelvtudására, illetve annak egyes aspektusaira vonatkozók).

A kvóták által meghatározott kötöttségeken túl az adatközlők kiválasztása gyakorlati megfontolásokon alapult. A terepmunkások ismeretségi körükből indultak ki, s folytatták ismerőseik ismerőseinek felkutatásával. Föltehető, hogy így a mintában több az „öntudatos", azaz erős, egyértelmű magyar identitással rendelkező személy, mint amennyi véletlen mintavétel esetén volna. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a minta erősen torzít az értelmiségiek javára, világos, hogy az adatokból csak nagy-nagy óvatossággal vonhatók le következtetések az egész szlovákiai magyar beszélőközösségre nézve. (A következtetések levonását viszont mégsem kerülhetjük el, hiszen az olvasót nyilvánvalóan nem a szlovákiai terepmunkások ismeretségi körének nyelvhasználata érdekli, hanem a szlovákiai magyaroké.)

A terepadatok rögzítése a MEDIT nevű, Vargha András által e célra írt program segítségével történt. Az adatbázist Budapesten Kontra Miklós és munkatársai a kérdőívek alapján ellenőrizték, a különböző országok anyagát rögzítő adatokkal egységesítették. Az így kialakított adatállomány, az ún. *Kárpát-medencei fájl* 1999. január 17-i, többszörösen javított verziója *(tot99.mst)* szolgált a munkámban bemutatott statisztikai adatok alapjául. Az adatok statisztikai feldolgozása jórészt a szintén Vargha András által írt MiniStat 2.4 program segítségével történt. (Néhány összesítő számítást magam végeztem el.)

Mivel többször utalok a magyarországi terepadatokra is, megjegyzem, hogy a magyarországi terepmunka három faluban, a Pest megyei *Veresegyházon,* a Győr-Sopron-Moson megyei *Ikrényben* és a Csongrád megyei *Szatymazon* folyt, 107 adatközlő bevonásával; a szlovákiai és a magyarországi adatközlők között nincsenek szignifikáns különbségek nem, életkor és végzettség tekintetében (a *szignifikáns különbség* mibenlétére l. alább). Bár a szlovákiai és a magyarországi kutatópontokon kapott adatok összevetése érdekes és tanulságos, nem szabad elfelejtenünk, hogy sem a szlovákiai, sem a magyarországi pontok nem reprezentálhatják az adott ország magyar nyelvhasználatát (a magyarországi pontok között például nincs is város).

Ami a nyelvtani kérdéseket illeti, itt összesen 58 változópéldányról készültek statisztikai kimutatások. A *férfiak* és a *nők* válaszai között csupán két esetben találtunk szignifikáns különbségeket a szlovákiai mintában,[9] a többi

56 esetben az eltérés nem volt szignifikáns. Az egyes *korosztályokhoz* tartozók válaszai közt három esetben találtunk szignifikáns különbséget.[10] Az egyes *településtípusokon* élők válaszai közt négy esetben volt szignifikáns különbség.[11] Ennél nagyobb mértékben tértek el egymástól a két *iskolázottsági* csoport válaszai: nem kevesebb, mint 21 esetben, ami az 58 változópéldány 36,2%-a.[12]

Itt és az egész munkában az RSS-kutatás eredményeinek bemutatásakor az összehasonlított csoportokba tartozó adatközlők válaszai közötti különbséget akkor tekintem *szignifikánsnak*, ha a p értéke 0,05 alatt van (azaz 5%-nál kisebb a valószínűsége annak, hogy az eltérések a véletlennek tudhatók be), *nem szignifikánsnak* pedig akkor, ha a p értéke meghaladja a 0,05-öt (vagyis 5%-nál nagyobb az eltérések véletlenszerűségének valószínűsége). Azokat az eseteket azonban, amikor az eltérés szignifikáns ugyan, de a khi-négyzet-próba eredménye az alacsony elemszám miatt kétes, nem veszem figyelembe (úgy tekintem, mintha a különbség nem volna szignifikáns).

A szignifikáns különbségeket akkor tekintem *erősen szignifikánsnak*, ha a p értéke 0,01 alatt van (az eltérések véletlenszerűségének valószínűsége 1%-nál kisebb), s akkor *enyhén szignifikánsnak*, ha a p értéke 0,01 és 0,05 között van (az eltérések véletlenszerűségének valószínűsége 1–5% között van). A nem szignifikáns eltéréseket akkor tekintem *csaknem szignifikánsnak*, amikor a p értéke 0,05 és 0,1 között van (a különbségek véletlenszerűségének valószínűsége itt 5–10% között van). Hasonlóképpen utalok a Sofuhe-kutatásnak nemegyszer párhuzamosan bemutatott eredményeire is. A Sofuhe-kutatásban egy még erősebb szignifikanciaszintet is megkülönböztettünk ($p < 0,0005$), ahol az eltérés véletlenszerűségének valószínűsége 0,05%, e munkában azonban az egységesség kedvéért e szint megkülönböztetésétől eltekintek, s az ilyen „nagyon erősen szignifikáns" eltéréseket is egyszerűen „erősen szignifikáns" különbségeknek nevezem.

Azon táblázatok és ábrák feliratában, amelyek az RSS-minta adatait valamilyen bontásban mutatják be, a khi-négyzet értékét is feltüntetem. Ha az egyes csoportokra vonatkozó adatok közt szignifikáns a különbség, a p értékre is utalok. Amennyiben egy ábra több változópéldányra vonatkozó adatokat is tartalmaz, a khi-négyzet-értékek olyan sorrendben követik egymást balról jobbra, amilyen sorrendben az egyes változópéldányokra vonatkozó adatok az ábrán láthatók.

A könyv végén, a 2. mellékletben közlöm a nyelvi terepadatok egy részét: összesen ötvenkilenc kereszttáblát, amelyek a szlovákiai és a magyarországi adatokat mutatják. Minden kereszttábla (az utolsót kivéve) egy *K_501* típusú

számmal kezdődik, amely a változópéldányok egyedi azonosítója ebben a könyvben. Az egyedi azonosító után az értékelendő vagy kiegészítendő mondat található dőlt betűvel szedve. Az egyes feladattípusok külön sorban szerepelnek nagybetűsen, például MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

A kereszttáblák első oszlopában a szlovákiai, második oszlopában a magyarországi adatok találhatók. A sorok a válaszokat mutatják. A kereszttáblák egyes celláiban a felső szám az elemszám, amely megmutatja, hány adatközlő adott egy bizonyos választ. A második szám az oszlopszázalék, amely a különböző cellákban arról tájékoztat, hogy a szlovákiaiaknak és a magyarországiaknak rendre hány százaléka választotta az egyik változatot, s hány a másikat.

A táblák után föl van tüntetve a khi-négyzet-statisztika értéke és az eredmény szignifikanciaszintje, a p értékei, amelyeket a föntiek szerint kell értelmezni (tehát pl. amikor a p kisebb 0,05-nél, legalább 95%-os bizonyossággal állíthatjuk, hogy a talált különbség ténylegesen különböző állapotokat takar, tehát a minták közti különbség nem a véletlen következménye; ha a p ugyanakkor nem kisebb 0,01-nél, a különbség enyhén szignifikáns, ha kisebb, akkor erősen szignifikáns). A kereszttábla alatti utolsó sorban a hiányzó megfigyelések száma a valamilyen okból érvénytelen választ adók számát mutatja. Ha egy kereszttábla után nincs khi-négyzet és p érték, például a K_514 után, ennek az az oka, hogy legalább egy cellában az elméleti gyakoriság (becsült elemszám, vö. pl. Kontra 1994: 336) 5-nél kisebb, ami a khi-négyzet-próba alkalmazását aggályossá teszi.[13]

A kereszttáblákhoz nem fűzök kommentárt, az olvasó remélhetőleg gyorsan megtanul eligazodni bennük. Ezt megkönnyítendő, egy példán bemutatom, milyen konkrét adatok olvashatók ki az egyik táblázatból, nevezetesen a K_625. számú változópéldányra vonatkozóból. Amint arról 6.3.2. alatt lesz szó, az RSS-kutatásban az ún. szukszükölés túlhelyesbített alakja a szlovákiai adatközlők körében szignifikánsan gyakoribb volt, mint a magyarországi adatközlők körében. Erről meggyőződhetünk, ha a mellékletben megnézzük a K_625. számú változópéldányra vonatkozó kereszttábla adatait. Látjuk, hogy a khi-négyzet értéke 5,0374, a p pedig egyenlő 0,0248-cal, vagyis a p értéke kisebb 0,05-nél. Nem tulajdonítható tehát pusztán a véletlennek, hogy a *Kovács János azt kérte, hogy a jelölőbizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és...* mondatba a *(meg)választja* túlhelyesbített formát kb. háromszor annyi szlovákiai adatközlő írta be a mondatba (16 fő, a 102 válaszoló adatközlő 15,7%-a), mint magyarországi (5 fő, a 90 válaszoló adatközlő 5,6%-a). Amint a nagybetűsen szedett mondatból kiderül, a feladat az volt, hogy az adatközlőnek a mondat végén lévő pontok helyére egy odaillő végződést vagy szót kellett beírnia (esetünkben – amint láttuk – szót).

Az említetteken kívül több más kutatás adataiból is merítettem; ezekről röviden azon helyeken számolok be, ahol először utalok rájuk. Bár a könyvem különböző fejezeteiben felhasznált empirikus anyag tetemes, önmagában mégsem elegendő a magyar nyelv szlovákiai helyzetének és állapotának átfogó bemutatásához. Ezért a magyar nyelv szerepéről, használatának miként jéről írottakban, illetve a szlovákiai magyar nyelvváltozatok jellegzetességeinek bemutatásában az empirikus kutatásokon kívül gyakran támaszkodom saját tapasztalataimra, megfigyeléseimre, nyelvi kompetenciámra is. Az empirikusan (egyelőre még) nem igazolt jelenségek említését munkám célja indokolja, amely témájából adódóan nem lehet más, mint a magyar nyelv szlovákiai helyzetének, illetve a szlovákiai magyar nyelvhasználat jellemzőinek *átfogó* bemutatása, ez pedig nem lehetséges csupán az empirikusan már igazolt nyelvi tények ismertetésével. Annak érdekében, hogy a könyvemben leírtak értéke megítélhető legyen, azon voltam, hogy a kutatási eredmények bemutatása jól elkülönüljön a rendszertelen megfigyelések eredményeinek és az empirikusan nem igazolt tapasztalati tényeknek a közlésétől. Ilyen módon könyvem – reményeim szerint – ösztönzőjévé is válhat a további kutatásoknak, eligazítást nyújtva a tekintetben, mely területeken milyen mélységű és jellegű további munkálatokra lesz még szükség ahhoz, hogy még többet és még biztosabbat tudjunk a magyar nyelv szlovákiai helyzetéről és állapotáról.

*

A könyv első fejezete röviden áttekinti a mai Szlovákia térségében ma, illetve a korábbi évszázadokban fontos szerepet játszó etnikai csoportokat: a szlovákokat, magyarokat, cigányokat, cseheket, ruszinokat/ukránokat, németeket, lengyeleket, horvátokat és zsidókat. A második fejezet részletesebben foglalkozik a magyar kisebbség demográfiai jellemzőivel, földrajzi elhelyezkedésével és településszerkezetével, gazdasági-társadalmi és műveltségi szerkezetével, felekezeti megoszlásával, identitásával, néprajzi és nyelvi tagolódásával.

A harmadik fejezet a magyar nyelv helyzetére hatást gyakorló többségi és kisebbségi kisebbségpolitikával foglalkozik, főként a gazdaság, az oktatás, a magas kultúra, a hitélet és a jogalkotás területén. Ez utóbbi szempontot részletezi a negyedik fejezet, amely azokról a jogszabályokról ad áttekintést, amelyek közvetlenül tartalmaznak utalásokat a nyelvhasználatra. A jogszabályok bemutatásán túl ebben a fejezetben a joggyakorlatról is szólok a közélet legkülönbözőbb területein, beleértve az oktatást, a magas kultúrát és a hitéletet.

Az ötödik fejezet a szlovákiai magyar beszélőközösség kétnyelvűségével foglalkozik: a két nyelv ismeretének mértékével, a nyelvek presztízsével, a kétnyelvűség típusaival. Ezenkívül bemutatja a közösség verbális repertoárjának a magyar nyelvhez tartozó legfontosabb nyelvváltozatait, illetve nyelvváltozat-típusait.

A hatodik fejezet a kétnyelvűség legfontosabb nyelvhasználati megnyilvánulásait mutatja be: a kódválasztást és a kódváltást, a nyelvi hiányt és a nyelvi bizonytalanságot, a túláltalánosítást és az egyszerűsítést, a normatúlteljesítést, az interferenciát és a kölcsönzést, a nyelvvesztést és a nyelvcserét, valamint a kétnyelvűek nyelvhasználatával kapcsolatos beszélői attitűdöket.

A rövid hetedik fejezet mintegy összefoglalásképpen azokat a legfontosabb tényezőket veszi sorra, amelyek hatással vannak a szlovákiai magyarok nyelvmegtartására, illetve nyelvcseréjére. A dolgozat érdemi részének utolsó fejezete a felhasznált szakirodalmat mutatja be az egyes fejezetek sorrendjében. A rövid utószót a jegyzetek követik; ezek után adjuk közre mellékletként a nyelvhasználati kérdőív egy kitöltött példányát, valamint az 59 grammatikai és lexikai változót tartalmazó kereszttáblákat, amelyekben a szlovákiai és magyarországi adatközlők válaszai láthatók egymás mellett. A kötetet az irodalomjegyzék, név- és tárgymutató, valamint egy rövid angol és szlovák nyelvű összefoglaló zárja.

1. Szlovákia etnikai képe

A Szlovák Köztársaság 1993. január 1-jén jött létre a Csehszlovák Köztársaság egyik utódállamaként. 1996-os adatok szerint (Condík szerk. 1997: 143) területe 49 035 km^2, népsűrűsége 109,6 lakos/km^2, határainak hossza 1672,0 km: ebből a magyar határ 668,6; a lengyel 547,1; a cseh 251,8; az osztrák 106,0; az ukrán 98,5 km.

A legutóbbi, 1991. március 31-én tartott népszámlálás adatai szerint Szlovákiának 5 millió 274 ezer lakosa volt. Ebből 4 millió 519 ezer saját bevallása szerint szlovák nemzetiségű volt (az összlakosság 85,7%-a), a maradék 755 ezer pedig valamely nemzeti kisebbséghez tartozott (14,3%). A szlovákiai kisebbségek[14] közül mind jelenlegi lélekszámát, mind hagyományait tekintve a *magyar* (567 ezer, 10,8%) a legjelentősebb. A többi etnikum[15] közül a *cigány (roma)* (76 ezer; 1,4%) a legnépesebb, majd egy „vadonatúj" kisebbség, a *cseh* következik (59 ezer; 1,1%); ezt követi lélekszámban a *ruszin/ukrán* (együtt 30 ezer, 0,6%) és a *német* (5,4 ezer, 0,1%). Az egyéb etnikumok – a régóta itt élő *lengyelek*, *horvátok* és *zsidók*, az újabban bevándorolt *oroszok*, *bolgárok*, *vietnamiak*, *románok* stb. – törpe kisebbséget alkotnak. A fontosabb szlovákiai etnikai csoportok pontos lélekszámának és az összlakosságon belüli arányának 1910 és 1991 közötti alakulását az 1.1. táblázat mutatja.

A mai Szlovákia területén élő etnikumok mind történetüket, mind jelenlegi helyzetüket nézve meglehetősen sokfélék.

Vannak köztük olyan őshonos csoportok, melyeknek elsődleges településterülete a mai Szlovákia területén belül található, vagy pedig a mai Szlovákia (egy része) szerves tartozéka településterületüknek, azaz szlovákiai településterületük szervesen betagozódik az illető etnikum egészének településterületébe. Ilyenek a *szlovákok*, a *magyarok*, a *ruszinok* és bizonyos megszorításokkal a *lengyelek*. Az első három etnikum közös vonása az is, hogy több évszázada saját intézményrendszerrel rendelkezik.

1.1. táblázat

A népesség nemzetiségi megoszlásának változása Szlovákia mai területén 1910 és 1991 között (Gyurgyík 1994a: 85)*

év	cseh	%	szlovák	%	magyar	%	német	%
1910**	7 489	0,26	1 688 155	57,82	884 309	30,29	198 304	6,79
1921***	72 635	2,42	1 952 368	65,06	650 597	21,68	145 844	4,86
1930***	121 696	3,65	2 251 358	67,61	592 337	17,79	154 821	4,65
1950	40 365	1,17	2 982 524	86,64	354 532	10,30	5 179	0,15
1961	45 721	1,10	3 560 216	85,29	518 782	12,43	6 259	0,15
1970	47 402	1,04	3 878 904	85,49	552 006	12,17	4 760	0,10
1980	57 197	1,15	4 317 008	86,49	559 490	11,21	2 918	0,06
1991****	52 884	1,00	4 519 328	85,69	567 296	10,76	5 414	0,10

* A lakosság száma Szlovákia II. világháború utáni területére átszámítva. Az 1921, 1930, 1950-es adatok a jelen lévő népességre, az 1961, 1970, 1980, 1991-es adatok a lakónépességre vonatkoznak.

** 1910-ben a nemzetiségi megoszlás az anyanyelvi hovatartozás alapján feltüntetve.

*** Az 1921-es és 1930-as népszámlálás „egyéb" kategóriája tartalmazza a zsidó nemzetiségűeket is. Számuk 1921-ben 73 211 fő (2,44%), 1930-ban 72 026 fő (0,22%).

Olyan népcsoportok is élnek a mai Szlovákia területén, melyeknek vagy nincs elsődleges településterületük (anyaországuk), vagy pedig az földrajzilag távolabb esik lakhelyüktől, illetve az illető etnikum szlovákiai településterülete nem alkotja szerves részét az egész etnikum településterületének. E csoportba tartoznak az anyaország nélküli *cigányok,* a távoli anyaországgal (s azzal is csak újabban) rendelkező *zsidók,* valamint a közeli anyaországgal rendelkező németek és horvátok. Mivel mindezek az etnikumok hosszú évszázadok óta élnek a mai Szlovákia területén, szintén őshonosnak számítanak.

Végül pedig Szlovákia etnikai képét tarkítják a nem őshonos kisebbségek, mindenekelőtt a sajátos helyzetű *csehek* és más újabb kori bevándorlók, így pl. az *oroszok,* a *bolgárok,* a *vietnamiak,* a *románok.*

1.1. Szlovákok

A szlovákok nagy lélekszámuk, fejlett nemzettudatuk és mai uralkodó helyzetük miatt különleges helyet foglalnak el Szlovákia etnikumainak sorában. Hagyományos településterületük a mai Szlovákiában található, Dél-Szlovákia legtöbb vidékén és Északkelet-Szlovákiában azonban nem őshonosok,

1.1. táblázat folytatása

év	ukrán és orosz	%	lengyel	%	egyéb és ismeretlen	%	összesen	%
1910	97 162	3,33	10 069	0,34	34 306	1,17	2 919 794	100,0
1921	88 970	2,96	6 059	0,20	84 397	2,82	3 000 870	100,0
1930	95 359	2,86	7 023	0,21	107 199	3,22	3 329 793	100,0
1950	48 231	1,40	1 808	0,05	9 678	0,28	3 442 317	100,0
1961	35 435	0,85	1 012	0,02	6 621	0,16	4 174 046	100,0
1970	42 238	0,93	1 058	0,02	10 922	0,24	4 537 290	100,0
1980	38 260	0,79	2 053	0,04	13 242	0,27	4 991 168	100,0
1991	30 478	0,58	2 659	0,05	96 276	1,83	5 274 335	100,0

**** Az 1991-es népszámlálásban először szerepelnek morvák 6037 fő (0,11%), sziléziaiak 405 fő (0,01%), romák 75 802 (1,44%), ruténok 17 197 fő (0,22%). Táblázatunkban az „egyéb és ismeretlen" kategóriában vannak feltüntetve. 1991-ben az „ukrán és orosz" kategória az ukrán és rutén nemzetiség összesített adatait (az orosz nélkül) tartalmazza.

csupán újabban jelentek meg, s Dél-Szlovákia számos településén mindmáig szórványként élnek. Ezért van az, hogy e területek A szlovák nyelv atlaszában szó szerint fehér foltokat képeznek (l. Štolc 1981; vö. még Štolc 1994: 16; l. még a 49. oldalon található térképlapot.)

Amint az 1.1. táblázatból látszik, a szlovákok lélekszáma a csehszlovák állam megalakulása óta folyamatosan és erőteljesen növekszik (míg 1921-ben a kétmilliót sem érte el, 1991-ben már a négy és fél milliót is meghaladta), méghozzá alapvetően a többi etnikum rovására (szemléletesen mutatja ezt az 1.1. ábra). Az összlakosságon belüli részarányuk alakulását befolyásolta az a tény, hogy az 1940-es évek végén hivatalos nemzetiségcserére, ún. reszlovakizációra (l. 2.1.) kényszerített magyarok tömegei az üldöztetés megszűntével fokozatosan visszatértek eredetileg vallott nemzetiségükhöz. Ennek ellenére a szlovákok részaránya az 1980. évi népszámlálások alkalmával már kis híján elérte az 1950. évi népszámlálások során kimutatott – akkor még irreális – értéket. Az 1991. évi népszámláláskor mutatkozó részarány csökkenés – további, több mint kétszázezres népességnövekedés mellett – részben a cigány nemzetiség bevezetésével magyarázható (l. alább), részben pedig azzal, hogy a nemzeti kisebbségek a megváltozott politikai körülmények között jobban merték magukat saját etnikumukhoz tartozónak vallani.

1.1. ábra.
A szlovákok, magyarok, németek és ruszinok lélekszámának változása Szlovákia mai területén 1910 és 1991 között.
(Az 1.1. táblázat és Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 56 adatai alapján)

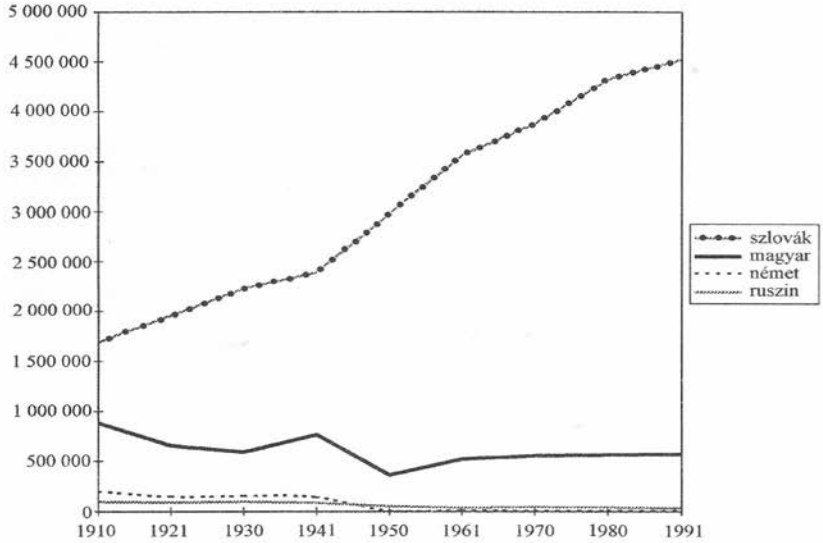

Megjegyzés: Az 1941. évi magyarországi és szlovákiai népszámlálásra vonatkozó kombinált adatok Kocsis és Kocsis-Hodosi könyvéből (1998: 56) származnak. Ezek szerint a mai Szlovákia területén 1941-ben 3 536 319 ember élt, ebből 2 385 552 volt szlovák nemzetiségű (67,4%), 761 434 (21,5%) magyar, 143 209 (4,0%) német, 85 991 (2,4%) pedig ruszin, ill. ukrán. A grafikon alapjául szolgáló többi adat az 1.1. táblázatból való.

1.2. Magyarok

Korábbi domináns helyzete, a többi kisebbséghez képest nagy lélekszáma (a magyarok száma a népszámlálási adatok szerint több mint háromszorosa az összes többi kisebbségének együttvéve), a szlovákokéval azonos erősségű nemzettudata, valamint nagyfokú szervezettsége miatt a magyar kisebbség is sajátos helyet foglal el a szlovákiai etnikumok sorában. Sajátosságai közé tartozik még mindig viszonylag tömör településterülete, amely szerves folytatása a magyarországi magyar nyelvterületnek. A magyarokra vonatkozó statisztikai ada-

tokkal a 2. fejezetben foglalkozom részletesen; itt csak a többi kisebbséggel való kvantitatív összehasonlíthatóság kedvéért közlök néhány adatot.

A magyarok a hosszú nyelvhatár mentén, de mindkét etnikum településterületén belül is évszázadok óta intenzíven érintkeztek és érintkeznek a szlovákokkal. Pozsonyban és környékén, továbbá Mecenzéfen és Abaújban a német, Pozsony tágabb térségében pedig a horvát lakosságú falvak álltak kapcsolatban a magyarlakta területekkel (ez utóbbi érintkezés részben máig fönnáll). Ezenkívül a magyarok évszázadok óta együtt élnek a magyarlakta területeken is letelepedett cigánysággal.

A magyarok részaránya Dél-Szlovákia 512 településén éri el, ill. haladja meg a 20%-ot; ezekből 254 Nyugat-Szlovákiában, 147 Közép-Szlovákiában, 111 pedig Kelet-Szlovákiában található.[16] A szlovákiai magyar kisebbség a szlovák statisztikai évkönyv adatai szerint 1996-ban 287 magyar és 103 szlovák–magyar nevelési nyelvű óvodával, 273 magyar és 32 szlovák–magyar tannyelvű alapiskolával, 14 magyar és 8 szlovák–magyar tannyelvű gimnáziummal, 5 magyar és 21 szlovák–magyar tannyelvű szakközépiskolával, valamint 7 magyar és 23 szlovák–magyar tannyelvű szaktanintézettel rendelkezett (Condík szerk. 1997: 471).

1.3. Cigányok

A cigányok (romák) számos tekintetben különböznek a többi szlovákiai etnikumtól, így például külső megjelenésükben, életmódjukban, alapvető kulturális szokásaikban. További különbség, amint említettük, hogy e kisebbségnek nincs sem anyaországa, sem anyanemzete, sem hagyományos településterülete, azaz jelenleg nincs olyan régiója az országnak, ahol a cigányság domináns elem volna.

A cigányok sajátosságai közé tartozik néprajzi és nyelvi széttagoltságuk is. Néprajzilag két fő csoportjukat különböztetjük meg. Az elsőbe az évszázadok óta *letelepedett* életmódot folytatók tartoznak, akik a 16–18. század óta élnek a mai Szlovákia területén, s a szlovákiai cigánysághoz mintegy 90%-át teszik ki. A letelepedettek nyelvi szempontból *szlovák cigányokra* (szerviko) és *magyar cigányokra* (romungro) tagolódnak; ez utóbbiak főként a magyarlakta területeken élnek. A cigányok másik csoportját a mai Szlovákia területére a 19. század második felében nomádként érkező ún. *oláh cigányok* (vlasiko) alkotják, akik külső megjelenésükben is eltérnek a többi cigánytól (világosabb a bőrszínük), s a magyar cigányokhoz hasonlóan főként Dél-Szlovákiában élnek.

Szlovákia előkelő helyet foglal el a világranglistán a cigány etnikumú lakosságnak mind abszolút, mind relatív lélekszáma tekintetében (vö. Jurová 1993: 7). Más kérdés, hogy a szlovákiai cigányság jelentős része hivatalosan nem románok, hanem szlovákok vagy magyarnak vallja magát. A roma önálló nemzetiségként csupán az 1921., 1930. és az 1991. évi népszámláláskor szerepelt, ugyanakkor az 1970. és 1980. évi népszámlálások során is – a megszámláltak tudta nélkül – ún. objektív jegyek alapján (sötétebb bőr-, szem- és hajszín, alacsonyabb termet, cigánynyelv-ismeret stb.) feljegyezték az ívekre a cigány „származás" tényét. Ezenkívül a helyi nemzeti bizottságok (magyarországi szóhasználattal *községi tanácsok*) nyilvántartása szerinti 1966., 1967. és 1968. évi adatok is rendelkezésünkre állnak.

Az 1921. évi népszámlálás mintegy 8 ezer romát mutatott ki – önbevallás alapján – Szlovákiában, az 1930. évi pedig több mint 31 ezret. A 60-as évek második felében készült, föntebb említett nyilvántartásokban mintegy 165 ezer cigány szerepel, az 1970. évi népszámlálás titkos felmérésében pedig 160 ezer; az 1980. évi népszámlálások idejére ez a szám csaknem 200 ezerre növekedett (Gyönyör 1989: 138). Az 1991. évi népszámlálás során, amikor nem a kérdezőbiztosok döntötték el titokban a megszámláltak „származását", hanem az íveken a roma nemzetiség is szerepelt, alig 76 ezer lakos vallotta magát románok. A cigánykérdéssel foglalkozó valamennyi forrás megegyezik abban, hogy ezek az adatok nem hitelesek (Zeľová és mtsai 1994: 17), s nyilvánvaló, hogy a cigányság nagyobb része nem vállalta saját nemzetiségét.[17] 1989-ből származó adatok szerint a cigányok valódi lélekszáma 254 ezer, vagyis a bevallottnak több mint háromszorosa. Ez az összlakosság 4,8%-át jelenti, ami az egyik legmagasabb részarány Európában. Mivel azonban ezek az adatok csak a szociális esetként is kezelt cigányokra vonatkoznak (a rendszerváltás előtt a romákat nem ismerték el nemzeti kisebbségként), a cigányok száma ennél is magasabb. A szakemberek a demográfiai és statisztikai források alapján – a cigányság jelentős népszaporulatát is figyelembe véve – az 1990-es évek közepén a lélekszámukat 300 ezerre tették, ami Szlovákia lakosságának 5,7%-a. Akár pontosak ezek a számítások, akár nem, a cigányság mindenképpen Szlovákia második legnagyobb nemzeti kisebbségét alkotja.

Ami az *anyanyelvi megoszlást* illeti, az 1991. évi népszámlálás adatai szerint a magukat roma nemzetiségűnek vallóknak alig háromnegyede (73,5%-a) tüntette föl a roma nyelvet anyanyelveként (56 ezer fő); 20%-uk szlovák, 6%-uk pedig magyar anyanyelvűnek tartotta magát. A romát mint anyanyelvet Szlovákia 77 ezer polgára vallotta magáénak. A nyilvánvalóan zajló nyelvcsere[18] ellenére is feltehető, hogy ezek az adatok is alatta vannak a cigány anyanyelvűek tényleges számának; értelmezésükhöz figyelembe kell

venni a cigány nyelv rendkívül alacsony presztízsét.[19] A cigányok – szórványkisebbség mivoltukból következően is – régóta két-, sőt háromnyelvűek (cigány–szlovák, cigány–magyar, ill. cigány–magyar–szlovák).

A cigányok egyenetlen elszórtságban élnek az ország egész területén, tömböket sehol sem alkotnak; a legnagyobb sűrűséget a kelet-szlovákiai régióban érik el (a szlovákiai cigányoknak több mint a fele él Kelet-Szlovákiában), ott is főként a Szepességben és Gömörben (részarányuk egyes járásokban megközelíti a 20%-ot). Tekintettel gyorsan emelkedő lélekszámukra, egyes vidékeken sűrűségük radikálisan növekszik, s Zeľová és mtsai (1994: 31) szerint nem zárható ki teljes mértékben cigányok által lakott területi enklávék létrejötte sem. Még a jelenlegi, irreálisan alacsony statisztikai lélekszám mellett is a legutóbbi népszámlálás során magukat cigánynak vallók részaránya 57 községben meghaladta a 20%-ot; ezek közül 52 Kelet-, 5 pedig Közép-Szlovákiában található. 1991-ben kilenc szlovákiai községben éltek többségben a magukat cigány nemzetiségűnek vallók; e falvak kivétel nélkül a kelet-szlovákiai járásokban találhatók.

A cigányoknál bizonyos szegregációs jelenségek is fölfedezhetők: falvak szélén, egyes városnegyedekben koncentrálódva, illetve elszigetelt kisebb településeken különállóan, a többi lakosságtól meglehetős elszigeteltségben élnek. E földrajzi elkülönülés társadalmi kirekesztettségüknek mintegy vizuális megjelenítője. A cigányok nem kis része megdöbbentő nyomorban él; a produktív korban lévő cigányok munkanélkülisége négyszerese a szlovákiai átlagnak (43,5%), de vannak járások, ahol ennél jóval magasabb (a Bártfai járásban pl. 1992-ben 86% volt).

A szlovákiai cigány kisebbség egyáltalán nem részesül anyanyelvű óvodai nevelésben vagy iskolai oktatásban.

1.4. Csehek

A csehek különleges helyzete abból adódik, hogy csupán néhány éve, Csehszlovákia felbomlása (1992. december 31.) után váltak hatalom nélküli kisebbséggé.[20] Viszonylag magas lélekszámuk ellenére is szórványkisebbséget alkotnak, mivel szétszórtan élnek az ország egész területén, elsősorban a nagyobb városokban. A legnagyobb cseh részarányú járások közé főként azok tartoznak, amelyek vagy határosak a Cseh Köztársasággal, vagy pedig nagyobb város található a területükön.

A csehek közvetlenül Trianon után kezdtek jelentősebb számban beköltözni Szlovákiába. 1910-ben még csak 7 500 cseh élt a mai Szlovákia terüle-

tén, az új ország létrejötte után ez a szám 1921-ben 73 ezerre, 1930-ban már 122 ezerre emelkedett. A szlovák állam kikiáltása után bekövetkező exodus következtében az 1950. évi népszámlálások idejére számuk mintegy 40 ezerre csökkent, azóta egészen 1991-ig fokozatosan emelkedett, mígnem 1991-ben – a morvákkal és a sziléziaiakkal együtt – meghaladta az 59 ezret. Ebből az 59 ezerből 1991-ben csupán 17 ezer (29,0%) rendelkezett szlovák állampolgársággal (Zeľová és mtsai 1994:12). 1993 folyamán, a Szlovákia önállósulását követő első esztendőben 43 ezer cseh kért szlovák állampolgárságot. Ebből arra következtethetünk, hogy az önálló szlovák állam újbóli megalakulását nem követte a csehek tömeges kivándorlása.

A csehek, morvák és sziléziaiak legnagyobb számban a két nagyvárosban, *Pozsonyban* (11 256 fő, a lakosság 2,5%-a) és *Kassán* (3 637 fő, a lakosság 1,6%-a) élnek. Ennek oka bevándorlásuk céljával függ össze: az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után közalkalmazottak, értelmiségiek foglalták el a magyarok kiutasítása, illetve részben önkéntes távozása révén megüresedett hivatalnoki, pedagógusi stb. helyeket; nem kisebbségként érkeztek, hanem az uralkodó nemzet tagjaiként. Mint telepesek a magyarlakta területeken létesített ún. kolóniákban is megvetették a lábukat. Ennek emlékeként ma a tíz legnagyobb cseh részarányú szlovákiai község közül öt a magyarlakta területeken található: négy a Csallóközben, egy pedig Gömörben (ezek azonban olyannyira apró falvak, hogy az ötben együttvéve csupán 129 cseh él). A csehek részaránya egyetlen szlovákiai községben sem éri el a 20%-ot.

A második világháború befejeződése után nem hivatalnokok vagy telepesek, hanem mindenekelőtt különféle szakemberek érkeztek Szlovákiába (főleg az országrész extenzív iparosításának évtizedeiben). Ezenkívül szlovák–cseh, sőt magyar–cseh stb. vegyes házasságok révén is kerültek csehek Szlovákiába.

A szlovákiai cseh kisebbség nem rendelkezik anyanyelvű nevelési vagy oktatási intézményekkel.

1.5. Ruszinok/ukránok

A ruszin kisebbség sajátosságai közé tartozik, hogy anyaországában, az Ukrajnához tartozó Kárpátalján nem ismerik el különálló etnikumként, hanem az ukrán nemzet részének tartják, s e felfogást vallja újabban a szlovákiai ruszinok egy része is (l. alább).

Amint az 1.1. táblázatból látható, az első köztársaság éveiben a ruszinok abszolút lélekszáma növekedett, a második világháború után viszont radiká-

lisan csökkent, s ez a tendencia – némi hullámzást mutatva – azóta is tart.[21] Ennek egyik okát abban láthatjuk, hogy Kárpátaljának a Szovjetunióhoz történő 1944. évi „önkéntes" csatlakozása után az 1945. évi csehszlovák–szovjet szerződés lehetővé tette a ruszinok optálását Ukrajna javára; sokan attól tartva, hogy ez az optálás annyira lesz „önkéntes", mint az átcsatolás volt, inkább szlováknak vallották magukat, de közrejátszott az Ukrajna (Szovjetunió) javára történő esetleges további területi engedményektől való félelem is (Zeľová és mtsai 1994: 40; Mušinka 1992: 226). Ezenkívül a háború utáni ukránellenes hangulat is hozzájárult megfélemlítésükhöz; ennek kiváltójául (vagy ürügyéül) a németbarát ukrán partizánhadsereg itteni tényked-ése szolgált. A legnagyobb csapást azonban a szovjet mintára bevezetett erőszakos ukránosítás mérte rájuk: a ruszin nemzetiséget hivatalosan megszüntették, a görög katolikus helyett pedig a pravoszláv vallást kényszerítették rájuk. További tényezőként meg kell említeni a ruszinok gyöngébb nemzettudatát, ami összefügghet azzal, hogy e népcsoportnak gyakorlatilag sosem volt saját állama, s lényegében most zajlik modern értelemben vett nemzetté formálódásuk.

Mindezek következményeként e népcsoport lélekszáma ma egyharmadát sem éri el az első köztársaságbelinek (1930-ban 95 ezer, 1991-ben 30 ezer). Ezenkívül a korábban egységes ruszin etnikum két részre szakadt: egy részük élve az 1989. évi fordulat adta lehetőséggel az 1991. évi népszámláláskor újra ruszinnak vallotta magát (17 ezer), másik részük (14 ezer) viszont megtartotta az 1950-es években bevezetett ukrán nemzetiséget. Mušinka (1992: 224) szerint ezek az adatok nem felelnek meg a valóságnak; azoknak a száma, akik még beszélnek ruszinul és kötődnek a ruszin kultúrához, becslése szerint ennek négyszerese, mintegy 120 ezer.

Azt a gyanút, hogy a ruszin és az ukrán nemzetiséget vallók száma nem felel meg a valóságnak, az 1991. évi népszámlálás *anyanyelvi adatai* is megerősítik. Szlovákia lakosai közül ugyanis 49 ezer a ruszint, további csaknem tízezer az ukránt tüntette föl anyanyelvének. Ez azt jelenti, hogy a ruszin/ukrán anyanyelvű lakosságnak a fele nem vállalt közösséget a ruszin/ukrán etnikummal, hanem jórészt szlováknak vallotta magát. (Zeľová és mtsai 1994: 21.)

Hagyományos településterületükön, amely szervesen kapcsolódik a lengyelországi és kárpátalji ruszin régiókhoz, a ruszin/ukrán nemzetiségű lakosság egyre inkább kisebbségbe kerül; e tekintetben helyzetük számottevően különbözik a magyarokétól. Mušinka (1992: 224) 255 olyan településről tud, melynek lakói teljesen vagy részlegesen megőrizték ruszin nyelvi jellegüket, ruszin szokásaikat, hagyományos életmódjukat stb. Ez a szám az azóta más

községekhez csatolt és a felszámolt településeket is tartalmazza. A *közigazgatási beosztás* szempontjából a ruszinok/ukránok legnagyobbrészt Szlovákia északi–északkeleti járásaiban laknak, az *Ólublóiban, Bártfaiban, Szvidnikiben (Felsővízköziben), Sztropkóiban, Mezőlaborciban, Homonnaiban, Szinnaiban.* A magukat ruszinnak valló szlovák állampolgárok részaránya 68 községben haladja meg az összlakosság 20%-át. A magukat ukránnak vallók részaránya 18 községben haladja meg a 20%-ot. A legalább 20%-os ruszin, ill. ukrán részarányú községek kivétel nélkül Kelet-Szlovákiában találhatók.

A szlovákiai ruszin/ukrán kisebbség a szlovák statisztikai évkönyv 1997. évi kötete szerint 1996-ban 30 ukrán és 1 szlovák–ukrán nevelési nyelvű óvodával, 10 ukrán és 2 szlovák–ukrán tannyelvű alapiskolával, 1 ukrán tannyelvű gimnáziummal, valamint 1 szlovák–ukrán tanítási nyelvű szaktanintézettel rendelkezett (Condík szerk. 1997: 471).

1.6. Németek

A szlovákiai – ún. kárpáti – németek az eddig említett kisebbségektől elsősorban alacsony lélekszámukban különböznek, ez azonban csak az utóbbi ötvenvalahány év nemzetiségi politikájának következménye (kitelepítés; iskolák és más intézmények teljes hiánya; németellenes hangulat). További sajátságuk, hogy az ország több régiójában alkottak kisebb-nagyobb enklávékat, de előfordulásuk ma már mindenütt csak szórványszerű. Bár földrajzilag az osztrák területekhez esnek közelebb, anyaországuk (kibocsátó országuk) mégsem Ausztria, hanem Németország.

A térségben korábban jelentős szerepet játszó etnikumok közül – a zsidók mellett – kétségtelenül a németek szenvedték a legsúlyosabb veszteségeket. Számuk a második világháború után az erőszakos kitelepítés következtében 155 ezerről 5 ezerre zsugorodott. A csökkenés egy további, ritkán emlegetett tényezőjeként a háborús veszteségeket említhetjük, melyeket Srb (1993: 82) 5 ezerre becsül (nem számítva a háború következtében elhunyt civil lakosságot). Az asszimiláció miatt is bekövetkező apadás csak az 1989-es események után állt meg; az 1991. évi népszámlálás az előzőhöz képest a németek esetében 85,5%-os lélekszám-növekedést mutat: számuk 2900-ról csaknem 5400-ra növekedett; ugyanakkor a Kárpáti Németek Szlovákiai Egyesületének vezetői szerint „nem hivatalosan" 15–20 ezer szlovák állampolgár vallja magát németnek. A magukat német anyanyelvűnek valló szlovák állampolgárok száma 1991-ben csaknem 8 ezer volt; ebből 3 ezer szlovák nemzetiségűnek tüntette föl magát (ugyanakkor csaknem ezer német nemzeti-

ségű személy a szlovákot jelölte meg anyanyelveként). (Zeľová és mtsai 1994: 21.)

Kiűzésükig a német jellegű települések három vidéken alkottak viszonylag összefüggő láncolatot: Pozsonyban és környékén, az ún. Bányavidéken (Hauerland) található három enklávéban (Németpróna, Körmöcbánya és Újbánya körzete) és a Szepességben (németül Zips, innen ered a szepességi németek *cipszer* neve), ill. a tőle délre eső abaúj-tornai Mecenzéfen és Stószon (az ún. *mánták*). Ezenkívül számos területen voltak találhatók kisebb német lakosságú szigetek. Ma a németség csaknem mindenütt szórványban él, leginkább Pozsonyban, a Felső-Nyitra vidékén, a Garam mentén, Mecenzéfen és környékén. Részaránya egy közép-szlovákiai községben haladja meg a 20%-ot.

A szlovákiai német kisebbség 1996-ban egyetlen német nevelési nyelvű óvodával rendelkezett; német tannyelvű iskoláról nem tud a szlovák statisztikai évkönyv (l. Condík 1997: 471).

1.7. Lengyelek

Őshonos, de igen csekély lélekszámú szlovákiai kisebbség a lengyel. Számuk az 1910-ben kimutatott 10 ezerről 1991-re 2600-ra csökkent; a legnagyobb törést itt is a háborús évek jelentették: az 1930-ban kimutatott 7000-es lélekszám 1950-re 1800-ra, majd 1961-re ezerre csökkent; azóta lassan emelkedik. A lengyelek jelenleg Szlovákia lakosságának 0,05%-át alkotják. Az 1991. évi népszámlálás során Szlovákia 3400 lakosa vallotta magát lengyel anyanyelvűnek; a 2200 lengyelen kívül ezt az anyanyelvet tüntette föl többek között 700 szlovák (20%) és 300 magyar (9%) nemzetiségű személy is (Zeľová és mtsai 1994: 22).

A lengyelek – meglepő módon – az ország egész területén szétszórtan élnek, azaz nemcsak a lengyel határ mentén, bár legtöbben mégis az északi járásokban találhatók. Az Észak-Árvában és Észak-Szepességben élő *goralok* egyfajta átmenetet képeznek a szlovák és a lengyel etnikum között, hol lengyel, hol szlovák néprajzi csoportnak tartják őket (nyelvileg inkább lengyelek). Minden jel arra mutat, hogy a goralok jelenleg a szlovákokhoz „húznak"; legalábbis erre következtetnek Zeľová és mtsai (1994: 15) abból a tényből, hogy hagyományos településterületükön, az Alsókubini, Ólublói és Poprádi járásban a legutóbbi népszámláláskor csupán 465 személy vallotta magát lengyelnek (pedig csak a Szepességben 34 goral falut tart számon a szakirodalom). Votruba (1998: 256) még egyértelműbb ebben a kérdésben; szerinte

a szlovákiai goralok mind a múltban, mind jelenleg szlováknak vallják magukat; a statisztikákban kimutatott lengyelek újabb kori bevándorlók. Részarányuk sehol sem éri el a 20%-ot. Anyanyelvű óvodáik, iskoláik nincsenek.

1.8. Horvátok

A horvátok (az ún. *krobótok*) – csodával határos módon – máig megőrizték nyelvüket és kultúrájukat Pozsony környékén néhány faluban, mindenekelőtt *Horvátgurabon, Dévényújfalun,* illetve az 1947-ben Csehszlovákiához került *Horvátjárfalun* és *Dunacsunban*. Lélekszámukról nincsenek pontos adataink, mert a hozzáférhető statisztikai kimutatások az „egyéb" kategóriában szerepeltetik őket. Ezért az 1999. évi nyelvtörvény (vö. 4.1.6.) végrehajtási rendeleteként megjelent jegyzékben sem szerepelnek, pedig két szlovákiai községben az „egyéb" nemzetiségűek kategóriájának magas részaránya minden valószínűség szerint 20%-nál nagyobb horvát lakosságot takar. Horvát nyelvű óvodák vagy iskolák nincsenek Szlovákiában.

1.9. Zsidók

Az 1991. évi népszámláláskor csupán 134 szlovák állampolgár vallotta magát zsidónak (FSU-SLDB 1991: 36); az izraelita vallású lakosok száma 912 volt, ám ebből 742 szlováknak, 122 magyarnak, néhány további pedig csehnek vagy másnak tüntette fel magát; izraelita vallású zsidót a statisztika csupán 21-et mutatott ki (azaz a többi zsidó nem vallotta magát izraelita vallásúnak). Egy, a sajtóban megjelent becslés szerint „ma úgy 3–4 ezren vallják magukat zsidónak" (Görföl 1998).

A zsidó nemzetiségűek száma mind 1921-ben, mind 1930-ban 72 ezer körül mozgott, ez azonban az izraelita vallásúaknak alig több mint felét jelentette: a zsidó vallású, illetve származású polgárok tekintélyes része magyarnak, németnek és szlováknak vallotta magát. Az izraelita vallásúak száma Kamenec (1992: 249) adatai szerint 130–140 ezer volt; 1930-ban 44 ezer zsidó szlovák, mintegy 10–10 ezer német, illetve magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A holocaust áldozatainak száma az akkori Szlovák Köztársaságban 70 ezer, a visszacsatolt területeken 38 ezer volt (Zeľová és mtsai 1994: 16). A megmaradt zsidókból a háború után mintegy 10 ezer tért vissza Szlovákiába, ugyanakkor már 1945-ben megindult az első kivándorlási hullám; a második, az 1949. évi volt a legerősebb, de 1968 után is távoztak zsidók az

országból. Ez a népességmozgás statisztikailag nem ragadható meg, mivel a kommunista diktatúra évtizedeiben a népszámlálások során nem vették számba sem a zsidó nemzetiséget, sem pedig a vallást (tekintve, hogy semmiféle vallást nem vettek számba).

A zsidók szétszórva éltek az országban; jellemző például, hogy a háború alatti szlovák állam területén lévő több mint 2600 község közül csaknem 1500-ban éltek zsidók. A zsidók arányszáma legmagasabb nyugaton Pozsony megyében, keleten pedig *Sárosban és Zemplénben* volt (Sas 1993: 57).

A zsidók az egykori Felvidéken főként jiddisül, németül, ill. magyarul beszéltek (vö. Votruba 1998: 256), de a szlovák lakosságú régiókban szlovák nyelvű zsidók is voltak. A művelődés nyelve számukra a héber volt. A holocaust és az azt követő kivándorlás után a jiddis és a héber nyelv Szlovákiában kihaltnak tekinthető. A megmaradt zsidók Észak-Szlovákiában föltehetőleg szlovákul, Dél-Szlovákiában pedig magyarul és szlovákul beszélnek.

2. A magyar kisebbség néhány jellemzője

2.1. Lélekszáma, összlakosságon belüli részaránya

A legnagyobb nemzeti kisebbséget alkotó magyarok száma Szlovákiában az államfordulat utáni első népszámlálás időpontjára az 1910. évi magyarországi népszámláláskor kimutatotthoz képest 234 ezerrel csökkent (884 309-ről 650 597-re, l. az 1.1. táblázatot). Ezt a nagyarányú apadást főként a következők váltották ki: *a)* közalkalmazottak, iparosok, kereskedők, vasutasok, értelmiségiek tömegeinek kényszerű vagy elvileg önkéntes távozása a trianoni Magyarország területére (több mint 100 ezer fő); *b)* a zsidók jelentős részének leszakadása (mintegy 85 ezer fő); *c)* a rendezetlen állampolgárságú magyarok „külföldiek"-ként való nyilvántartása (13 ezer fő); *d)* a népszámlálás módszertanában bekövetkezett változások, népszámlálási manipulációk és visszaélések; *e)* egyes vidékek kétnyelvű, kétkultúrájú lakosságának, ill. a korábbi időszakban részlegesen asszimilálódottak egy részének a szlovák nemzet felé való orientálódása. A további, 1931-re kimutatott csökkenésben mindenekelőtt az alábbi tényezők játszottak közre: *a)* a (cseh)szlovák elem további térnyerése, a szlovák nyelvterületen élő magyar szórványok gyors nemzetiség- váltása; *b)* további zsidók (és cigányok) leszakadása (összesen több mint 15 ezer fő); *c)* a „külföldiek" kategóriájának növekedése (1930-ra a magyar nemzetiségű „külföldiek" és „hontalanok" száma Szlovákiában és Kárpátalján az 1921. évihez képest csaknem 70%-kal emelkedett); *d)* újabb népszámlálási manipulációk és visszaélések. (Dányi 1994: 102; Gyönyör 1994: 55–58; Popély 1994: 96)

A (cseh)szlovák elem térhódítása korántsem volt csupán spontán folyamat: átgondolt politika következtében ment végbe mind a peremterületeken (magyar oktatási és kulturális intézmények csaknem teljes megszüntetése), mind a tömbökben (magyar oktatási és kulturális intézmények részleges megszüntetése, csehszlovák közalkalmazottak betelepítése;[22] a magyarok megkárosítása a földreform során, s az ezzel összefüggő csehszlovák kolonizáció; az ún. Slovenská liga működése, szlovák iskolák létesítése színmagyar területeken stb.; l. 3.4. és 3.5.). E lépések első gyümölcsei már az 1930. évi

népszámlálások idejére beérhettek, a többi pedig a későbbi csökkenésben mutatkozott meg.

A második világháború a többi nemzetiséghez hasonlóan a magyarok esetében is cezúrát jelentett; bár a csehszlovák kormánynak nem sikerült végleges hezvinnie teljes kitelepítésüket, számuk statisztikailag 354 532-re apadt (l. az 1.1. táblázatot). Ennek azonban csupán egy része valódi lélekszámcsökkenés, amelyet nagyrészt a háborús veszteségek,[23] a háború utáni kiutasítások, a csehországi határvidékekre történő deportálás és az ún. lakosságcsere (3.1.) idéztek elő. Nagyobbik része az ún. reszlovakizációnak, azaz kényszer hatására eszközölt adminisztratív nemzetiségváltásnak (3.1.) tudható be. Később, az üldöztetés megszűntével a „reszlovakizáltak" számottevő része ismét magyarnak vallotta magát: ez mutatkozik meg az 1961., de talán még a további népszámlálások növekvő magyar lakosságán is (vö. még 1.1.).

1980-ban a magyarok lélekszáma 559 490, 1991-ben pedig 567 296 volt Szlovákiában; az alig 8 ezer fős (1,4%-os) gyarapodás ellenére az összlakosságon belüli arányuk csökkent: ma már csupán fele az 1921. évinek (1921: 21,7%: 1991: 10,8%).[24] A szlovák szerzők szívesen hangsúlyozzák, hogy a szlovákiai magyar kisebbség az egyedüli, melynek abszolút lélekszáma állandóan növekszik, s ezt a liberális nemzetiségi politika következményének tudják be; a fentiek alapján világos, hogy ez a legkevésbé sem indokolt. A nemzetiségváltás tényét persze a szlovák kutatók sem tagadhatják, ám ezt pusztán természetes asszimilációként igyekeznek föltüntetni. (L. pl. Paukovič 1990: 41–43.) (Vö. az 1.1. ábrával.)

A magyar lakosság részarányának folyamatos csökkenésében *demográfiai tényezők* is közrejátszanak: a magyar nemzetiségű lakosság termékenysége alacsonyabb a szlovákénál. Ez egyes vidékeken – elsősorban a Garam és az Ipoly mentén – régi keletű jelenség, már a 19. századból kimutatható (Dányi 1994: 105–106). Mindemellett a természetes szaporulat rendszeresen jóval nagyobb, mint a lakosság tényleges gyarapodása. Például 1970 és 1980 között a szlovákiai magyarok természetes szaporulata megközelítette a 33 ezer főt, a népszámlálások azonban csak alig 7500 fős népességnövekedést mutattak ki, ami a természetes szaporulatnak csupán 22,6%-a. A következő évtizedben a természetes szaporulat mintegy 20 ezer fő volt, a népszámlálási növekmény pedig 7250 fő, a természetes szaporulat 36,6%-a. A többi – kivándorlási és asszimilációs veszteség (Gyurgyík 1994b: 117).

A magyar kisebbség demográfiai sajátosságai közé tartozik a szlovákokénál kedvezőtlenebb *korösszetétele* is, amely főként az asszimilálódás következménye, bár a szlovákiai magyarság alacsonyabb természetes szaporulata is szerepet játszik benne. A magyarok átlagéletkora az 1991. évi népszámlá-

láskor 3,5 évvel (36,2 év) volt magasabb a szlovákokénál (32,7 év). Ha a magyar és a szlovák nemzetiségű lakosságot három korcsoportra (0–14 évesek, 15–59 évesek, 60 évesek és idősebbek) bontjuk, s összehasonlítjuk, hogy az egyes korcsoportoknak milyen a részesedése a magyar és a szlovák összlakosságból, azt látjuk, hogy az idős korosztály tagjai (60 és több évesek) a magyar nemzetiségű lakosság esetében 18,1%-ot tesznek ki, a szlovákoknál viszont csupán 14,5%-ot. Ezzel szemben a fiatal korosztály (0–14 évesek) a magyar nemzetiségű lakosságnak mindössze 20,5%-át alkotja, a szlovákokénak viszont 25,5%-át. (A 15–59 évesek csoportja a magyar nemzetiségű lakosság 61,5%-át teszi ki, a szlovák lakosságnak pedig 60,0%-át.)

A magyarok számarányának folyamatos csökkenését, a fiatal nemzedék erőteljes apadását kiváltó tényezők közül a politikai jellegűek (az államhatalom ellenséges viszonyulása a magyar kisebbséghez) a rendszerváltás után is változatlanul hatottak, sőt ezek Szlovákia önállósodása után alighanem erősödtek is. Részben a politikai helyzettel függ össze az is, hogy a magyar szülők jelentékeny hányada szlovák iskolába járatja gyermekét (l. 4.2.), s ez vagy már az iskoláztatás folyamán, vagy a későbbiekben gyakran jár együtt nemzetiségváltással.

Az 1991. évi népszámlálás esetében a magyarok részarányának csökkenésében az is szerepet játszhatott, hogy – a korábbi évtizedektől eltérően – a cigányok roma nemzetiségűnek is vallhatták magukat. Erre utal az a tény is, hogy az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása óta tapasztalt csaknem folyamatos növekedés után 1991-ben a szlovák nemzetiségűek részaránya is csökkent 0,8%-kal (ugyanakkor abszolút lélekszámuk több mint kétszázezerrel növekedett).

A magyar *anyanyelvű* lakosok száma 40 925-tel meghaladja a magyar nemzetiségűekét (ez 7,2%-os különbséget jelent). A 608 221 magyar anyanyelvű szlovák állampolgár az összlakosság 11,5%-át teszi ki. Ezek nemzetiségi megoszlása a következő: magyar 556 447, szlovák 45 999, cigány 4428, cseh (morva, sziléziai) 722, német 155 stb. Ugyanakkor Szlovákiának 7835 magyar nemzetiségű polgára szlovák anyanyelvűnek vallotta magát 1991-ben.[25] Sajnos a lakosság anyanyelvi megoszlását községsoros bontásban nem hozták nyilvánosságra.

Bár a köztudatban – lényegében a statisztikák anyanyelvi bevallásának megfelelően – a magyarok 600 ezres száma él, a többi szlovákiai etnikumhoz hasonlóan a magyar kisebbségnek is magasabbra becsülik a valódi lélekszámát a népszámlálások által kimutatottnál: Kocsis és Kocsis-Hodosi például – mértéktartó módon – 653 000 magyar anyanyelvű személlyel számol az 1991. népszámlálások idején (1998: 38), de más forrásokban nemegyszer ta-

lálkozunk 700 ezres, sőt 750 ezres becslésekkel is (l. Gyönyör 1994: 303; Duray 1999). Az ilyen becslések akkor volnának értékelhetők, ha tudnánk, hogy szerzőik hogyan definiálják a „magyar anyanyelvű" vagy „magyar nemzetiségű" személy fogalmát.[26]

A szlovákiai magyarok lélekszáma és az egyetemes magyarság

Munkám témájából adódóan a szlovákiai magyarság kérdéseit szlovákiai keretben tárgyalom; ennek ellenére fontosnak tartok közölni néhány olyan adatot is, amely a szlovákiai magyar kisebbség demográfiai jellemzőit az összmagyarságéihoz méri.

A szlovákiai magyarság tudvalevőleg a második legnagyobb Kárpát-medencei magyar kisebbség, a romániai magyarok után. Kocsis és Kocsis-Hodosi (1998: 15–38) adatai szerint a világ magyarsága 14,1 millióra tehető; ebből 13 millió magyar él a Kárpát-medencében – a Horvátország nélkül vett történelmi Magyarország területén –, az összmagyarság 92,2%-a. A 13 millió Kárpát-medencei magyarból 2,7 millió él Magyarország határain kívül, a Kárpát-medencei magyarok 21,5%-a. A 0,567 millió magyar nemzetiségű szlovákiai állampolgár a világ magyarságának 4,0%-át, a Kárpát-medencei magyaroknak 4,4%-át, a „határontúli" Kárpát-medencei magyaroknak pedig 22,3%-át teszi ki.[27]

A magyar anyanyelvű lakosok száma a legtöbb Kárpát-medencei országban meghaladja a magyar nemzetiségűekét, ám a legnagyobb különbség – Magyarországot nem számítva – épp a szlovákiai magyarok esetében van (csaknem 41 ezer); Erdélyben például a román nemzetiségűek, de magyar anyanyelvűek száma nem éri el a 12 ezret, máshol pedig még kevesebb (de persze máshol a magyarok eleve kisebb számban élnek, mint Szlovákiában). Figyelemre méltó, hogy a nyolcvanas évek folyamán a magyarok abszolút lélekszáma csaknem az összes Kárpát-medencei országban csökkent (Magyarországot beleértve), kivételt csupán az Őrvidék és Szlovákia képez.

2.2. Földrajzi elhelyezkedése és településszerkezete

Nemzetiségileg vegyes lakosságúnak a korábbi évtizedek szlovák statisztikai kimutatásai szerint az a község számít, melyben a nemzetiségi lakosság részaránya meghaladja a 10%-ot, illetve a 100 főt (vö. Gyurgyík 1994a: 17). Az

1991. évi népszámláláskor Szlovákia 2825 községe közül 553 volt ilyen értelemben magyar–szlovák vegyes lakosságú;[28] ebből 523 helységben a magyar nemzetiségűek aránya meghaladta a 10%-ot, a maradék 30-ban pedig a 100 főt (ez Szlovákia városainak és faluinak csaknem 20%-át jelenti). Az így meghatározott „nemzetiségileg vegyes" lakosságú terület tehát magába foglalja mind az illető nemzetiség(ek) tényleges lakóterületét, az ún. *nyelvterületet,* mind pedig az azon kívül eső ún. *szórványterületet.* Természetesen a *szórványterületen kívül* is élnek magyarok: Szlovákia községeinek több mint a felében mutattak ki magyar nemzetiségű lakost a legutóbbi népszámlálások során.

A magyar–szlovák „vegyes lakosságú" települések összefüggő területsávot alkotnak Szlovákia déli határa mentén. Ennek ellenére e dél-szlovákiai területek – a Csallóköz, a Mátyusföld, a Garam völgye, az Ipoly mente, a Sajó és Rima köze, a Bódva völgye, a Bodrogköz és az Ung-vidék – semmiféle földrajzi egységet nem alkotnak, viszont természetes folytatódásai azoknak az észak-magyarországi tájaknak, amelyekről mesterségesen választották őket le 1918-ban.

A szlovákiai magyarok 62%-a síksági területek lakója: nyugaton a Duna menti síkságon (az ún. Szlovák-alföldön, a Kisalföldnek a mai Szlovákia területére eső részén), keleten pedig a Bodrogközben és az Ung-vidéken (az ún. Kelet-szlovákiai alföldön); egyharmad részük dombvidéken lakik (Barsban, Hontban, Nógrádban, Gömör nyugati részén és Abaújban); a szlovákiai magyarságnak csupán 5%-a él hegyvidéken, a Karancs–Medves vidékén és a Gömör–Tornai-karszt tájékán (Kocsis 1990: 21–24). Ebben a magyarok eltérnek a Szlovákia északibb, jórészt hegyvidéki tájait lakó szlovákoktól és más etnikumoktól.

A 668,6 km hosszú magyar–szlovák országhatár mentén húzódó szlovákiai magyar nyelvterület változó szélességű: Nyugat-Szlovákiában legnagyobb kiterjedése 50 kilométer, Közép- és Kelet-Szlovákiában ennek körülbelül a fele. Az ilyen földrajzi helyzet nagy előnye az ún. *határmentiség,* az anyaország közvetlen közelsége, hátránya viszont a keleti és nyugati régiók egymástól való nagy távolsága, illetve maga a keskenység, amely a településláncolatban „gyönge láncszemek"-ként funkcionáló települések nyelvcseréje, illetve újonnan létesített „államnyelvű" települések beékelődése folytán könnyen vezethet – s vezetett is egy helyen – a nyelvterület folyamatosságának megszakadásához. (A szlovákiai magyar nyelvterület változására l. a 2.1. és 2.2. térképeket.)

2.2.1. Magyar nyelvterület

A fenti értelemben vett „nemzetiségileg vegyes" helységekben a magyar lakosság 98,9%-a él (Gyurgyík 1994a: 17, 1994b: 118). A magyar nyelvterület azonban nem azonosítható e települések összességével, mivel ezek közt megtalálhatók az ország magyar lakosságú déli sávján kívül eső szórványok is (amennyiben az érintett községek magyar lakosainak száma meghaladja a 100-at). Ezenkívül sajátos helyzetű Pozsony, Nyitra és Kassa városa, melyeknek magyar lakossága – 10% alatti részaránya ellenére (Pozsonyban 4,6%, Nyitrán 2,0%, Kassán 4,6%) - eltér az északibb fekvésű szlovák városok magyar szórványaitól, többek között a magyarok magas abszolút lélekszáma miatt (Pozsonyban 20 312, Nyitrán 1777, Kassán 10 760); a magyar nyelvterülethez való rendkívüli közelsége okán; a lakosság jelentős részének vidékről bevándorolt jellege, s így a magyar nyelvterülettel való eleven kapcsolata következtében (szülőkhöz, testvérekhez, rokonokhoz való hazajárás); az e városokban található magyar intézmények, szervezetek, művelődési lehetőségek stb. miatt; korábbi (1918 előtti) magyar jellegük okán. A sajátos helyzetű városok közé tartozik még Nagykürtös is, amely egy 30,7%-ban magyar járás közigazgatási központja, közel esik a magyar nyelvterülethez, s magyar lakosságának száma 1103 (az összlakosság 7,7%-a).

Mindezekből következően *szigorúan vett magyar nyelvterületen* a 10%-nál nagyobb magyar részarányú települések által behatárolt területet értjük, *tágabb értelemben* viszont az említett négy város is beletartozik a magyar nyelvterületbe, amely így mintegy 10 ezer négyzetkilométer kiterjedésű. – Az e területen kívül élő magyarok esetében *szórványtelepülésekről* beszélünk, amennyiben ezeken a magyar kisebbség lélekszáma meghaladja a 100-at. A szűkebb értelemben vett magyar nyelvterületet alkotó 523 község 847 583 lakosából 520 968 magyar és 308 782 szlovák nemzetiségű, az etnorégió összlakosságának 61,5%-a, ill. 36,4%-a.

A magyar nyelvterület községei természetesen jelentősen különböznek egymástól abban, hogy összlakosságuknak mekkora hányadát alkotják a magyarok. A következő kördiagramból leolvasható, hogy a szlovákiai magyar lakosságnak hány százaléka él a különféle magyar részarányú helységekben.

A kördiagram a magyar nyelvterület tömörségét szemlélteti: a szlovákiai magyarok legkisebb arányban általában azokban a helységekben élnek, ahol a részarányuk alacsony, a legnagyobb arányban pedig azokban a helységekben, ahol a részarányuk magas.

2.1. térkép

A mai Szlovákia területének etnikai térképe 1910-ben.
(Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 60 alapján)

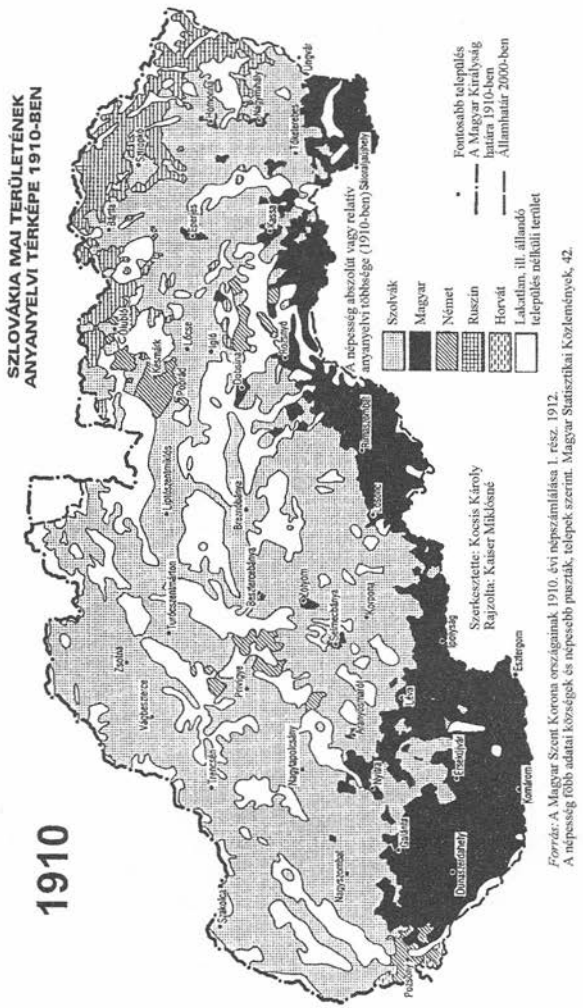

A 2.1. és a 2.2. térkép a megjelölt forrásban angol nyelvű; magyar változatát Kocsis Károly volt szíves elkészíteni e könyv számára, amiért itt mondok neki köszönetet.

2.2. térkép
Szlovákia területének etnikai térképe 1991-ben.
(Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 74 alapján)

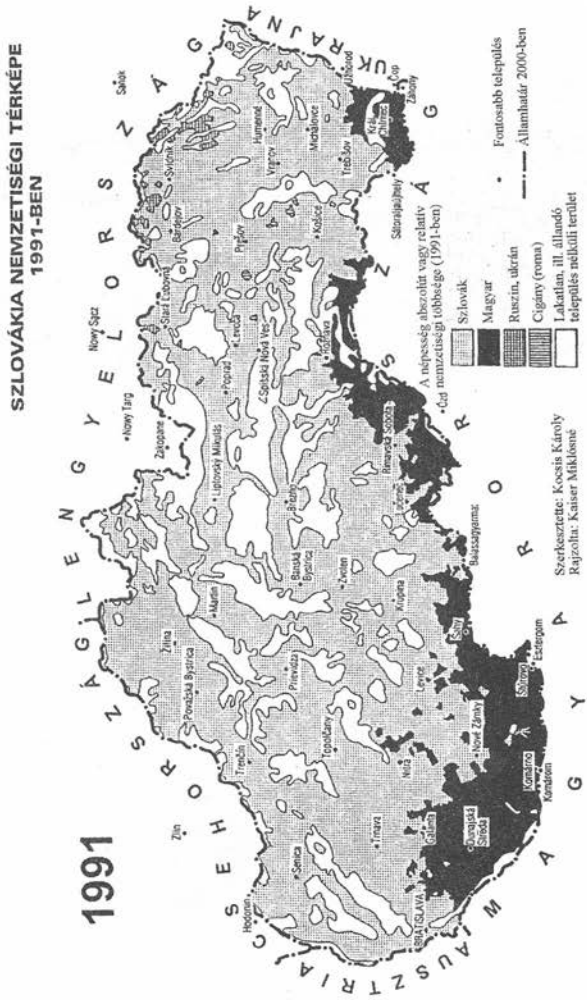

2.3. ábra

A magyarok százalékaránya a 0–10, 10–20, 20–30, 30–40, 40–50, 50–60, 60–70, 70–80, 80–90 és 90–100%-ban magyarok által lakott községekben[29] 1991-ben. (Gyurgyík 1994a: 87 alapján; N=567 296)

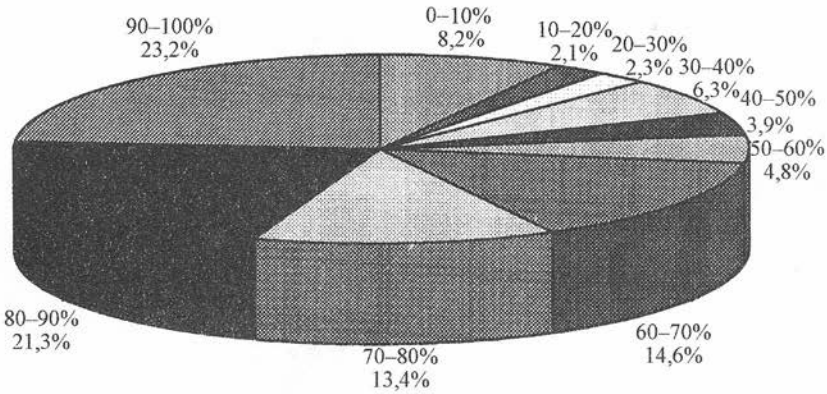

2.1. táblázat

A szlovákiai magyarok és az általuk lakott helységek megoszlása a magyarok aránykategóriái szerint 1970-ben és 1991-ben. (Gyurgyík 1994a: 87 alapján)

	1970			1991		
	községek száma	magyar lakosság		községek száma	magyar lakosság	
		száma	%		száma	%
10–100%	534	528 548	95,8	523	520 968	91,8
20–100%	513	517 606	93,8	503	508 948	89,7
30–100%	497	503 672	91,2	485	496 050	87,4
40–100%	476	487 459	88,3	460	460 216	81,1
50–100%	442	460 488	83,4	432	437 788	77,2
60–100%	404	414 803	75,1	389	410 726	72,4
70–100%	352	367 650	66,6	340	328 051	57,8
80–100%	286	289 327	52,4	272	252 296	44,5
90–100%	184	164 891	29,9	169	131 733	23,2

A 2.1. táblázatból megtudjuk, hogy a szlovákiai magyar lakosságnak mekkora hányada lakott 1970-ben és 1991-ben olyan helységekben, amelyekben a magyar nemzetiségű lakosság aránya meghaladta a 10, 20, 30, 40, 50, 60, 70, 80, ill. 90%-ot.

A táblázatból látjuk, hogy 1991-ben a magyarok 91,8%-a élt a szigorúan vett magyar nyelvterületen. Ám ezek egy része bizonyos nemzetiségi jogoktól, illetve engedményektől meg volt s meg is van fosztva, mivel az 1990 és 1995 között hatályos nyelvtörvényben a kisebbségi nyelvek hivatali (szóbeli) használatára vonatkozó (szerény) engedmények nem 10%-os, hanem 20%-os küszöbhöz voltak kötve (l. 4.1.1.), s hasonlóképpen 20%-os kisebbségi részarányhoz köti a nyelvhasználati jogok érvényesíthetőségét az 1999-ben elfogadott új kisebbségi nyelvtörvény is (l. 4.1.6.); továbbá az 1994 óta hatályban lévő táblatörvény szerint is csak azon községek többségét lehetett két nyelven megjelölni, melyekben 1991-ben a kisebbségi lakosság részaránya elérte a 20%-ot (l. 4.1.3.). A táblázat alapján könnyen kiszámíthatjuk, hogy a szlovákiai magyarok 10,3%-a él olyan településen, amely a 20%-os küszöb alá esik. Meg kell azonban jegyezni, hogy az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény végrehajtási rendelete – a táblázat adataitól eltérően – 512, legalább 20%-ban magyar részarányú községet tartalmaz.[30]

A magyar településterület meglehetős tömörségére utal, hogy a szlovákiai magyarok 77,2%-a még mindig számszerű többségben él. E tekintetben a „határontúli" magyar közösségek közt a szlovákiai magyar az első helyen áll, az összes többiben alacsonyabb a helyi többséget alkotó magyarok aránya (a Szlovákiát követő Kárpátalján pl. 71,8%, Erdélyben 56,9%, a Vajdaságban 56,1%). Eléggé magas Szlovákiában – 44,5% – még azoknak a magyaroknak az aránya is, akik 80% fölötti magyar részarányú helységekben laknak. Ennek ellenére csupán egyetlen olyan község volt 1991-ben Szlovákiában, melynek minden lakosa magyar nemzetiségűnek vallotta magát: Bögellő a Dunaszerdahelyi járásban; négy faluban a magyar lakosság részaránya meghaladta a 99%-ot, de nem érte el a 100%-ot (Tajti és Zádorháza a Rimaszombati járásban, Kulcsod és Felsővámos a Dunaszerdahelyi járásban), további ötben pedig 98% és 99% között volt (Szilas a Komáromi járásban, Dercsika, Mad és Bodak a Dunaszerdahelyi járásban, valamint Dobóruszka a Nagymihályi járásban).

Annak alapján, hogy egy településen a magyar lakosság részaránya 50% fölött van-e vagy 50% alatt (de 10% fölött), a magyar nyelvterületen belül megkülönböztetjük a *többségi területet* és a *kisebbségi területet.* Ehhez csatlakozik még a föntebb már említett ún. *szórványterület,* melyet azon községek alkotják, ahol a magyarok részaránya nem éri el a 10%-ot, de meghaladja a 100 főt.

Az 1970-re, ill. 1991-re vonatkozó adatok összehasonlításából kiderül, hogy a magyarok részaránya minden, a 2.1. táblázatban feltüntetett kategóriában csökkent; ez a magyar településterület fellazulására utal. Ennek megfelelően a szórványban (a 10%-nál kevesebb magyar nemzetiségű személyt kimutató községekben) élő magyarok aránya számottevően megnövekedett, csaknem megduplázódott (l. Gyurgyík 1994a: 19).

2.2.2. Jellemző településtípusok

A szlovákiai magyarok többsége falulakó. 1970-ben 75%-uk 5000 lakosúnál kisebb helységben,[31] sőt csaknem a felük (49%-uk) 2000 lakosnál kisebb településen élt. Két évtizeddel későbbi (1991. évi) adatok szerint már csak 59,1%-uk élt falun, de a városlakók 40,9%-os aránya még így is jóval alatta van az 56,1%-os szlovákiai átlagnak (Gyurgyík 1995: 81).

A legnagyobb – 80% fölötti – magyar részarányú szlovákiai városok Nagymegyer (87,0%), Dunaszerdahely (83,3%), Gúta (82,7%) és Királyhelmec (80,4%). További tíz város rendelkezik még magyar többséggel: Párkány (73,5%), Somorja (71,0%), Tornalja (67,8%), Fülek (67,6%), Ipolyság (65,1%), Nagykapos (63,8%), Komárom (63,6%), Tiszacsernyő (61,7%), Ógyalla (53,5%) és Zselíz (53,5%). Ezeken kívül még nyolc olyan város található Szlovákiában, ahol a magyar lakosság részaránya eléri a 20%-ot: Szepsi (49,1%), Diószeg (46,2%), Galánta (40,6%), Rimaszombat (39,8%), Rozsnyó (31,2%), Érsekújvár (31,1%), Szenc (27,8%) és Vágsellye (21,9%). Két, korábban túlnyomórészt magyar lakosságú és kultúrájú városban a magyarok részaránya 10 és 20% közé csökkent: Losoncon (16,7%) és Léván (15,2%).

Öt szlovákiai városnak volt 1991-ben tízezernél több magyar lakosa: Komáromnak (23 745), Pozsonynak (20 312), Dunaszerdahelynek (19 347), Érsekújvárnak (13 350) és Kassának (10 760),[32] további tizennégynek pedig ötezernél több magyar lakosa. Legalább ezer magyar nemzetiségű lakosa 28 szlovákiai városnak volt 1991-ben. Ezekből 17-ben növekedett a magyarság részaránya 1980 óta, a legjelentősebben Nagykürtösön 21,8%-kal (6,4%-ról 7,8%-ra) és Szepsiben 20,3%-kal (40,9%-ról 49,1%-ra). A magyarok részarányának csökkenése többek között Nyitrán, Rozsnyón, Szencen, Pozsonyban, Gútán és Füleken következett be. Ám ezek közül Nyitrán, Rozsnyón és Füleken pusztán statisztikai csökkenésről van szó, tekintve, hogy e városokról magyarlakta falvak váltak le; ezek magyar lakosait nem számítva a magyarok száma 1980 és 1991 között Nyitrán, Rozsnyón és Füleken is növekedett. A városokban az elmúlt évtizedekben lezajlott folyamatokat Gyurgyík (1993a: 16) így jellemzi:

Az 1920-as évektől a városokban ugrásszerűen megnőtt a 'csehszlovák' lakosság részaránya, de ekkor még viszonylag jelentős számban élt magyar lakosság a nyelvhatár feletti szlovák etnikumú városokban is. Az 1940-es évek második felében lezajló etnikai tisztogatások következtében a magyar nyelvterületen kívüli városokban élő magyarság száma minimálisra csökkent, de a korábban magyarlakta városokban a magyarság száma is nagyobb arányban csökkent, mint a falvakban. Az 1950-es években kezdődő intenzív iparosítás felduzzasztotta a városi lakosság számát. A magyar városi népesség száma szintén gyarapodott, de részaránya távolról sem közelítette meg a szlovákiai átlagot.

A falvak magas aránya a nyelvmegtartás szempontjából ambivalens tényező: a faluközösségeknek nagyobb a belső kohéziós ereje, mint a városokénak, szigorúbbak a viselkedési normák, s ez segíti a nyelvmegtartást, ugyanakkor az ilyen településeken alig találhatók értelmiségiek, a fiatalok körében kisebb az érdeklődés a felsőfokú oktatás iránt stb., ami pedig a kisebbségi közösség és nyelv presztízsének csökkenését vonja maga után, ezzel pedig felgyorsítja a nyelvcserét. (De vö. még 5.2.)

2.2.3. Közigazgatási megoszlás

A szlovákiai magyarok túlnyomó többsége (99%-a) 1996-ig a magyarlakta területeket is magába foglaló 13 járásában – Pozsony-vidéki, Galántai, Dunaszerdahelyi, Érsekújvári, Nyitrai, Komáromi, Lévai, Nagykürtösi, Losonci, Rimaszombati, Rozsnyói, Kassa-vidéki, Tőketerebesi – élt, valamint 2 nagyvárosban – Pozsonyban és Kassán. E közigazgatási egységeket 1960-ban hozták létre (azóta 1996-ig csak kisebb mértékben változtak[33]) a korábbi kisebb, nemzetiségi szempontból jóval homogénebb járások helyett.

A szlovák parlament által 1996 áprilisában megszavazott közigazgatási törvény nyomán a helyzet Dél-Szlovákiában csak minimálisan változott, míg északon jóval kisebb területű járások jöttek létre. A mégis bekövetkező változások nyomán a magyar lakosság még jobban szétszabdalódott. Egy, korábban a Nyitrai járáshoz tartozó zoboralji községet, Barslédecet az újonnan kialakított, homogén szlovák lakosságú Aranyosmaróti járáshoz csatoltak[34] (amely járás ráadásul nem is a nyitrai, hanem a besztercebányai kerülethez tartozik), hasonlóképpen a korábban a Losonci járáshoz tartozó Kétkeresztúr és Pinc községeket átcsatolták az új, teljesen szlovák lakosságú Poltári járáshoz;[35] a korábban a Rimaszombati és a Rozsnyói járáshoz tartozó magyar vagy vegyes lakosságú falvak egy részét a Nagyrőcei járás „kebelezte be"

(összesen 16-ot), s keleten is meglehetősen homogén magyar területek váltak a Nagymihályi járás részévé (összesen 17, a korábbi 3-mal szemben). Egyedüli kedvező változás Pozsony környékén történt, ahol az újonnan létrehozott Szenci járásban nagyobb a magyarok részaránya, mint korábban volt a jóval nagyobb kiterjedésű Pozsony-vidékiben.

Az új közigazgatási beosztás szerinti járásokban a magyarok részaránya a következő: Dunaszerdahelyi 87,2%, Komáromi 74,2%, Rimaszombati 44,3%, Galántai 41,7%, Érsekújvári 41,5%, Vágsellyei 40,2%, Rozsnyói 36,3%, Tőketerebesi 33,0%, Lévai 31,6%, Losonci 30,9%, Nagykürtösi 30,7%, Nagyrőcei 24,6%, Szenci 23,8%, Kassa-vidéki 16,4%, Nagymihályi 13,2%, Nyitrai 8,2%.[36] Már ezekből az arányokból is látszik, hogy magyar többségű járásokat csak ott hoztak létre, ahol településszerkezeti okokból teljesen lehetetlen volt a magyarlakta régióhoz kellő nagyságú szlovák lakosságú vidéket csatolni.

A 2.2.1. alatt említett, legalább 20%-ban magyar részarányú községek járásonkénti megoszlása (a községek csökkenő száma szerint rendezve) a következő: Rimaszombati 72, Dunaszerdahelyi 66, Lévai 53, Tőketerebesi 38, Komáromi 37, Érsekújvári 35, Rozsnyói 32, Nagykürtösi 31, Losonci 26, Kassa-vidéki 24, Galántai 21, Nagymihályi 17, Nagyrőcei 16, Nyitrai 15, Szenci 15, Vágsellyei 11, Poltári 2, Aranyosmaróti 1. Ennyi azoknak a városoknak és falvaknak a száma, amelyekben a magyar kisebbségekhez tartozó személyek élhetnek az 1999. évi nyelvtörvény (l. 4.1.6.) adta – meglehetősen szűk – nyelvhasználati jogokkal.

A járásokon kívül a nagyobb közigazgatási egységek, az ún. kerületek határait is úgy húzták meg, hogy a magyarok az összlakosság minél kisebb részét alkossák. Az ország nyolc kerülete közül a magyar népesség aránya kettőben haladja meg a 20%-ot (a Nagyszombatiban és a Nyitraiban), s további kettőben a 10%-ot (a Besztercebányaiban és a Kassaiban); egy kerületben (a Pozsonyiban) valamivel 5% fölött van, a maradék háromban (a Trencséniben, a Zsolnaiban és az Eperjesiben) részaránya elenyésző. Ez azt jelenti, hogy a nyolc kerület közül nem kevesebb, mint 5 „osztozik" a magyarlakta vidékeken, pedig ezek az ország összterületének csupán nem egész egyötödét teszik ki.

Az 1996 előtti közigazgatási beosztás szerinti dél-szlovákiai járásokban és a két nagyvárosban 1991-ben a lakosság 25,3%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek (561 445 fő); 1970-ben a magyar nemzetiségűek aránya még 28,6% volt (547 668 fő), vagyis az abszolút lélekszámnak 13 777 fővel való növekedése ellenére a magyarok részaránya csökkent (Gyönyör 1994: 301; Gyurgyík 1994a: 23).

2.3. Gazdasági-társadalmi szerkezete

Az egyes etnikumok gazdasági-társadalmi szerkezetének sajátosságai részben az általuk lakott régiók jellegétől, gazdasági fejlettségétől függnek, részben pedig közösségen belüli okai vannak (eltérő hagyományok, törekvések, életmód stb.). A szlovákiai magyarok gazdasági aktivitására, a gazdasági ágazatok és a társadalmi csoportok szerinti megoszlására vonatkozó adatok a legutóbbi, 1991. évi népszámlálásból valók. Mivel 1991 elején még épp csak hogy megkezdődött a rendszerváltás hozta nagy gazdasági átalakulás – melynek egyik fontos velejárója épp a társadalmi mobilitás nagyarányú megnövekedése volt –, a népszámlálási adatok nem tükrözhetik a jelenlegi (1999. évi) állapotokat.

2.3.1. Gazdasági aktivitása és a gazdasági ágazatok szerinti megoszlása

Az 1991. évi népszámlálás idejére a *gazdaságilag aktív* lakosság arányában a magyarok és a szlovákok közt meglévő különbség lényegében kiegyenlítődött: a magyarok 49,3%-a, a szlovákok 49,6%-a tartozott ebbe a csoportba. Korábban a különbségek nagyobbak voltak; 1970-ben például a magyaroknak még csak 40,3%-a volt munkaviszonyban, a szlovákoknak viszont 44,4%-a. (A foglalkoztatottság országos viszonylatban is emelkedett.) A *gazdaságilag inaktívak* tekintetében továbbra is maradtak különbségek a magyar és a szlovák lakosság között: 1991-ben a magyarok 20,6%-a tartozott ebbe a csoportba, a szlovákoknak viszont mindössze 17,3%-a. Ha figyelembe vesszük, hogy a nem dolgozóknak csaknem 100%-a nyugdíjas volt mindkét csoportban, nyilvánvaló, hogy a két etnikum közötti különbség a szlovákiai magyar lakosság elöregedését (l. 2.1.) tükrözi.

A gazdaságilag aktív lakosság megoszlása a gazdasági ágazatok szerint magyar–szlovák viszonylatban még a legutóbbi népszámláláskor is jelentős eltéréseket mutatott. A legszembetűnőbb különbség a *mezőgazdaságban* (illetve az ezzel együtt kimutatott erdő- és halgazdaságban) dolgozók részarányában volt: a magyaroké csaknem kétszerese volt a szlovákokénak (24,8%: 12,8%). A különbségek az előző népszámlálások adataival összehasonlítva nem mérséklődtek (pl. 1970-ben 35,5% : 18,5%, vagyis szintén kb. a kétszerese), viszont a gazdaságilag aktív lakosság összességén belül jelentős csökkenés következett be (a magyaroknál 35,5%-ról 24,8%-ra; a szlovákoknál 18,5%-ról 12,8%-ra).

Az *iparban* dolgozók aránya 1991-ben a magyaroknál jóval alacsonyabb volt, mint a szlovákoknál (25,1%: 34,4%), ami a magyarlakta területek ki-

sebb mértékű iparosodottságával magyarázható. 1970-ben ez az arány 22,6%: 35,7% volt. Az emelkedés azonban csak az 1980. évi népszámlálásokig tartott (akkor 27,0%: 37,1%), azóta mindkét csoportban visszaesés következett be. Gyurgyík (1994a: 42) szerint ez már a rendszerváltást követő gazdasági átalakulást tükrözi. Az *építőiparban* (illetve az ezzel együtt kimutatott geológiában és tervező tevékenységben) hagyományosan nagy volt a magyarok túlsúlya; a magyar és a szlovák nemzetiségű lakosság közötti különbség e tekintetben az 1991. évi népszámlálás idejére minimalizálódott: a magyaroknál 10,1%, a szlovákoknál 9,1% volt (1970-ben még 13,4%: 10,6%).

A további gazdasági ágazatok közül a *közlekedésben és távközlésben*, a *kereskedelemben és egyéb termelő jellegű tevékenységben*, a *lakásgazdálkodásban és kommunális szolgáltatásokban* nem volt lényeges különbség a két etnikum között 1991-ben, jelentősen eltért viszont a *tudományban és kutatásban* dolgozók részaránya: ez a magyaroknál csupán 0,5% volt, míg a szlovákoknál ennek háromszorosa, 1,5%. Ez az arány az elmúlt tíz évben nem sokat változott (1980-ban a magyaroknál 0,4%, a szlovákoknál 1,4% volt), s nyilvánvalóan a szlovákiai magyarok *kedvezőtlen műveltségi szerkezetét* tükrözi (l. 2.4.). A tudományon és kutatáson kívül az *oktatásügyben, a kultúrában és az egészségyügyben* dolgozó magyarok aránya is érezhetően alacsonyabb volt a szlovákokénál (11,5%: 13,8%).

2.3.2. Társadalmi csoportok szerinti megoszlása

A legfontosabb társadalmi csoportoknak a gazdaságilag aktív lakosságon belüli részarányában a magyarok és a szlovákok között még 1991-ben is számottevő különbségek voltak. A *munkások* ekkor a gazdaságilag aktív magyar lakosságnak 46,0%-át alkották, a szlovákok esetében ez az arány 44,1% volt. Ez érezhető csökkenést jelentett az 1980. évi állapothoz képest (52,3%: 47,8%), s nyilván már a rendszerváltással függött össze. A szlovák nemzetiségű *alkalmazottak* aránya – 45,0% – 1991-ben meghaladta a munkásokét, ezzel szemben a magyaroknál ugyanez a csoport mindössze 34,4%-kal volt képviselve. Az 1980-as állapothoz képest még ez is érezhető emelkedés: akkor a magyar alkalmazottak aránya még csak 29,8% volt, a szlovákoké viszont 43,8%. A *mezőgazdasági szövetkezetek tagjai* a gazdaságilag aktív magyar lakosságnak 13,9%-át, a szlováknak viszont csupán 6,4%-át alkották, vagyis a felénél is kevesebbet. (Gyurgyík 1994a: 40–43.)

A *többi*, az előzőekhez képest jelentéktelen részarányú *társadalmi csoport* közül 1991-ben mind a kisvállalkozók, mind az egyénileg gazdálkodó földművesek aránya a magyaroknál magasabb volt, mint a szlovákoknál, vagyis a

magyarok nagyobb százalékban éltek a rendszerváltás adta lehetőségekkel. Az *egyénileg gazdálkodó földművesek* aránya a magyaroknál 0,13% volt, a szlovákoknál viszont csak 0,02%; a kisvállalkozóké a magyaroknál 1,71%-ot, a szlovákoknál 1,07%-ot tett ki. Az arányok ilyen alakulása valószínűleg a kis számok ellenére sem véletlen: összhangban van a közvélemény-kutatások azon eredményével, mely szerint 1989 után a magyar lakosság a szlováknál nagyobb mértékben támogatta a rendszerváltást. (Gyurgyík 1994a: 41.)

A magyarok és a szlovákok közti társadalomszerkezeti különbségeket Zeľová és mtsai (1994: 24) a következő tényezőkkel magyarázzák: természeti körülmények, amelyek determinálják a magyarlakta területek mezőgazdasági jellegét; társadalmi-gazdasági fejlődés (későbbi iparosodás); településszerkezet (falvak túlsúlya). Ugyanezeket a tényezőket említi Paukovič (1990: 47) is. Tény az, hogy ha a szlovákiai magyarok társadalmi szerkezetét a *falusi* szlovákokéval vetjük össze, a különbségek nagymértékben csökkennek (vö. Szabómihály 1996). Ám ezek mégsem indokolják például az alkalmazottak arányában mutatkozó nagy eltéréseket: ebben még mindig szerepet játszik egyfelől a szlovákiai magyar középosztály egykori megsemmisítése (ez a társadalmi réteg a Trianon miatti hatalmas vérveszteséget ki sem heverve 1945 után szinte teljesen megszűnt létezni), másfelől pedig a mindenkori (cseh)szlovák állam diszkriminatív művelődéspolitikája (l. 3.4. és 3.5.).

2.4. Műveltségi szerkezete

A föntebb közölt számadatok a magyar lakosság kedvezőtlen műveltségi szerkezetét tükrözik. A legutóbbi népszámlálások időpontjában, 1991-ben a csupán *alapiskolát* végzettek alkották a szlovák nemzetiségű lakosságnak[37] 36,8%-át, a magyarénak viszont 49,7%-át. Szakmunkás képesítéssel a szlovákok 26,1%-a és a magyarok 24,3%-a rendelkezett. *Gimnáziumot* végzett a szlovákok 4,2%-a; a magyaroknál ez az arány magasabb – 5,0% – volt, ez azonban a szakiskolások és a diplomások alacsonyabb arányának „köszönhető", így nem láthatunk benne pozitívumot. *Szakközépiskolát* végzett ugyanis a szlovákok 21,3%-a, a magyaroknak viszont csupán 13,8%-a. *Egyetemi* vagy *főiskolai* diplomával rendelkezett a szlovákok 8,2%-a, a magyaroknak viszont csak 3,6%-a. Az 1993/94-es tanévben a szlovákiai felsőoktatási intézmények hallgatóinak 4,9%-a volt magyar nemzetiségű, miközben Szlovákia 20–24 éves lakosságának 10,1%-a volt magyar 1991-ben (Dolník 1994: 32).

A magyarok kedvezőtlen társadalmi összetétele olyan tény, melynek megvan ugyan a magyarázata (l. föntebb), ez azonban mit sem változtat azon, hogy a magyar kisebbség társadalmi státusa emiatt viszonylag alacsony, ami természetesen hatással van a magyar nyelv presztízsére Szlovákiában (vö. 5.2.). (A szorosan vett társadalmi szerkezeten kívül fontos ismerni a városi és a falusi lakosság arányát is. Erre l. 2.2.2.)

2.5. Felekezeti megoszlása

Szlovákia lakossága nemcsak etnikai, hanem vallási szempontból is változatos. A közép-kelet-európai térség egyik országaként a keresztény–zsidó kultúrkörhöz tartozik, így lakosai is e két világvallás egyikéhez kötődnek. A zsidó vallásúak száma a holocaust és a kivándorlás következtében – amint 1.9. alatt láttuk – elhanyagolhatóra zsugorodott (912 fő, Szlovákia lakosságának 0,02%-a). A magukat kereszténynek valló nagy létszámú felekezetek közül a *római katolikus* messze a legnépesebb, ezt követi – igencsak távolról – az *evangélikus,* a *görög katolikus* és a *református*. E „többiek"-nél azonban jóval számottevőbb a *felekezeten kívüliek,* illetve a vallásra vonatkozó rubrikát a népszámláláskor üresen hagyók száma; ezekre mint ismeretlen vagy bizonytalan vallási kötődésűekre utalhatunk. (L. a 2.2. táblázatot.)

2.2. táblázat

Szlovákia néhány nemzetiségének felekezeti megoszlása. (FSU–SLDB 1991 alapján)

	r. kat.	ev.	g. kat.	ref.	prav.	zsidó	egyéb	0	összes
szlovák	2 745 502	310 749	156 886	17 572	22 365	742	23 571	1 241 941	4 519 328
	60,75%	6,88%	3,47%	0,39%	0,49%	0,02%	0,52%	27,48%	100%
magyar	368 416	12 310	6 764	64 533	135	122	4 575	110 441	567 296
	64,94%	2,17%	1,19%	11,38%	0,02%	0,02%	0,81%	19,5%	100%
ruszin/	782	70	11 514	17	10 209	–	171	7 715	30 478
ukrán	2,57%	0,23%	37,78%	0,06%	33,50%	–	0,56%	25,31%	100%
német	3 480	773	15	6	12	5	69	1 054	5 414
	64,28%	14,28%	0,28%	0,11%	0,22%	0,09%	1,27%	19,47%	100%
zsidó	46	3	1	2	3	21	7	51	134
	34,33%	2,24%	0,75%	1,49%	2,24%	15,67%	5,22%	38,06%	100%
cigány	40 469	669	2 839	257	438	2	476	30 652	75 802
	53,39%	0,88%	3,75%	0,34%	0,58%	0,00%	0,63%	40,44%	100%
cseh	24 564	1 578	272	102	170	15	1 405	31 220	59 326
	41,41%	2,66%	0,46%	0,17%	0,29%	0,03%	2,37%	52,62%	100%

0: a felekezeten kívüliek és az ismeretlen/bizonytalan vallási kötődésűek együttes adatai

Az egyes *etnikai csoportok felekezeti megoszlása* láthatóan eltér egymástól, aminek az érintett népek történetében gyökerező okai vannak. Korábban az emberek azonosságtudatában a felekezeti hovatartozás tudvalevőleg jóval nagyobb szerepet játszott, mint a nyelvi-etnikai. Éppen ezért egy-egy közösség önazonosságának megőrzése szempontjából előny volt, ha az illető etnikai csoport a környezetében élő más közösségektől nemcsak nyelvében, hanem vallásában is különbözött. Az egyes csoportok nyelvcseréje következtében a nyelvi és a felekezeti hovatartozás izomorfizmusa a legtöbb felvidéki etnikum esetében folyamatosan csökkent, kivételt csak a legújabb időkig görög katolikusnak maradt ruszinok és a zsidó vallású zsidók képeztek. Ennek ellenére a többi etnikumnak is – amint a 2.3. táblázat adataiból kiderül – mind a mai napig fontos jellemzője a vallási kötődés.

2.3. táblázat

Szlovákia össznépességének és magyar nemzetiségű lakosainak felekezeti megoszlása 1991-ben. (Gyurgyík 1994a: 121 alapján)

	Szlovákia összesen		Ebből magyar		
			a	b	c
	fő	%	fő	%	%
római katolikus	3 187 383	60,43	368 416	64,94	11,56
evangélikus	326 397	6,19	12 310	2,17	3,77
görög katolikus	178 733	3,39	6 764	1,19	3,78
református	82 545	1,57	64 533	11,38	78,18
pravoszláv	34 376	0,65	135	0,02	0,39
zsidó	912	0,02	122	0,02	13,38
egyéb	30 603	0,58	4 575	0,81	14,95
felekezeten kívüli	515 551	9,77	37 247	6,57	7,22
adathiány	917 835	17,40	73 194	12,90	7,97
Összesen	5 274 335	100,00	567 296	100,00	10,76

a: az egyes felekezetekhez tartozó magyarok száma
b: az egyes felekezetekhez tartozó magyarok aránya a magyar összlakosságon belül
c: az egyes felekezetekhez tartozó magyarok aránya az illető felekezeten belül

A táblázatból látjuk, hogy a magyar nemzetiségűek Szlovákia összlakosságának 10,8%-át alkotják; ezt az arányt viszonyítási alapnak tekintve a *görög katolikus* és az *evangélikus* lakosságon belül alulreprezentáltak a magyarok (itt a hívek *3,8%-a magyar nemzetiségű*), a *pravoszláv* felekezethez tartozók körében pedig részesedésük elhanyagolható (0,4%). Ezzel szemben a *reformátusoknak* 78,2%-a magyar nemzetiségű. Bár a szlovákiai református lakosság nagy része magyar, mégsem mondhatjuk, hogy a magyarokra a református

vallás volna jellemző, hiszen a reformátusok a magyaroknak csupán 11,4%-át teszik ki; ez jóval kevesebb, mint a *római katolikusok* mintegy 6,49%-os részaránya. Az egyes felekezetek részesedését a magyar összlakosságon belül a 2.4. ábra szemlélteti:

2.4. ábra
A szlovákiai magyarok felekezeti megoszlása[38] *1991-ben.*
(Gyurgyík 1994a: 121 alapján; N=567 296)

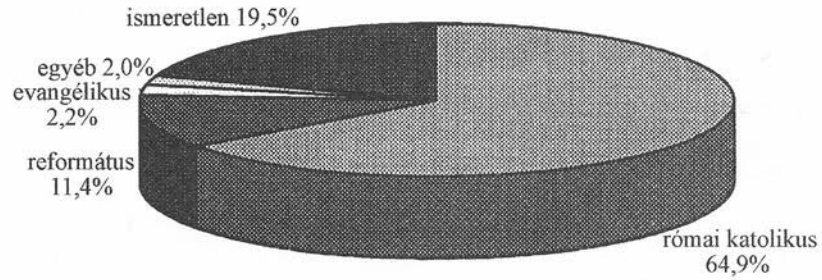

Sebők (1991: 74) adatai szerint a *római katolikus* felekezet legtöbb magyar nemzetiségű tagja a nagyszombati érsekséghez tartozik, ezenkívül jelentős még a magyarok száma a rozsnyói és a kassai püspökségben; kisebb számban tartoznak a magyarok a nyitrai, a besztercebányai és a szepesi püspökséghez. A *görög katolikus* magyarok az eperjesi görög katolikus püspökség kötelékében élnek. A Szlovákia területén élő magyar *evangélikusok* az ország déli területein elszórtan élnek. Az evangélikus felekezet egy nyugati és egy keleti egyházkerületre oszlik. A csehszlovákiai *református vallásfelekezet* 1920-ban alakult. Az egykori Felföld területén (Kárpátaljával együtt) három református egyházkerület működött. A legtöbb magyar református a Csallóközben, Gömörben és Abaúj-Zemplén vidékén élt és él. Szlovák gyülekezetek leginkább Zemplén és Ung megyében találhatók.

2.6. Azonosságtudata és attitűdjei

A nyelvi, ill. etnikai csoportok tagjainak azonosságtudata sokrétű tényező, hiszen az ember azon kívül, hogy saját nyelvi, ill. etnikai közösségének a része, még számos más csoportba is beletartozik, s ezek vállalása egyénenként,

társadalmi rétegenként, sőt ugyanazon egyén vagy csoport esetében alkalmanként is eltérő módú és mértékű lehet. A Márai Sándor Alapítvány égisze alatt folytatott egyik kutatásban (l. Bordás–Hunčík 1999) az adatközlőknek – négy dél- és vele párba állított négy észak-szlovákiai település vezéregyéniségeinek és azok közeli ismerőseinek[39] – tízféleképpen kellett definiálniuk magukat úgy, hogy a tíz meghatározás minél komplexebb választ adjon a „Ki vagyok én?" kérdésre. Az összes dél-szlovákiai adatközlő – 48 személy – meghatározta magát emberi lényként, valamint családapaként, ill. családanyaként; foglalkozásuk alapján (is) 31-en, hobbijuk alapján (is) 22-en definiálták magukat, nemzetiségük alapján (is) viszont csupán 8-an (7 magyar és 1 szlovák nemzetiségű személy). Ez a szám azonban még mindig magas az észak-szlovákiai mintával összehasonlítva, ott ugyanis egyetlen adatközlő sem határozta meg magát nemzetisége alapján. (I. m. 63, 65; a 179–180. oldalon tévesen.[40])

Ha a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk az azonosságtudatnak a személyes jellemvonásokra és a társadalmi szerepekre vonatkozó összetevőit, a nyelvi, ill. etnikai (nemzeti) azonosságtudat[41] legfőbb „konkurenseit" a regionális és az állampolgári tudatban láthatjuk. A legfrissebb szociológiai felmérés adatai szerint[42] a szlovákiai magyarok 56,0%-a leginkább a szülőföldjét érzi hazájának; 28,7%-uk a Felvidéket vagy Szlovákiát; 5,1%-uk úgy érzi, nincs igazi hazája; a többiek a teljes magyar nyelvterületre (4,8%), Európára (2,9%) vagy Magyarországra (2,5%) „voksoltak". (Lampl 1999a: 12–13.) Egy másfajta vizsgálat[43] fiatal adatközlője, aki egyértelműen magyarnak tartja magát, regionális azonosságtudatáról így vall:

> Én *egyrészt örülök, hogy a határnak ennek az oldalán vagyok.* Jó, van Magyarország vagy mi, de azért mégis itt van a hazám, nem lehet ezt úgy mondani, hogy most én, sokan mondják, hogy Magyarország az a anyaországom, vagy vagy hogy mondjam, hát nekem anyaországom, én nem tudom, hát lehet, hogy valamikor ez itt volt egy anyaország, de ne, *én nem azt mondom, hogy nekem Szlovákia a hazám vagy mi, hanem Aranyváros környéke.* Hát engem mit érdekel, hogy [máshol mi zajlik], mer akkor azt is lehet mondani, hogy Európa a hazám vagy, szóval ezt lehet bővíteni, ameddig akarom. Szóval se Magyarország, se Szlovákia a hazám.... *Csak ezt a ezt a területedet ismered, mint a tenyeredet, érted...* De má mondjuk mit tudom én, Besztercebánya vagy vagy akár Rózsahegy, vagy akárhol itten, Rimaszombat, nem ismerem érted, no nem tudom azt se, hogy hogy hívják a falukat, de itt minden falut ismerek.... De nem az, hogy hol születtél érted... *egyszerűen ezt érzem otthonomnak...* (Langman 1998: 106.)

A regionális azonosságtudat erősségének – a hazavesztés tényén túl – oka lehet a szlovákiai magyar lakosság zömének falusi (és így jórészt paraszti) eredete. Amint Liszka (1998a: 187) megállapítja: „A parasztság körében eredendően nemzettudatról nem is igen beszélhetünk. Sokkal szűkebb tájegységek, akár egyes falvak adta keretek közé szorul a nép »mi«-tudata."

2.6.1. A szlovákiai magyarok nemzeti kötődése

A föntebb elmondottak ellenére több empirikus kutatás egybehangzó adatai azt mutatják, hogy a szlovákiai magyar kisebbség tagjainak nagy része erősen kötődik a magyar nemzethez, ill. a szlovákiai magyar kisebbséghez. A korábbi vizsgálatok arra utaltak, hogy szlovákiai magyarok azonosságtudatának másik – az előzővel nagyjából azonos intenzitású – összetevője a Csehszlovákiához tartozás; ezzel szemben a mai Magyarországgal való azonosulás kevéssé látszott jellemzőnek (Zeľová 1991: 60–2).

Lényegében hasonló tendenciákra mutatnak terepadataink[44] is, mind a regionális, mind pedig a nemzeti kötődés tekintetében. A nyelvhasználati kérdőív 57. kérdésében (l. az 1. mellékletet) adatközlőink ötfokú skálán jelölhették meg, mennyire kötődnek különböző régiókhoz, országokhoz, illetve politikai alakulatokhoz. Az erős kötődést mutató (ötöst vagy négyest karikázó) adatközlők számát a 2.4. táblázat tartalmazza, az arányokat pedig a 2.5. ábra szemlélteti.

A föntebb említett vizsgálatokhoz viszonyítva itt kisebb kötődést találunk Csehszlovákiához, s nagyobbat Magyarországhoz. Mindkettőnek magyarázatához hozzátartozik a vizsgálat kontextusa (az előbbi felmérést szlovák kutatók végezték, az utóbbit magyarok; közben az ország felbomlott, a nacionalizmus, etnicizmus és lingvicizmus[45] nyílt állampolitikává vált). A Magyarországhoz való kötődést erősíthetik az 1989 óta fölélénkült határ menti, illetve általában országközi kapcsolatok, az anyaországban való továbbtanulás, munkavállalás, bár a legnagyobb szerepe továbbra is a turizmusnak van, beleértve a bevásárlóturizmust is (l. 2.7.).

A Magyarországhoz, illetve Szlovákiához való kötődésre más aspektusból vetnek fényt azok az adatok, amelyeket a következő kérdésre kaptunk válaszként: „Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott Ön szurkolni, ha: *a)* magyar játszik szlovákkal, *b)* magyar játszik mással (nem szlovákkal), *c)* szlovák játszik mással (nem magyarral)?"

2.4. táblázat

A különféle földrajzi és politikai egységekhez erősen kötődő adatközlők száma és százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)

	szám	%	N
saját lakhelyükhöz	88	82,2	107
Dél-Szlovákiához	82	78,8	104
Európához	71	69,6	102
Magyarországhoz	60	58,3	103
egykori Csehszlovákiához	54	52,9	102
Szlovákiához	40	39,2	102

2.5. ábra

A különféle földrajzi és politikai egységekhez erősen kötődő adatközlők százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)

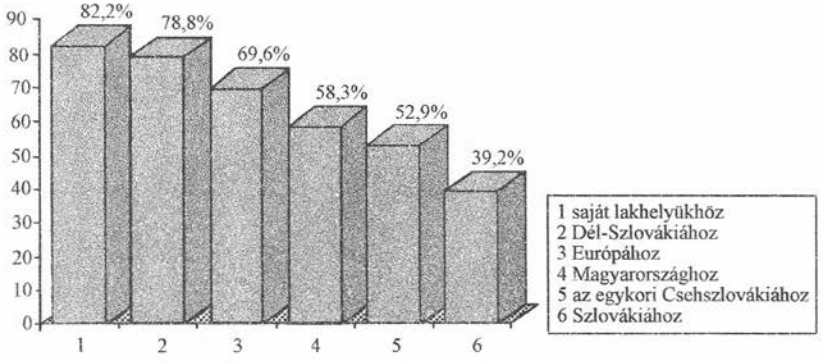

2.5. táblázat

A magyar, szlovák, ill. más országokban élő sportolóknak/csapatoknak való szurkolás. (Terepadatok 1996; N=108)

	N	magyarnak		szlováknak		másnak	
		szám	%	szám	%	szám	%
magyar szlovákkal	96	89	93,7	3	3,2	–	–
magyar mással	97	90	93,8	–	–	1	1,0
szlovák mással	94	–	–	63	67,7	18	19,4

Megjegyzés: Az N-be bele van számítva az a néhány adatközlő is, aki mást válaszolt: vagy azt, hogy a jobbik csapatnak szurkol, vagy azt, hogy mindkettőnek. E válaszokat táblázatunk nem tartalmazza.

2.6. ábra

A magyar, szlovák, illetve más országokban élő sportolóknak/csapatoknak szurkoló adatközlők százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)

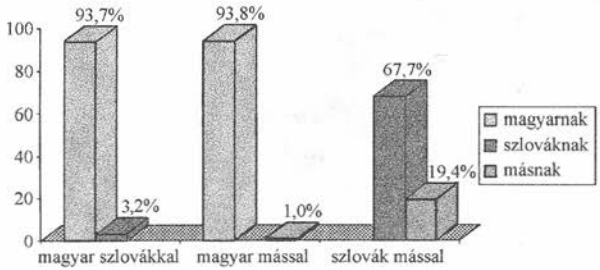

Látjuk, hogy e helyzetben a megvizsgált szlovákiai magyarok „lojálisak" a szlovák államhoz annyiban, hogy ha a szlovák sportoló vagy csapat nem magyarországi sportolóval vagy csapattal játszik, többségük a szlováknak szurkol. Ellenben ha a szlovák sportoló vagy csapat magyarral áll szemben, az adatközlők túlnyomó többsége a magyarral azonosul. Ezen a magatartáson aligha csodálkozhatunk, hiszen Csehszlovákia megalakulása óta nemigen volt olyan hosszabb időszak, amikor az államhatalom ne ellenségesen viszonyult volna a szlovákiai magyar kisebbséghez, s hol nyíltabban, hol rejtettebben ne etnicista és lingvicista politikát folytatott volna. Ennek ellenére a szlovákiai magyarok nemzeti identitásának a jelek szerint fontos eleme a szlovákiaiság, csakhogy ennek fő forrása nem a szlovák állammal való azonosulás, hanem a szülőföldhöz és a kisebbségi közösséghez való kötődés.

Igaz, vizsgálati alanyaink zöme kétségkívül erősen kötődik a magyar nemzethez, hiszen a 103 adatközlő[46] közül 88 az 5-ös vagy a 4-es fokozatot karikázta (85,4%); ennél csak valamivel magasabb a szlovákiai magyarsághoz ilyen erősen kötődők száma: a 106 megkérdezett közül 99 (93,4%). Ám ha szétválasztjuk a nagyon erős (5-ös fokozatú) és az erős (4-es fokozatú) kötődést, mégis szembeötlő különbséget találunk:

2.7. ábra

A magyar nemzethez, illetve a szlovákiai magyarsághoz nagyon erősen és erősen kötődő adatközlők százalékaránya (Terepadatok 1996; N=108)

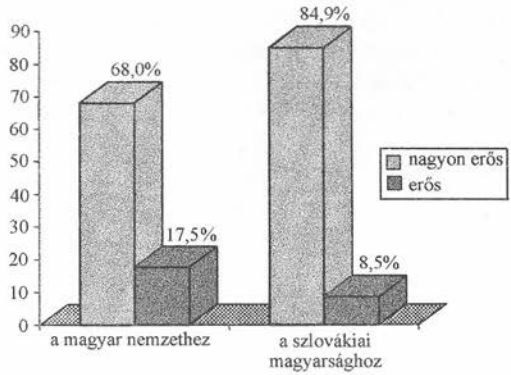

A nemzettudat összetevői

Az azonosságtudat kérdéseit *magyar–magyar viszonylatban* vizsgáló Gereben Ferenc megállapítása szerint a kisebbségi magyar népcsoportok – bizonyos értelemben – kötődési bizonytalansággal küszködnek.[47] Ugyanis arra a kérdésre, hogy *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* a Kárpát-medence peremországaiban élő kisebbségi magyar adatközlőknél a „tartozni valahová" típusú válasz (vagy kisebb közösséghez – családhoz, településhez, tájhoz, vagy nagyobb közösséghez – etnikumhoz, nemzethez, hazához) jóval ritkább volt, mint Magyarországon (a peremországokban a 4–7% közti tartományba esett,[48] Magyarországon 30% körül mozgott). Ennél sokkal gyakoribb volt az „anyanyelv, nyelvi összetartozás", illetve a „kulturális, történelmi hagyomány, (vallási) szokások, sajátos gondolkodásmód" típusú válasz (a kisebbségi adatközlőknél 8–25% közt, Magyarországon 8%). Még ennél is

jóval magasabb arányban említettek az adatközlők emocionális jellegű tényezőket: büszkeséget, önérzetet, illetve egyéb pozitív érzést: örömöt, boldogságot, hazaszeretetet stb. (a peremországokban élőknél 43–61% között, a magyarországiaknál 35%). Egy további motívum, amely gyakrabban fordult elő a kisebbségi régiókban, mint Magyarországon, a magyar nemzethez való tartozásra mint feladatra való tekintés, a kisebbségi létnek minden hátrány ellenére való tudatos vállalása (15–44% közt, 14% a magyarországiaknál). (Gereben 1995: 198–203, vö. még 1996b: 84–85, 1998: 114–115.)

A kultúrának és az anyanyelvnek a szlovákiai magyarok identitástudatában betöltött meghatározó szerepére engednek következtetni a Lampl Zsuzsa által folytatott, 2.6. alatt említett szociológiai kutatások eredményei is: a szlovákiai magyar közösséget reprezentáló adatközlők 82,2%-ának nemzeti önbesorolását saját bevallásuk szerint kultúrájuk és anyanyelvük határozta meg, 13,4%-ukét saját döntésük, 4,4%-ukét pedig állampolgárságuk (Lampl 1999a: 15).

Az anyanyelv – ez is Gereben (1998: 115) vizsgálódásainak egyik figyelemre méltó tanulsága – különösen azon fiatal (18–30 éves) felnőttek nemzeti azonosságtudatában játszik fontos szerepet, akik részben vagy egészben többségi nyelvű iskolába jártak (Szlovákián kívül ugyanezt állapították meg Kárpátalján és Erdélyben is). Vagyis azok számára, akik részben vagy teljesen meg voltak/vannak fosztva a magyar kultúra intézményes keretek közt való megismerésének lehetőségétől, az anyanyelv szerepe a nemzeti azonosságtudat kialakításában, ill. megerősítésében fölértékelődik. Az sem lehet véletlen, hogy Szlovákiában kifejezetten a saját lakhelyükön számszerű kisebbségben élő adatközlőkre volt jellemző, hogy a *Mit jelent az Ön számára magyarnak lenni?* kérdésre az anyanyelvet (is) említették, vagyis azokra, akik mindennapi életük során kénytelenek egy másik közösség társadalmi és kulturális normáihoz igazodni, s így elsősorban eltérő nyelvük az, amelyben másságuk (még) kifejeződik.

A nemzeti azonosságtudat egyik fontos alkotóeleme a történelmi tudat. 1990-ben szlovák szociológusok vizsgálták reprezentatív mintán a magyarok és a szlovákok történelmi tudatát (Rosová–Bútorová 1992). Az adatközlőknek olyan történelmi személyiségeket és eseményeket kellett felsorolniuk, akikre/amelyekre büszkék lehetnek, ill. akik/amelyek miatt szégyenkezniük kellene. A magyar megkérdezettek 60%-a nem tudott ilyen személyt vagy eseményt említeni; a maradék 40% nagyrészt a csehszlovák történelem személyiségeire és eseményeire utalt, s csak elvétve fordultak elő magyar nevek és események.

Gereben Ferenc az előbb említett nagyívű vizsgálatában[49] szintén rákérdezett a pozitívan, ill. negatívan értékelt történelmi személyiségekre és eseményekre (Gereben 1997), gyökeresen eltérő eredménnyel: az ő kérdésére

csupán az adatközlők 26,3%-a nem említett pozitív példát (a negatív példát nem említő adatközlők aránya 15,7% volt). A megkérdezetteknek csaknem a fele kizárólag a magyar történelemből vette pozitív példáit, további csaknem egynegyedük pedig vegyesen említett magyar és nem magyar neveket, ill. eseményeket. E gyökeres eltérés Gereben szerint jórészt arra megy vissza, hogy az előbbi felmérés során szlovák kérdezőbiztosok szlovák nyelvű kérdőívet töltettek ki, míg az utóbbiban magyarok voltak mind a kérdezők, mind pedig a kérdőívek.[50]

A szlovákiai magyarok nemzettudatának egyik legfontosabb fejlesztője kétségtelenül a magyar tannyelvű iskola. Ezt a szerepét azonban – főként 1989 előtt – nehezen tölthette be, mivel a hatóságok azon voltak, hogy a magyar iskola – amennyire csak lehet – csupán a tanítás nyelvében különbözzék a szlováktól, szellemiségében lehetőleg minél hasonlóbb legyen. László Béla (1998: 119) így ír erről:

> A magyar nyelvű iskolák hálózata az állami iskolarendszer szerves része. Egységes irányítás alatt, egységes óraterv és tanterv alapján működik, kivéve a szlovák nyelv és irodalom oktatásának sajátos tartalmi és módszertani eltéréseit. A magyar nyelv és irodalom az egyedüli tantárgy, amely tantervének megalkotásában a magyar kisebbség pedagógusai és iskolaügyi szervei részt vettek, és amelynek oktatásában megjelenítődhetett a magyar és a szlovákiai magyar irodalom. A történelem, a földrajz vagy akár a „nevelési tantárgyak" – rajz, zene, torna – oktatása, de az összes többi tantárgyé is, nélkülözte a magyarsággal kapcsolatos további ismeretek elsajátíttatását, sőt a szlovákiai magyarsággal kapcsolatosakét is. A magyar nemzeti műveltség köréből származó ismeretanyag nem volt olyan mértékű, amelynek tudatformáló hatását értékelni lehetett volna. Ezt a hiányt részben ellensúlyozni lehetett a pedagógusok öntevékenységével, a magyar családi környezet, a kulturális és társadalmi közeg élő hatásával, a határokon átnyúló magyar oktatási és kulturális kapcsolatokkal. Mindezek azonban nem pótolhatták az iskolai oktatásból hiányzó, magyar identitástudatot kialakító folyamatos nevelést.

„A" szlovákiai magyar beszélőközösség

Ezzel kapcsolatban ki kell térni egy fontos módszertani problémára. Munkámban számtalanszor vagyok kénytelen „a" szlovákiai magyar beszélőközösségre[51] utalni, annak ellenére, hogy nemcsak nemzeti azonosságtudat és attitűdök tekintetében vannak jelentős különbségek e közösségen belül, ha-

nem – amint az az előző fejezetekből is kiderült – számos más tekintetben is. Mivel lehetetlen, hogy egyetlen kötetben minden nyelvi és más kérdésről úgy szóljak, hogy tekintettel legyek a szlovákiai magyar beszélőközösség rétegzettségére, azokban az esetekben, amikor megállapításaim nem köthetők egy-egy konkrét empirikus kutatáshoz, hanem általános jellegűek, mindig úgy kell őket értelmezni, mint amelyek elsősorban az *erős nemzeti kötődésű* szlovákiai magyarokra vonatkoznak. Többnyire azokról az emberekről van szó, akik *magyar tannyelvű alapiskolába, ill. gimnáziumba*[52] *jártak/járnak, ill. ilyenbe járatják gyermekeiket, homogén magyar házasságból származnak, ill. ilyenben élnek, s akiknek nemzeti értékrendje – Lampl kifejezésével élve „szilárd nemzeti"* (1999a: 8). E csoportnak mintegy a szlovákiai magyarságot reprezentálóként való kiemelése egyrészt azzal indokolható, hogy az ilyen beszélők vannak többségben,[53] másrészt pedig azzal, hogy a szlovákiai magyarságot reprezentáló emberek zöme épp ebből a csoportból való (közéleti személyiségek, művészek, társadalomtudósok stb.). Ezenkívül az immár egyetlen pártba tömörülő, mérvadó magyar politikai irányzatok is ezt az értékrendet képviselik, a magyar kisebbség feltűnően nagy hányadának támogatását élvezve (l. 3.2.); továbbá az államhatalomtól független központi szlovákiai magyar sajtó is szinte kizárólag e csoport véleményének ad teret. Az e csoportba tartozó magyarokra tekinthetünk úgy, mint akik a szlovákiai magyar beszélőközösségnek mintegy a magvát alkotják, de természetesen nem azonosak vele. A magyar és a szlovák közösség „prototipikus" képviselői közt az átmeneti „esetek" széles skálája található, melyeknek vizsgálata tudományos szempontból nem kevésbé érdekes, bár nehezebb feladat.[54]

2.6.2. Attitűdök

A szorosan vett azonosságtudat tényein túl fontos ismerni a kisebbségnek és a többségnek egymással, az ország berendezkedésével stb. kapcsolatos attitűdjeit. (A nyelvhasználattal kapcsolatos attitűdökről 6.7. alatt lesz szó.)

Ami az *egymásról vallott nézeteket* (sztereotípiákat) illeti, érdemes itt utalni egy 1991. évi reprezentatív közvélemény-kutatás néhány eredményére. A megkérdezett magyarok a vizsgálat során pozitívabban viszonyultak a szlovákokhoz, mint fordítva. A szlovák válaszolók egyharmada határozottan negatív véleménnyel volt a magyarokról; a magyaroknak is egyharmada volt negatív véleménnyel a szlovákokról, de ezek a vélemények nem voltak annyira határozottan negatívak, mint a szlovákokéi. (Rosová–Bútorová 1992: 178–9). E nézetek kialakításában valószínűleg nem a személyes tapasztalatok játszották a fő szerepet; erre utal az a tény, hogy a legnegatívabb értékíté-

letek a homogén szlovák lakosságú területeken élőkre voltak jellemzőek; a legpozitívabban a magyarlakta régiók szlovákjai értékelték a magyarokat. A jelenség nem egyedi; általánosított formában az ún. *kontaktushipotézis* vonatkozik rá, mely szerint *„a különböző nemzetiségű csoportok együttélése vagy sűrűbb érintkezése javítja az egymásról kialakított képet"* (Gereben 1999: 21). Így nemcsak a magyarokkal együtt élő dél-szlovákiai szlovákok vannak jobb véleménnyel a magyarokról, mint a többi szlovák, hanem a magyarokkal együtt élő erdélyi románok is pozitívabban viszonyulnak a magyarokhoz, mint a regátiak. Ami pedig a környező népekről alkotott magyar véleményeket illeti, a szlovákiai, erdélyi, vajdasági magyarok kedvezőbben ítélik meg a szlovákokat, románokat, szerbeket, mint a magyarországi magyarok.

A személyes kapcsolatok – amennyiben ezek csupán szórványosak – nem föltétlenül változtatják meg az előítéleteket. Erre jól rávilágít a következő idézet, amely a Langman föntebb (2.6.1.) említett vizsgálatában szereplő egyik fiatal kelet-szlovákiai magyar adatközlőtől származik:

> Nekem is minden szlovák ezt mondja, hogy ő nem szereti a magyarokat, de hogy velem jól kijön, szóval ezt mindenki ezt mondja, tudod, mer nem mer nem meri a szemedbe mondani, hogy érted, hogy no. De de síiskolába így, no mikor jártam síelni, akkor is érted. Mindig az volt, hogy *„Mad'ari sú hlúpi"* hogy hülyék a magyarok, „de te fasza gyerek vagy" [...]. (Langman 1998: 107)

A szlovákiai lakosságnak a legnegatívabb attitűdjei a *cigányokkal* szemben vannak. Ennek oka feltehetőleg a cigányok és a lakosság többi etnikai csoportja közötti feltűnő kulturális és társadalmi távolság, valamint a cigányság nagy népszaporulata miatt érzett félelem. Sokak számára meglepőnek tűnhet viszont a teljesen jelentéktelen lélekszámúra zsugorodott *zsidóság* elleni gyűlölet, az antiszemitizmus újbóli megjelenése (vagy inkább újbóli felszínre törése az ötvenéves kényszerű lappangás után). A közvélemény-kutatások adatai szerint a magyarok toleránsabbak a cigányokkal szemben, mint a szlovákok, s a magyar kisebbség körében az antiszemitizmus is kisebb, mint a szlovákoknál (vö. Paukovič és mtsai 1990: 48, Bútorová 1992: 251).

A magyarokkal együtt élő etnikumokhoz való viszony kérdésével foglalkozott Gereben Ferenc (1999) is a 2.6.1. alatt említett kérdőíves kutatásában. Gereben azonban nem azt firtatta, milyennek tartják adatközlői az egyes etnikumokat, sem azt, mennyire szeretik vagy nem szeretik őket, hanem azt, hogy szerintük milyen a magyaroknak ezekhez fűződő viszonya. Ez a megközelítés alighanem objektívebb válaszokat eredményezett, hiszen föltéte-

lezhető, hogy az adatközlők egy része nem szívesen vállalja idegenek (a kérdezőbiztos) előtt negatív személyes viszonyulását az egyik vagy másik etnikumhoz, az viszont, hogy általában milyennek tartja a magyarok és az illető nép viszonyát, már mintegy tőle független kérdés. A viszonyulás milyenségét pontszámokkal minősítette, a nagyon jó kapcsolat +5 pontot „ért", a közömbös 0 pontot, a nagyon rossz pedig –5 pontot. Szlovákiai magyar válaszadói a legpozitívabban a csehekhez való viszonyt minősítették (+2,80), utána következett a németekhez való viszony (+2,33). A ruszinokhoz és a szlovákokhoz fűződő viszony közel állt a közömböshöz (+0,57, ill. +0,09), a cigányokhoz fűződő pedig negatív volt (–1,56). Érdemes megemlíteni, hogy az egész Kárpát-medencében a szlovákiai magyarok – gyakorlatilag az erdélyi magyarokkal holtversenyben – ítélték meg legnegatívabban a többségi nemzethez fűződő viszonyukat (1993-ban); a többi magyar kisebbség értékei a következők voltak (növekvő sorrendben): erdélyi: +0,13, kárpátalji: +1,21, vajdasági: +1,49, szlovéniai +2,74, horvátországi +3,11, ausztriai +3,72 (Gereben 1990: 22).[55]

2.7. Kapcsolattartás, vegyes házasságok

Magyar–magyar kapcsolatok

A szlovákiai magyar kisebbség – már csak hagyományai és földrajzi helyzete miatt is – rendkívül intenzív kapcsolatokat tart fönn az anyaországgal, de 1989 után a Kárpát-medence többi peremállamában lakó magyarokkal is megsokasodtak az érintkezések. Ezek részben személyesek, részben pedig intézmények által közvetítettek (önkormányzatok kapcsolatai; gazdasági, kulturális, tudományos, oktatási stb. intézmények kapcsolatai). Érdemes itt röviden utalni néhány terepadatunkra. A *Milyen gyakran utazik Ön Magyarországra?* kérdésre 107 adatközlőnk közül egy sem válaszolta azt, hogy egyáltalán nem járna Magyarországra, s csak 27 adatközlő (25,2%) jár át saját bevallása szerint ritkán. 17 adatközlő jár át évente egyszer (15,9%), 15 félévente (14,0%), 22–22 (20,6%) negyedévente, illetve havonta, 2 adatközlő hetente (1,9%), 1–1 (0,9%) adatközlő naponta egyszer vagy többször.

Egy másik kérdésre adott válaszból kiderült, hogy a 108 adatközlő közül 64-nek (59,3%) vannak Magyarországon olyan rokonai, barátai, akikkel szoros kapcsolatot tart fönn. A 108 válaszadó közül 20 (18,5%) régebben vagy a terepmunka végzésekor Magyarországon dolgozott, illetve tanult. Meglehetősen magas azoknak az aránya, akik szeretnének Magyarországon dolgozni vagy tanulni: ezt válaszolta a 94 válaszoló adatközlő közül 55 (58,5%).

A Magyarországra járás gyakoriságával kapcsolatos arányok meglepően közel állnak a 2.6. alatt említett, reprezentatív mintán végzett vizsgálat idevágó eredményeihez (l. Lampl 1999a: 32). E kutatás az RSS-nél bővebben foglalkozott a szlovákiai magyarok és Magyarország kapcsolatával. Az eredményeket közreadó Lampl Zsuzsa többek között a következőket írja (i. h.):

> Az ismertetett adatok és összefüggések alapján úgy tűnik fel, hogy a szlovákiai magyarok többsége elsősorban a bevásárlás és a turizmus szintjén kötődik Magyarországhoz. Kulturális kapcsolatuk Magyarországgal nagyrészt a magyar televízió más információforrásokkal szembeni abszolút preferenciájában nyilvánul meg, azaz inkább passzív-befogadó formában, hiszen [...] az aktív-interaktív kulturális kapcsolatápolás csupán a megkérdezettek 6,4 százalékára jellemző. A Magyarországhoz, mint anyaországhoz való szellemi és emocionális kötődés „nosztalgikus" formája, idealizálása („ott minden jobb"), Magyarország modellértékűsége (Magyarország mint példakép) a megkérdezettek többségére nem jellemző. Ennek egyik oka, hogy a magyarországi médiának köszönhetően tájékozottak az ottani politikai-gazdasági helyzetet illetően, s ez nem szolgáltat számukra alapot az idealizáláshoz. Másrészt sokan úgy gondolják, hogy Magyarország számára már rég nem fontosak a szlovákiai magyarok.

A magyar kisebbség tagjai nemcsak a magyarországiakkal érintkeznek intenzíven, Szlovákián belül is nagyon erősek és sokoldalúak a kapcsolatok az egyes magyarlakta régiók között, annak ellenére, hogy a magyar nyelvterület kényelmetlenül hosszú. Ezeknek is van személyi (összeházasodások, látogatások) és intézményi dimenziójuk (Csemadok-szervezetek[56] kapcsolatai, regionális, illetve központi Csemadok-rendezvényeken való részvétel, központi és regionális pedagógus-továbbképzések stb.).

Magyar–szlovák kapcsolatok

A többi etnikum közül a magyarok elsősorban a szlovákokkal érintkeznek intenzíven.[57] Lévén szó a kisebbség és a többség viszonyáról, érthető, hogy az egyenrangúság hiánya befolyásolja a másik etnikum felé való nyitottság mértékét is. Így például Výrost és Zeľová (1988: 154–162) beszámol egy kutatásról, melynek során egy szlovák többségű nagyvárosban (Kassán), egy magyar többségű kisvárosban (Királyhelmecen) és egy viszonylag „kiegyenlített" nemzetiségi összetételű városkában (Rozsnyón) megvizsgálták a magyarok és a szlovákok kapcsolattartását.[58] A magyarok kapcsolata a szlovákokkal – érthető módon – Királyhelmecen volt a legkevésbé intenzív, erősebb volt Rozsnyón, s még

erősebb Kassán. Az is természetes, hogy a szlovákoknál ellenkező volt a sorrend: ők a legintenzívebben Királyhelmecen érintkeztek a magyarokkal, kevésbé intenzíven Rozsnyón, s a legkisebb jelentősége a magyarokkal való kapcsolatnak Kassán volt számukra. Figyelemre méltó viszont, hogy míg a magyarok attitűdjei a szlovákokkal szemben mindhárom városban azonosnak bizonyultak, azok nemzetiségi összetételétől függetlenül, addig a kassai szlovákok jóval negatívabban ítélték meg a magyarokat (rokoni, baráti és munkahelyi kapcsolatokban), mint a rozsnyói és a királyhelmeci szlovákok.

Egy másik, a közelmúltban folytatott vizsgálat, a föntebb (2.6.) már említett FER-kutatás, régiótól független különbségeket tárt föl a magyarok és a szlovákok kapcsolattartási rendszerében. Az ún. *szociometriaiháló-tesztben* a 96 megkérdezettnek a hozzá érzelmileg legközelebb álló személyeket – családtagokat, rokonokat, szomszédokat és barátokat – kellett megneveznie. Kiderült, hogy „a magyarok egy nyitottabb, többnemzetiségű kapcsolati rendszerben élnek a szűk családi kapcsolataikon belül is, mint a szlovákok" (Bordás–Hunčík 1999: 186). Ez a megállapítás nemcsak a nagymértékben homogén közegben élő szlovák adatközlőkre érvényes, hanem a magyarokkal együtt élő dél-szlovákiai szlovák adatközlőkre is, akik – a szerzők megfogalmazásában – „zárt klikkeket" képeznek a jórészt magyarok által lakott településeken (i. m. 116; l. még i. m. 186).

Ezeknek az eredményeknek némileg ellentmondani látszanak az ún. *módosított Rosenzweig-féle frusztrációs tesztből* nyert adatok. A szerzők tizenegy olyan képet mutattak az adatközlőknek, amelyek etnikai jellegű frusztrációt kiváltó jelenetet ábrázoltak, s azt vizsgálták, hogy az adatközlők hogyan reagálnak a frusztrált személy szerepében (egyrészt nyugalmi állapotban, másrészt miután maguk is frusztrálttá váltak). Az egyik képen egy esküvői jelenet volt látható: a vőlegény a magyarok számára készített változatban szlovák, a szlovákok számára készített változatban magyar nemzetiségű. Ez a helyzet jóval nagyobb mértékben váltott ki agresszív válaszokat a dél-szlovákiai magyarokból, mint a szlovákokból (i. m. 134–135). Hasonlóképpen jóval nagyobb mértékben reagáltak a dél-szlovákiai adatközlők agresszíven arra a képre, amelyen a magyar anyuka közli, hogy fia az apja után a Branislav nevet kapta, mint ahogy az észak-szlovákiaiak reagáltak arra, hogy a fiú Attila lett az apja után.

Vegyes házasságok

A FER-kutatás ezen a ponton megerősíti az 1994-es, más mintán végzett felmérés eredményeit (Bordás és mtsai 1995). A megvizsgált szlovákoknál többszörösen nagyobb volt a vegyes házasságra való hajlandóság, mint a magyaroknál: míg a magyaroknak csupán 12%-a jelezte, hogy *kötne* házasságot

szlovák partnerrel, addig a dél-szlovákiai szlovákok 76%-a, az észak-szlovákiai szlovákoknak pedig 34%-a lépne házasságra magyar emberrel.

A szlovákok nagyobb toleranciája a vegyes házasságokkal szemben érthető, hiszen önáluk ezek ritkán eredményeznek nemzetiség- és nyelvcserét, a magyarok esetében viszont még az erősen magyar többségű településeken is gyakori, hogy a vegyes házasságból származó utódok szlováknak vallják magukat. Ezt a tapasztalati tényt a demográfiai adatokból levont következtetések is alátámasztják (l. pl. Gyurgyík 1999: 11). A vegyes házasságokból származó gyermekek azon túl, hogy nemzeti hovatartozásukat tekintve nagyobb százalékban azonosulnak a többségi szlovák nemzettel, mint a magyarral, a nyelvhasználat szempontjából is a többséghez húznak: a szlovák nyelv válik számukra a kommunikáció domináns, sőt olykor kizárólagos eszközévé. Erre nézve a nyelvsziget helyzetű Zoboralja egyik községéből, Kolonból Sándor Anna (1999) hoz tanulságos (bár az anyag statisztikai feldolgozásának hiányosságai miatt óvatosan kezelendő) adatokat.

Mindezek nem feltétlenül jelentik azt, hogy a vegyes házasság *oka* az asszimilációnak, sokszor inkább *eszköze*. Az eleve bizonytalanabb nemzeti identitású magyarok könnyebben kötnek vegyes házasságot, mint az erős identitásúak,[59] később pedig könnyebben fogadják el gyermekeik számára a szlovák iskoláztatást, ill. a szlovák nemzetiséget, mint a homogén házasságban élő, erős nemzeti identitású magyarok (különösen, ha házastársuknak határozott – szlovák – az identitása). Erre a következtetésre jutott kiterjedt szociológiai kutatásai alapján Lampl Zsuzsanna (1999a: 92). Katarína Haidová (in: Bordás és mtsai 1995: 161) is a domináns szülő szerepét hangsúlyozza: „A gyermek nemzetisége a domináns szülőtől ered, és az iskolai oktatás nyelve is megegyezik a domináns szülő nyelvével." Ez azonban ebben az általánosító formában csupán vélekedésnek tekinthető, amely empirikus igazolásra szorul.

Az etnikailag vegyes házasságkötésekkel kapcsolatos negatív magyar attitűdök ellenére ezek száma fokozatosan növekszik (l. Gyurgyík 1994a: 57, 1999: 7–8). A 30-as évek elején a magyarok által kötött házasságoknak alig 10%-a volt vegyes (az egyik házastárs nem volt magyar), a 90-es évek elejére ezek aránya elérte a 30%-ot. 1991-ben a magyar lakosság 17,8%-a élt vegyes házasságban. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint a vegyes házasságban élő magyarok 94,5%-ának szlovák volt a házastársa, 3,6%-uknak cseh, a többi etnikumra a maradék 1,9% esett. Gereben Ferenc föntebb említett vizsgálatai szerint a vegyes házasságok Szlovákiában az értelmiségiekre jellemzőbbek, mint az alacsonyabb műveltségűekre, s – érthető módon – az alacsonyabb magyar részarányú területeken gyakoribbak, mint a tömbterületeken (1996a: 94 és uő: megjelenés alatt).

2.8. Néprajzi és nyelvi tagolódása

Néprajzi tagolódás

A Balassa–Ortutay-féle néprajzi szintézis (1979: 29) a Kárpát-medence magyarlakta területeit részben földrajzi, részben történeti megfontolásból négy nagy régióra osztja: 1. délen a Dráva, keleten a Duna, nyugaton a német nyelvterület, északon a szlovák nyelvterület által határolt *Dunántúl*; 2. az északi domb- és hegyvidék magyarlakta vidékeit magába foglaló *Felföld*, 3. a Kárpát-medence középső, sík területét felölelő *Alföld*, valamint 4. az ettől keletre a Keleti-Kárpátokig, sőt helyenként azokon is túl, a román nyelvterületig terjedő *Erdély*. Ezek közül kettő esik részben a mai Szlovákia területére: a *Dunántúl*, melyhez néprajzi szempontból hozzátartozik a Csallóköz, a *Mátyusföld* és a *Zobor*-vidék, valamint a *Felföld*, amely a különféle palóc csoportok lakóhelye a határ mindkét oldalán. Ezenkívül a *Felső-Bodrogköz*, az *Ung-vidék* és az *Ondava mente* szoros kulturális és gazdasági kapcsolatokat tartott fönn az Alfölddel.

Olyan saját identitású magyar *néprajzi csoport*, mint Erdélyben a székely, Szlovákiában nincs. Az itt élő magyarság minden tekintetben szerves folytatása a határ déli oldalán élő lakosságnak, a különféle *etnokulturális* és *táji csoportokat*[60] gyakran kettéválasztja a trianoni országhatár. Így például a *palócokat*, illetve azok sajátos csoportjait, a *barkókat*, akik mintegy ötven faluban élnek Borsod, Nógrád, Gömör és Heves megye határvidékén a trianoni határ mindkét oldalán, valamint a *medvesaljiakat*, akik Nógrádban és Gömörben élnek az országhatár által kettéválasztva; mindkét csoport archaikus kultúrájával különül el a környező palóc lakosságtól. Az országhatáron túlnyúló fontosabb etnokulturális, illetve táji csoportok közül meg kell még említeni az *Ipoly mentieket* és a *bodrogközieket*.

A teljesen a mai Szlovákia területére eső etnokulturális és táji csoportok közül kiemelkedik az archaikus kultúrájú (számos régi szokást, népdalt és népballadát máig őrző) *Zoboralja* vagy *Zobor-vidék*, amely a Nyitra környéki magyar nyelvszigethez tartozik. A többi, teljes egészében a mai Szlovákia területére eső etnokulturális, illetve táji csoport közül érdemes megemlíteni a *csallóközieket*, a *mátyusföldieket*, a *Garam mentieket*, valamint az 1945 után Szlovákia és Ukrajna között megosztott *tiszahátiakat*.

Az egyes csoportok kultúrájának sajátságát nem bizonyos műveltségi elemeknek e csoportokban való kizárólagos jelenléte adja, hanem a máshol is meglévő elemek sajátos kombinációja, miközben az egyes kulturális je-

gyek nemcsak az érintett csoportok határait nem tartják „tiszteletben", hanem az etnikai határokat sem. A szlovákiai szlovák, magyar, ruszin, német, horvát népi kultúra valójában „abszolút módon" csupán *nyelvében* különbözik egymástól (de még *abban* is sok a kölcsönhatás!), azaz a nyelv az egyedüli jegy, melynek alapján egyáltalán „magyar népi kultúrá"-ról vagy „szlovák népi kultúrá"-ról beszélhetünk. A következő idézetben, amely a kapcsolattartás (2.7.) témaköréhez is kapcsolódik, több példát találunk erre.

[A] szlovákiai Kisalföld népi kultúrája szinte teljesen egységes, függetlenül attól, hogy szlovákok, magyarok, horvátok vagy németek a hordozói. Kisebb egységekre lebontva a kérdést, a Komárom megyei Újgyalla szlovák lakossága a török kiűzése után, a 18. század legelején foglalta el mai lakhelyét, ugyanúgy, mint Kurtakeszi eredendően szintén szlovák lakói. Az előbbi népesség nyelvében a mai napig szlovák maradt, míg az utóbbi nyelvileg is hasonult az egyébként egyformán magyar környezethez. Az újgyallai nők és férfiak viselete viszont abba a viseleti csoportba tartozik, amelyiket kizárólag magyar falvak (Martos, Naszvad, Komáromszentpéter, Hetény, Ímely) alkotnak és a *Magyar Néprajzi Lexikon Martosi viselet* szócikke sem vesz arról tudomást, hogy van közöttük egy szlovák nyelvű közösség is. A Nagysurány környékére a török után telepített morva eredetű lakosság mára teljesen elszlovákosodott, miközben népi kultúrája pontosan megegyezik az itt élő magyarokéval. A zoborvidéki magyar falvak anyagi műveltsége semmiben nem különbözik a környező szlovák falvakéitól. Az Ipoly alsó folyása melletti szlovákiai falvak (Leléd, Helemba, Bajta) népe szintén a török után húzódhatott le mostani helyére, s gyakorlatilag a 20. század fordulójára magyarosodott el. [...] Tovább haladva kelet felé még egy példa. Az Abaúj-Torna-i Falucska és Horváti népe eredendően egyaránt ruszin volt. Az előbbiek mára elszlovákosodtak, az utóbbiak pedig elmagyarosodtak, holott mindkét közösség környezete magyar. Sőt az Áji völgy legfelső zugában található Falucska egyetlen kapcsolata a külvilággal dél felé, Ájon keresztül nyílott, s olyannyira rá volt erre a (gazdasági!) kapcsolatra utalva, hogy amikor 1938-ban a nyelvhatár alapján Áj és Falucska között meghúzták az államhatárt, Falucska szlovák népe követelte a település Magyarországhoz csatolását (ilyen példát többet is fel lehet egyébként sorolni, főleg az észak–déli irányú, szűk gömöri és tornai völgyek viszonylatában. (Liszka 1998a: 188–189, l. még Liszka 1996.)

Nyelvjárási tagolódás

Nyelvjárási tagoltság tekintetében a magyarlakta területek helyzete hasonló, mint néprajzi szempontból. A nyolc, hagyományosan megkülönböztetett átfogó magyar nyelvjárástípus közül három nyúlik át a mai Szlovákia területére: a *dunántúli,* a *palóc* és az *északkeleti* (ezek közül a palócnak számottevő része, a dunántúlinak és az északkeletinek pedig kisebb nyúlványai). Az Imre Samu (1971: 334–371) által megkülönböztetett kisebb földrajzi kiterjedésű nyelvjárástípus legtöbbjét szintén átszeli a trianoni országhatár: a *csallóközi-szigetközit,* az *észak-dunait,* az *Ipoly vidékit,* a *középpalócot,* a *keleti palócot,* a *Hernád vidékit* és az *abaúji* ö-*zőt.* Csupán ott, ahol a szlovákiai magyar nyelvterület a legszélesebb, vagyis a nyugati régióban találunk három olyan nyelvjárástípust – a *Szenc környékit,* a *nyugati palócot* és az *északnyugati palócot* –, amely teljes mértékben a mai Szlovákia területére esik.

Az Imre Samu által tárgyalt nyelvjárásszigetek közül négy fekszik a mai Szlovákia területén: *Vága* (Mátyusföld), *Nagyhind* (Nyitra-vidék), *Csucsom* (Rozsnyó mellett) és *Magyarbőd* (Kassa vidéke). Imre azonban csupán azokat a nyelvjárásszigeteket tárgyalja, amelyek a Magyar Nyelvjárások Atlaszának kutatópontjai voltak. Az egyéb, ma vagy régebben nyelvjárás-, illetve nyelvsziget jellegű települések közül a következők érdemelnek említést: *Nagygurab* (Szenc környéke), *Királyi* (Nyitra-vidék), *Nagykürtös* (Nógrád), *Likér* (Gömör), *Tőketerebes* (Zemplén). E települések mind nagyon közel esnek a magyar nyelvterülethez, nyelvszigetté jórészt a környező lakosság elszlovákosodásával váltak. Másképpen keletkeztek a magyar nyelvterülettől távol eső *városi magyar szigetek:* ezek a magyar lakosság bevándorlása, illetve a nem magyar (német, szlovák, zsidó) lakosság elmagyarosodása révén váltak magyar nyelvszigetté (magyar többségűvé vagy pedig jelentős magyar lakossággal is rendelkező településsé). E jellegüket azonban 1918 után nagyon hamar elveszítették.

Mint általában a magyar tájnyelvek, a szlovákiai magyar nyelvjárások is nagymértékben érthetők egymás és a standard nyelv beszélői számára (a nyelvjárásra és a standard nyelvre l. 5.4.). A standardhoz legközelebb az északkeleti nyelvjárás áll; a standard nyelvváltozat fonetikájának elsajátítása a palóc nyelvjárás beszélőinek okozza a legnagyobb gondot. Megfigyeléseink szerint a magyar standardot a palóc területeken élő értelmiségiek zöme is palócos akcentussal[61] beszéli, melynek fő jegye az *a* illabiális ejtése.

3. Politika

3.1. Politikai berendezkedés és az állam kisebbségpolitikája általában

A csehszlovák államalapítás óta a szlovákiai magyar kisebbség hat különböző államban (s négy eltérő kiterjedésű országban) élt. Az egyes államalakulatok társadalmi, politikai, gazdasági berendezkedése lényegesen különbözött egymástól, s bár ez hatással volt az adott állam kisebbségpolitikájára, ennek ellenére minden időszakban alaptörekvésként ismerhetjük föl a magyar nyelv visszaszorítására és a magyar kisebbség beolvasztására irányuló, hol teljesen burkolt, hol félig-meddig nyílt, hol pedig teljesen nyílt igyekezetet.

1989 előtt

1918 és 1938 között a Magyarországtól elszakított felvidéki magyarság a (polgári) demokratikus *Csehszlovák Köztársaságban* élt. A Tomáš G. Masaryk által alapított „első republika" (ez volt a közkeletű magyar neve) politikai berendezkedésénél fogva viszonylag kedvező feltételeket teremthetett *volna* a kisebbségek létezéséhez, ha az országban nem érvényesül nyelvvisszaszorító, asszimilációs kisebbségpolitika. A korszak az egykori felvidéki magyarság számára a korábbi magyar intézményrendszer nagyfokú lerombolásával (egyetemek, iskolák bezárása, egyesületek betiltása) kezdődött, a kisebbség anyagi kifosztásával (földreform, a költségvetésből való aránytalanul alacsony részesedés) és szellemi megnyomorításával (az anyaországtól való elzárás, könyvbehozatali tilalom, a Magyarországon szerzett diplomák nosztrifikálásának megtagadása stb.) folytatódott, ami demográfiai szempontból a magyarlakta terület felhígítását (hivatalnoksereg betelepülése, „csehszlovák" lakosságú kolóniák létesítése) eredményezte. A demokratikus politikai rendszer ugyanakkor a kisebbség számára lehetővé tett bizonyos fokú politikai és kulturális önszerveződést, ez pedig némileg ellensúlyozni tudta a kisebbségellenes politika hatásait. Ezért beszélhetünk erről a két évtizedről mint az „emberarcú csehszlovák nacionalizmus" korszakáról (Szarka é. n.: 189), de akkor sem sokat tévednénk, ha a „rideg csehszlovák demokrácia" korszakának aposztrofálnánk ezt a húsz esztendőt.

1938 és 1945 közt a felvidéki magyarság legnagyobb része a bécsi döntés következtében a Horthy Miklós kormányzása alatt álló, a parlamentáris demokráciát korlátozottan érvényesítő Magyar Királyságban élt, kisebb része pedig a Hitler közreműködésével létrehozott nemzetiszocialista Szlovák Köztársaságban. A fasiszta szlovák államalakulat meglehetősen korlátozott jogokat biztosított a korábbi lélekszámának egytizedére zsugorodott szlovákiai magyarság számára. Az államhatalomban a magyar kisebbség nem vett részt. Az Esterházy János vezette Magyar Pártot keresztény szellemisége megóvta a rendszernek való behódolástól. A fasiszta rendszerrel való szembenállásuk miatt a magyarok az üldöztetés különféle formáinak voltak kitéve. Ennek ellenére e korszakban is megtartották iskoláik és művelődési intézményeik egy részét.

1945 és 1948 között a csehszlovákiai magyarság a (Kárpátalja nélkül) újjáalakult demokratikus, nemzeti szempontból azonban totalitárius második *Csehszlovák Köztársaságban* élt jogfosztottan, állampolgárság nélkül, az ún. „kollektív bűnösség" állapotában. Azt, hogy a jogfosztás mivel járt, egy korabeli memorandumból vett részlettel világítjuk meg:

> Kerek egy esztendő alatt a csehszlovákiai magyarokat megfosztották földjétől, házaitól, sokakat lakásától is; köztisztviselőinek nincs fizetésük, nyug- díjasainak nincs nyugdíjuk, hatósági védelemben senki, aki magyar, nem részesül, mert egy elnöki dekrétum alapján minden magyar elvesztette állampolgárságát: minden magyar közmunkára vihető bárhol az országban, és fizetés nélkül, nincs egyetlen egy magyar iskola, még elemi fokon sem, nem működik egyetlenegy magyar közművelődési vagy társadalmi egyesület, magyar főiskolai hallgatót nem szabad felvenni a főiskolára, még sportolniok sem szabad a magyaroknak; nincs magyar sajtó, nem jelenik meg magyar könyv, magyarul megnyilatkozni nem szabad, a magyar nemzetiségűnek nem lehet rádiója, sok helyütt betiltották a magyar istentiszteleteket, sok ezer magyart internáltak országszerte, sok ezret megfélemlítve kényszerítettek szülőföldje elhagyására, s ezzel anyagi és erkölcsi tönkretételére; a magyar vendéglősöktől, kereskedőktől, iparosoktól minden kártérítés nélkül egymás után elvették boltjaikat és üzemeiket, még a legapróbb műhelyt is; a magyar földbirtokosok és nagyiparosok vagyonára az állam tette rá a kezét, az utcán magyarul megszólalni tilalmas és kockázatos dolog, a magyar szabad és védtelen prédája mindenfajta feljelentésnek, az összeírt és csendőri felügyelet alatt tartott magyarság az országos és helyi vonatkozású tiltó rendeletek útvesztőjében elvesztette immár lelki biztonságát is. (Szalatnai 1990/1993: 248–249).

A memorandum a jogfosztottság első évének állapotát rögzíti (1946 elején keletkezett), a következő esztendőkben további megpróbáltatások vártak a magyarokra. Ezek közül a legsúlyosabbak a Csehországba való deportálás, az ún. reszlovakizáció és a lakosságcsere voltak.[62] A hivatalos propaganda szerint a magyarlakta területek egykor teljes egészében szlovák lakosságúak voltak, de a török hódoltság idejében a dél felől menekülő magyarok megváltoztatták ezek etnikai arculatát. A területek elmagyarosodását aztán betetőzte a 19. század elnyomó politikája. A reszlovakizáció tehát hivatalosan „jóvátétel" kívánt lenni, a középkori etnikai viszonyok visszaállítása révén. A memorandumban is említett kiutasítások, továbbá a deportálások és a lakosságcsere nemcsak mérhetetlen szenvedést és lelki traumákat okoztak, hanem hozzájárultak az egykor homogén magyar nyelvterület további széttöredezéséhez is. Ez a néhány év nagyon mély nyomokat hagyott a szlovákiai magyarokban, az akkor megélt megpróbáltatások és megaláztatások hatása évtizedek múltán is kimutatható volt (így például az ún. reszlovakizálásé, l. Šutaj 1992).

Az 1948 februárjában bekövetkezett kommunista hatalomátvétel után a szlovákiai magyarok a szovjetfüggő, totalitárius *Csehszlovák Köztársaság* (később *Csehszlovák Szocialista Köztársaság*) polgáraivá váltak. E korszak négy évtizede az állami képmutatás minden előzőt felülmúló mértékét hozta magával: az ún. proletár nemzetköziség hivatalos doktrínája miatt nyílt kisebbségellenes intézkedésekről szó sem lehetett, annál inkább érvényesültek viszont a burkolt asszimilációs nyomások, a lakosság nemzettudatának „proletár nemzetközi"-vé és „csehszlovák hazafi"-vá való átformálása, tovább folytatódott a magyar etnikai terület fellazítása (elsősorban a céltudatos ipartelepítés révén); ehhez járultak még az ország totalitárius berendezkedéséből, a szabadság hiányából következő, az ország minden lakosát sújtó megpróbáltatások. Egyedül 1968-ban csillant föl a remény a nemzetiségi kérdés méltányosabb rendezésére, amikor a kommunista rendszer liberalizálódása – a szlovák nacionalizmus fellángolása mellett – a magyar kisebbség emancipációs törekvéseinek is teret adott. Ennek azonban a külföldi katonai beavatkozás nyomán hamarosan bekövetkező „normalizáció" rövid úton véget vetett.

1989 után

Az 1989. évi fordulat után az országban újra kiépült a demokratikus intézményrendszer. Az országban uralkodó helyzetű két nemzet viszonyában bekövetkezett változásnak tükröződéseképpen az államalakulat neve *Csehszlovák Szövetségi Köztársaság* lett (csehül *Československá federativní repub-*

lika, szlovákul pedig *Česko-slovenská federatívna republika;* ez utóbbiban a kötőjel korántsem puszta helyesírási konvenció, hanem mintegy a bekövetkező folyamatok előrejelzése). A kommunista párt hatalmi monopóliumának megszűnésével, a politikai és társadalmi élet pluralizálódásával összefüggésben terítékre kerültek a korábbi időszakban tabusított nemzetiségi problémák is: a szlovák nemzet tényleges emancipálódásának kérdése, valamint a magyar és a többi kisebbség jogállásának meghatározása, mozgás- terének kijelölése.

A szabadság beköszönte azonban – az 1968-as helyzethez hasonlóan – lehetővé tette, hogy a szlovák nacionalizmus is nyíltan artikulálja magát. Az első hónapokban ezt – 1968-hoz hasonlóan – inkább csak az államhatalom sáncain kívül tehette meg, ám később a nacionalista törekvések először rejtetten, aztán egyre nyíltabban állampolitikává váltak, méghozzá olyan mértékben, amin csak az 1945–1948 közötti kisebbségpolitika tett túl. Fokozatosan mindenki számára világossá vált, hogy az egyszerű „többségi" demokrácia nem képes méltányosan rendezni a kisebbségek helyzetét.

A politikai változások nyomán erőteljessé váló szlovák egyenjogúsodási törekvések hamarosan az ország megszűnéséhez vezettek. Az egykori csehszlovákiai magyarok zöme 1993. január 1-jén az újra önálló, de az elsőnél nagyobb földrajzi kiterjedésű – az 1938 és 1945 között Magyarországhoz tartozó, máig túlnyomórészt magyar lakosságú területeket is magába foglaló – *Szlovák Köztársaság* állampolgárává vált, kisebb részük pedig a Cseh Köztársaságévá.

Bár a nemzeti totalitarizmus előretörésével a szlovákiai kisebbségek helyzete – különösen a többiekhez képest is erőteljesen diszkriminált magyaroké – nagymértékben romlott,[63] a megmaradó demokratikus struktúráknak köszönhetően a kisebbségek mégis kevésbé voltak kiszolgáltatott helyzetben, mint a kommunista totalitarizmus évtizedei alatt, amikor elvileg – s részben gyakorlatilag is – kiterjedtebb nemzetiségi jogokkal rendelkeztek. A magyar kisebbség a szlovák hatalom számára nem jelentéktelen ellenfél, akivel könnyű volna elbánni, főleg úgy, hogy a demokráciának legalább a látszata megmaradjon. Az a tény, hogy a szlovákiai magyaroknak több mint háromnegyede (77,1%-a) olyan településen él, ahol a lakosság számszerű többségét teszi ki, ezek a települések pedig jórészt összefüggő településterületet alkotnak az osztrák határtól az ukránig (l. 2.2.1.), az 1989 utáni keretek közt lehetővé tette, hogy a magyar kisebbség helyi szinten számottevő befolyásra tegyen szert, s az önkormányzatok révén saját érdekeit is hatékonyabban tudja érvényesíteni, mint az előző korszak központosított rendszerében. Az államhatalom azonban az önkormányzatok jogkörét igencsak szűkre szabta,

s anyagilag is kiszolgáltatott helyzetbe juttatta őket. 1997 végén pedig olyan törvénytervezet kidolgozásába kezdett, amely az önkormányzatok szerepét a pártállamnak kiszolgáltatott egykori „nemzeti bizottságok"-éra (Magyarországon: „tanácsok") süllyesztette volna. Az 1998. évi parlamenti választások után alakult új kormány tevékenysége több területen fordulatot hozott, a változások azonban meglehetősen vontatottan és ellentmondásoktól sem mentesen következtek be.

A magyar érdekérvényesítést kedvezően befolyásolta a nemzetközi helyzet megváltozása is, mindenekelőtt a szovjet blokk felbomlása, majd pedig magának a Szovjetuniónak a széthullása. Az erőltetett egység megszűnésével Magyarország számára is lehetővé vált, hogy külpolitikájában a határain kívül élő magyar kisebbségek védelme legitim célként jelenjen meg. Ennél még fontosabb, hogy a szovjet hatalmi övezet eltűnésével megindult az európai struktúrákba való betagozódás folyamata. Szlovákia – az első Csehszlovák Köztársasághoz hasonlóan – még a nacionalista kormányzás éveiben (1993–1998) sem utasíthatta el az ország belügyeibe való illetéktelen beavatkozásként a demokrácia hiányosságaira való figyelmeztetéseket, az 1998-as kormányváltás után pedig azon van, hogy növelje az ország mielőbbi NATO- és EU-csatlakozásának az előző kormány által jócskán lerontott esélyeit (de vö. 4.1.6.).

3.2. A magyar kisebbség (kisebbség)politikai törekvései

Kisebbségi politikáról[64] szorosabban véve csupán azokban a korszakokban beszélhetünk, amikor a (cseh)szlovákiai magyarság politikai érdekei az adott politikai struktúrán belül nyíltan artikulálódhattak, mégpedig jórészt önálló politikai szubjektumok – magyar jellegű pártok és politikai mozgalmak – keretein belül. Ez 1918–1938 között, (korlátozottan) 1938–1945 között és 1989 után volt lehetséges. 1945 és 1948 közt a teljes jogfosztottság állapotában a szlovákiai magyarok politikai törekvései jóformán csak illegális mozgalomként jelentek meg. 1948 és 1989 között, a kommunista diktatúrában még a többségi nemzeteknek a hivatalostól eltérő politikai érdekei sem nyilvánulhattak meg, nemhogy a kisebbségiekéi, így önálló szlovákiai magyar politika sem létezhetett. Voltak viszont magyar nemzetiségű politikusok és más vezető tisztviselők, ezek azonban a (cseh)szlovák szerveken belül tevékenykedtek, és legtöbbször teljes mértékben kiszolgálták a kommunista párt politikáját és ideológiáját. Az ettől való eltérésre csak szórványos példáink vannak (Csemadok, disszidens mozgalom).

A szlovákiai magyar politika részéről a mindenkori (cseh)szlovák hatalomhoz való viszonyulás alapirányzatai 1918 és 1998 között a következők voltak:

1. *Irredentizmus,* az új államhoz való tartozásra mint átmeneti állapotra való tekintés, a trianoni határok revíziójára való törekvés, az elvesztett hazához való hűség megnyilvánulásaként. Ez az irányzat az első Csehszlovák Köztársaság idejében volt eleven, amikor a szlovákiai magyarok zöme az új határt, illetve az új helyzetet ideiglenesnek gondolta. Az irredentizmus *vádja* a szlovák nacionalista politika részéről 1989 után is folyamatosan felbukkan, ám Szlovákiában nem találunk olyan pártot vagy más, legálisan működő szervezetet, amely a trianoni határok megváltoztatását tűzné ki célul.

A két háború közti irredentizmus nem jelentette az új állam totális elutasítását. A szlovákiai magyar politika *mint ideiglenesekét* elfogadta az új állam kereteit, jogrendjét, s így a legális politikai struktúra szerves részeként harcolt a magyar kisebbség jogaiért, bár a végső megoldást a határok revíziójában, a szlovákiai magyarságnak az anyaországhoz való visszatérésében látta.

2. *Aktivizmus,* a csehszlovák állam mindenkori politikájának kiszolgálása. Ezt a magatartást, illetve politikát az első Csehszlovák Köztársaságban nevezték aktivizmusnak, de a fogalom – jelentésének némi módosítása árán – a többi korszakra is kiterjeszthető. Így tekintve megállapíthatjuk, hogy az 1938–1945-ös időszakra jellemző „egy-egy-pártrendszerben" (minden etnikumnak egyetlen pártja lehetett) az aktivizmus nem jutott szóhoz, a Szlovákiai Magyar Párt ugyanis elutasította a fasiszta szlovák politikát. 1945 és 1948 között aktivizmusról értelmetlen volna beszélni, hiszen nem létezett legális magyar politika. 1948 és 1989 között, a totális diktatúrában az aktivizmus volt az egyedüli lehetséges irányzat, amely a magyar nemzetiségű párt- és állami tisztviselők részéről számításba jöhetett. (A kommunista politikával való egyfajta szembenállás csupán a Csemadok részéről nyilvánult meg egyes korszakokban.) Az államhatalom 1989 után, a nacionalista kormányzás időszakában is létrehozta az őt kiszolgáló magyar politikai mozgalmat, ennek támogatottsága azonban a magyar lakosság részéről – ahogy ezt az 1998. évi parlamenti választásokon elért eredményeik is megmutatták – elenyésző volt.

Az aktivizmus *ideológiai alapja* az első köztársaságban az a meggyőződés volt, hogy a jogállamiság és a demokratikus intézményrendszer képes szavatolni a nemzeti kisebbségek egészséges fejlődését. A kommunista diktatúra korszakában az aktivizmus ideológiai alapját az a tantétel alkotta, mely szerint az ún. proletárdiktatúra által fenntartott új társadalmi rend nemcsak a társadalmi különbségeket szünteti meg fokozatosan, hanem a nemzetiségieket is, egységes szocialista nemzetté olvasztva össze az egyes etnikumokat. Ad-

dig pedig, amíg ez be nem következik, a szocialista állam Lenin humanista elveinek megfelelően szavatolja a kisebbségek zavartalan fejlődését.[65] Az elmúlt évek aktivizmusa leginkább a békés egymás mellett élésre hivatkozott és baloldali eszméket igyekezett népszerűsíteni, de fő mozgatórugója nem valamiféle ideológia, hanem az anyagi érdek volt.

3. *Konstruktív ellenzékiség.* Ez az irányzat elsősorban az 1989 és 1998 közötti időszakra volt jellemző, amikor a szlovákiai magyar politika tényként fogadta el a csehszlovák, illetve a szlovák állam létezését, ennek keretein belül pedig arra törekedett, hogy politikai úton érvényesítse sajátos érdekeit. Ennek jegyében – attól függetlenül, hogy éppen milyen kormány volt uralmon – a mérvadó szlovákiai magyar pártok és mozgalmak[66] azokat a törekvéseket támogatták, amelyek a jogállam, a demokratikus intézményrendszer és a piacgazdaság kialakulását és megszilárdítását szolgálták.

Leginkább a konstruktív ellenzékiség irányzatához sorolhatjuk – legalábbis metaforikusan – az 1970-es évek végén jelentkező, Duray Miklós vezette *disszidens mozgalmat,* a Csehszlovákiai Magyar Kisebbség Jogvédő Bizottságának működését, mivel ez sem kérdőjelezte meg a magyarlakta területek állami hovatartozását, sőt még a fennálló politikai rendszert sem (ezt a kommunista diktatúra keretei közt nem is tehette, mivel nem illegális mozgalomról volt szó); alkalomadtán hivatkozott is annak jogrendjére, mint amelynek biztosítania kellene a kisebbségek jogait. Ez az ellenzék azonban a politikai struktúrán kívül volt kénytelen tevékenykedni, másra a totális diktatúra körülményei közt nem volt mód.

A szlovákiai magyar politizálás miként jét nagymértékben befolyásolja az a fejlődésbeli fáziskésés, amelyben a szlovákság van a nagyobb európai nemzetekhez képest:

> A magyarsággal szomszédos nemzeteknél, tehát a szlovákoknál is most kezdődött el a nemzetállami államalkotás folyamata, amely a többi európai nemzetnél – tehát a magyaroknál is – a múlt században tetőzött. Ez a nemzeti társadalmak differenciált fejlődésének a törvényszerű következménye. Közép-Európában – a magyarságon kívül – a többi nemzet még nem jutott el a posztnemzeti államalkotás állapotába. Ez a fejlődésbeli különbség befolyásolja az autonómiához és az önkormányzatisághoz való viszonyukat, az egyenrangúsághoz és az egyenjogúsághoz való különböző hozzáállásukat és az igazságosság szellemében történő egymás mellett élés normáival kapcsolatos nézetkülönbségeket. Ez alapvetően befolyásolja a megmaradásunkért és fejlődési lehetőségeinkért folytatott küzdelmünk taktikáját és módszereit. (Duray 1999: 422.)

3.3. Kisebbségpolitika a gazdaságban

Bár a szlovákiai magyar kisebbséghez tartozók többsége a magyar nemzet részének tekinti magát (vö. 2.6.), gazdasági szempontból eltérő egységet alkot, hiszen a magyarországitól különböző jogi, közigazgatási, gazdasági közegben él, szoros egységben Szlovákia többi lakosával. A magyarlakta területek gazdasági életének mégis vannak bizonyos specifikumai; ezek részben e régiók marginális helyzetéből következnek,[67] másrészt összefüggnek az ország gazdaságpolitikájával, amely minden korszakban figyelembe vett nemzetiségpolitikai megfontolásokat is – igaz, nem a kisebbségek érdekében, hanem azok kárára.

1989 előtt

A gazdaságpolitika kisebbségellenes vonatkozásaira jellemző példa az *első Csehszlovák Köztársaságban* végrehajtott földreform, amely korántsem tisztán gazdasági és társadalmi célokat szolgált: ezeknél talán még előbbrevaló volt a „csehszlovák" elem megerősítése a dél-szlovákiai vidékeken az őslakos magyar rovására. A magyarlakta területeknek mintegy 35%-át jelölték ki a földreform céljaira, ám az őshonos magyarság a felosztott birtokoknak mindössze 20%-át kapta meg, a többit „csehszlovák" jövevényeknek juttatták; korabeli számítások szerint a magyar kisebbség 2 milliárd korona értékű földet veszített (Hantos 1938/1993: 132–133). A kisajátított nagybirtokokon létesített cseh, morva és szlovák lakosságú kolóniák egész Dél-Szlovákiát behálózták, s hozzájárultak az addig rendkívül homogén magyarlakta területek fellazításához.

Az ún. *szocialista társadalmi-gazdasági rendszer* 1948 után történő bevezetése a nemzeti kisebbségeket nagyobb mértékben sújtotta, mint a cseheket és a szlovákokat, mivel a magántulajdon felszámolása kiszolgáltatottabbá tette őket az államhatalommal szemben. Az erőszakos szövetkezetesítés és az ún. kulákok (nagygazdák) elleni harc is súlyosabban érintette a magyar kisebbséget, mint a szlovákot, már csak azért is, mert a magyarok jóval nagyobb arányban dolgoztak a mezőgazdaságban. Ezenkívül a szövetkezetesítés felgyorsította a hagyományos paraszti élet és kultúra bomlását, s ezzel csökkentette a helyi közösségek ellenállását a többségi nyomással szemben. Az ország iparosodásával törvényszerűen együtt járt egyfelől a falusi tömegek városba költözése, másfelől pedig az ingázó életmód elterjedése, ami a magyarlakta régiók további etnikai hígulásához vezetett. A dél-szlovákiai

ipartelepítés a gazdasági célok mellett a vidék további szlovákosítását is szolgálta (vö. Kocsis 1990: 20). Az ipari munkahelyek szakkádereit, valamint az üzemek és hivatalok adminisztrációs személyzetét nagyrészt Észak-Szlovákiából toborozták. A magasabb társadalmi státust biztosító helyeknek többségi nyelvű betelepülőkkel való betöltése a magyar nyelv presztízsének rombolását is szolgálta (a presztízsre l. 5.2.).

1989 után

A *kommunizmus összeomlása* a gazdaságban is gyökeres változásokat hozott. A termelőeszközök ismét magánkézbe kerültek, de elmaradt a gazdaság szerkezeti átalakítása. Az ipari termelés 1993-ig 20%-kal visszaesett. Igaz, 1995-től a nemzeti össztermék évi növekedése a 6%-ot is meghaladta, ez a növekedés azonban jelentős részben az ország eladósodása árán valósult meg (az államadósság 1998 végére meghaladta a 12 milliárd dollárt). Az ipari vállalatok magánosítása nemzeti és politikai szempontok alapján történt. Az államhatalom nem a kis- és középvállalkozókat támogatta (akik a vállalkozók 99%-át tették ki), hanem azon volt, hogy politikailag elkötelezett nemzeti arisztokráciát hozzon létre. Ennek következtében 1998-ban 50 milliárdos és 300 multimilliomos élt az országban, ugyanakkor a társadalom kilenc százaléka szociális segélyezésre szorult (*Új Szó*, 1999. június 30., 2. o.). Az állami vagyont rendkívül alacsony összegekért adták el, milliárdokkal károsítva meg az államot. A magántulajdon kezelésének ellenőrzésére nem születtek meg a szükséges jogi normák. Az új tulajdonosok számottevő részének hozzá nem értése miatt az üzemek megszűntek nyereséget termelni, fizetésképtelenek lettek, termékeik mind a hazai, mind a külföldi piacon eladhatatlanná váltak, ennek következtében pedig egyre romlott a kereskedelmi mérleg. A csődbe ment üzemeket a külföldi befektetők piaci áron vásárolták meg, a haszon azonban természetesen nem az államé lett, hanem a vagyonhoz mélyen áron alul jutott, az üzemet csődbe juttató tulajdonosoké. A külföldi tőke Szlovákia gazdaságában a politikai és gazdasági stabilitás hiánya miatt jelentéktelen szerepet játszott a magyarországi, csehországi vagy lengyelországi helyzettel összehasonlítva.

A másfajta gazdasági viszonyokra való átállás kezdettől fogva súlyosabban érintette a magyarlakta területeket, mint az ország legtöbb régióját. A déli járásokban az országos átlagnál alacsonyabb a munkatermelékenység, a beruházási arány, a tőkefelhalmozódás, a külföldi tőke jelenléte, az egy főre jutó bruttó hazai termék értéke; rosszabb a gazdaság szerkezete, az infrastrukturális ellátottság, ezen belül pedig a köz- és vasúthálózat; magasabb a

munkanélküliség és alacsonyabbak az átlagbérek. A gazdasági fejlődés szempontjából is hátrányos a szlovákiai magyarok társadalmi és műveltségi szerkezete (l. 2.3. és 2.4.), kedvezőtlen a szakmastruktúra (hiányoznak a modern szakmákat tudó szakemberek). A munkanélküliség és az alacsony jövedelmi szint miatti általános elszegényedés nemcsak az embereket, hanem a településeket is sújtja, ezáltal pedig az önkormányzatokat kiszolgáltatottá teszi a pénzt osztó többségi hatalomnak. A nagyprivatizációból a magyarok teljesen kimaradtak, a magyar kis- és középvállalkozók az állami támogatások odaítélésében és a hitelkérelmek elbírálásában a rejtett diszkrimináció különféle formáival szembesültek.

A rendszerváltás utáni időszak pozitív fejleménye a regionális, határ menti gazdasági együttműködés, a magyar–szlovák vegyesvállalatok létrejötte és működése, amely épp a történelmi marginalizáció által leginkább sújtott területekre irányul. Ugyanakkor az 1998 szeptemberéig hatalmon lévő nacionalista kormányzat ezt az együttműködést is hátráltatta, s akadályozta például a kelet-szlovákiai területek bekapcsolódását az északkelet-magyarországi, északnyugat-romániai, délnyugat-ukrajnai, délkelet-lengyelországi közigazgatási egységeket tömörítő *Kárpátok Eurorégióba*.[68] Csupán a kormányváltás után, 1999 nyarán válhatott Szlovákia teljes jogú tagjává ennek az eurorégiónak (az érintett kerületi hivatalok révén, immár állami jóváhagyással).

Ami a *mezőgazdaságot* illeti, az ország legjobb termőterületeit magába foglaló magyarlakta járásokat továbbra is sújtja a korábbi időszakban bevezetett igazságtalan ár-, adó- és dotációs rendszer. Ez elsősorban a hegyvidéki területek extenzív mezőgazdaságát támogatja, a dél-szlovákiai intenzív mezőgazdasági termelés rovására. A mezőgazdaság helyzetét országos viszonylatban az is rontja, hogy a rendszerváltást követő árfelszabadítás ellenére a mezőgazdasági termékek jó része a szabott áras cikkek kategóriájában maradt, míg a mezőgazdaság által vásárolt iparcikkek ára magasra szökött. Az állami gazdaságok privatizálása is nemzeti és pártpolitikai elvek szerint történt, akárcsak az ipari üzemeké, így ezek a magyarlakta vidékeken is szlovák kézbe kerültek.

A Szövetségi Gyűlés[69] által 1991-ben elfogadott két törvénynek, a 87. sz. *kárpótlási törvénynek* és a 229. sz. *földtörvénynek* egyes rendelkezései a magyarokra és a németekre nézve diszkriminatívak voltak.[70] A Szlovák Nemzeti Tanács által 1995-ben elfogadott 180. sz. *földrendezési törvény* az Állami Földalap kezelésébe, öt év elteltével pedig tulajdonába utalta a nevesítetlen kültelki földterületet (ez utóbbinak 2000 szeptemberében kellene bekövetkeznie). A cél nyilvánvaló volt: e földek későbbi célirányos privatizálásával,

szlovák kezekbe juttatásával tovább folytatni a magyarlakta területek vegyes lakosságúvá alakítását.

Az 1998 őszén felálló új kormány programja szerint a nevesítetlen földeknek községi tulajdonba kellene kerülniük. Ám az új mezőgazdasági miniszter a kormányprogramnak ezt a pontját figyelmen kívül hagyja, s határozottan ellenzi a földrendezési törvény ilyen értelmű módosítását. A földkérdés pedig nagyon lényeges a magyarok számára, hiszen a Dél-Szlovákiában élő emberek mintegy háromnegyedének kapcsolódik az élete valamilyen módon a földhöz és a mezőgazdasághoz. A nevesítetlen parcellák a földterületeknek nem kevesebb mint 30–40%-át alkotják, sőt a Zoboralján arányuk meghaladja az 50%-ot.

3.4. Kisebbségpolitika az oktatásban

1989 előtt

Az 1918-ban létrejött csehszlovák állam oktatáspolitikai ténykedése a korábbi magyar oktatási rendszer szétrombolásával kezdődött: a szlováknak minősített etnikai területeken szinte teljesen, a magyarlakta vidékeken részben felszámolták a magyar iskolákat, a magyar nyelvű felsőoktatást pedig teljesen megszüntették, illetve „csehszlovákká" alakították át. Ezenkívül a hatóságok nem tették lehetővé a Magyarországon szerzett diplomák nosztrifikálását. A magyar iskolák ebben a korszakban nagyon kevés állami támogatást kaptak, ugyanakkor a „csehszlovák" iskolákat az állam az ún. *Slovenská liga* közvetítésével bőséges állami segélyben részesítette. Ez az 1920-ban létrejött szervezet szlovák tannyelvű iskolák százait létesítette előbb csak a vegyes, később a teljesen magyar lakosságú vidékeken is. A Liga nem titkolt célja a szlovák nyelvterületnek a Dunáig való kiterjesztése volt.

A *jogfosztottság éveiben* (1945–1948) semmiféle magyar iskola nem működhetett Csehszlovákiában, a pedagógusok zöme Magyarországra távozott vagy foglalkozást változtatott. Az *1949-től* újraalakuló iskolák számára ún. gyorstalpalókon kellett pedagógusokat képezni, ami hosszú ideig érzékenyen érintette a tanítás színvonalát. A *60-as évek elejétől* egyre jobban érvényesült a kormányzat azon szándéka, hogy a magyar nyelvű oktatást, amennyire lehet, visszafejlessze. Ennek egyebek közt két, rendkívül hatékonynak bizonyult eszközét alkalmazták. Az egyik az ún. *körzetesítés* volt, amely abból állt, hogy a falusi kisiskolákat megszüntették, s helyettük 20–30 kilométeres felvevőkörzettel rendelkező központi iskolákat létesítettek. Azon községek

zömében, melyekben a magyar iskolát felszámolták, a szlovák iskola megmaradt, sőt ha nem volt, több esetben még újat is nyitottak. Így nagyon sok szülő szlovák iskolába íratta gyermekét, hogy ne kelljen nagy távolságra utaztatnia. A magyar nyelvű oktatás leépítésének másik eszköze az egyazon településen működő, azonos típusú magyar és szlovák iskolák *összevonása* volt egyetlen, ún. közös igazgatású iskolává. Ennek segítségével később feltűnés nélkül lehetett csökkenteni a magyar osztályok számát a szlovákok javára, a középiskolák esetében korlátozni a felvehető diákok számát, növelni a szlovák nyelven oktatott tantárgyak részarányát, befolyásolni a magyar osztályok működését. Az ilyen intézkedések következtében például a szlovák alapiskolába járó magyar diákok aránya 14 év leforgása alatt (1970–1984) 19,4%-ról 27,6%-ra emelkedett (A. Nagy 1990: 138).

A magyar nyelvű oktatás leépítésének egy további, az előző kettőnél kevésbé sikeres módszerét is kidolgozták a hatóságok: egyes tantárgyak tanítási nyelvének szlovákra változtatását, vagyis a kéttannyelvű oktatás bevezetését (l. 4.2.). Ez azonban csak a szakiskolák egy részében sikerült, az alapiskolák és a gimnáziumok esetében az iskolák „kéttannyelvűsítésére" irányuló törekvés a pártállami viszonyok közt példátlan tiltakozásokat váltott ki, s ezek hatására a hatóságok sorra visszavonták tervezeteiket.

1989 után

Az 1989-es fordulat nem hozott radikális változást a többségi hatalom kisebbségi oktatáspolitikájában, noha az ország demokratizálódása a magyar iskolákra is jótékonyan hatott. A kommunista diktatúra évtizedeiben végbevitt leépítés következményeinek felszámolásáról szó sem lehetett, s a magyar tannyelvű egyetem létesítésére tett javaslatokat is elvetették. Az oktatási minisztérium újra meg újra megpróbálkozott az „alternatív"-nak keresztelt kéttannyelvű oktatás bevezetésével, s csak a szülők ellenállásán múlott, hogy ez nem, illetve csak minimális mértékben sikerült. A kisebbségi oktatás felszámolására tett erőfeszítések az 1994. évi választások után fokozódtak (l. Szigeti 1996), amikor az oktatási tárca a Szlovák Nemzeti Párt kezébe került; e pártnak ugyanis nyíltan hirdetett célja a magyar nyelvű állami iskolák teljes megszüntetése volt. A tömeges ellenállás miatt nagyfokú leépítésre mégsem került sor, ellenben a pedagógiai dokumentáció nyelvét sikerült – az államnyelvtörvényre (l. 4.1.5.) hivatkozva – szlovákra változtatni. A pedagógiai dokumentáció kétnyelvűsége az 1998. évi kormányváltás után állt helyre. A kormányváltás – a kormánypártok előzetes koalíciós megállapodása értelmében – az ún. alternatív iskolák kérdésének „jegelését" is magával hozta.

3.5. Kisebbségpolitika a (magas) kultúrában

1989 előtt

A csehszlovák hatalom kisebbségi művelődéspolitikája kezdettől fogva korlátozó volt. Az 1918. évi államfordulat után a korábbi magyar kulturális és közművelődési szervezetek, illetve egyesületek nagy részét feloszlatták vagy működésüket felfüggesztették, az egyesületek újraalakulását és újak létrehozását pedig – amennyire csak lehetett – hátráltatták. A kormányzat a Felvidék területén 1918 előtt kiadott magyar nyelvű lapok nagy részét megszüntette, s betiltotta a magyarországi nyomdatermékek behozatalát. A magyar kultúra állami támogatása erősen diszkriminatív volt. A magyar felsőoktatási intézmények megszüntetésével a tudományos kutatás ellehetetlenült, az újonnan létesített Comenius Egyetemen még magyar tanszék sem létesült, csupán egy ún. magyar intézet, amelyben nem rendszeresített tanerők, hanem óraadó tanárok oktattak – szlovákul.

Az első Szlovák Köztársaságban (1939–1945) a magyarságot a hatalom rosszindulatúan kezelte; nem a kormányzaton múlott, hogy a kulturális élet ennek ellenére összeszűkült állapotában is aktív maradt. A második Csehszlovák Köztársaságban (1945–1948) a szlovákiai magyarság minden kulturális (és más) intézményét elvesztette. A kommunista hatalomátvétel (1948) után helyzete fokozatosan rendeződött. A hatalom jóváhagyásával 1949-ben egy országos magyar közművelődési szervezet jött létre, a *Csemadok*, amely a következő csaknem fél évszázadban fontos szerepet játszott a magyar kisebbség kulturális életében, sőt egyes időszakokban a kultúrán túlmutató feladatokat is magára vállalt. Az állam anyagi támogatásával számos további magyar jellegű vagy a magyar kultúrát is művelő intézmény létesült (l. 4.3.); igaz, az állami támogatás mértéke mindig elmaradt attól, ami a magyaroknak az összlakosságon belüli részaránya alapján méltányos lett volna.

1989 után

A kommunista hatalom bukása lényeges változásokat idézett elő a szlovákiai magyar intézményrendszerben és annak működésében. A két legfontosabb, egymás ellenében ható tényező a demokratikus társadalmi rendszer kiépítéséből adódó új lehetőségek és a nehezedő gazdasági helyzetre, valamint a „piacgazdasági szemlélet"-re visszavezethető, anyagi jellegű megszorítások voltak. Ez utóbbiakhoz járultak az adminisztratív és legiszlatív korlátozások,

amelyek az önálló Szlovákia kikiáltása után váltak egyre szorítóbbá a magyar intézményrendszerre nézve.

Az 1998-ig hatalmon lévő nacionalista kormányzat egyre nyíltabb támadásokat intézett a szlovákiai magyar intézményrendszer ellen. Ennek egyik eszköze az adminisztratív beavatkozás, a másik a gazdasági ellehetetlenítés volt. Az előbbire példa a színházak jogalanyiságának megvonása (vö. 4.3.) vagy a Duna Menti Múzeum elszlovákosítása;[71] ezeknek az intézkedéseknek a hatálytalanítása a kormányváltás után néhány hónappal megtörtént. Ami a gazdasági eszközöket illeti, a magyar kultúra állami támogatása csaknem teljesen megszűnt, ugyanakkor a nacionalista Matica slovenská költségvetése állandóan növekedett, maga a szervezet pedig egyre nagyobb befolyásra tett szert. 1998 után e területen is fordulat állt be (a kisebbségi kultúrák támogatására szánt összeg növekedett, a Matica slovenská viszont valamivel kevesebbet kapott, mint korábban), ennek valódi mértékét és tartósságát azonban még nem lehet fölmérni.

3.6. Kisebbségpolitika a hitéletben

1989 előtt

Bár az 1919. évi kisebbségvédelmi szerződések szerint az államnak a vallási életbe nem volt szabad beavatkoznia, a csehszlovák állam kezdettől fogva kisebbségellenes valláspolitikát folytatott (pl. magyar lelkészeket utasított ki az országból, illetve nyilvánított hontalanná, számos magyar tannyelvű felekezeti iskolát bezáratott, akadályozta a losonci református teológiai főiskola működését). A római katolikus és az evangélikus vallásfelekezet maga is sokat tett a magyaroknak a vezetőségtől való távoltartásáért (vö. Molnár 1991: 97; Sebők 1991: 69) és a kisebbségi nyelvhasználatnak a vallásos szertartásokban való korlátozásáért; ez utóbbit a római katolikus vezetés ráadásul az érvényes nyelvtörvényre való *hamis* hivatkozással tette (vö. András 1991: 28; Molnár 1991: 92). A reformátusoknál a helyzet más volt, mivel ezek zöme magyar volt, s a felekezet vezetése is magyar kézben maradt (vö. András 1991: 24).

Az állam kisebbségellenes valláspolitikája 1945 után még durvább formát öltött (a megmaradt iskolák, vallási intézmények államosítása, a magyar nyelvű szertartások további korlátozása, magyar lelkészeknek a szlovák etnikai területre való áthelyezése, a református felekezet vagyonának teljes elkobzása), az 1948. évi kommunista hatalomátvétel után pedig egy általános,

az ország minden hívő lakosát érintő, ideológiai alapú vallásellenes politikává alakult át. Ez azonban a magyarokat a többségi nemzethez tartozóknál jobban sújtotta: feltűnően nagy volt például a római katolikus lelkészek hiánya, olyannyira, hogy több helyen szlovák anyanyelvű, magyarul nem vagy alig tudó papok végezték a szertartásokat (Gyurgyík 1991: 133).

1989 után

Az 1989-es fordulat a hívő emberek számára is gyökeres változást hozott, az addig csak elméletileg hirdetett vallásszabadság valóságossá vált. A kisebbségekre nézve nyelvi szempontból is kedvező fejlemény volt a magyar nyelven (is) működő hitéleti intézmények létrejötte (l. 4.4.). Ám sem az állam, sem az egyes felekezetek valláspolitikája nem vált kisebbségbaráttá az új körülmények között. Tovább folyt a magyar nyelv kiszorítása a hitéletből (pl. a magyar nyelvű esketés, sőt gyóntatás megtagadása némely helyeken), először az 1990. évi nyelvtörvényre, majd pedig az 1995. évi államnyelvtörvényre való *hamis* hivatkozással. Továbbra sem szűnt a lelkészhiány, s folytatódott az a gyakorlat, hogy a római katolikus klérus erre hivatkozva szlovák anyanyelvű lelkészeket helyezett magyarlakta vidékre. A római katolikus magyarok 1990 óta folyamatosan követelték az önálló püspökség megalakításának engedélyezését, ám ezt sem a (cseh)szlovák állam, sem a (cseh)szlovák katolikus klérus, sem pedig a Vatikán nem támogatta (az 1998-as kormányváltást követően sem).

3.7. A nemzeti kisebbségek jogállása

1989 előtt

A (cseh)szlovákiai kisebbségek jogállása elsősorban a mindenkori *alkotmányban* volt rögzítve. Csehszlovákiában az idők folyamán három alkotmány volt érvényben: az első az 1920-ban elfogadott *alkotmánylevél*, melyet *polgári alkotmánynak* neveztek; a második az 1948-ban keletkezett *Május 9-ei Alkotmány*, melyet a *népi demokratikus* jelzővel illettek, a harmadik pedig az 1960-ban elfogadott ún. *szocialista alkotmány*. Ez utóbbi 1968-ban az akkori demokratizálódási törekvések eredményeképpen nemzetiségi szempontból viszonylag előremutató alkotmánytörvényekkel egészült ki: a *143. számú* a csehek és szlovákok államjogi viszonyát volt hivatva rendezni a *szövetségi államforma* megteremtésével, a *144. számú* pedig a *nemzeti kisebbsé-*

gek alapvető jogait rögzítette. A kisebbségi jogok gyakorlati érvényesíthetőségét azonban nagyban gátolta, hogy az alkotmánytörvényhez nem születtek meg a szükséges végrehajtási jogszabályok.

1989 után

A nemzetiségi alkotmánytörvény 1991 elejéig volt hatályos, amikor *az alapvető jogokról és szabadságjogokról szóló alkotmánylevél (karta)* elfogadásával párhuzamosan egy külön alkotmánytörvényben hatályon kívül helyezték. A karta kinyilvánította, hogy az alapvető jogok és szabadságok mindenkit megilletnek, fajra, nyelvre, „nemzetiségi" vagy etnikai kisebbséghez[72] tartozásra stb. való tekintet nélkül. Elismerte, hogy mindenkinek joga van szabadon döntenie a saját nemzeti hovatartozásáról, s valamely „nemzetiségi" vagy etnikai kisebbséghez való tartozás senki számára nem lehet hátrányos. Az alkotmánylevél a következő kisebbségi jogokat biztosította: a kisebbség „sokoldalú fejlődésé"-hez, kiváltképp saját kultúrájának fejlesztéséhez való jog, az információk anyanyelvű terjesztéséhez és befogadásához való jog, a „nemzetiségi" társulásokban való tömörülés joga, az anyanyelvű művelődés joga, a kisebbségi nyelveknek a hivatalos érintkezésben történő használatához való jog, a kisebbségeket érintő ügyek megoldásában való részvétel joga.

A még a csehszlovák szövetség megszűnését megelőzően, 1992. szeptember 1-jén elfogadott *szlovák alkotmány* preambulumának bevezető része nem a Szlovák Köztársaság polgárairól beszél, hanem a szlovák nemzetről.[73] A „nemzetiségi kisebbség"-eket és „etnikai csoportok"-at a preambulum szintén említi, mint akikkel közösen fogadták el az alkotmányt. Ezek azonban üres szavak, hiszen a törvényhozás a magyar parlamenti képviselők javaslatait sorra elutasította. A preambulum befejező része a Szlovák Köztársaság polgárait említi, s e kettősséget a hivatalos propaganda az alkotmány nagy erényének tartja, mivel ily módon úgymond egyenlő hangsúly esik a nemzeti és a polgári elvre.

Kisebbségi jogok tekintetében az alkotmány némi módosítással átveszi a karta rendelkezéseit. A módosítások nagyon jellemzőek: az alkotmány – szemben a kartával – külön jogként határozza meg az immár államnyelvnek nevezett szlovák nyelv megtanulását, a kisebbségi jogokkal kapcsolatos rendelkezéseket pedig azzal a kitétellel egészíti ki, hogy ezek nem vezethetnek a Szlovák Köztársaság szuverenitásának és területi integritásának veszélyeztetéséhez vagy az ország más polgárainak diszkriminálásához. Ezzel az alkotmány lehetőséget nyújt a nemzetiségi jogok korlátozására, s ugyanakkor azt sugallja, mintha a kisebbségek olyan csoportok volnának, amelyek az államra nézve potenciális veszélyt jelentenek.

4. Nyelvhasználat

4.1. A kisebbségi nyelvek jelenlegi státusa

A nyelvek státusának meghatározásakor az alkotmánynak a nyelvhasználati jogokkal foglalkozó részeire támaszkodom, ugyanakkor tekintettel vagyok az alacsonyabb szintű jogszabályokra is. A joggyakorlatot szintén figyelembe veszem, mert enélkül a nyelv státusára vonatkozó megállapítások félrevezetőek lennének. Főként a hivatali nyelvhasználat gyakorlatára vagyok tekintettel, mert ez függ leginkább a nyelv státusától.

1989 óta a kisebbségi nyelvek státusát legmagasabb szinten három alkotmánytörvény határozta meg: a korszak elején még hatályos 1968. évi 144. sz. nemzetiségi alkotmánytörvény, utána az 1991 elején elfogadott, az alapvető jogokról és szabadságjogokról szóló alkotmánylevél, az ország felbomlása után pedig az 1992. évi szlovák alkotmány (4.1.2., vö. még 3.7.). A legmagasabb szintű szabályozáshoz sorolhatjuk a nyelvhasználattal is foglalkozó, Szlovákia által elfogadott nemzetközi dokumentumokat: az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának 1990. évi dokumentumát, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1993. évi 1201. sz. ajánlását, az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek védelméről szóló, 1995-ben aláírt keretegyezményét, az 1996 májusa óta hatályos magyar–szlovák alapszerződést (ez utóbbira l. 4.1.4.).

A fordulat óta eltelt tíz esztendő alatt a szlovák törvényhozás három, a nyelvhasználatot átfogóbban szabályozó törvényt hagyott jóvá: 1990-ben a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvéről szóló törvényt (4.1.1.), 1995-ben az államnyelvről szóló törvényt (4.1.5.), 1999-ben pedig a nemzeti kisebbségek nyelvének használatáról szóló törvényt (l. 4.1.6.). Ezenkívül több más jogszabály is érinti a nyelvhasználat bizonyos kérdéseit (vö. Priklerová szerk. 1999: 7–8). Ezek közül a továbbiakban hármat ismertetek röviden: az 1993. évi *névtörvényt,* az 1994-i *anyakönyvi törvényt* és a szintén 1994-ben elfogadott *táblatörvényt* (4.1.3.) A jogszabályokat időrendben tárgyalom.

4.1.1. Az 1990. évi nyelvtörvény

Az alig egy évvel a fordulat után, 1990. október 25-én a Szlovák Nemzeti Tanács által elfogadott *nyelvtörvény* (428. sz. törvény a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelvéről) a szlovák nyelvet határozta meg a Szlovák Köztársaság hivatalos nyelveként, s kötelezővé tette annak használatát a természetes és jogi személyek hivatalos szó- és írásbeli érintkezésében, amennyiben ez nem ellenkezett az olyan előírásokkal, mint a polgári vagy a büntető perrendtartás. A hivatalos nyelv használatának kötelessége továbbá abban nyilvánult meg, hogy a törvény értelmében a közokiratokat ezen a nyelven állították ki, a falvak, városok, utcák, terek stb. neveit ezen a nyelven tüntették föl. A „más" nyelvek közül a törvény lehetővé tette a cseh nyelv használatát minden megszorítás nélkül. Ezzel szemben a valamely „nemzetiségi kisebbség"-hez tartozó személyek csak akkor használhatták anyanyelvüket a hivatalos érintkezésben, ha az adott településen a lakosságnak legalább 20%-át alkották, s az eljárásban nem vett részt nem a kisebbséghez tartozó személy. A törvény határozottan leszögezte: az állami és az önkormányzati szervek dolgozói *nem* kötelesek sem ismerni, sem használni a „nemzetiségi kisebbség" nyelvét.

Ez a rendelkezés csak távolról hasonlított az ezzel összefüggésben emlegetett 1920. évi 122. sz. nyelvtörvény és a hozzá kapcsolódó, 1926. évi 17. sz. kormányrendelet azon előírásaira, melyekben a nyelvhasználati jogok gyakorlását szintén a kisebbség 20%-os részarányához kötötték.[74] Ott *egy bizonyos* (ha nem is éppen 20%-os) küszöb megállapítása indokolt volt, hiszen a kisebbségi nyelvhasználati jogok kötelezettségeket róttak az államra (kétnyelvű tisztviselők alkalmazása, kétnyelvű űrlapok nyomtatása, a különféle ügyiratok lefordításának kötelezettsége stb.). A hivatali kétnyelvűség érvényesítése olyan helyeken, ahol a kisebbségek részaránya mondjuk csak 1–2% volt, ésszerűtlen és nehezen megvalósítható lett volna. A 60 évvel későbbi nyelvtörvény esetében azonban nem erről volt szó, hiszen ez csupán *megengedte* a kisebbségi nyelv szóbeli használatát a kisebbséghez tartozó személyek között. Ez esetben a 20%-os küszöb bevezetését semmi sem indokolta. Ez az értelmetlen korlátozás azzal járt, hogy a 20%-os kisebbségi részarányt el nem érő településeken a hivatalos érintkezésnek még akkor is szlovákul kellett (volna) zajlania, ha mind az ügyfél, mind a hivatalnok a nemzeti kisebbséghez tartoztak.[75]

A nyelvtörvény a kommunista diktatúra évtizedeiben fennálló gyakorlathoz képest korlátozta a kisebbségi nyelvhasználatot. Ezenkívül elfogadásakor alkotmánysértő is volt, többek között azért, mert az akkor még hatályos,

1968. évi 144. sz. nemzetiségi alkotmánytörvény a nemzeti kisebbségek számára szélesebb nyelvhasználati jogokat biztosított. Nemcsak a 20%-os küszöb miatt (az alkotmány nem kötötte százalékarányhoz az anyanyelvhasználat jogát a hivatalos érintkezésben), hanem azért is, mert a nyelvtörvény a szlovákiai kisebbségeket voltaképpen *megfosztotta anyanyelv-használati joguktól*, hiszen ha az állami és a községi önkormányzati szervek alkalmazottai nem kötelesek ismerni és használni a kisebbség nyelvét, akkor a kisebbségi nyelvek használata hivatalos kontextusban nem jog, hanem esetlegesség.

Azok a liberálisabb gondolkodású közéleti személyiségek, akik e jogszabály létrejöttéhez maguk is hozzájárultak, már azt is erényként emlegették, hogy a nyelvtörvény semmit sem tilt kifejezetten, mivel úgymond a demokrácia alapvető játékszabályai közé tartozik, hogy amit a törvény nem tilt, az meg van engedve. Ezt a „játékszabályt" a Szövetségi Gyűlés hamarosan törvényerőre emelte azzal, hogy belefoglalta az alapvető jogokról és szabadságjogokról szóló alkotmánylevélbe.

A szlovák demokráciába vetett remények azonban csakhamar szertefoszlottak. Nem sokkal a nyelvtörvény elfogadását követően megkezdődött a fordulat után felállított kétnyelvű községnévtáblák eltávolítása. Az 1991 januárjától kiépülő új községi, körzeti és járási hivatalok épületén sok helyen már nem jelentek meg a kétnyelvű feliratok, még az olyan abszolút magyar többségű városokban sem, mint Dunaszerdahely, amely a maga 83,4%-os magyarságával egy 87,2%-ban magyar többségű járás székhelye. A belügyminisztérium a nyelvtörvényre hivatkozva a magyar személynevek hivatalos használatát is igyekezett korlátozni. Az anyakönyvvezetőknek tartott eligazításon – a pártállam idejére emlékeztető módon, szóbeli utasítás formájában – elrendelték, hogy ezentúl csak szlovákul jegyezzék be az újszülöttek nevét az anyakönyvekbe, azoknak az ügyfeleknek pedig, akik korábban szlovákul bejegyzett nevük magyar beíratását kérvényeznék, ezt a „névváltoztatást" ne engedélyezzék arra hivatkozva, hogy az ellenkezik az ország érdekeivel. A nyelvvisszaszorítás a szóbeliséget is érintette: több helyen a nyelvtörvényre való hivatkozással visszautasították a magyar nyelvű esküvői és temetési szertartások rendezését.

1990 és 1991 folyamán néhány községnek sikerült hivatalosan visszaállíttatnia korábbi, az 1948. évi „helységnévreformot"[76] megelőző szlovák nevét, pl. Szap *Sap* lett *Palkovičovo* helyett, Nagymegyer *Veľký Meder Čalovo* helyett, Tornalja *Tornaľa Šafárikovo* helyett (vö. 4.1.3.). E nevek újbóli meghonosítását egyes hatóságok hátráltatták, az újabb névváltoztatási kérelmeket pedig visszautasították annak ellenére, hogy az egyes községekben tartott népszavazáson a lakosság szükséges többsége támogatta a régi szlovák hely-

ségnév visszaállítását (pl. Gútán, amely *Gúta* szeretett volna ismét lenni szlovákul is *Kolárovo* helyett, Párkányban, amely a *Parkan* nevet kívánta visszaállítani *Štúrovo* helyett, Köbölkúton, amely a *Köbölkút* név hivatalos használatát kívánta elérni *Gbelce* helyett).

4.1.2. Az alapvető jogok és szabadságjogok kartája és az alkotmány

Az alapvető jogok és szabadságjogok alkotmánylevele (kartája), amelyet a Szövetségi Gyűlés 1991. január 9-én fogadott el, s amely hatályon kívül helyezte az 1968. évi 144. sz. nemzetiségi alkotmánytörvényt (l. 3.7.), a nyelvhasználattal kapcsolatban megállapította: a kisebbségekhez tartozó polgároknak joguk van anyanyelvükön információkat terjeszteni és befogadni, művelődni és azt a hivatalos érintkezésben használni. Ez a jog azonban az 1990. évi nyelvtörvény alapján nem volt érvényesíthető, vagyis a nyelvtörvény nemcsak az addig hatályos 144. sz. alkotmánytörvénnyel nem volt összhangban, hanem az alapvető jogok és szabadságjogok alkotmánylevelével sem (vö. 4.1.1.). A karta rendelkezéseinek – keretjellegük miatt – nem sok gyakorlati jelentőségük volt.

Az 1992. szeptember 1-jén elfogadott *szlovák alkotmánynak* a nyelvvel, nyelvhasználattal kapcsolatos rendelkezései tovább rontották a kisebbségi nyelvek státusát. Az alkotmány – szemben az 1990. évi nyelvtörvénnyel – a szlovákot nem hivatalos nyelvként, hanem államnyelvként kodifikálta, s az állami és önkormányzati szerveknek előírta, hogy tevékenységükről „megfelelő módon és államnyelven" nyújtsanak tájékoztatást. Az alkotmány értelmében a „nemzetiségi kisebbségek"-et és az „etnikai csoportok"-at – az 1991. évi alkotmánylevél rendelkezéseihez hasonlóan – elméletben megilleti az a jog, hogy anyanyelvükön információkat terjesszenek és fogadjanak be, művelődjenek, s azt a hivatalos kapcsolatokban is használják. E jogok érvényesítését az alkotmány végrehajtási törvényhez kötötte, ennek elfogadását azonban a hatalom amennyire lehetett, késleltette, míg végre 1999-ben – nagy külföldi nyomásra – megszületett a kisebbségi nyelvtörvény (l. 4.1.6.). Az alkotmánylevélhez képest a szlovák alkotmány egy „többletjog"-ot garantál a kisebbségeknek: az államnyelv elsajátításának jogát.

4.1.3. A névhasználat jogi szabályozása

A kisebbségi nyelvhasználat két, nagy szimbolikus jelentőségű területét, a *személy-* és a *helységnévhasználatot* (pontosabban annak bizonyos aspektusait) szabályozza viszonylag kedvezően három, nemzetközi nyomásra elfogadott törvény.

Személynevek

Az 1993. szeptember 24-én elfogadott, *a családi nevekről és az utónevekről* szóló 300. sz. törvény lehetővé tette, hogy a szülők „idegen nyelvű" utónevet (vagy azt is) adjanak gyermeküknek. A női családnévről viszont a törvény elrendelte, hogy az „a szlovák nyelvben a szlovák átírás szerint szükséges végződéssel állapítandó meg és használandó", de hozzátette, hogy „[a]z ilyen családnevet nem szlovák nyelven az említett végződés nélkül is használni lehet".

Mivel a névtörvény nem tett eleget azoknak a kötelezettségeknek, amelyeket Szlovákia magára vállalt az Európa Tanácsba való felvétel alkalmából, a problematikus kérdéseket az 1994. május 27-én elfogadott, az *anyakönyvekről szóló* 154. sz. törvény rendezte. Ez a jogszabály előmozdította az előző korszakban folytatott képmutató névpolitika következményeinek orvoslását azzal, hogy korlátozás nélkül lehetővé tette minden kisebbségi személynek, akinek a nevét az anyakönyvbe szlovákul jegyezték be, hogy illetékmentesen kérvényezze a név kisebbségi nyelvű formáját tartalmazó anyakönyvi kivonat kiadatását. A nem szlovák nemzetiségű nőknek továbbá lehetővé tették, hogy vezetéknevüket a szlovák *-ová* toldalék nélkül jegyeztessék be, azzal a megszorítással, hogy „[a] női családnév a szlovák nyelvben a szlovák átírás szerint szükséges toldalékkal használatos", azaz szlovák kontextusban mégis a névnek az *-ová* toldalékkal ellátott változatát kell használni.[77]

Helységnevek

Az 1994. július 7-én jóváhagyott, *a községek nemzetiségi nyelven történő megjelöléséről* szóló 191. sz. törvény – melynek elfogadására szintén az ET-tagság miatt volt szükség – lehetővé tette, hogy a község kezdetét és végét jelző tábla alatt egy másik, a hivatalostól eltérő táblán a kisebbség nyelvén is föltüntessék azon települések nagy részének nevét, melyeken valamely kisebbség a lakosságnak legalább 20%-át alkotja.[78] A törvényhez függelékként csatolták az érintett települések listáját, a kisebbségi névforma feltüntetésével (a függelék magyar, ruszin/ukrán és német nyelvű neveket tartalmaz, roma nyelvűeket azonban nem).

A táblatörvény a kisebbségi helységneveket semmilyen értelemben nem tette hivatalossá. A jogszabály megállapítja, hogy ezek „helyi jelleggel bírnak". A kisebbségi nevek nemcsak a szlovák térképeken nem szerepelhetnek, hanem még az útjelző táblákon sem. Sőt, a hatalom 1998 februárjában – az államnyelvtörvényre hivatkozva – támadást indított a magyar helységne-

veknek a szlovák rádió és a szlovák tévé magyar nyelvű adásaiban történő használata ellen. (Az államnyelvtörvény nem érvénytelenítette a táblatörvényt, sőt hivatkozott rá mint hatályos jogszabályra.) Egyébként nem ez volt az első kísérlet a magyar helységnevek nyilvános használatának betiltására: 1992 decemberében az 1990. évi nyelvtörvényre hivatkozva próbálták elérni, hogy a szlovák tévé magyar nyelvű adásában szlovákul használják a szlovákiai helységneveket. A magyar kisebbség határozott ellenállásának köszönhetően mindkét kísérlet kudarcba fulladt.

A kisebbségi helységneveket tartalmazó – s ezeket tulajdonképpen nyelvi értelemben is kodifikáló – lista nem teljes: hiányoznak róla az 1948. évi nacionalista „helységnévreform" (vö. 4.1.1.) során szlovák személyekről elnevezett községek nevei (pl. *Gabčíkovo, Tešedíkovo, Kolárovo, Štúrovo*), hiába haladja meg az e falvakban és városokban élő magyarok aránya bőven a 20%-ot. Ezek magyar nevét ugyanis a törvény szerint csupán akkor lehet feltüntetni, ha e kérdésről előbb népszavazást rendeznek, melyen a választópolgároknak több mint a fele vesz részt, s legalább 80%-uk ezt megszavazza. Ezenkívül nincs lehetőség azon helységek kisebbségi nyelvű megjelölésére, amelyek közigazgatásilag nem önállóak (nem alkotnak önálló községet), pedig szlovák nyelvű helységnévtábla ezeket is jelöli.

4.1.4. A magyar–szlovák alapszerződés

A kisebbségi nyelvi jogokat az 1990. évi nyelvtörvénynél és az 1995. évi államnyelvtörvénynél jóval kedvezőbben – jóllehet csupán keretszerűen – kodifikálta a *jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről* 1995. március 19-én aláírt, de a szlovák ratifikáció elhúzódása miatt csak 1996 májusa óta hatályos *szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között*, közkeletű nevén a *magyar–szlovák alapszerződés*. A Magyar Köztársaságban élő szlovák kisebbséghez, illetve a Szlovák Köztársaságban élő magyar kisebbséghez tartozó személyeknek, egyénileg vagy csoportosan, joguk van szóban és írásban, a magán- és közéletben szabadon használni anyanyelvüket. A nyelvhasználat joga kiterjed a *hivatalokkal való kapcsolatra* (a közigazgatást beleértve), valamint a *bírósági eljárásokra* is. Ezenkívül az említett kisebbségekhez tartozó személyek saját nyelvükön feltüntethetik az általuk lakott települések nevét, az utcák és egyéb közterületek nevét, helyrajzi adatokat, feliratokat és közterületi információkat; továbbá jogukban áll kereszt- és vezetéknevüket ezen a nyelven bejegyezni és használni; stb.

A magyar–szlovák alapszerződés nagyon erőteljesen kapcsolódik más nemzetközi dokumentumokhoz. A szerződő felek kötelezik magukat benne,

hogy tiszteletben tartják az ENSZ alapokmányában, a helsinki záróokmányban, az Új Európáról szóló párizsi kartában és az EBESZ keretében elfogadott más dokumentumokban foglalt elveket. A szerződés az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek védelméről elfogadott keretegyezménye mellett három olyan nemzetközi dokumentumot[79] is említ, amelyek nyilatkozat, illetve ajánlás jellegűek, azaz nem jogi erejűek (s nyilván éppen ezért a kisebbségi jogokat a szokásosnál magasabb szinten kodifikálják), a szerződő felek azonban kötelezik magukat, hogy az ezekben „rögzített normákat és politikai kötelezettségeket jogi kötelezettségként alkalmazzák". Ezzel a kisebbségi jogoknak a jelenleg meglévő legmagasabb szintje épült be e két ország jogrendjébe, méghozzá átfogóan, a kisebbségi élet minden fontos területére vonatkozóan (vö. Driessen 1997: 13).

Az alapszerződés a nacionalista kormányzás éveiben semmilyen hatással nem volt a kisebbségi jogok szlovákiai érvényesítésére, sőt még a nyelvi törvénykezést sem befolyásolta kedvező irányban. Ha például a szlovák törvényhozás komolyan vette volna az alapszerződést, nem lett volna szabad elfogadnia a 4.1.5. alatt tárgyalt 1995. november 15-i államnyelvtörvényt, mivel annak számos paragrafusa ellentétben áll az alapszerződésnek az érintett két kisebbség nyelvhasználatára vonatkozó rendelkezéseivel. Az 1998 őszéig tartó időszak jogtipró gyakorlatában azonban a hatalom és/vagy a nacionalista propaganda soha nem az alapszerződésre hivatkozott, sőt még az alkotmányra sem, hanem az államnyelvtörvényre, amely elvben nem is szabályozza a kisebbségek nyelvhasználatát. Ez az eljárás pedig alkotmányellenes, mivel az alkotmány 11. cikke leszögezi:

> Azok az emberi jogokról és alapvető szabadságokról szóló nemzetközi szerződések, amelyeket a Szlovák Köztársaság ratifikált és a törvény által megállapított módon kihirdetett, a Szlovák Köztársaság törvényeivel szemben előnyt élveznek, amennyiben az alkotmányos jogok és szabadságok bővebb terjedelmét szavatolják.

4.1.5. Az 1995. évi államnyelvtörvény

A Szlovák Köztársaság alkotmánya arról is rendelkezik, hogy „[a]z államnyelvtől eltérő nyelvek használatát a hivatalos érintkezésben törvény szabályozza". Ez a pont különösen az 1995. november 15-én jóváhagyott és 1996. január 1-jétől hatályos 270. sz. törvény, az ún. *államnyelvtörvény* bevezetése miatt vált fontossá (teljesebb nevén *törvény a Szlovák Köztársaság államnyelvéről*). Az államnyelvtörvény ugyanis hatályon kívül helyezte az 1990.

évi nyelvtörvényt, melynek egyes rendelkezései a kisebbségi nyelveknek a hivatali szférában való használatára is vonatkoznak, s ugyanakkor leszögezte, hogy a kisebbségi nyelvhasználatot nem szabályozza. Ezzel olyan jogi vákuum keletkezett, amely visszaélések sorozatára adott lehetőséget. A törvény ugyanis a nyelvhasználat számos színterén a szlovák nyelv használatát írja elő (pl. a közszolgálati szervek alkalmazottainak hivatalos érintkezése; jogszabályok, határozatok és egyéb közokiratok közzététele; anyakönyvek, jegyzőkönyvek vezetése; statisztikák, nyilvántartások készítése; pedagógiai dokumentáció vezetése; árumegjelölések; társulások, egyletek, politikai pártok alapszabályai; az egészségügyi intézmények ügyvitele), más színtereken pedig megengedőleg említi a kisebbségi nyelvek használatának lehetőségét is (pl. községek megjelölése; községi krónikák vezetése; oktatás; rádió- és tévéműsorok sugárzása; az egészségügyi személyzet és a betegek érintkezése; tájékoztató feliratok elhelyezése). Ebből következően azokról a színterekről, amelyeken a törvény a kisebbségi nyelvek használatának lehetőségét *nem* említi, de amelyeken ezeket korábban használták, az 1998-ig uralmon lévő nacionalista kormányzat igyekezett – az államnyelvtörvényre hivatkozva – a magyar nyelvet kiszorítani; ezek közül a legnagyobb visszhangja a pedagógiai dokumentáció egynyelvűsítésének volt (l. alább). Ezenkívül vannak dokumentálható példáink az államnyelvtörvényre való hamis hivatkozásra is (l. alább).

Az államnyelvtörvény egyes rendelkezéseinek a törvényhozók rendkívül magas bírságok kilátásba helyezésével próbáltak érvényt szerezni. Egyes paragrafusok megszegéséért a jogi személyek negyed-, más előírások áthágásáért félmillió koronás (az akkori árfolyamon nyolc-, ill. tizenhatezer USD) büntetést fizethettek. Magánszemélyek (vállalkozók) esetében ötvenezer koronás (ezerhatszáz USD) bírság volt kirótható. Nem tudunk ugyan arról, hogy az államnyelvtörvényre hivatkozva bárkit is megbírságoltak volna, az ettől való *félelem* azonban megtette a maga hatását (vö. Lanstyák 1998e; vö. még Lanstyák 1998d; Langman–Lanstyák 2000.) Az 1999 júliusában elfogadott kisebbségi nyelvtörvény (4.1.6.) az államnyelvtörvénynek a bírságokra vonatkozó részét hatálytalanította.

Az államnyelvtörvény végrehajtása

A kulturális minisztérium 1996-ban *Központi Nyelvtanácsot* létesített, melynek tagjai közt megtalálható a szlovák nyelvésztársadalom színe-java (pl. Ján Doruľa, Ján Kačala, Milan Majtán, Ivan Masár, Jozef Mistrík, Slavo Ondrejovič, Ján Sabol). A tanács statútumának 2. cikke szerint a testület fel-

adata, hogy figyelemmel kísérje az államnyelvtörvény megtartását, intézkedéseket javasoljon a szlovák nyelv és nyelvjárások védelmére és kutatására, véleményezze az államnyelv kodifikált változatának lényegi megváltoztatására tett javaslatokat, szakmai állásfoglalásokat dolgozzon ki az államnyelvhasználat vitás kérdéseiben, módszertanilag irányítsa a kerületi nyelvi tanácsadók munkáját. A tanács egyik első „huszárcsínye" az volt, hogy elutasító állásfoglalást dolgozott ki az Internet-hálózaton az államnyelvtörvény ellen folytatott „dezinformációs kampánnyal" kapcsolatban.[80]

Mivel a nyelvtörvény több paragrafusában államnyelven a szlovák nyelv kodifikált változatát kell érteni, a kulturális minisztérium 1997. április 8-án rendeletben tette meg a kodifikáció alapjául „főként" a szlovák helyesírás szabályait, a szlovák nyelv rövid értelmező szótárát (amely egyébként nem is kodifikációs célzattal készült), a szlovák kiejtés Ábel Kráľ-féle kézikönyvét és a szlovák akadémiai morfológiát (amely több mint harminc évvel korábban, 1966-ban jelent meg).

A *nyelvi tanácsadók* státusát a kormányzat a nyelvtörvényben foglaltak ellenőrzése céljából hozta létre. Az első nyelvi tanácsadók vagy nyelvfelügyelők között volt dr. Andrej Šuják, nyugalmazott galántai belgyógyász. Az ellenőrzései nyomán megfogalmazott kifogások közé tartozott például az, hogy néhány templomban csak magyarul voltak feltüntetve az imádságok és a háborúban elesett katonák neve, illetve az, hogy az egyik galántai üzlet felirata *Butique* és nem *Butik* volt. Természetesen akadtak súlyosabb vétségek is: például az egyik magyar faluban a község krónikáját egy nyelven – magyarul – vezették, a galántai Csemadok-szervezet plakátjai pedig kizárólag magyarul invitálták a magyarokat az alapszervezet magyar nyelvű rendezvényeire. Az is előfordult, hogy az egyik fodrászatban a fodrásznő előbb azt mondta, hogy *„Tessék"*, és csak ezután élt az államnyelvi *„Prosím"* formával, amit a nyelvi felügyelő az államnyelvtörvénybe ütköző cselekedetnek minősített, nem tudni, melyik paragrafus alapján.

Ennél kártékonyabb volt egy másik nyelvi felügyelőnek, Ján M. Pinkának a tevékenysége, aki többek között azt állította, hogy a Nagykürtösi járásban hat olyan római katolikus pappal beszélt, akik nem hajlandóak szlovákul misézni. Mindezt konkrét nevek és községek említése nélkül hozta az újságírók tudomására. Ennél is bizarrabb volt az az állítása, mely szerint a (88,9%-ban szlovák lakosságú) Nagykürtösön nincs elég szlovák iskola, s ezért a szlovák gyerekek kénytelenek a magyarországi Balassagyarmatra vagy az ipolysági magyar gimnáziumba járni. (Megjegyezzük, hogy Ipolyságon szlovák tannyelvű gimnázium is működik, tehát ha csakugyan Ipolyságra utaznának iskolába, nyilván azt látogatnák, nem pedig a magyart.)

Nyelvvisszaszorítás az államnyelvtörvény ürügyén

Az államnyelvtörvényre hivatkozva hozta meg a kulturális minisztérium azt a rendeletét, mely szerint a múzeumok kiállításainak kísérőszövegei csak szlovák és angol nyelvűek lehetnek, miközben – nem tekintve az országban élő magyarokat – a szlovákiai múzeumokba érkező legtöbb turista magyar és német (osztrák). A magyar feliratokat könyörtelenül eltávolították a komáromi Duna Menti Múzeumból is, pedig az hivatalos státusa szerint *a* magyar nemzetiség múzeuma Szlovákiában. (L. még a 3.5. és 4.3.)

Az oktatási minisztérium – a kerületi és a járási hivatalok oktatásügyi és módszertani szakosztályainak segédletével – az államnyelvtörvényre hivatkozva megtiltotta az iskolai dokumentáció két nyelven történő vezetését, a kétnyelvű bizonyítványok kiadását, az intézményt jelölő kétnyelvű bélyegzők és névtáblák használatát. Továbbá a magyar tannyelvű középiskolákba felvételiző diákok számára kötelező felvételi vizsgát rendelt el szlovák nyelvből, és nem biztosította a tanulmányi versenyek (pl. matematikai olimpia) feladatainak anyanyelvű kiadását. (L. még 3.4.) Dunaszerdahelyen és Rozsnyón a *Szép magyar beszéd* tanulmányi verseny járási fordulóján szlovákul mondták el a bevezetőt és a versenyszabályokat, a győztes pedig jutalmul egy szlovák nyelvű szakácskönyvet kapott. A kulturális minisztérium kezdeményezésére a nyitrai Konstantin Egyetem, melynek egyik feladata a magyar pedagógusképzés, új alapelveket bocsátott ki, melyek szerint a felvételi vizsgákat – a nyelvszakok kivételével – államnyelven kell letenni. A nyelvi tanszékek kivételével minden más tantárgyból a vizsgázás és az államvizsgázás, valamint a diplomamunkák megvédése államnyelven történik.

A nyelvtörvény szellemét tükrözi a szlovák parlament 1997. január elsejétől hatályos új *házszabálya* is, amely az összes előzőtől eltérően (a fasiszta szlovák állam törvényhozó testületének házszabályát is beleértve) kizárja más nyelvek használatát még abban az esetben is, ha a más nyelven felszólaló képviselő maga volna hajlandó állni a tolmácsolás költségeit. Pedig az eddig meglévő joggal is alig éltek a honatyák. Amikor 1991 tavaszán az egyik magyar nemzetiségű parlamenti képviselő a prágai Szövetségi Gyűlésben ezt megtette, és magyarul szólalt föl, eljárása még a szlovákiai *magyar* közvéleményben is ellenszenvet és rosszallást váltott ki, pártállásra való tekintet nélkül: a magyar nyelv használatát a Szövetségi Gyűlés képviselőinek színe előtt a szlovákiai magyar politikusok és publicisták fölösleges magyarkodásnak, helyzetünket rontó karakánkodásnak minősítették. Hasonló „incidens-re" került sor – s hasonló volt a megítélése is – a Szlovák Köztársaság Nem-

zeti Tanácsának egyik ülésén 1998. február elején, amikor a Magyar Koalíció egyik képviselője, felrúgva az egy évvel korábban elfogadott jogszabályt, magyarul köszöntötte képviselőtársait abból az alkalomból, hogy Szlovákiában is hatályba lépett az Európa Tanácsnak a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye.

Az 1998. őszi választási kampány során a Szlovák Nemzeti Párt az államnyelvtörvényre hivatkozva megtámadta a Magyar Koalíció Pártjának kétnyelvű logóját, amely a párt televíziós választási műsorában is szerepelt. A Központi Választási Bizottság arra kényszerítette az MKP-t, hogy emblémájából törölje a párt megnevezését, s ezt az MKP meg is tette.

A hatalom azonban nemcsak élt azokkal a lehetőségekkel, amelyeket az államnyelvtörvény rosszhiszemű értelmezése nyújtott számára a kisebbségi nyelvek visszaszorítására, hanem még vissza is élt a törvénnyel, oly módon, hogy esetenként olyan kérdésekben hivatkozott rá, amelyekkel ez a jogszabály nem is foglalkozik[81] (hasonlóképpen éltek vissza annak idején az 1920. évi és az 1990. évi nyelvtörvénnyel is). A hatóságok nyilván arra számítottak, hogy az érintettek többsége úgysem ismeri a törvény rendelkezéseit, s ebben nem is nagyon tévedtek.

Az államnyelvtörvény ismeretére Simon Szabolccsal egy kisebb, kísérleti jellegű, nem reprezentatív mintán végzett felmérés során kérdeztünk rá. Kiderült egyebek közt az, hogy 53 felsőfokú végzettségű személy, ill. egyetemi hallgató adatközlőnknek 64%-a (34 fő) egyáltalán nem olvasta a törvény szövegét (valamennyien magyar nemzetiségűek voltak). Az adatközlők 43%-a (23 fő) úgy vélte, hogy a törvény megszegéséért bárki megbírságolható, holott valójában csupán a magánvállalkozók és a jogi személyek fizethettek büntetést. Az adatközlők 30%-a (16 fő) abban a hiszemben volt, hogy a jogszabály bármely rendelkezésének megszegése büntethető, pedig bírságok csak bizonyos cikkelyek megszegéséért voltak kiróhatók. Mivel az adatközlők jelentős hányada az egyes konkrét színterek nyelvhasználatára vonatkozó rendelkezéseket sem ismerte, a törvény csakugyan hatékony eszköze volt a kisebbségi beszélők félrevezetésének és megfélemlítésének. (Bővebben l. Simon, megjelenés alatt.)

1995 végén és 1996 elején a magyarlakta területek számos helyi képviselő-testülete (pl. a somorjai, bősi, marcelházi, füleki, tornalji, szepsi, bodrogszerdahelyi – az *Új Szó* 1996. április 19-ei számának 1–2. oldalán közölt adatok szerint összesen negyven) *helyi rendeletet* hozott annak érdekében, hogy továbbra is fenntarthassa az önkormányzati ülések és a hivatali ügyintézés kétnyelvűségét. Ezek értelmében az illető településen a szlovák mellett a magyar nyelv is használható volt a hivatalos érintkezésben.

4.1.6. Az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvény

Az államnyelvtörvény 1996. január 1-jei hatályba lépésével keletkezett jogi vákuum (4.1.5.) a nacionalista hatalomnak megfelelt, ezért – többszörös ígérete ellenére – nem tett eleget alkotmányos kötelességének, vagyis nem fogadott el olyan törvényt, amely a kisebbségi nyelvek használatát deklaráltan szabályozta volna. A Magyar Koalícióba tömörülő pártok, ill. mozgalmak ugyan már 1995 végén – az akkor elfogadott államnyelvtörvényre reagálva – kidolgoztak egy kisebbséginyelvtörvény-tervezetet, s be is nyújtották a parlament elnökének, ám ennek megtárgyalására – politikai akarat hiányában – nem került sor.

A kisebbségek nyelvhasználatát szabályozó törvény kérdése az 1998. évi kormányváltás után került újra napirendre. Mivel egy ilyen törvény elfogadása egyik fontos feltétele volt annak, hogy Szlovákia átkerüljön az EU-csatlakozásra várók első csoportjába, maga a kormány kezdte el szorgalmazni a jogszabály tervezetének kidolgozását. A kormánykoalíció szlovák része azonban olyan nyelvtörvényt szeretett volna, amely a lehető legkisebb mértékben változtat a kisebbségi nyelvek jogállásán, az államot pedig minél kevesebb konkrét intézkedésre kötelezi. A kormánykoalíció által ilyen szellemben kidolgozott törvényjavaslatot a Magyar Koalíció Pártjának képviselőcsoportja nem tudta elfogadni,[82] ezért 1999 júniusában képviselői indítványként saját, még 1998 decemberében kidolgozott, majd 1999 januárjában és februárjában tovább finomított tervezetét nyújtotta be. Így a törvényhozás 1999 júliusában két törvényjavaslatról nyitott vitát az első olvasatban: a kormánykoalíció szlovák részének képviselői által kidolgozott és a kormány által elfogadott javaslatról, valamint a képviselői indítványként benyújtott MKP-javaslatról.

Az MKP törvényjavaslata nem a négy évvel korábbi tervezetből indult ki, hanem azokra az alapelvekre épült, amelyeket 1997-ben az akkori ellenzéki pártok – 1998 ősze után kormánypártok – képviselőiből álló szakértői csoport fektetett le.[83] Az elvek kidolgozásához a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája szolgált alapul (az előbbi nemzetközi szerződéshez Szlovákia már csatlakozott, az utóbbihoz még nem). Az MKP törvénytervezete a mindennapi nyelvhasználati gyakorlatot is figyelembe véve lefedte az államnyelvtörvény által szabályozott területek jó részét.

A parlamenti képviselők többsége az MKP-javaslatot az első olvasatban elvetette, s csak a kormány tervezetét utalták második olvasatba. A magyar képviselők a kormánytervezet javítása érdekében számtalan módosító javas-

latot nyújtottak be, ezeket azonban még koalíciós partnereik is sorra elutasították. Az 1999. július 10-én megszavazott törvény így csaknem azonos a kormányjavaslattal: csupán négy ponton különbözik tőle; mind a négy rontott a törvényen a kisebbségi nyelvhasználati jogok szempontjából.

A kisebbségi nyelvtörvény rendelkezései

Bár a törvény címe – amint az 184. sz. alatt a törvénytárban megjelent – *Törvény a nemzetiségi kisebbségek nyelveinek használatáról,* célja az 1. § 1. bekezdésének második mondata szerint csupán az, hogy a *hivatalos érintkezés* területén szabályozza a kisebbségi nyelvek használatát, méghozzá úgy, hogy a hivatalos érintkezés fogalmát lényegében a közigazgatási szervekkel való érintkezésre szűkíti le.

A törvény 2. §-ának 1. bekezdése a kisebbségekhez tartozó személyek számára lehetővé teszi saját nyelvük használatát a hivatalos érintkezésben, ha azok olyan községben laknak, ahol az érintett nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok részaránya eléri a 20%-ot.[84] Ám az e feltételnek megfelelő községek lakosai is csak helyi szinten használhatják anyanyelvüket a hivatalos érintkezésben; járási szinten erre csupán akkor nyílik lehetőség, ha az illető járási székhelyen is eléri az adott kisebbséghez tartozó lakosok részaránya a 20%-ot (vagyis pl. egy magyar többségű falu lakosai nem használhatják nyelvüket a járási hivatalban, ha az illető járási székhelyen a magyarok arányszáma 20% alatt van). Kerületi szinten egyáltalán nem használhatók a kisebbségi nyelvek, mivel nincs olyan kerületi székhely, ahol valamely kisebbségi lakosság részaránya elérné az összlakosság 20%-át.

A nyelvi jogok helyi érvényesíthetőségét is súlyosan korlátozza, hogy a közigazgatási szerveket és azok alkalmazottait a törvény nem kötelezi a kisebbségi nyelvek használatára, a törvény 7. §-ának 1. bekezdése ezt csupán megengedi a számukra. Sőt, a bekezdés utolsó mondata szerint a közigazgatási szerv és annak alkalmazottai „nem kötelesek tudni a kisebbség nyelvét", ez pedig a kisebbségi nyelv hivatali használatát esetlegessé teszi, a jogot keggyé degradálja. (Ezért nem fogadható el azok véleménye, akik szerint a kisebbségi nyelvtörvény helyi szinten hivatalossá tette a kisebbségi nyelveket.)

További korlátozást jelent, hogy a törvény csupán a közigazgatási szervekre – vagyis az önkormányzatokra és az államigazgatási szervekre – vonatkozik,[85] s így nem rendezi a kisebbségi nyelvek használatának kérdését az egyéb közhivatalokban (posta, társadalombiztosító, munkaügyi hivatal), a pénzintézetekben, a gazdaságban és a kereskedelemben, a tömegközlekedésben, az oktatásban, a kultúrában, a fegyveres erőknél stb. Sőt a törvény a ki-

sebbségi nyelvű szertartások (esküvő, temetés stb.) kérdéséről sem rendelkezik, pedig a polgári szertartások lebonyolítása a közigazgatási szervek hatáskörébe tartozik.

Ami az írásbeli nyelvhasználatot illeti, a törvény 2. §-a 3. bekezdésének értelmében a kisebbséghez tartozó személy saját nyelvén is terjeszthet be a közigazgatási szervhez írásban beadványt az olyan községben, ahol az érintett kisebbséghez tartozó lakosok részaránya eléri a 20%-ot.[86] A hatóság kisebbségi nyelven is ad „választ", ám közokiratot csak szlovákul állíthat ki. Kérdés, hogy ez a válasz több lehet-e egyszerű kísérőlevélnél, ugyanis az államigazgatási eljárásban hozott határozatok kisebbségi nyelven való kiadására a törvény 2. §-ának 4. bekezdése vonatkozik, ez pedig – legalábbis a törvényt elemző Gyuricsek Piroska jogász és Kvarda József parlamenti képviselő szerint – súlyosan korlátozza a kisebbségi nyelvű határozatok kiadásának lehetőségét azzal, hogy ezeket az államigazgatási eljárásról szóló, 1967. évi 71. sz. törvény alapján lefolytatott eljáráshoz köti, ám az államigazgatási eljárásoknak csak kis része folyik e törvény alapján (l. Gyuricsek–Kvarda 1999: 3–4).

A határozatok kiadásán túl a közigazgatási szervek – amennyiben azt a kisebbséghez tartozó személyek kérik – saját hatáskörükön belül tájékoztatást nyújtanak az általánosan kötelező érvényű jogszabályokról (4. § 3. bekezdése). Nincs szó arról, hogy kötelező lenne a helyi rendeleteket a kisebbség nyelvén is nyilvánosságra hozni; e rendelkezésnek úgy is eleget lehet tenni, hogy egy többoldalas jogszabályról néhány soros kisebbségi nyelvű összefoglalót készítenek – amennyiben ezt kéri valaki.[87]

A hivatali ügyintézés kérdését a törvény 2. §-ának 6. bekezdése is érinti; ennek értelmében a helyi önkormányzat szerve (de nem az államigazgatási szerv!) kisebbségi nyelvű formanyomtatványokat bocsát a kisebbséghez tartozó lakosok rendelkezésére, amennyiben azok ezt kérik. Gyuricsek és Kvarda (1999: 8) szerint azonban a község hivatalos űrlapot egyedül az ingatlanadó esetében ad, csakhogy ez központi nyomtatvány, vagyis kizárólag szlovák nyelvű, arról nem is beszélve, hogy magát a közigazgatási eljárást is szlovákul kell lefolytatni.

A törvény 3. §-ának 2. bekezdése alapján a községi képviselő-testület tagját az önkormányzati ülésen megilleti a kisebbségi nyelv használatának joga (a tolmácsolásról a községnek kell gondoskodnia), természetesen csak azokon a településeken, ahol az adott kisebbséghez tartozók részaránya eléri a 20%-ot. Pozitívuma a megfogalmazásnak, hogy a kisebbségi nyelv használatának joga nem korlátozódik a kisebbségek tagjaira, tehát egy szlovák nemzetiségű képviselő is bátran beszélhet az ülésen magyarul, ha így látja jónak.

Maga az önkormányzati ülés a 3. § 1. bekezdése alapján csak akkor folyhat a kisebbség nyelvén, ha azzal „valamennyi jelenlevő" egyetért.[88] A kormánykoalíció törvénytervezetében még arról volt szó, hogy a kisebbségi nyelvű ülésezéshez *az illetékes szerv* valamennyi tagjának egyetértésére van szükség. Mivel az önkormányzati ülések Szlovákiában nyitottak, az elfogadott verzió alapján bármilyen alkalmi látogató meghiúsíthatja az önkormányzat kisebbségi nyelvű ülésezését, még csak nem is szükséges, hogy az érintett község lakosa legyen.[89] Ez kétségtelen visszalépés az elmúlt időszak gyakorlatához képest, amikor a magyar nyelv hivatali használatát számos településen helyi érvényű rendeletek szabályozták (l. 4.1.5.).

A helyi szintű – korlátozott – kétnyelvűség vizuális megnyilvánulásaként a törvény 2. §-a 5. bekezdésének értelmében a közigazgatási szervek épületének megnevezését a kisebbség nyelvén is föl lehet tüntetni. E bekezdés nem szól az épületen belüli feliratok kétnyelvűségéről. A belső feliratok kétnyelvűsítésére a törvény 4. §-ának 2. bekezdése teremthet jogalapot; e rendelkezés szerint a községben a fontos információkat a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken a kisebbség nyelvén is feltüntetik. Az előírás elmulasztása azonban aligha lesz számon kérhető, hiszen a törvény nem tartalmaz utalást arra nézve, kinek a kötelessége a kisebbségi nyelvű feliratok kifüggesztése, végrehajtási rendeletek kiadásával pedig a törvény nem számol. Csupán egy általános érvényű rendelkezés található a törvény 7. §-ának 2. bekezdésében, mely szerint a kisebbségi nyelvhasználat feltételeit a helyi közigazgatási szerv köteles megteremteni. Kérdés azonban, hogy a helyi önkormányzat mi módon tudja rábírni mondjuk a munkaügyi hivatal, a bankok, az üzletek, szórakozóhelyek vagy más, nem közigazgatási szervek vezetőit, ill. tulajdonosait arra, hogy saját költségükön kisebbségi nyelvű feliratokat függesszenek ki a hozzájuk tartozó, ill. tulajdonukban lévő, a nyilvánosság számára hozzáférhető helyeken.

A nyelvi kisebbség láthatóbbá tételéhez járulhat hozzá a törvény 4. §-ának 1. bekezdése is, melynek értelmében a legalább 20%-os kisebbségi részarányú községekben az utcanevek és „más helyi földrajzi elnevezések" a kisebbség nyelvén is feltüntethetők. Ez a rendelkezés szentesíti a számos magyar többségű településen már élő gyakorlatot, a közterületek kétnyelvű megnevezését, s lehetőséget teremt arra, hogy ez a gyakorlat az alacsonyabb magyar részarányú településeken is meghonosodjék. Mivel azonban a törvény megengedőleg fogalmaz, az, hogy valóban megjelennek-e magyar nyelvű utcanévtáblák a 20%-ot meghaladó, de szlovák többségű önkormányzattal rendelkező településeken, a helyi képviselő-testület nagyvonalúságán fog múlni.

Az utolsó említésre méltó rendelkezés szerint a községi krónikák a kisebbség nyelvén is vezethetők (3. § 3. bekezdés). Ez annyiban előrelépés az államnyelvtörvény vonatkozó rendelkezéséhez képest, hogy az 1995. évi jogszabály szerint az „esetleges" más nyelvű változat csak az államnyelvből történő fordítás lehetett.

A törvény értékelése

Annak megítélésében, hogy a kisebbségi nyelvtörvény előre- vagy visszalépést jelent-e a szlovákiai kisebbségek számára, fontos a viszonyítási alap tisztázása. Ha a gyakorlatból indulunk ki, egyértelmű, hogy a törvény kevesebb jogot garantál, mint amennyi a mindennapi életben eddig – mintegy illegálisan – érvényesült (vö. 4.2.–4.6.). Ha a jogi szabályozás a kiindulópontunk, az eredmény attól függ, melyik korszak helyzetéhez viszonyítunk. Az első Csehszlovák Köztársaság idején érvényesülő nyelvi jogokhoz képest egyértelmű a visszalépés. A kommunista diktatúra időszakában nem volt nyelvtörvény; a különféle titkos párthatározatok ugyan nagyvonalúak voltak a kisebbségi nyelvhasználati jogok biztosításának *előírásában,* csakhogy ezek jórészt papíron maradtak. Az 1990. évi nyelvtörvényhez képest csekély, az 1995. évi államnyelvtörvényhez képest valamivel nagyobb az előrelépés, de ez utóbbi jogszabály „méregfogát" nem sikerült kitépni. Egyrészt azért, mert a kisebbségi nyelvtörvény sokkal kevesebb nyelvhasználati színtéren teszi lehetővé a kisebbségi nyelvek használatát, mint ahányról az államnyelvtörvény rendelkezik, másrészt pedig azért, mert a kisebbségi nyelvtörvény az államnyelvtörvénynek csupán egyetlen paragrafusát helyezi hatályon kívül – a bírságokról szólót –, ugyanakkor kimaradt belőle az a rendelkezés, amely Max van der Stoelnak, az EBESZ kisebbségi főbiztosának az ajánlásaként került a kormánykoalíció törvénytervezetébe, s amely szerint a kisebbségi nyelvtörvény és a kisebbségi nyelvek használatát szabályozó egyéb törvények (pl. az anyakönyvi törvény idevágó rendelkezése) az általuk szabályozott kérdésekben előnyt élveznek az államnyelvtörvény rendelkezéseivel szemben.[90]

A kisebbségi nyelvtörvény, 1999. szeptember 1-jei hatályba lépésével annyiban *teljesítette* rendeltetését, hogy megszüntette a 4.1.5. alatt említett joghézagot, ugyanakkor jórészt konzerválta a kisebbségi nyelvekre nézve diszkriminatív jogi szabályozást.

A törvény elfogadása után a szlovák demokraták szívesen hangoztatták, hogy e jogszabály összhangban van a nemzetközi dokumentumokkal. Kétségtelen, hogy ezek *betűjével* nincs kiáltó ellentétben, de nem biztosítja a

Szlovákiában élő nemzeti kisebbségekhez tartozó polgárok korábban (főként az első Csehszlovák Köztársaságban) szerzett jogait. A törvényalkotók hozzáállásának érzékeltetésére érdemes összehasonlítani a kisebbségi nyelvtörvény bevezető rendelkezésének szövegezését azzal a megfogalmazással, amely az ennek alapjául szolgáló, a kisebbségek védelméről szóló keretegyezményben szerepel, s amelyre a kormánykoalíciós nyelvtörvényjavaslathoz kidolgozott Indoklások is hivatkoznak:

A kisebbségi nyelvtörvény 1. §-ának 1. mondata	*A keretegyezmény 10. §-ának 1. bekezdése*
A Szlovák Köztársaság azon polgárát, aki nemzetiségi kisebbséghez tartozó személy, megilleti az a jog, hogy az államnyelven kívül a nemzetiségi kisebbség nyelvét [...] használja.	A Felek vállalják, hogy minden, a nemzeti kisebbséghez tartozó személynek elismerik azon jogát, hogy kisebbségi nyelvét szabadon és beavatkozás nélkül használhassa, magánbeszélgetésben és nyilvánosan, szóban és írásban.[91]

A két jogszabály megfogalmazása közötti különbség magáért beszél, és nem szorul magyarázatra.

Nyelvpolitika és nyelvtervezés a következő időszakban

A törvény kétségtelen pozitívuma, hogy szabadabb nyelvi légkört teremt; az általa szabályozott területeken, jóllehet csupán bizonyos korlátokon belül, de legalizálja a kisebbségi nyelvhasználatot a kisebbségi nyelvű lakosság jelentős része számára (a szlovákiai magyaroknak csaknem 90%-a él olyan településen, ahol részarányuk eléri a 20%-ot; l. 2.2.1. alfejezet és 2.1. táblázat; a többi kisebbség esetében ez az arány jóval alacsonyabb). Fontos, hogy írásban is lehetőséget teremt a kisebbségi nyelvek hivatalos funkcióban való alkalmazására. Ahhoz azonban, hogy e nyelvek beszélői élni tudjanak ezekkel a lehetőségekkel, nyelvtervező munkára van szükség. Mivel ugyanis a hivatali szférában a kisebbségi nyelvek írásban már legalább fél évszázada nem vagy csak korlátozottan voltak használatosak, e nyelvek szlovákiai változataiból hiányzik a közigazgatási, jogi és sok más szaknyelv terminológiája (vö. 6.2.2.).

Az MKP parlamenti képviselői csoportja belátta, hogy a kisebbségi nyelvtörvény sikeres gyakorlati érvényesítésének nemcsak jogi, hanem nyelvi fel-

tételei is vannak, ezért saját törvénytervezetét kiegészítette egy rendelkezéssel, melynek értelmében egy központi nyelvi iroda jött volna létre. A nyelvi iroda tevékenységének három területre kellett volna kiterjednie: 1. *nyelvtervezés* (a hiányzó jogi, közigazgatási, oktatási és más szaknyelvek létrehozása és elterjesztése), 2. *fordítás* (az országos és kerületi szintű kétnyelvű dokumentumok magyar változatának elkészítése), 3. *nyelvi tanácsadás* (a helyi szinten folyó fordítási munkák szakmai segítése). Az MKP-tervezet elvetésével az iroda állami intézményként való létrehozásának terve meghiúsult ugyan, ám továbbra is napirenden van fokozatos kiépítésének terve alapítványi és/vagy önkormányzati pénzeszközökből.

Az elfogadott kisebbségi nyelvtörvény nyújtotta szűkös lehetőségek minél teljesebb kihasználásán túl a közeljövő legfontosabb nyelvpolitikai feladatát több bel- és külföldi politikus, valamint elemző azon jogszabályok módosításának indítványozásában látja, amelyek érintik – vagy a módosítás után érinthetik – a nyelvhasználat valamely részterületét (emellett egyesek a kisebbségi nyelvtörvény módosításának kérdését is fölvethetőnek tartják). Ily módon hosszabb távon szabályozható volna a kisebbségi nyelvek használata az államnyelvtörvény által lefedett többi nyelvhasználati színtéren is. Amint arra a nyelvtörvény elfogadását követő napokban, hetekben számos politikusi nyilatkozat és sajtóbeli kommentár is utalt, a nyelvi törvénykezés kérdését nem szabad lezártnak tekinteni. Így nézve a kisebbségi nyelvtörvény elfogadása csak egy közbülső állomás egy hosszabb törvényalkotási folyamatban, amely a remények szerint elvezet majd a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogainak magasabb szintű garantálásához.

4.2. A magyar nyelv az oktatásban

Köztudott, hogy az anyanyelvű iskola a nemzeti kisebbségek fennmaradásának archimedesi pontja. Az anyanyelv oktatása *(anyanyelvi oktatás* vagy *nevelés)*, s még inkább az anyanyelven történő *(anyanyelvű)* oktatás elsősorban mint nyelvfejlesztő eszköz játszik szerepet a kisebbségek nyelvi megmaradásában. Az iskola ezenkívül a kisebbségi nyelv kultivált használatának egyik fontos gyakorlóterepe is, mind a gyerekek, mind a tanszemélyzet számára. Olyan színtér ez, amely a tanulókat és a pedagógusokat változatos dialektus- és regiszterkészlet[92] kialakítására serkenti, lehetővé téve a standard dialektus elsajátítását és használatát, a különféle szaktudományok regisztereinek szóban és írásban történő alkalmazását (az egyes szaktárgyak oktatása révén), a különböző szépirodalmi műfajokkal való megismerkedést (az iroda-

lom- és részben a fogalmazástanítás révén), a hivatali, illetve a közéleti regiszterek egy részének birtokbavételét (az iskolához is kapcsolódó szervezeti élet révén), a sajátos szociolektusok, például a szleng használatát (a mindennapi együttlét, az informális emberi kapcsolatok, a közös célok és érdeklődés révén). A kisebbségi tannyelvű iskola azon kevés munkahelyek egyike mind a gyermekek, mind a felnőttek számára, ahol a kisebbség nyelve – szerencsés esetben – a legkülönfélébb beszédhelyzetekben szabadon használható.

A szlovákiai magyarság aránylag fejlett anyanyelvű oktatási rendszerrel rendelkezik. Ez azonban nem az államhatalom érdeme, hanem főként annak következménye, hogy a magyar kisebbség 1918 után – hála Csehszlovákia nemzetközi kötelezettségeinek – megtarthatta korábbi elemi és polgári iskoláinak, valamint középiskoláinak egy részét, sőt új oktatási intézményeket is létrehozhatott (pl. Losoncon a reformátusok külföldi segítséggel, állami támogatás nélkül teológiai akadémiát alapítottak és működtettek). Ez olyan hagyományt teremtett, amelyhez az 1945 és 1948 közötti iskolátlanság után még a „burzsoá" hagyományokat nagy előszeretettel felrúgó kommunista hatalom is magától értődőnek tartotta a (részleges) visszatérést, az anyanyelvű iskolahálózat ismételt megteremtését. Igaz, az oktatási rendszer kiépítésének lendülete már az 50-es évek közepe táján megtorpant, az 50-es és a 60-as évek fordulójától pedig megkezdődött az addig kiépült iskolarendszer visszafejlesztése, ám a szlovákiai magyar kisebbség még így is számos magyar nyelvű óvodával, alap- és középiskolával rendelkezett a rendszerváltás időpontjában, s Nyitrán részleges anyanyelvű tanító- és tanárképzés is folyt. (L. még 3.4.)

Ezt az oktatási rendszert a kisebbségnek alapvetően máig sikerült megőriznie, az 1998 őszéig hatalmon lévő nacionalista kormányzat nem szűnő támadásai ellenére (ezek főként az oktatási nyelv megváltoztatására, az iskolák kétnyelvűsítésére[93] irányultak). Ezenkívül újra lehetővé vált *a magán- és a felekezeti iskolák* létesítése. Bár önálló magyar nyelvű felsőoktatási intézményt – a hatalom támogatása híján – nem sikerült létrehozni, az ún. *városi egyetemeknek* – pontosabban a magyarországi felsőoktatási intézmények kihelyezett tagozataiként működő konzultációs központoknak – a jóvoltából mégiscsak számos fiatalnak lehetősége nyílik arra, hogy magyar nyelven szerezzen felsőfokú képesítést (Dunaszerdahelyen, Komáromban, Kassán, Királyhelmecen), még akkor is, ha ez több okból sem tekinthető a magyar nyelvű szlovákiai felsőoktatás végleges megoldásának. További kedvező fejlemény, hogy ledőltek a *magyarországi továbbtanulást* korábban akadályozó korlátok. A diákok anyaországi tanulmányait, ha nem is szlovák állami, de

magyarországi ösztöndíjakkal támogatják. A főiskolákon és egyetemeken kívül már *középiskolákba* is járnak át Magyarországra szlovákiai magyar fiatalok. Gond azonban, hogy a Magyarországon tanulók jelentős hányada végzés után nem tér vissza Szlovákiába.

A következő táblázat, amelyet László Béla (1998) alapos tanulmánya és a benne közölt táblázatok alapján állítottam össze, iskolatípusonként áttekintést nyújt a magyar tannyelvű és a közös igazgatású iskolák[94] számáról, valamint arról, hogy a magyar, ill. szlovák tannyelvű iskolákba/osztályokba mennyi magyar nemzetiségű fiatal jár. Az egyszerűség kedvéért a táblázat az óvodákra, ill. óvodásokra vonatkozó adatokat is tartalmazza. Az adatok az 1996/1997-es tanévre vonatkoznak.[95]

4.1. táblázat

A szlovákiai óvodákra/iskolákra (ezen belül a magyar nyelvűekre), ill. az ezeket látogató óvodásokra/iskolásokra vonatkozó adatok az 1996–1997-es tanévből. (László 1998: 169–173 alapján)

Iskolatípus	Óvodák/iskolák			Osztályok			Tanulók			
	SZK	ebből MI		SZK	ebből MIO		SZK	SZM		
	száma	száma	%	száma	száma	%	száma	száma	ebből SZI	
									száma	%
óvoda	3332	286	8,6	7 664	561	7,3	168 154	13 683	3221	23,5
alapiskola	2493	264	10,6	28 051	2131	7,6	644 902	54 349	9794	18,0
gimnázium	196	14+8	11,2	2 538	174	6,9	79 376	6 163	1249	20,3
szakközépiskola	334	5+19	7,2	3 698	159	4,3	123 933	8 256	3533	42,8
szaktanintézet	335	7+23	8,5	5 315	215	4,0	136 138	10 550	4909	46,5

SZK: Szlovákiában összesen; MI: magyar nyelvű óvoda/iskola; MIO: magyar nyelvű óvodai/iskolai osztály; SZM: magyar nemzetiségű szlovákiai; SZI: szlovák tannyelvű iskolába járó; a pluszjelet tartalmazó adatoknál: a +-tól balra: magyar tanítási nyelvű iskolák, a +-tól jobbra: közös igazgatású iskolák – a százalékarány ezek összegére vonatkozik.

A táblázatból kiolvashatjuk, hogy a legjobb helyzetben az általános képzést nyújtó oktatás van (alapiskolák, gimnáziumok). A szlovák óvodába járó magyar gyermekeknek[96] a szlovák iskolába járókénál magasabb aránya azzal függhet össze, hogy a szülők egy része a szlovák óvodától várja, hogy gyer-

mekét megtanítsa szlovákul. Az így gondolkodók nagy része – amint az adatokból látjuk – szlovák iskolába is íratja gyermekét, ám néhány százalékuk a magyar nyelvű iskoláztatást választja (az iskolaválasztásra vö. még 5.3. alatt a hozzáadó, ill. felcserélő kétnyelvűség kapcsán elmondottakat). Ami a szakoktatást illeti, ott a helyzet sokkal rosszabb, mivel nagyon sok fiatal nem azért jár szlovák tannyelvű szakközépiskolába vagy szaktanintézetbe, mert szülei vagy ő így döntöttek volna, hanem mert nem áll rendelkezésére megfelelő profilú magyar tannyelvű szakiskola.

4.1. ábra

A szlovák nevelési nyelvű óvodát, valamint a szlovák tannyelvű iskolák különböző típusait látogató magyar nemzetiségű fiatalok százalékaránya az 1996/1997-es tanévben, az érintett típusú tanintézményt látogató összes magyar nemzetiségű személyhez viszonyítva. (László 1998: 169–173 alapján)

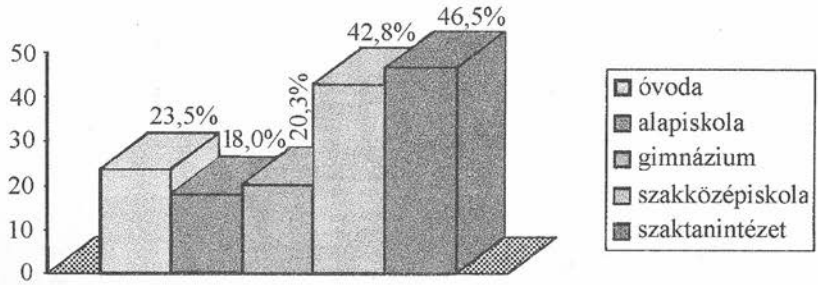

A 4.1. táblázat utolsó előtti oszlopában, valamint a 4.1. ábrán a szlovák iskolába járó, magukat magyar *nemzetiségűnek* valló fiatalok száma szerepel. Az nem derül ki belőle, hogy hány magyar *anyanyelvű* fiatal nem tanul az anyanyelvén. Amint 2.1. alatt láttuk, a magyar anyanyelvű szlovák állampolgárok száma csaknem negyvenegyezerrel meghaladja a magyar nemzetiségűekét, ami 7,2%-os különbséget jelent (Gyurgyík 1994a: 27). A magyar anyanyelvű, de hivatalosan szlovák nemzetiségű személyek egy része valójában magyar nemzetiségűnek érzi magát; erre nézve nincsenek statisztikai kimutatásaink, de érdemes visszautalnunk az RSS-kutatás vizsgálati alanyainak a Bevezetőben közölt néhány adatára. RSS-adatközlőink közt 105 olyan személy volt, aki a *Milyen nemzetiségűnek tartja magát?* kérdésre (l. az 1. mellékletben) a terepmunkásnak azt válaszolta, hogy „magyarnak", ám ezek közül 10 beis-

merte, hogy hivatalosan – a személyi igazolványban található bejegyzés szerint – szlovák nemzetiségű (l. Bevezető), ami a magukat magyarnak érző megkérdezetteknek 9,5%-a. Ez a diszkrepancia sok esetben valószínűleg épp a szlovák iskolában jön létre, ahol a diákok nemzetiségét minden bizonyítványon feltüntetik.

A 4.1. táblázat nem tartalmazza a felsőoktatási intézményeket. Ezek közt – legalábbis ami az állami intézményeket illeti – nincs magyar tanítási nyelvű, de a nyitrai *Konstantin Filozófus Egyetemen* (korábbi neve *Pedagógiai Főiskola*) az oktatás részlegesen magyarul folyik. A nyitrai pedagógusképzésben a fordulat után föllendülés következett be, ezt azonban hamarosan újra a magyar nyelvű oktatás korlátozására irányuló törekvések váltották föl. A tanító- és tanárhiányt részint a magyarországi pedagógusképző intézmények fönt említett konzultációs központjai révén folyó – magyar nyelvű – képzés, részint a Magyarországon való tanulás pótolja. Ezenkívül magyar nyelvű oktatás folyik még az állami támogatás nélkül működő komáromi *Kálvin János Teológiai Akadémián* (l. 4.4. alatt).

Ami az egyéb típusú oktatási intézményeket illeti, néhány kisegítő *iskolától*, illetve *hallássérült gyermekek számára alapított intézménytől* eltekintve teljes egészében hiányoznak a fogyatékos gyermekek anyanyelvű nevelését és oktatását szolgáló intézmények. Szintén megoldatlan a magyar nyelven oktató *művészeti alap- és középiskolák* kérdése. (Dolník 1997: 442–443.)

Az oktatáshoz kapcsolódik a *Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetségének* tevékenysége, amely többek között szakmai továbbképzések, nyári egyetemek szervezéséből áll. Ezeken magyarországi szakemberek is rendszeresen részt vesznek előadóként. Ezenkívül a magyar pedagógusok Magyarországra, sőt Erdélybe is járnak továbbképzésre.

Az egyén, nem pedig az iskolatípus felől vizsgálta az oktatás nyelvét Gereben Ferenc (megjelenés alatt). A 2.6.1. alatt ismertetett, Kárpát-medencei hatósugarú szociológiai kutatásnak egy későbbi szakaszában összesített adatok szerint a 463 szlovákiai adatközlőnek több mint 50%-a végig az anyanyelvén tanult, közel 40%-uk mind magyar, mind szlovák tannyelvű iskolákat látogatott, 10%-uk pedig csak szlovák nyelvű tanintézetekbe járt.[97] Természetesen „végig az anyanyelvükön" elsősorban az alapiskolai és a gimnáziumi végzettségű megkérdezetteknek adatott meg tanulni, a magyar nyelvű szakiskolák alacsony száma, ill. a magyar nyelvű egyetemek és főiskolák hiánya miatt (l. föntebb).

4.3. A magyar nyelv a (magas) kultúrában

A művelődési intézmények és a kulturális tevékenység jelentősége a nyelvfenntartás szempontjából rendkívül nagy. A kultúra révén a kisebbségi lakosságnak olyan rétegeit is el lehet érni, amelyek már nem részesülnek anyanyelvű oktatásban. A kulturális intézményekkel szemben a többségi hatalom valamivel toleránsabb, mint az oktatási vagy politikai intézményekkel szemben, nyilván azért, mert hatalmi céljai szempontjából kevésbé tartja őket veszélyesnek. A kultúra magyarnyelvűsége, a művelődési javak könnyű cserélhetősége ezenkívül természetes módon erősíti a kisebbségi magyarok kapcsolódását a magyar nemzet egészéhez.

A kisebbségi magyar kultúra 1918-ban kényszerűségből szakadt ki az egyetemes magyar művelődésből, ezért érthető, hogy a hagyománnyal és a magyarországi kultúrával kezdettől fogva természetes és folyamatos kapcsolattartásra törekedett (Turczel 1967: 80–81). A többségi nemzetek kultúrája egyfelől az együttélés természetes folyományaként, másfelől az oktatás és hivatalos népművelés révén hatott rá.

A kulturális élet összetevői

A kisebbségi művelődési élet alapvető összetevőiként Turczel Lajos (1993: 217) nyomán a következőket tarthatjuk számon: iskolai oktatás, közművelődés, irodalmi élet és könyvkiadás, művészetek, sajtó, tudományos élet, sportélet. A továbbiakban lényegében e címszavak köré szervezve mutatom be röviden a szlovákiai magyar kultúra intézményi hátterét (a föntebb tárgyalt oktatás, valamint a sport kivételével).[98]

Közművelődés, irodalom, könyvkiadás, művészetek

A közművelődés területén elsőként a *Csemadokot* kell megemlíteni, ezt az országos hatósugarú közművelődési szervezetet, amely 1949-ben jött létre, s átvészelve a pártállam négy évtizedét a rendszerváltás után is képes volt fennmaradni, az állami támogatásnak 1995-től kezdődő drasztikus csökkenése, majd megszűnése ellenére (vö. 3.5.). Az ínséges idők beköszöntével a kulturális élet anyagi hátterének biztosítására Dél-Szlovákia-szerte regionális hatókörű alapítványok jöttek létre. Ezenkívül a szlovákiai kulturális rendezvények megvalósításához magyarországi alapítványok – így mindenekelőtt az *Illyés Közalapítvány* és a *Csehszlovákiai Magyar Kultúráért*

Alapítvány – is hozzájárultak. 1997-ben a kormányzat a szlovákiai alapítványok ellen támadást indított, olyan törvényt fogadva el, amely lehetetlenné tette a kisebb, pénzszegényebb alapítványok működését, ezért ezek vagy megszűntek, vagy pedig más szervezeti formát vettek föl. (Például a Comenius Egyetem BTK magyar tanszéke mellett működő *Szenczi Molnár Albert Alapítvány* polgári társulássá változott *Szenczi Molnár Albert Társulás* néven.)

Ami az *irodalmi életet* illeti, a szlovákiai magyar írók már 1989 decemberében megalakították saját szervezetüket, a *Csehszlovákiai Magyar Írók Társaságát*, amely az ország kettészakadása után *Szlovákiai Magyar Írók Társaságává* vált. A legfiatalabb írónemzedék *Pegazus Társaság* címen hozott létre szervezetet. A *könyvkiadás* az 1989-es fordulat után radikálisan átalakult. Megszűnt az állami gyámkodás, de egyben a támogatások jó része is. Ugyanakkor a piacgazdaság megteremtésének velejárójaként a könyvárak a nyomdai és egyéb költségek folyamatos emelkedése miatt a sokszorosára emelkedtek, ami csökkentette az árfelszabadítás miatt amúgy is meggyöngült vásárlóerejű lakosság könyvvásárlási kedvét. Ezt részben az addig tiltott témák korlátok nélküli megjelenése tudta ellensúlyozni. Ezért vált lehetségessé, hogy a nehéz gazdasági helyzet ellenére addig nem látott mértékben megugorjon a megjelent könyvek száma, s a korábban egyeduralkodó *Madách Könyvkiadó* – új nevén – *Madách–Posonium Kft.* – mellett számos további, magánkézben lévő, illetve valamely más intézményhez tartozó kiadó jöjjön létre (ilyen a *Kalligram*, a *Nap*, a *Lilium Aurum*, az *AB-Art*, a *Méry Ratio* stb.).

1990-ben az 1952-től működő Magyar Területi Színház komáromi társulata fölvette a *Jókai Színház* nevet, kassai társulata pedig jogilag önállósult, s *Thália Színház* néven tevékenykedett tovább. 1996-ban viszont a kormányzat mindkét intézmény jogalanyiságát megszüntette, vagyonukat a regionális kulturális központokra ruházta át. Ezt az intézkedést 1999-ben az új kormány hatálytalanította.

Közvetlenül a fordulat után, 1989 decemberében megalakult a *Csehszlovákiai Magyar Képzőművészek Társasága*. A társaság az általa rendezett kiállításokon rendszeresen bemutatja tagjainak munkásságát. Dunaszerdahelyen alapítványi keretek közt *Kortárs Magyar Galéria* jött létre, amely 1996 elejétől önálló épülettel rendelkezik. A galéria a maga nemében egyedülálló – Magyarországon sincs olyan képtár, amelyben minden kortárs magyar művész helyet kaphatna.

Tömegtájékoztató eszközök

A diktatúra bukása után megszűnt a sajtó központi irányítása és ellenőrzése. Az 1966. évi 81. számú sajtótörvény 1990-ben történt módosítása révén lehetővé vált, hogy az állami tömegtájékoztató eszközök mellett különféle bel- és külföldi jogi személyek által létrehozott sajtótermékek is megjelenhessenek, rádió- és tévéállomások működhessenek. – A korábbi lapok közül nem sokkal a fordulat után több megszűnt, a megmaradottak pedig a megváltozott társadalmi-politikai helyzetben megújultak, ami egyes esetekben névváltoztatással is együtt járt. Hamarosan új lapok is indultak. 1991–1992 táján Procházka (1992: 33) adatai szerint 16 központi (és 10 regionális) sajtótermék jelent meg magyar nyelven Szlovákiában; ezek a szerző szerint jelentős anyagi támogatásban részesültek. E „jelentős anyagi támogatás" a továbbiakban egyre jobban csökkent, ami egyes lapok eladósodásához, majd pedig átalakulásához vagy megszűnéséhez vezetett. Ugyanakkor a nehezebb körülmények közt is indultak új lapok a későbbi években is. Ami a *magyarországi* sajtótermékeket illeti, előfizetésük adminisztratív akadályai 1989 után megszűntek, ám a magas árak miatt ezek az átlag szlovákiai magyar olvasó számára mégis előfizethetetlenné váltak. A hírlapárusoknál néhány magyarországi folyóirat is felbukkant, legnagyobbrészt a kommersz jellegűek.

A *Szlovák Rádió magyar szerkesztősége,* amely a Szlovák Rádión belül némileg elkülönülő egységet alkot a maga mintegy negyventagú munkatársi gárdájával, folyamatosan bővülő adásidőben sugároz magyar nyelvű műsorokat (1999-ben heti 45 órában). Az 1989-es fordulat után nagymértékben javult a műsor színvonala, ennek következtében pedig hallgatottsága megsokszorozódott.[99] 1995-ben két *regionális kereskedelmi rádióadó* sugárzott magyarul is. A szlovák rádiótanács azonban szigorúan korlátozta a magyar nyelvű sugárzás idejét.

A *Szlovák Televízió* magyar nyelvű adásának műsorideje 1990-ben először 30 percről 45 percre bővült, majd 15 percre csökkent, később fél órára, majd egy órára emelkedett. 1992-ben bevezették a magyar adás szlovák nyelvű feliratozását. 1998-ban önálló adásként a magyar nyelvű műsort megszüntették, a magyar szerkesztőséget feloszlatták, a magyarul sugárzott adás időtartama ismét 15 percre csökkent, s ráadásul cenzúrázták is a magyar műsorokat. A kormányváltás után a műsor heti 1,7 órányira bővült, de ez a Szlovák Televízió Magyar Szerkesztőségének vezetője, Pék Zoltán szerint még mindig csak egytizede annak, ami az Európai Kisebbségi Charta értelmében a magyar kisebbségnek járna (*Új Szó*, 1999. február 3., 9. o.) A magyar nyelvű tévézési lehetőségek bővítését jelentette a *kábeltelevízió* megjelenése Dél-Szlovákia

több helységében. Ezek magyar nyelvű műsorokat is készítenek, noha az 1995-ben elfogadott államnyelvtörvény (l. 4.1.5.) ezt is igyekszik nehezíteni.[100] A Kárpát-medencei kisebbségi magyarság egésze szempontjából kedvező fejlemény volt az összmagyarságot szolgáló műholdas adás, a *Duna Televízió* 1992. évi létesítése.

Itt említjük meg, hogy magyar feliratos vagy szinkronizált *filmeket* – az előző korszakhoz hasonlóan – nem vetítenek a szlovákiai mozikban. Ezzel szemben a dél-szlovákiai *videokölcsönzőkben magyarra szinkronizált filmeket is* kínálnak, bár volt példa a magyar nyelvű videokazetták elkobzására is, az államnyelvtörvényre való hivatkozással.

Érdemes itt ismertetni az RSS-kutatásnak a különféle *rádió- és tévéadók hallgatására,* illetve *nézésére* vonatkozó terepadatait[101].

4.2. ábra

Az egyes rádióadókat hallgató, illetve tévéadókat néző adatközlők százalékaránya (Terepadatok 1996; N=108)

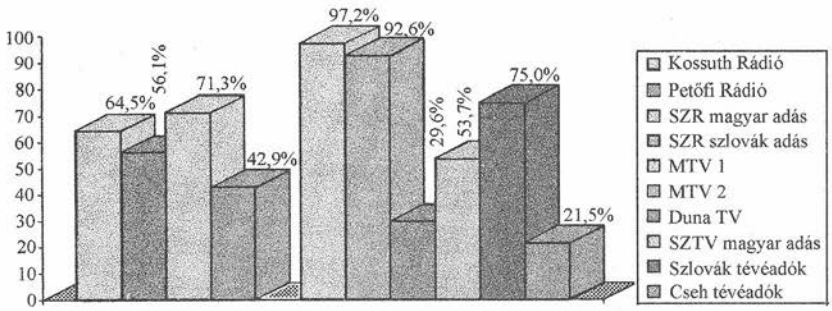

Meg kell jegyezni, hogy a Duna TV esetében az alacsony arány valószínűleg a műholdas vételi lehetőségek korlátozottságának tudható be. A Szlovák TV magyar nemzetiségi műsorának nézése nem alternatíva a többihez képest, hiszen a felmérés idején csak heti harmincperces adásról volt szó.[102]

Ezeket az adatokat nem szabad úgy értelmezni, mintha valamennyi adást egyformán rendszeresen néznék adatközlőink. Közismert, hogy a magyarországi adók jóval népszerűbbek a szlovákiaiaknál, csakhogy adataink az ilyen jellegű eltéréseket nem tükrözik. *Némileg* utalnak az aránybeli eltérésekre az egyes műsorfajták nyelvére vonatkozó adatok:

4.2. táblázat

Egyes tévéműsorokat nézők száma és százalékaránya. (Terepadatok 1996; N=108)

	N	magyar		szlovák		cseh		egyéb	
		szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
filmek	106	102	96,2	94	88,7	55	51,9	39	36,8
szórakoztató műsorok	106	103	97,2	60	56,6	27	25,5	17	16,0
sportközvetítés	99	84	84,8	63	63,6	25	25,3	29	29,3
híradás/híradó	107	101	94,4	75	70,1	18	16,8	12	11,2
időjárás-jelentés	108	103	95,4	71	65,7	13	12,0	16	14,8

Tudományos kutatás

Az 1989 után megváltozott társadalmi-politikai viszonyok közt lehetőség nyílt a *tudományos kutatás* szervezeti kereteinek önszervező módon, állami segítség (és ellenőrzés) nélkül való megteremtésére. Ennek jegyében néhány olyan intézmény jött létre, melynek a jövőben fontos szerepe lehet a kisebbségkutatások föllendítésében *(Bibliotheca Hungarica, Nemzetiségi Dokumentációs Centrum, Mercurius Csoport)*. Ezek egy részét integrálta az 1996-ban létrejött *Fórum Társadalomtudományi Intézet.*

Állami támogatással működő magyar tudományos intézmény Szlovákiában nem létezik, s a Szlovák Tudományos Akadémia kutatóintézetei sem foglalkoznak magyarságtudományi témákkal, kutatói közt pedig magyar nemzetiségű csak elvétve található. 1992-ben viszont bővítették a pozsonyi *Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karának magyar tanszékét* két irodalom- és két nyelvtudományi kutatóállással, mivel azonban a fölvett szakembereket az oktatómunkába is bekapcsolták, a kutatócsoport nem büszkélkedhetett kézzelfogható eredményekkel.

A helytörténeti, néprajzi stb. kutatás műhelyeiként tartjuk számon a *múzeumokat* is. Ezek közül kiemelkedő jelentőségű lett volna a komáromi *Duna Menti Múzeum*; ennek sorsáról már volt szó (l. 3.5.).

4.4. A magyar nyelv a hitéletben

A vallásfelekezetek a kisebbségiek számára – így a szlovákiai magyarok számára is – nemcsak hitéleti szempontból fontosak, hanem mint olyan *intézmények* is, amelyek lehetőséget nyújtanak a nemzeti kultúra egyes területeinek művelésére és a kisebbségi nyelv emelkedett funkciókban[103] való használatá-

ra. Ez a tényező hozzájárulhat a kisebbségi nyelv presztízsének megmaradásához még olyan politikai helyzetben is, amikor azt más emelkedett funkciókból kiszorítják. Ez lehet az egyik oka annak, hogy Gereben Ferencnek a 2.6.1. alatt említett vizsgálatai szerint (1995: 205–207) a kisebbségi magyarok vallásosabbak a magyarországiaknál, bár az anyaországiakhoz vallásosság tekintetében épp a szlovákiai magyarok állnak legközelebb. A szlovákiai magyarok kisebb mértékű vallásosságának más „határon túli" magyar kisebbségekhez képest az lehet az oka, hogy a szlovákiai magyarság felekezeti struktúrája viszonylag kevéssé tér el a szlovákokétól, szemben Kárpátaljával, Erdéllyel vagy a Vajdasággal, ahol a magyarok jól elkülönülnek az ortodox (Kárpátalján részben görög katolikus) többségi lakosságtól, s így vallásgyakorlatuk erősebben kötődik nemzeti azonosságtudatukhoz, mint a szlovákiai magyaroké.

Bár a (cseh)szlovák hatalom minden korszakban korlátozni igyekezett a magyar nyelv vallási használatát, méghozzá a szlovák többségű felekezetek vezetésének aktív támogatásával, a magyar hívek túlnyomó többsége számára mégis minden korszakban adva volt a magyar nyelvű szertartásokon és szertartásokban való részvétel lehetősége (legkevésbé az 1945 és 1948 közötti időszakban).

A liturgia magyarnyelvűségéről azonban meg kell jegyezni, hogy annak nyelvi hatása nem föltétlenül kedvező; kifejezetten káros is lehet, ha a szertartást végző személy rosszul beszél magyarul (vö. Győri-Nagy 1987: 550–551). Pedig a kommunista diktatúra időszakától máig fokozatosan növekvő lelkészhiány miatt számos helyen magyarul nem vagy alig tudó lelkészek bonyolítottak és bonyolítanak le magyar nyelvű szertartásokat (vö. 3.6.). De még a magyar anyanyelvű lelkészek zömének nyelvhasználata sem biztos, hogy kellően kulturált, hiszen például a római katolikus és az evangélikus felekezetben 1918 óta nincs lehetőség az anyanyelvű lelkészképzésre, s a kommunista diktatúra időszakában a református lelkészeket sem magyarul képezték.

A magyar nyelvnek a hitéletben való érvényesülése szempontjából fontos szerepet játszanak a kifejezetten magyar jellegű hitéleti intézmények: ilyenek jelenleg a felekezeti alap- és középiskolák, valamint más tanintézetek, a római katolikus szerzetesrendek magyar közösségei, az ún. kisegyházak gyülekezetei stb. Ilyen volt a római katolikus *Magyar Hitoktatási Központ*, amely hitoktatói tanfolyamokat szervezett, mivel azonban az ezeket elvégzők képesítését az állam nem volt hajlandó elismerni, a hitoktatás megszűnt. Említést érdemel még a szlovákiai magyar katolikus papok *Glória* társulata, amely a vallásos irodalmon kívül *Remény* címen katolikus hetilapot is kiad.

A református intézmények közül meg kell említeni a *Szlovákiai Magyar Református Lelkészegyesületet* és annak Komáromban és Kassán létesített *kateketikai szemináriumát*. A komáromi katekétaképző szeminárium lelké-

szeket képző teológiai karral bővülve *Kálvin János Teológiai Akadémiává* alakult át, amely 1999-ben már ki is bocsátotta első végzett teológusait. Az akadémiának az 1999/2000-es tanévben a két szak (hitoktató-, ill. lelkészképzés) nappali és levelező tagozatán száznegyven hallgató tanult, köztük magyarországi, kárpátalji, délvidéki és erdélyi fiatalok is. A komáromi Kálvin János Teológiai Akadémia – az első köztársaságban működő losonci elődjéhez hasonlóan – nem kap állami támogatást. Akkreditálása még nem történt meg. (*Szabad Újság*, 1998. május 13., 9. o., *Új Szó*, 1999. szeptember 22., 3. o.)

Bár nem hitéleti intézményről van szó, mégis megemlítjük az elvben keresztény eszmeiséget valló *Magyar Kereszténydemokrata Mozgalmat*, amely 1990-ben jött létre tagbázisát a plébániai közösségekre alapítva, 1998-ban pedig beolvadt a *Magyar Koalíció Pártjába* (l. 3.2.).

4.5. A magyar nyelv a nyilvános nyelvhasználat különböző színterein

Nyelvhasználati színtéren azon nyelvi és nyelven kívüli tényezők által meghatározott társadalmi közeget értjük, amelyek egy-egy beszélőközösségben a beszélők kódválasztását és nyelvhasználatuk mikéntjét befolyásolják. A *kódválasztás* nem más, mint egy-egy konkrét nyelv vagy nyelvváltozat kiválasztása; a nyelvhasználatra jellemző lehet pl. egy-egy nyelvváltozat normáinak viszonylag következetes alkalmazása; közveleges, azaz a különböző nyelvváltozatok elemeit vegyítő nyelvhasználat; nyelvek/nyelvváltozatok váltakozó használata stb. A szlovákiai magyar beszélőközösségben viszonylag önálló nyelvhasználati színtérnek tekinthető pl. a családi és baráti kör; a lakókörnyezet; a kiskereskedelem, szórakoztató- és szolgáltatóipar; a közlekedés; a posta és a távközlés; a vallás; az egészségügy; az oktatás; a munkahely; az állami hivatalok; az önkormányzatok; a bíróság és az ügyészség; a rendőrség stb. Az így felfogott nyelvhasználati színtér olyan beszédhelyzetek együttese, amelyekben az egyes beszélői csoportok által követett nyelvválasztási és a nyelvhasználati minták hasonlítanak egymásra. Ez nem azt jelenti, hogy az egyes színtereken a beszélők egy-egy csoportjának nyelvválasztása és nyelvhasználata mindig azonos volna. Az egyes színterekre kisebb vagy nagyobb mértékben *jellemző* ugyan az egyik vagy a másik nyelv/nyelvváltozat használata (vagy általában, vagy valamely beszélői csoport, csoportok vonatkozásában), ez azonban rendszerint gyakorisági, statisztikai kérdés. Azt, hogy egy-egy konkrét esetben valóban az a nyelv/nyelvváltozat jelenik-e meg,

amire „számítani lehet", végső soron a konkrét beszédhelyzet szabja meg. (Vö. Lanstyák 1994a: 43–45, Kiss Jenő 1995: 66–73, Bartha 1999: 91–97.)

A szlovákiai magyarok nyelvhasználatának meglehetősen „szem előtt" lévő színterei közé tartozik az *államigazgatás* és az *önkormányzatok*. A magyar nyelvnek a hivatali szférában betöltött szerepéről föntebb (4.1.) volt már szó, itt tágabb összefüggésben térek ki újra a hivatali nyelvhasználat kérdésére is. A kisebbségek számára az anyanyelvű hivatali élet legfőbb jelentősége abban rejlik, hogy a nyelvnek és a kisebbségnek egyfajta rangot, presztízst biztosít. Ezenkívül pedig a magyardomináns kétnyelvűeknek[104] – a szlovákiai magyarok többsége valószínűleg ilyen (l. 5.1.) – a hivatalokkal való érintkezésben növeli a biztonságérzetét, s megkönnyíti számukra az ügyintézést. A hatóságok a hivatali kétnyelvűség biztosításával elősegíthetik, hogy a más nyelvű állampolgárok is kellő mértékben azonosuljanak az állammal. A következőkben a hivatali szférán túl általában foglalkozom a nyilvános nyelvhasználattal, mégpedig az RSS-kutatás terepadatai alapján.

Az RSS-kérdőívben több jellemző színtér nyelvhasználatára kérdeztünk rá (l. az 1. melléklet 54. és 55. kérdését!). A *falusi* (peredi) *adatközlőktől* megtudakoltuk, hogy rendszerint milyen nyelvet használnak a falujukhoz kötődő legfontosabb nyelvhasználati színtereken.

4.3. táblázat

Magyar többségű falusi (peredi) adatközlők nyilvános nyelvhasználata saját falujukban. (Terepadatok 1996; N=36)

Milyen nyelvet használ	N	magyart		szlovákot	
		szám	%	szám	%
templomban	36	36	100,0	1	2,8
kultúregyesületben	32	32	100,0	4	12,5
boltban	36	36	100,0	4	11,1
vendéglőben	33	33	100,0	5	15,2
falusi rendezvényen	32	32	100,0	5	15,6
munkahelyen	16	16	100,0	10	62,5
orvosi rendelőben	31	30	96,8	11	35,5
a postán	35	35	100,0	3	8,6
a sportban	22	22	100,0	3	13,6
idegen megszólításakor	25	19	76,0	13	52,0

Megyjegyzés: Az N a hiányzó válaszokon kívül nem tartalmazza azon adatközlők válaszait sem, akiknek saját bevallásuk szerint nincs tapasztalatuk az illető színtéren való nyelvhasználattal. A magyar és a szlovák nyelv használatára vonatkozó adatok nem adnak ki 100%-ot, mivel ugyanazon színtéren ugyanaz az adatközlő számos esetben mintkét nyelvet használja.

A táblázatból látszik, hogy a falun belül a magyar nyelvet minden színtéren csaknem mindenki használja. A szlovák a legfeltűnőbben a *munkahelyen* és az *orvosnál* van jelen, bár mindkét színtéren magyarul is beszélnek adatközlőink (méghozzá többen, mint szlovákul); sajnos az egyes nyelvek használatának mértékéről nincsenek adataink.

Mind a *falusi* (peredi), mind a *városi* (dunaszerdahelyi és losonci) adatközlőinktől megkérdeztük, milyen nyelven beszélnek városukban (a városiak a saját lakhelyükön, a falusiak abban a városban, amelybe a legtöbbet járnak[105]) a nyelvhasználat legfontosabb színterein.

A következőkben három város nyelvhasználatát hasonlítjuk össze: *Vágsellyéét, Dunaszerdahelyét* és *Losoncét*. Vágsellyét illetően azon peredi adatközlők adatait vesszük figyelembe, akik saját bevallásuk szerint ebbe a városba járnak legtöbbet.

4.4. táblázat

Az adatközlők nyilvános magyar nyelvhasználata Vágsellyén, Dunaszerdahelyen és Losoncon. (Terepadatok 1996; N=108)

Magyarul beszél	Vágsellye			Dunaszerdahely			Losonc		
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%
templomban	6	5	83,3	25	25	100,0	26	26	100,0
kultúregyesületben	7	3	42,9	34	33	97,1	30	30	100,0
boltban	23	17	73,9	36	36	100,0	36	27	75,0
vendéglőben	16	8	50,0	30	30	100,0	32	19	59,4
szórakozóhelyen	8	6	75,0	25	25	100,0	22	14	63,6
munkahelyen	9	7	77,8	31	30	96,8	35	27	77,1
orvosi rendelőben	23	11	47,8	35	34	97,1	35	12	34,3
a bankban	21	12	57,1	35	35	100,0	36	10	27,8
a postán	20	10	50,0	35	35	100,0	36	5	13,9
a sportban	2	2	100,0	17	17	100,0	15	7	46,7
bíróságon*	6	2	33,3	21	15	71,4	23	4	17,4
hivatalban	19	7	36,8	35	33	94,3	35	7	20,0
rendőrségen	16	4	25,0	25	25	100,0	31	0	0,0
idegen megszólításakor	17	6	35,3	35	34	97,1	34	10	29,4

**Megjegyzés:* Mivel Vágsellye 1996-ig nem volt járási székhely, nem lehetett ott bíróság sem. Az adatközlők valószínűleg automatikusan Galántára gondoltak. Ez arra figyelmeztet, hogy a peredi adatközlők esetében nem szabad azt gondolnunk, hogy az adatok valóban tisztán csak e városkára vonatkozhatnak.

4.5. táblázat

Az adatközlők nyilvános szlovák nyelvhasználata Vágsellyén, Dunaszerdahelyen és Losoncon. (Terepadatok 1996; N=108)

Szlovákul beszél	Vágsellye			Dunaszerdahely			Losonc		
	N	szám	%	N	szám	%	N	szám	%
templomban	6	3	50,0	25	1	4,0	26	2	7,7
kultúregyesületben	7	7	100,0	34	3	8,8	30	9	30,0
boltban	23	18	78,3	36	5	13,9	36	35	97,2
vendéglőben	16	13	81,3	30	2	6,7	32	31	96,9
szórakozóhelyen	8	7	87,5	25	4	16,0	22	20	90,9
munkahelyen	9	9	100,0	31	14	45,2	35	30	85,7
orvosi rendelőben	23	20	87,0	35	22	62,9	35	34	97,1
a bankban	21	17	81,0	35	5	14,3	36	35	97,2
a postán	20	15	75,0	35	6	17,1	36	35	97,2
a sportban	2	2	100,0	17	4	23,5	15	14	93,3
bíróságon	6	6	100,0	21	11	52,4	23	22	91,5
hivatalban	19	17	89,5	35	18	51,4	35	34	97,1
rendőrségen	16	14	87,5	25	10	40,0	31	31	100,0
idegen megszólításakor	17	14	82,4	35	7	20,0	34	32	94,1

A táblázatokból kitűnik, hogy a magyar nyelvnek Dunaszerdahelyen a legstabilabb a helyzete; amint Perednél láttuk, Dunaszerdahelyen is minden színtéren csaknem minden adatközlő használja a magyar nyelvet vagy azt is. Ez persze nem jelenti azt, hogy az illető színtereken pusztán a magyar nyelv használatával mindig lehet boldogulni, hiszen akkor a megkérdezetteknek legföljebb egy kis része beszélne az illető színtereken szlovákul is. Márpedig látjuk, hogy a vizsgálati alanyok számottevő hányada *az orvosnál, a bíróságon, a hivatalokban, a rendőrségen és a munkahelyeken* a szlovák nyelvet is használja.[106] Peredhez képest egyetlen lényegesebb különbséget tapasztalunk: az *idegeneket* Dunaszerdahelyen kevesebb adatközlő szólítja meg szlovákul is, mint Pereden. Ennek az egyik oka az lehet, hogy Pered közelebb esik a nyelvhatárhoz, a másik pedig az, hogy falu lévén, az idegenekről azonnal tudják, hogy nem helybeliek, s így nagyobb valószínűséggel nem magyarok. Ezzel szemben Dunaszerdahelyen az ismeretlen járókelők nagy része is dunaszerdahelyi, s mint ilyen, csaknem bizonyosan magyar, ha pedig mégsem, akkor is beszél vagy legalább ért magyarul.

Ha az egyes településeket összehasonlítjuk, látjuk, hogy a dunaszerdahelyi adatok a perediekre „hasonlítanak", a losonciak pedig a vágsellyeiekre, vagyis *ezen a szinten* az egyes etnikumok részaránya fontosabb szempont, mint a település falu vagy város mivolta. Látjuk, hogy mind Losoncon, mind

Vágsellyén szinte minden színtéren a magyar nyelvet *is* használják adatközlőink. A templomban (és Losoncon a kultúrában is) inkább a magyar nyelv van túlsúlyban,[107] a többi színtéren a szlovák dominál.

A táblázatok értékeléséhez mindig együttesen kell figyelembe venni a magyar és a szlovák nyelvre vonatkozó adatokat. Ha csak a magyar használatát kísérnénk nyomon, azt hihetnénk, nincs is nagy különbség mondjuk Dunaszerdahely és Losonc között, hiszen Losoncon is használja a magyar nyelvet a megkérdezettek háromnegyede az üzletekben és a munkahelyén, több mint a fele a vendéglátóiparban, ill. a szórakozóhelyeken, csaknem a fele a sportban, egyharmada az orvosnál, körülbelül egynegyede a bankban, egyötöde a hivatalban stb. Ha azonban figyelembe vesszük a szlovák nyelvre vonatkozó adatokat is, nyomban szembeötlik a különbség. Míg Dunaszerdahelyen e színterek egy részén (üzletekben, vendéglátó- és szórakozóhelyeken, bankban, postán, sportban) a szlovákul is beszélők aránya igen alacsony, s csupán néhány színtéren közelíti meg, illetve lépi túl az 50%-ot (munkahely, orvos, bíróság, hivatal, rendőrség), addig ez az arány Losonc esetében csaknem mindenütt 90% fölötti.[108]

Amint a táblázatokból is látszik, a szlovák nyelv legerősebb bástyái közé a *hivatali élet* színtereinek egy része, az *orvos* és a *munkahely* tartozik, méghozzá nemcsak a városokban, hanem a faluban is. Még nyilvánvalóbb volna ez a tény, ha a színterek *írásbeli nyelvhasználatát* is megvizsgálnánk. A rendelkezésünkre álló néhány adat is ezt bizonyítja. A megkérdezetteknek csupán kis része (Pereden 3 a 30-ból, Dunaszerdahelyen 9 a 35-ből, Losoncon 3 a 35-ből) jelezte, hogy magyarul is szokott *hivatalhoz címzett iratot* fogalmazni, szlovákul viszont legtöbbjük (Pereden 28, Dunaszerdahelyen 32, Losoncon 34).[109] *Szakmával kapcsolatos írást* a 28 peredi adatközlő közül 7, a 29 dunaszerdahelyi közül 13, a 33 losonci közül pedig 11 fogalmaz magyarul (is); ezek egy része magyar tannyelvű iskolában oktató pedagógus, illetve Magyarországon tanuló egyetemista. Szlovákul viszont szakmai jellegű írást 24 peredi, 23 dunaszerdahelyi és 28 losonci adatközlő ír.

Annak megítélését, mennyire jellemzőek a feltárt tendenciák a szlovákiai magyarok más csoportjaira, nagyban megkönnyíti, ha figyelembe vesszük Gereben Ferenc szociológiai vizsgálatának idevágó eredményeit (megjelenés alatt; vö. még 1996a: 93–94), hiszen az ő szlovákiai mintája – a többi országbelihez hasonlóan – a miénknél nemcsak jóval nagyobb, hanem változatosabb is volt (l. 2.6.1.). Gereben három színtér – a munkahely, az üzletek és a hivatalok,[110] valamint a családi és baráti kör – domináns nyelvére kérdezett rá. A kapott adatok szerint a szlovákiai, kárpátalji, erdélyi és vajdasági magyaroknak közel fele része hétköznapi életében alapvetően anya-

nyelvét használja, valamivel nagyobb része pedig „viszonylag kiegyensúlyozott", illetve „a többségi nyelvet preferáló" kétnyelvűségben él.[111] A kizárólag vagy nagyrészt az anyanyelvükön kommunikálók elsősorban a tömbterületeken található nagyobb falvak és kisebb városok lakói, jórészt fizikai (és inaktív) foglalkozásúak. A vegyes nyelvhasználat, „amely a kommunikációs színterektől függően rendszeresen váltogatja az anyanyelvet az államnyelvvel", a szórványterületeken élőkre, a nagyobb városok lakóira és a szellemi foglalkozásúakra jellemző. (Gereben, megjelenés alatt.)

Összegzésképpen megállapíthatjuk: adataink összhangban vannak azzal az általános tapasztalati ténnyel, mely szerint a magyar nyelv – a mindenkori (cseh)szlovák kormányok lingvicista, nyelvvisszaszorító politikája ellenére – még mindig fontos szerepet játszik Dél-Szlovákiában, s az erősebben magyar többségű területeken – szóban – szinte minden színtéren jelen van, írott nyelvként való funkcionálása viszont sokkal korlátozottabb. Nagy kérdés, mennyiben fog a helyzet változni az új kisebbségi nyelvtörvény gyakorlati érvényesítése nyomán.

A magyar és a szlovák nyelv mint a társadalmi előmenetel eszköze

A magyar nyelv fontos szerepére utalnak azon terepadataink is, amelyeket a nyelvhasználati kérdőív 63a., 63b., 64a. és 64b. kérdéseire (l. 1. melléklet) kaptunk: „Ha valaki csak szlovákul/magyarul tud Dél-Szlovákiában/az Ön állandó lakhelyén 1) könnyen boldogul, 2) lehetnek nehézségei, 3) nehezen boldogul":

4.6. táblázat

Nyelvtudás és boldogulás Dél-Szlovákiában. (Terepadatok 1996; N=108)

Aki:	könnyen boldogul		lehetnek nehézségei		nehezen boldogul		összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	N	%
csak szlovákul tud Dél-szlovákiában	65	60,2	38	35,2	5	4,6	108	100,0
csak szlovákul tud az adatközlő lakhelyén	85	80,2	19	17,9	2	1,9	106	100,0
csak magyarul tud Dél-Szlovákiában	16	15,1	65	61,3	25	23,6	106	100,0
csak magyarul tud az adatközlő lakhelyén	51	48,1	40	37,7	15	14,2	106	100,0

A kérdéshez fűzött szöveges válaszokból kiderül, hogy a megkérdezettek véleménye szerint a magyarul nem tudó szlovákoknak elsősorban a *privát szférában*, a *magánéleti kapcsolatokban* lehetnek nehézségeik Dél-Szlovákiában, illetve az adatközlők lakhelyén (azaz Dunaszerdahelyen, Losoncon vagy Pereden). Ez alátámasztja azt a tapasztalatunkat, hogy a magyar nyelv mindenekelőtt a magán- és kisközösségi szférában játszik összekötő nyelvként jelentős szerepet Dél-Szlovákiában. A szlovákul nem tudó magyaroknak adatközlőink szerint elsősorban a hivatalokban lehetnek nehézségeik. Ugyanakkor a megkérdezetteknek csaknem a fele vélte úgy, hogy állandó lakhelyükön a szlovákul nem tudók is könnyen boldogulnak. Ez utóbbi adat azonban elmossa az eltérő típusú településeken lakók válaszai közötti erősen szignifikáns különbségeket, ezért érdemes az adatokat településtípus szerinti bontásban is bemutatni:

4.7. táblázat

Csak magyarul tudók boldogulása Dél-Szlovákia három településén. (Terepadatok 1996; N=108. Khi-négyzet=62,642; p<0,01)

	könnyen boldogul		lehetnek nehézségei		nehezen boldogul		összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	N	%
Pered	33	91,7	3	8,3	0	0,0	36	100,0
Dunaszerdahely	17	47,2	17	47,2	2	5,6	36	100,0
Losonc	1	2,9	20	58,8	13	38,2	34	100,0
összesen	51	48,1	40	37,7	15	14,2	106	100,0

A táblázatból látjuk, hogy az 51 főnek meglehetősen egyenlőtlen az eloszlása: közülük csak egy losonci, vagyis az e városban élő adatközlők döntő többsége úgy gondolja, hogy a csak magyarul tudónak Losoncon lehetnek nehézségei, vagy nehezen boldogul. A másik végponton a perediek állnak, akik közül csak három véli úgy, hogy falujában nehézségei lehetnek annak, aki csak magyarul tud, a többi (33 fő) úgy gondolja, hogy a csak magyarul tudó könnyen boldogul náluk. A dunaszerdahelyiek, annak ellenére, hogy e város magyar lakossága arányaiban alig tér el Peredétől, sokkal kisebb mértékben vallották, hogy a csak magyarul tudók Szerdahelyen könnyen boldogulnak (mindössze 17 fő, 47,2%). Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy Dunaszerdahely város, járási központ, ahol jóval több intézmény, hivatal van, mint Pereden, a „magasabb szintű" ügyintézéshez pedig sok helyütt Dunaszerdahelyen is szükség van szlovák nyelvismeretre.

4.6. Nyelvi konfliktusok

Peter Trudgill megfogalmazása szerint tágabb értelemben azokat a „társadalmi feszültségeket és más problémákat" nevezzük nyelvi konfliktusoknak, „amelyek többnyelvű helyzetben jelentkeznek, amikor a különböző nyelveket beszélő csoportok szükségletei vagy jogai vagy kívánalmai ütköznek egymással." (1992/1997: 59; l. még Nelde 1999). Az így felfogott nyelvi konfliktusok nehezen különböztethetők meg az etnikai konfliktusoktól, legalábbis olyankor, amikor az egyes etnikumok más-más nyelvet beszélnek. Szűkebb értelemben Trudgill az olyan problémákról beszél mint nyelvi konfliktusokról, „amelyek kimondottan a nyelvhez kapcsolódnak, például hogy egy meghatározott területen melyik legyen a hivatalos nyelv; hogy melyik nyelvet használják az oktatásban, hogy melyik nyelvet használják az igazságügyben" (i. m. 59–60). Mivel e könyv egész harmadik és negyedik fejezete voltaképpen a tágabban vett nyelvi konfliktusokról szól, az alábbiakban jórészt olyan, a mindennapi életből vett incidenseket idézek föl sajtóközlések (olvasói levelek és újságírók által írt cikkek), valamint empirikus kutatások alapján, amelyek a „makroszinten" zajló nyelvi konfliktusoknak mintegy „mikroszinten" tapasztalható megnyilvánulásai. Az újságcikkekben leírt események hitelességét természetesen nem állt módomban ellenőrizni, ám arra sincs okom, hogy kételkedjem a szerzők szavahihetőségében, hiszen az ilyen konfliktusok a szlovákiai magyarok mindennapjainak jól ismert velejárói.

Nyelvi konfliktusokról Szlovákiában leginkább magyar–szlovák viszonylatban beszélhetünk. A magyar az egyedüli nemzeti kisebbség Szlovákiában, amely a szlovákok hegemón helyzetét veszélyeztetheti (e veszélyeztetettségérzést tükrözi a dél-szlovákiai szlovákok sanyarú sorsának és elmagyarosodásának mítosza). A szlovákiai kisebbségek közül a magyarra jellemző leginkább a *nyelvhűség* (vö. Zeľová 1992), vagyis az a beállítódás s belőle származó törekvés, hogy saját etnikai területén lehetőleg minél több színtéren a saját nyelvét használja, s azt átadja a következő nemzedékeknek.[112] A *ruszinok/ukránok* fiatalabb nemzedékeiről föltételezhető, hogy szlovákdominánsak kétnyelvűek, hiszen még az ukrán tannyelvű iskolákban is szlovákul tanulják a tantárgyak zömét; számukra a szlovák nyelv használata föltehetőleg még saját csoportjukon belül is természetes. A *cigányok* közül azok, akik még nem estek át a nyelvcserén, szégyellik a roma nyelvet, amelyet tapasztalataink szerint ráadásul a többségi lakosság nagy része minimális mértékben sem ismer, s így érthető, hogy a csoporton kívüli kommunikációra kizárólag a szlovák vagy/és a magyar nyelvet használják (erre sincs empirikus bizonyíté-

kunk; mindenesetre e sorok írója igencsak meglepődne, ha az utcán egy cigány roma nyelven szólna hozzá). A *németek* lélekszáma alacsony, s ráadásul nyelvük – amint tapasztaljuk – nagy presztízsnek örvendő világnyelv. A *csehek* a szlovákok számára érthető nyelvet beszélnek, így kommunikációs nehézségek nem vagy alig állhatnak elő. Mindezek alapján könnyű megérteni, miért épp magyar–szlovák viszonylatban beszélhetünk nyelvi konfliktushelyzetről Szlovákiában.

A magyar–szlovák nyelvi konfliktusok végigkísérték (Cseh)-Szlovákia történetét. A leírások alapján úgy tűnik, hogy az első köztársaság éveiben sem voltak kevésbé élesek, mint manapság. A kommunista diktatúra időszakában jórészt elfojtották őket, „hivatalosan" ritkán törtek felszínre, illetve nem zajlottak nagy nyilvánosság előtt. 1989 után a nyelvi konfliktusok láthatóan megsokasodtak, a nyelvkérdés – politikai manipulálások folytán – egyes időszakokban a közvéleményt legjobban foglalkoztató kérdések egyikévé vált.

4.6.1. Magyar–szlovák nyelvi konfliktusok

A következő szemelvények olyan incidensekről szólnak, melyeknek szereplői az ismertetett konfliktushelyzetben egymással szemben álló magyarok és szlovákok.

A fölidézett események egy része intézményi vagy ahhoz hasonló keretek közt történt: hivatalban, orvosi rendelőintézetben, iskolában, üzletben, munkahelyen, laktanyában. Rendszerint (bár korántsem mindig) a magát pozíciójánál fogva fölényben érző személy – a hivatalnok, az orvos, a tanár, az eladó, a főnök, a parancsnok – a sértő fél, aki agresszívan lép föl – elsőként – a másik fél nyelvhasználata okán vagy ürügyén, az alárendelt helyzetben lévő – a szolgáltatásért folyamodó személy vagy a beosztott – pedig a sértett, aki az esetek egy részében maga is agresszív módon válaszol.

Az első idézett példában egy orvos él vissza a beteg kiszolgáltatott helyzetével:

> A beteg az egyik szakorvosnak magyarul kezdte mondani a panaszát, az orvos azonban erélyesen rászólt az idős emberre: „Na Slovensku po slovensky [Szlovákiában szlovákul! L. I.]". A beteg azonban kész volt a válasszal: „Mi az Isten nyilának jött ide a doktor úr, tudta, hogy itt magyarok laknak!" Azzal megfordult és köszönés nélkül távozott. (Krcseková 1994: 52.)

Annak, hogy a beteg ez esetben agresszívan mert válaszolni, az egyik oka bizonyára az, hogy az eset a több mint 80%-ban magyar lakosságú Dunaszerdahely rendelőintézetében történt. Természetesen nem minden beteg van olyan helyzetben még Dunaszerdahelyen sem, hogy megengedhesse magának az ilyen replikát, ill. a rendelőből való távozást. Másfelől azonban hangsúlyozni kell, hogy saját tapasztalatom és a környezetemben élők tapasztalatai szerint a *dunaszerdahelyi* orvosokra az ilyen viszonyulás nem jellemző. Krcseková (1994: 65) írja szakdolgozatában az egyik ápolónőről:

> Adatközlőnk magyarul tanította a nőgyógyászaton (mikor odakerült) a szlovák orvosokat (a hetvenes, nyolcvanas években, amikor a betegek még kevésbé tudtak szlovákul). Egy sem akadt köztük, aki nem akart volna megtanulni, ők (az orvosok) kezdeményezték a tanulást. Adatközlőnk szerint „nagyon becsülik a betegek, ha az orvos velük magyarul beszél".

A nyelvi konfliktusok másik része az utcán, járművekben, várótermekben, üzletekben többé-kevésbé egyenrangú felek között zajlik. A sértő fél fölénye itt sokszor pusztán a többségi nemzethez való tartozás tényéből táplálkozik. Következő idézetünk szerzője Szilvássy József, az *Új Szó* egykori főszerkesztője („A pozsonyi villamoson." *Új Szó*, 1995. november 6., 5. o.):

> Emlékszem, az ötvenes évek legelején apám szinte csak suttogva mert velem a villamoson magyarul beszélni, aztán fokozatosan oldódott a légkör: gimnazistaként már nem ért semmilyen kellemetlenség amiatt, hogy barátaimmal magyarul társalogtunk. Mindössze a téglamezei stadionban lekurvamagyaroztak egyszer, amikor osztálytársaimmal magyarul drukkoltunk a Vasasnak. [...] A hetvenes és a nyolcvanas évekből nincs semmilyen rossz élményem. Hébe-hóba fölmordult ugyan valaki a villamoson a magyar szó hallatára, de erre csak legyintettem: ostoba fajankók minden városban és minden országban akadnak. Tulajdonképpen így volt ez egészen az elmúlt napokig, amikor azonban egy hét alatt három szomorú eset tanúja voltam.

A három közül helykímélés okán csak az egyiket idézem:

> Éppen egy hete neves magyarországi kollégámmal villamosoztunk. Ő hangosan ecsetelte a jelenlegi magyarországi belpolitikai helyzetet, természetesen magyarul. Neki senki sem szólt, de a mögöttünk álló fiatalok nagy hangon ismételgették, hogy rövidesen jön a nyelvtörvény, aztán befogjuk a magyarok pofáját.

Látjuk, hogy a sértő fél magatartására az akkor még el sem fogadott államnyelvtörvény (l. 4.1.5.) is bátorítólag hatott.

A következő esetben – amelyről az *Új Szó* egyik kassai olvasója számol be, így vélhetően az incidens Kassán történt – az államnyelvtörvény közvetlen hivatkozási alapul szolgált, méghozzá olyan területen, ahol nem csupán szlovákiai „belügy"-ről van szó:

> Édesapám elhunyt, és szerettem volna táviratot feladni külföldön élő testvéreinek; a Magyarországon élőnek természetesen magyarul. Ki is töltöttem a nyomtatványt, de amikor a szokásos, több perces várakozás után sorra kerültem, azt hittem, rosszul hallok. „Hölgyem, figyelmeztetnem kell, hogy szlovákul töltse ki a nyomtatványt, ellenkező esetben a távírókisasszony esetleg nem továbbítja. Szlovákiában, mint tudjuk, érvényes a nyelvtörvény, és neki nem kötelessége érteni magyarul!" – mondta udvariasan a postai alkalmazott. Amikor elhangzott a „jazykový zákon" [nyelvtörvény L. I.] kifejezés, megkérdeztem, ha Kínába küldenék táviratot, akkor is megtagadhatná-e felvételét. Tudtommal a vesszőket, ékezeteket, „mäkčeň"-eket úgysem jelzi a távírógép, hogyan írjam hát szlovák helyesírással a magyar szöveget?? Magyarországon a nyelvtörvény különben sem érvényes, ez a távirat pedig oda tartana. Egyszóval védekeztem, ahogy tudtam, végül sikerrel, mert a postáskisasszony továbbította szövegemet. Csak közölte, azért figyelmeztetett, mert volt már hasonló esete, amikor nem érkezett meg a távirat. Mi ebből a tanulság? Inkább telefonáljunk, abba nem köthet bele senki. („»Előzékeny« posta." *Új Szó*, 1999. február 3., 2. o., olvasói levél.)

4.6.2. Magyar–magyar nyelvi konfliktusok

A következő eset színhelye is postahivatal, ez azonban egy magyarlakta faluban található. Itt a magyarok kétféle attitűdje is éles megvilágításba kerül, s előrevetíti annak a lehetőségét, hogy a magyar–szlovák nyelvi konfliktus *magyar–magyar konfliktussá* is válhat:

> Marcelháza 97 százalékban magyar falu. A helyi postahivatalba nemrég egy olyan kislányt helyeztek, aki egy szót sem tud magyarul. Ő intézi a távirat, levél, csomag stb. postázását. El lehet képzelni, hogy az idősebb emberek milyen megalázó helyzetnek vannak kitéve. Mikor szóvá tettem a főnöknőnek ezt a képtelen helyzetet, majd kiugrott az üvegfal mögül, és azt kiabálta: Mindenki tudhat annyit szlovákul, hogy vegyen 10 bélyeget!

Én tudok is, replikáztam vissza, de Marcelházán sose fogok szlovákul bélyeget kérni a postán! Mellesleg a postafőnöknő szintiszta magyar családból származik, és a gyermekeit is magyarnak nevelte. Talán már ő is fél? Vagy nem akar ártani a feljebbvalóinak? Ki tudja. Sokszor elnézem, hogy a falu lakosainak túlnyomó része már észre sem veszi, hogy szlovákul beszél a postán. Ez az intézkedés már elérte célját." (*Új Szó*, 1995. november 23., 8. o., olvasói levél.)

Az olyan esetek, mint amilyenről a következő történet szól, szintén az államnyelvtörvény hatásának tudhatók be:

A minap Érsekújvárott betértem az egyik órajavító üzletbe. Szívesen jártam ide ezelőtt is, mivel szolid árakat kínál, és a vezető előzékenyen bánik a vevőkkel. Milyen nagy volt a meglepetésem, amikor szlovák és magyar köszönésemre csak szlovákul jött a válasz. Mivel ezelőtt mindig csak magyarul csevegtünk, így természetesen anyanyelvemen közöltem vele, hogy óraszíjat szeretnék vásárolni. A főnök meg sem mozdult, majd „államnyelven" megkérdezte, hogy mit óhajtok. Először azt hittem, rosszul hallok. Továbbra is magyarul folytattam, ám ő rezzenéstelen arccal, mozdulatlanul állt a pult mögött. Mivel óraszíj nélkül nem akartam távozni, végül kénytelen voltam átváltani szlovákra, mire készségesen kiszolgált. Nagyon megdöbbentő, de főleg bosszantó a dolog, mivel kettőnkön kívül az üzletben nem tartózkodott senki, így semmi akadálya nem lehetett annak, hogy magyarul társalogjunk, mint ahogy korábban. („Nyelvtörvény a szolgáltatásban." *Új Szó*, 1997. április 17., 2. o., olvasói levél.)

Mivel – az *Új Szó* olvasói leveleiből és más cikkeiből kiindulva – nem egyedi esetről van szó, s így aligha képzelhető el, hogy mindezen esetekben az államnyelvhez ragaszkodó fél szlovák volna, *ez* az incidens már elsősorban magyar–magyar konfliktusnak tekinthető. (L. még alább a *Megfélemlített anyanyelvhasználat* című fejezetrészt!)

4.6.3. Szlovák–szlovák nyelvi konfliktusok

Az alábbi két eset azt példázza, hogy a magyar–szlovák nyelvi konfliktusok nemcsak magyar–magyarrá alakulhatnak át alkalomadtán, hanem szlovák–szlovákká is. A helyszín a keleti végeken, Nagykapostól 13–14 kilométernyire fekvő Nagyráska:

Azon a szerdai napon már tele volt a helyiség [a helyi vendéglőben, L. I.], amikor a két civilruhás rendőr megérkezett. Annak ellenére, hogy a fiatalabbikon erősen látszottak az ittasság nyomai, sárga Favoriton érkeztek. [...] Bejöttek a terembe, és kisvártatva kötekedni kezdtek. Először azt tették szóvá, hogy miért a magyar tévé adása megy és át akarták kapcsolni a szlovák csatornára. Ez persze a jelenlévők nemtetszését váltotta ki. Szó szót követett, és hőseink szidalmazni kezdték a magyarokat és kijelentették, itt Szlovákia van, tehát „Na Slovensku po slovensky!" (Szlovákiában szlovákul!) Az egyik helybéli szlovák vette védelmébe a magyarokat, és kemény szócsatát vívott velük. A fiatalabbik férfi végül a teremben felállított biliárdasztalról felkapta a dákót és összezúzta. Erre a vendéglősnő figyelmeztette, hogy meg kell térítenie a 400 koronás kárt. Mivel ezután sem csendesedtek le és hadonásztak rendőrigazolványukkal, ki kellett hívni nagykaposi kollégáikat, akik két autóval, vagy heten érkeztek a helyszínre. S miután nehezen tudtak szót érteni, bilincsbe verve kellett őket elszállítani. Hozzátartozik az ügyhöz, hogy másnap a fiatalabb rendőr visszatért, bocsánatot kért és megtérítette az okozott kárt. Ámde az is, hogy csütörtökön történetünk hősei vidáman grasszáltak együtt Tőketerebesen [vagyis a járási székhelyen, L. I.] a sárga kocsiban, mintha mi sem történt volna. (Balassa Zoltán: „Sárga Favorit Nagyráskán." *Szabad Újság*, 1996. január 24., 7. o.)

A nyelvi intoleranciának egy megdöbbentő példájáról Vojtek Katalin, az *Új Szó* szerkesztője számolt be. Itt még egyértelműbben szlovák–szlovák konfliktusról van szó.

Félni kellemes. Erre a pszichológiai furcsaságra épít az amerikai filmipar számottevő része, amely horrorfilmekkel lúdbőrözteti a mozinézők millióit. Hogy mi mindent talált már ki Draculától Jurasic parkig, annak csak a jó ég és a filmlexikonok a megmondhatói. Egyet azonban még a dúsfantáziájú amerikai forgatókönyvírók sem találtak ki: a magatehetetlen szerencsétlenek háborúját. Ilyesmi még a korlátlan lehetőségek hazájában is elképzelhetetlen – ez csak nálunk lehetséges. Mert tessék elképzelni egy szörnyű, gyógyíthatatlan betegségben szenvedő emberekből alakult szövetséget, amely folyóiratot ad ki. A szövetség alapítója, éltető lelke – aki egyben a folyóirat ötletgazdája s mindenese – elhatározza, hogy a sclerosis multiplexben szenvedő magyar nemzetiségű betegek számára is kiad egy mellékletet – természetesen magyar nyelven. Úgy látszik, nem tudta szegény feje, hogy egy ilyen ötlet tájainkon megbocsáthatatlan bűnnek számít

manapság. Tiltakoztak is rögvest a szövetség nem magyar tagjai: nem egyeznek bele a magyar melléklet kiadásába! Ha a szövetség elnöke mégis ragaszkodik hozzá, közgyűlést hívnak össze, és leváltják őt. Nem érdekes, mennyit tett értük, mennyit futkosott, kilincselt. Mennie kell! Hogy azok is ugyanolyan betegek, akiknek a magyar melléklet készülne, mint ők? Ugyan kérem! Azok magyarok! Hátborzongató? Megszoktuk. [Bekezdés] Ki tudja – Boszniában már lövöldöznek is egymásra a rokkantak? („Ki a beteg?" *Új Szó*, 1994. február 28., 1. o.)

4.6.4. A nyelvhasználat mint frusztráló tényező

Arra, hogy a nyelvhasználat kérdése számottevő frusztráló tényező mind a magyarok, mind a szlovákok számára, érdekes adalékokat találunk a Márai Sándor Alapítvány által szervezett FER-kutatások anyagában (l. 2.6.). A módosított *Rosenzweig-féle frusztrációs tesztben* használt képek között (l. 2.7.) nyelvhasználattal kapcsolatosak is voltak. A teszt magyar változatában szereplő rajzok egyikén a hivatalnok közli az ügyféllel, hogy az nem beszél jól szlovákul, s így ő nem érti, mit akar; egy másik képen egy nő panaszkodik egy másiknak, hogy nem hívták őket meg a partira, mert nem tudnak jól szlovákul. Mind a hivatali, mind a magánéleti színtérhez kapcsolódó jelenet nagyobb mértékben váltott ki agresszív reakciókat a dél-szlovákiai adatközlőkből, mint a nem a nyelvhasználattal kapcsolatos jelenetek legtöbbike.

Az észak-szlovákiai adatközlőkből a legtöbb agresszív választ az a jelenet váltotta ki, melyben a magyar kisiskolás panaszolja a tanító néninek, hogy nem megy neki a szlovák nyelv. A dél-szlovákiai adatközlők nagy részét ez a jelenet „hidegen hagyta", aminek nyilván az az oka, hogy a magyarok a kérdést pragmatikusan fogták föl: normális dolog, hogy vannak gyerekek, akiknek egyes tantárgyak gondot okoznak, ezek közé tartozhat éppenséggel a morfológiai szempontból rendkívül bonyolult, így alapszinten valóban nehezen elsajátítható szlovák nyelv is, s az iskola épp arra való, hogy segítsen nekik a nehézségek leküzdésében. Az észak-szlovákiai adatközlők azonban ugyanezt a jelenetet nyilván úgy értelmezték, mint a szlovák nyelv elutasítását, újabb bizonyítékot arra, hogy a szlovákiai magyarok nem akarnak megtanulni szlovákul. Megjegyzem, hogy megalapozatlan az a következtetés, mely szerint „[m]intha a déli oldal egyik csoportja sem foglalkozna komolyan a szlovák nyelv elsajátításának kérdésével, és önmagukat is csekély mértékben (6%) hibáztatják, hogy nem tudnak jól szlovákul"[113] (Bordás–Hunčík 1999: 143). A szerzők a 161. oldalon még messzebb mennek, s egyenesen a szlovák

nyelv megtanulásának elutasításáról beszélnek (i. m. 161) pusztán azért, mert egy vizsgálatban a legtöbb adatközlő empátiát tanúsított a szlovák nyelvvel küszködő kisdiák iránt.

A második legfrusztrálóbb jelenet az észak-szlovákiaiak számára az volt, amelyben a hivatalnok csak magyarul beszél, és így a szlovák ügyfél nem tudja elintézni a dolgát. Meg kell azonban jegyezni, hogy ez a jelenet a dél-szlovákiai párjával nem hasonlítható össze. Míg ugyanis a dél-szlovákiai magyarok valóban kerülnek olyan helyzetbe, hogy a hivatalnok nem érti nyelvüket, addig az a változat, mely szerint a szlovákok a dél-szlovákiai hivatalban nem boldogulnak, főként a nacionalista propagandában létezik (igaz, az észak-szlovákiai szlovákok jelentős része ezt valószínűleg nem tudja). Az, hogy egy szlovákiai magyar hivatalnok *egyáltalán* ne tudjon szlovákul, már csak azért is nehezen képzelhető el, mert minden szlovákiai hivatalban az egész hivatalos ügyvitel szlovák nyelvű (vö. 4.1., 4.5). Mindez persze nem azt jelenti, hogy kisebb kommunikációs problémák ne fordulhatnának elő.

Bár a teszt föntebb említett két képével kapcsolatban fenntartásokat fogalmaztam meg, azzal a megállapítással, amely összefüggésbe hozza a nyelvhasználatot és a területiséget, egyet lehet érteni (még akkor is, ha itt már korántsem csupán a vizsgálatban részt vett 94 adatközlőre gondolnak a szerzők):

> Mind a szlovákok, mind a magyarok körében a legnagyobb frusztráció a nyelvhasználattal kapcsolatban alakul ki. A magyarok kudarcként élik meg, ha erőszakosan akarják rájuk kényszeríteni a szlovák nyelv megtanulását, a szlovákok pedig akkor frusztrálódnak legjobban, ha a magyarok nem akarnak megtanulni szlovákul, vagy nem beszélik jól a szlovák nyelvet. Korábbi véleményünkkel egybehangzóan állíthatjuk, hogy itt is az a korábban már megfogalmazott tendencia érvényesül, mely szerint egy adott terület birtoklását és uralását a többség saját nyelvének a kisebbségre való ráerőszakolásával is biztosítani tudja, vagy legalábbis szeretné. Ha ezt az állítást elfogadjuk, akkor kimondhatjuk, hogy a szlovákok és a magyarok között nyelvi szinten fegyverek nélküli háború zajlik a területekért, mivel azé a terület, aki azt nyelvében uralja. (Bordás–Hunčík 1999: 183.)

4.6.5. Inzultusok

További adalékként a nyelvi konfliktusok kérdésköréhez érdemes utalni az RSS-kutatás idevágó terepadataira. Vizsgálati alanyainktól megkérdeztük, előfordult-e már velük, hogy valaki rájuk szólt: ne beszéljenek magyarul (a nyelvhasználati kérdőív 59. kérdése; l. az 1. mellékletet). A 108 adatközlő

közül 66 (61,1%) válaszolt igennel. Arra a kérdésre, tudnak-e róla, hogy ilyesmi valamelyik ismerősükkel történt meg (61. kérdés, l.1. melléklet), a 103 válaszoló közül 60 (58,3%) válaszolt igennel.[114] Az adatközlők leírhattak egy ilyen esetet, vagy pedig magnóra mondhatták. Egy idős losonci férfi három formulát idézett kérdőívében: „Nepapuluj magyarsky!" 'Ne pofázz magyarul'; „Ťahaj za Dunaj" 'Húzz (tűnj) a Duna túlsó partjára'; „Na slovensku po slovensky" 'Szlovákiában szlovákul'. Az egyik fiatal losonci nő esetét azért érdemes idézni, mert egy jellegzetes magyar kisebbségi attitűdre is fényt vet:

> Az újságárusnál rám szólt az eladó, hogy ne magyarul, hanem szlovákul kérjem az újságot, mivel ő nem beszél magyarul. A válaszom ez volt: – Önnek hölgyem, nemcsak magyarul, de németül, oroszul és angolul is illene tudni, ha Losoncon eladó.

Az inzultusra adott válaszban egy tipikus védekező mechanizmus nyilvánul meg: az őshonos kisebbség természetes igényének idegenforgalmi kérdéssé való degradálása.

Az államalkotói felsőbbrendűség, „birtokon belüliség" legmegdöbbentőbb megnyilvánulásáról az egyik fiatal losonci férfi számolt be: „Otthon (vendég) kikérte magának egy koleganőm hogy ha nállunk van akkor abban a szobában is szlovákul beszéljünk amelyikben ő nem tartózkodik." (Betű szerinti idézet a kérdőívből.)[115]

Az olyan típusú magyar–szlovák konfliktusokról, amelyekben *a szlovák a sértett fél*, keveset tudunk, részben bizonyára azért is, mert az ilyenek jóval ritkábban fordulnak elő. A Márai Sándor Alapítvány által szervezett 1994. évi etnopszichológiai vizsgálatban (l. 2.7.) az 50 dél-szlovákiai szlovák megkérdezett közül ötnek volt a szlovákiai magyarokkal kapcsolatos „jelentősen negatív" tapasztalata. Ezek azonban egészen más fajsúlyúak, mint a föntebb bemutatottak. „Többnyire kommunikációs korlátok következményeként, erős frusztráció érte őket bevásárlásnál (az elárusítónő nem értette meg beszédüket), hivatali ügyintézés alkalmával dél-szlovákiai falvakban, orvos–páciens viszonylatában, amikor a páciens nem tudta szlovákul közölni betegsége tüneteit..." (Bordás és mtsai 1995: 167–168).

A dél-szlovákiai szlovákok nyelvi problémáinak egy része abból adódik, hogy nem mindnyájan tudnak magyarul, ami a túlnyomórészt magyarok lakta vidékeken – amint 4.5. alatt láttuk – főleg a privát szférában okozhat gondot, legalábbis eleinte, a dél-szlovákiai tartózkodás első időszakában. Ilyen problémákról a dél-szlovákiai szlovák adatközlők 62%-a számolt be Bordáséknak:

Idegen földön érezték magukat, a munkahelyen magyar beszéd folyt, a hivatalokban magyarul szóltak hozzájuk; olyan érzésük támadt, hogy a magyar nemzetiségűek kerülik őket. Persze, ez csupán egy átmeneti állapot volt, később beilleszkedtek lakókörnyezetükbe, pozíciókat szereztek a munkahelyen és javult a helyzetük. Szinte mindannyian elsajátították a legszükségesebb magyar szókészletet. Senkit sem frusztrált az a tény, hogy gyerekei az utcán megtanultak magyarul (i. m. 168).

A dél-szlovákiai szlovákok – mondhatni – szlovák–szlovák konfliktus részesei akkor is, amikor a saját bőrükön tapasztalják a homogén szlovák területeken élő szlovákok magyarellenességét:

Már önmagában, dél-szlovákiai forgalmi rendszám provokálóan hat a szlovákok lakta vidékeken. Veszélyes méretű fenyegetettséget tapasztalnak bizonyos tömegrendezvények alkalmával, mint pl. egy pozsonyi labdarúgó-mérkőzés. [Bekezdés] Frusztrálja őket az is, hogy a pozsonyi egyetemeken tanuló szlovák kollégák magyar akcentust keresnek beszédükben (i. m. 168).

Érdekes, hogy míg a megkérdezett dél-szlovákiai szlovákoknak csak 10%-a számolt be konkrét magyar–szlovák konfliktusról, addig a magyarokat csak hébe-hóba látó észak-szlovákiai szlovákoknál ez az arány 50% volt! Ezek között persze nem mindegyik volt nyelvi jellegű. Az egyértelműen nyelvi konfliktusok egyike abból állt, hogy egy iglói szlovák nőt Tornalján „nem szívesen" szolgáltak ki az üzletben, amit ő szlovák beszédének tulajdonított. Egy másikban viszont egy kommunikációs zavar súlyos következményekkel járt: „Katonaságnál történt... A magyar nem értette meg a parancsot és belelőtt a barátomba... Nem tehetek róla, de azóta látni sem akarom őket..." (i. m. 179).

4.6.6. Megfélemlített anyanyelvhasználat

Amikor föntebb arra utaltam, hogy a sajtóközlésekben olvashatókhoz hasonló nyelvi konfliktusok a szlovákiai magyarok mindennapjainak közismert velejárói, „szlovákiai magyarok"-on természetesen a 2.6.1. alatt specifikált réteget értettem. A szlovákiai magyar beszélőközösség más, kevésbé „nyelvhű" rétegei másként (is) reagál(hat)nak a szlovák részről jelentkező nyomásra (s persze a szlovákiai magyarok „kemény magja" sem reagál mindig egyformán). A legkézenfekvőbb elkerülési stratégia a beszéd hangerejének csökken-

tése és a kódváltás (a többségi nyelvre). Az e stratégiákat alkalmazó beszédmódot *megfélemlített nyelvhasználatnak* szokás nevezni (vö. Fülei-Szántó 1992: 42–43; Kiss Jenő 1994: 61–63; Csernicskó 1998: 199–200). Erről szól Dolník Erzsébet egyik írása („Anyuci, miért beszélsz velem szlovákul?" *Szabad Újság* 1998. február 25, 6. o.), amely egy epizód fölidézésével kezdődik. Helyszíne a Pozsonyhoz tartozó Ligetfalu betonrengetege:

> Azon a bizonyos napon gondolataimba mélyedve kerülgettem a járdán a gödröket, s amikor meghallottam, hogy egy anyuka magyarul beszélget két gyermekével, önkéntelenül felkaptam a fejem és érdeklődve néztem őket. Talán a nem várt mozdulat, az „idegen" figyelme rémítette meg a nőt? Nem tudom, de azonnal szlovákra váltott, s idegesen szidni kezdte a fiúcskákat.

A szerző a cikk következő részében közreadja a más alkalmakkor szerzett tapasztalatait:

> [...] Azóta tudatosan figyelem Pozsony utcáin a magyarul beszélgető embereket, reakcióikat, ha észreveszik, hogy valaki hallgatja őket.
> Van, aki gyorsan szlovákra vált, a másik elhallgat, s beszélgetőtársa kérdéseire csak bólogat. Előfordult, hogy valamilyen ürüggyel megszólítottam őket (hány óra van?), s nem mertek magyarul válaszolni. A legelkeserítőbb a fiatalok, a diákok viselkedése. Egymáshoz hajolva, suttogva beszélgetnek anyanyelvükön, s ha idegen felnőtt közelít hozzájuk, ők is elhallgatnak, vagy „államnyelven" szidják tovább tanáraikat, beszélik meg gondjaikat.

A cikk további részében Dolník Erzsébet intézményi kontextusban jelentkező megfélemlített nyelvhasználatra hoz példákat:

> De tévedés azt hinni, hogy csak Pozsonyban. Vonaton, autóbuszon, más városokban ugyanez tapasztalható. A félelem és a közömbösség nemcsak a magyar nyelv nyilvános használatára korlátozódik. A hivatalban – ügyintézés közben – ismerősöm váratlanul szlovákul válaszol magyarul feltett kérdésemre, mert megjelent a főnöke (aki természetesen az SZNP, vagy a DSZM[116] kegyeltje).
> Telefonon érdeklődöm régi magyar osztálytársamnál a hivatal fogadóóráiról. Vele furcsa dialógust folytatunk: én magyarul kérdezek, ő államnyelven válaszol, majd ráérezve a helyzet fonákságára, elnézést kérve befejezi

a beszélgetést. Később – máshonnan – visszahív. Most már magyarul mentegetőzik, kollégái előtt inkább eltitkolja magyarságát, mert félti az állását.

Dolník Erzsébet további példája a „megfélemlített névhasználat" tárgykörébe tartozik:

A minap megkértem az egyik magyarok által is lakott kisváros magyar iskolájában tanító pedagógust, árulja el: osztályfőnökként a saját osztályában hány gyermek keresztnevét írta a bizonyítványra magyarul, hány leányka vezetéknevéhez nem kellett odabiggyeszteni az -ovát? Egy esetről sem tudott számot adni, kivéve az Attilákat, Zsoltokat, Enikőket...
Azt már szinte félve kérdeztem, vajon hány pedagógus élt azzal a lehetőséggel, hogy a törvény értelmében keresztneve magyar változatát tüntesse fel igazolványán, s száműzze vezetékneve mellől a szlovák végződést. A válasz kettő.[117]

5. Kétnyelvűség a szlovákiai magyar beszélőközösségben

Az előző fejezetekben a kétnyelvűség elsősorban társadalmi-politikai kérdésként került elő, mint két eltérő nyelv használata vagy ennek hiánya a közélet különféle színterein. Ebben és a következő fejezetben a kétnyelvűségről egyre inkább mint nyelvi jelenségről lesz szó, amely – mint minden nyelvi jelenség – a beszélő emberhez kapcsolódik. Mivel azonban az egy vagy több nyelvet használó emberek közösségben élnek, a kérdés társadalmi és politikai vonatkozásaitól ezután sem lehet – sőt nem is szabad – eltekinteni.

A kétnyelvűség fogalmának köztudottan sokféle értelmezése van forgalomban. Ennek az az oka, hogy az egynél több nyelv ismeretével, illetve használatával összefüggő jelenségeknek számos válfaja létezik. Korábbi munkáimban a közösségi kétnyelvűség szempontjából a kétnyelvűség *funkcionális meghatározását* tartottam a legmegfelelőbbnek, melynek gyökerei Weinreichig (1953/1974: 1) nyúlnak vissza. Ennek alapján azokat a beszélőket tekintettem kétnyelvűnek, akik mindennapi beszédtevékenységük során két nyelvet használnak, elkerülve ezzel az e nyelvek ismeretének mértékével kapcsolatos bonyolult kérdéseket. E meghatározás hátránya, hogy nem eléggé univerzális, a nem kétnyelvű közösségben élők egyéni kétnyelvűségére nem alkalmazható. Az a kétnyelvű szlovákiai magyar például, aki szlovák lakosságú vidékre költözik, s nem használja már rendszeresen anyanyelvét, e meghatározás alapján egyik napról a másikra egynyelvűvé válik. Mihelyt azonban visszaköltözik Dél-Szlovákiába, azon nyomban „kétnyelvűsödik".[118] Ezért célszerűbbnek látszik kétnyelvűnek azokat a beszélőket tekinteni, akik *két nyelv használatának képességével rendelkeznek* (vö. Štefánik 1996: 136). Magát a kétnyelvűséget mint *gyakorlatot* továbbra is úgy határozhatjuk meg, mint két nyelv rendszeres használatát, a kétnyelvűséget mint *képességet* pedig úgy, mint a két nyelv rendszeres használatának képességét.

Egy *beszélőközösség* akkor kétnyelvű, ha tagjainak számottevő része mindennapi beszédtevékenysége során két nyelvet használ. A szlovákiai magyar kisebbség mint közösség is kétnyelvűnek tekintendő, még ha a hozzá tartozó

beszélők egy része nem beszéli is a másodnyelvet; egyrészt azért, mert a szlovákul nem tudók is kétnyelvű kommunikatív kompetenciával rendelkeznek (tudják milyen színtereken, milyen beszédhelyzetekben szólalhatnak meg magyarul, s milyen színtereken, beszédhelyzetben kellene szlovákul beszélniük; vö. 4.5., 6.1.), másrészt pedig azért, mert anyanyelvként ők is egy olyan nyelvváltozatot sajátítanak el és használnak, amelyben szlovák eredetű kontaktusjelenségek találhatók (l. 6.5.).

A kétnyelvű közösségek többségében az egyes nyelvek használata között munkamegosztás van: a nyelvhasználat színtereinek egy részén (főként) az egyik, más színtereken (főként) a másik nyelv van jelen, s ennek függvényében a nyelvek ismeretének mértéke is színterenként változik. Ezért van az, hogy a két nyelv *magas szintű* ismerete – úgy általában, a nyelvhasználat körülményeitől elvonatkoztatva – a kétnyelvűek többségére egyáltalán nem jellemző.

5.1. Nyelvismeret

A szlovákiai magyarok nyelvismeretéről szinte egyáltalán nem rendelkezünk empirikus adatokkal; talán ez is oka lehet annak, hogy annyira elterjedtek mind a szlovák, mind a szlovákiai magyar lakosság körében a szlovákiai magyarok nyelvismeretével kapcsolatos különféle mítoszok. Ilyen a „szlovákiai magyarok nem tudnak szlovákul" mítosza, de annak ellenkezője is, hogy ti. a szlovákiai magyarok – vagy inkább egyes csoportjaik – jobban tudnak szlovákul, mint a „született" szlovákok. A szlovákiai magyarok magyar nyelvismeretével kapcsolatos mítosz pedig úgy szól, hogy „a szlovákiai magyarok nem tudnak (rendesen) magyarul".

A következőkben a szlovákiai magyarok nyelvismeretéről – jobb híján – *önbevallás* útján szerzett adatok alapján beszélünk. Azt, hogy az így nyert adatok mennyire felelnek meg a valóságnak, nem tudhatjuk. A beszélők saját nyelvtudásának megítélése nagyon sok mindentől függhet, a konkrét beszélő személyiségjegyeitől kezdve, a benne élő nyelvi eszményen keresztül egészen a társadalmi és politikai helyzetig. Ez utóbbira elgondolkodtató példát találunk Votrubánál (1998: 264–265), aki két közvélemény-kutatás eredményeit hasonlítja össze. 1990 szeptemberében a megkérdezett magyarok 79%-a, ill. a szlovákok 38%-a saját bevallása szerint jól beszélte a másik etnikum nyelvét a vegyes lakosságú területeken. 1993 júniusára a másik nyelvbeli tudásukat így megítélők aránya 67%-ra, ill. 29%-ra esett vissza. Mivel az adott időszakban nem volt kimutatható e régiókat érintő tömeges el- vagy bevándorlás, a vizsgált minta pedig reprezentatív volt, ezt a feltűnő csökkenést

inkább a politikai helyzet által is befolyásolt attitűdök megváltozásával, mintsem tömeges felejtési hullámmal magyarázhatjuk. Ezzel s ehhez hasonló tényezőkkel az alábbi adatok értelmezésénél is számolnunk kell.

5.1.1. A magyar és a szlovák nyelv ismerete önbevallás alapján

Az adatközlők önbevallására épülő vizsgálatok a magyarok szlovák nyelvtudásának hiányáról szóló mítoszt nem igazolják. Például a *Szlovák Tudományos Akadémia kassai Társadalomtudományi Intézete* által a kommunista diktatúra időszakának alkonyán (1987–1988-ban) végzett szociológiai, illetve szociálpszichológiai kutatásban[119] (l. Paukovič–Kita 1990) a magyarok 64,4%-a jónak, 29,4%-uk pedig részlegesnek minősítette szlovák nyelvtudását; csupán a megkérdezettek 0,4%-a válaszolta, hogy egyáltalán nem tud szlovákul. Ez – tekintetbe véve a magyarok településszerkezetét (77,1%-uk számszerű többséget alkot lakhelyén, l. 2.2.1.) – még akkor is figyelemre méltó eredmény, ha föltételezzük, hogy az adatközlők esetleg némileg túlbecsülték szlováktudásukat, mintegy az „elvárásokhoz" való igazodásképpen. Ami a szlovákokat illeti, azoknak 20,2%-a tartotta magyar nyelvtudását jónak, 26,9%-a részlegesnek, 30,3%-uk pedig azt válaszolta, hogy egyáltalán nem tud magyarul. Valószínűleg ide tartozik a szerzők szerint annak a 111 (!) személynek a jó része is, akik a kérdésre nem válaszoltak. A válaszok értékeléséhez tudni kell, hogy *a magukat szlovák nemzetiségűnek valló dél-szlovákiai személyeknek nem elhanyagolható része magyar anyanyelvű* (vö. 2.1.), továbbá a vegyes házasságból származó személyek is nagy százalékban tartják magukat szlovák nemzetiségűnek. Ebből következően a magyarul tudó szlovákok egy – közelebbről nehezen fölbecsülhető – hányada számára a magyar családi nyelv.

A dél-szlovákiai magyarok és szlovákok nyelvtudásának mértékére és jellegére azokból a válaszokból is következtethetünk, amelyeket ugyanebben a vizsgálatban az általuk olvasott *(nem szakmai jellegű) könyvek nyelvére* vonatkozó kérdésre adtak. A magyar nemzetiségűek 25,4%-a azt válaszolta, hogy kizárólag magyarul olvas, s további 32,0%-uk főként magyarul; 26,4%-uk olvas nagyjából azonos arányban mindkét nyelven, 11,6%-uk pedig kizárólag vagy főleg szlovákul/csehül olvas. A szlovákoknak csupán 17,2%-a olvas magyarul is (2,2%-uk vagy kizárólag, vagy főleg magyarul olvas – ez is arra utal, hogy e szlovákoknak legalábbis egy része magyar anyanyelvű). Az adatok értékelésekor gondolni kell arra is, hogy valamely nyelven való olvasás vagy nem olvasás nemcsak nyelvtudás kérdése, hanem például attitűdöké és lehetőségeké is.

Nyelvtudásra vonatkozó kérdéseket az RSS-kérdőív is tartalmazott. A nyelvhasználati kérdőív 47. kérdésében (l. az 1. mellékletet!) az adatközlők hét megadott válaszlehetőség alapján minősítették magyar, szlovák és más nyelvbeli tudásukat. Az adatokból most a magyar anyanyelvű megkérdezettek magyar és szlovák nyelvtudására vonatkozóakat közöljük településenkénti bontásban[120].

5.1. táblázat

A magyar anyanyelvű adatközlők magyar nyelvtudása saját bevallásuk alapján településtípusok szerint. (Terepadatok 1996; N=108)

A nyelvtudás szintje	Dunaszerdahely		Pered		Losonc		összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
jó	1	2,9	2	5,6	5	14,7	8	7,6
nagyon jó	0	0,0	2	5,6	2	5,9	4	3,8
anyanyelvi szintű	34	97,1	32	88,9	27	79,4	93	88,6
összesen	35	100,0	36	100,0	34	100,0	105	100,0

5.2. táblázat

A magyar anyanyelvű adatközlők szlovák nyelvtudása saját bevallásuk alapján településtípusok szerint. (Terepadatok 1996; N=108)

A nyelvtudás szintje	Dunaszerdahely		Pered		Losonc		összesen	
	szám	%	szám	%	szám	%	szám	%
sehogy sem beszél	0	0,0	1	2,8	1	3,0	2	1,9
nem beszél, csak ért	0	0,0	2	5,6	0	0,0	2	1,9
alig néhány szót	2	5,7	1	2,8	0	0,0	3	2,9
nem nagyon jó	6	17,1	6	16,7	1	3,0	13	12,5
jó	18	51,4	19	52,8	14	42,4	51	49,0
nagyon jó	5	14,3	4	11,1	11	33,3	20	19,2
anyanyelvi szintű	4	11,4	3	8,3	6	18,2	13	12,5
összesen	35	100,0	36	100,0	33	100,0	104	100,0

A táblázatokból látjuk, hogy az adatközlők[121] 88,6%-a magyar nyelvtudását „anyanyelvi szintű"-nek tartja. Szlováktudását csak 12,5%-uk minősíti ilyen nagyfokúnak, ami érthető is, hiszen valamennyien magyar anyanyelvűek, s több mint 80%-uk csak magyar tannyelvű alapiskolába járt (l. az RSS-kutatás ismertetését a bevezető fejezetben). Mivel mind a 104 válaszoló adatközlőnk

anyja magyar anyanyelvű (volt), s a 103 válaszoló közül csak háromnak az apja nem (volt) magyar anyanyelvű, kézenfekvő a feltételezés, hogy a magyar anyanyelvű adatközlők zöme a szlovák nyelvet nem a családban, hanem később sajátította el (glottizmus; vö. 5.3.). Ennek ellenére többségük föltehetőleg számottevő szlovák nyelvtudásra tett szert, hiszen a magyar anyanyelvű adatközlők közül 84 tartja szlováktudását legalább „jó"-nak (80,8%), s mindössze 7 személy jelezte (6,7%), hogy „nem" vagy „alig néhány szót" beszél szlovákul (pedig adatközlőink egyharmada az idősek nemzedékéhez tartozik). Ezt más kérdésekre adott válaszaik is megerősítik (l. alább).

A szlovákul nem tudók aránya (6,7%) ezenkívül nagymértékben hasonlít ahhoz, amit Gereben Ferenc (megjelenés alatt) mutatott ki a 2.6.1. alatt ismertetett szociológiai vizsgálatának egy másik szakaszában.[122] Gereben szlovákiai adatközlőinek 5%-a állította, hogy egyetlen nyelven olvas és beszél (vagyis nem ismeri a szlovák nyelvet); 40%-uk saját bevallása szerint még egy másik nyelven is olvas és beszél (ez nyilvánvalóan az összes vagy a legtöbb esetben a szlovák), további 52%-uk pedig az anyanyelvén kívül két, ill. több nyelven olvas és beszél (a második vagy a többedik idegen nyelv az esetek 18%-ában az orosz, 10%-ban a német, 6%-ban az angol volt).[123] A magyar nyelv kitüntetett szerepére utal azonban, hogy Gereben szlovákiai adatközlőinek 66%-a saját bevallása szerint az elmúlt 12 hónapban több mint 90%-ában magyar nyelvű könyveket olvasott; a több mint 50%-ában *más* nyelvű könyveket olvasók aránya csupán 13% volt (Gereben 1996a: 95).

5.1.2. A két nyelv ismeretének mértéke egymáshoz viszonyítva

Az RSS-kutatásnak a nyelvismeretre vonatkozó, föntebb ismertetett kérdésére válaszolva (a kérdőív 47. kérdése; l. az 1. mellékletet!) adatközlőink közül 21-en értékelték mindkét nyelvbeli tudásukat azonos szintűnek (ez a 104 adatközlő 20,2%-a). Figyelemre méltó azonban, hogy ezek közül csupán 13 tartotta mindkét nyelvbeli tudását „anyanyelvi szintű"-nek, ketten úgy vélték, mindkét nyelvüket „nagyon jól" beszélik, további hatan (!) pedig úgy, hogy mindkét nyelvüket csupán „jól" beszélik. A többi 83 adatközlő kivétel nélkül magyar nyelvtudását tartotta jobbnak: 79-en „anyanyelvi szintű"-nek minősítették, ketten „nagyon jó"-nak, ketten pedig „jó"-nak. Ezek az adatok összhangban vannak azzal az általánosan vallott nézettel, mely szerint a szlovákiai magyarok zöme magyardomináns kétnyelvű (legalábbis a mindennapi beszélt nyelvi regiszterek tekintetében).[124]

Amint föntebb kiderült, mintánkban olyan személyek is vannak, akik *egyik nyelvbeli tudásukat sem tartották „anyanyelvi szintű"-nek.* Ilyen egyrészt az a nyolc adatközlőnk, aki mindkét nyelvbeli kompetenciáját azonos, de nem „anyanyelvi szintű"-nek minősítette (ezek közül kettő saját bevallása szerint mindkét nyelvét „nagyon jól", hat pedig „jól" beszéli), másrészt pedig az a négy megkérdezett, aki magyartudását jobbnak tartotta szlováktudásánál, de nem „anyanyelvi szintű"-nek (ezek közül kettő magyartudását „nagyon jó"-nak, szlováktudását pedig „jó"-nak minősítette, egy azt állította magáról, hogy magyarul „jól", szlovákul „nem nagyon jól" beszél, egy pedig azt, hogy magyarul „jól" tud, szlovákul viszont csak „alig néhány szót"). Ezek az adatközlők nyilván a két nyelv egynyelvű beszélőivel hasonlították össze saját nyelvhasználatukat, ilyen zsinórmértéket alkalmazva pedig nyelvtudásuk nem is minősülhet másnak, mint „anyanyelvi szintű"-nél gyöngébbnek, hiszen a két nyelv közötti funkciómegoszlás miatt törvényszerűen jelentkeznek mindkettő ismeretében regiszterenkénti különbségek (vö. 5.3.). Az is lehetséges, hogy a megkérdezettek a magyar nyelvhasználatukban előforduló kontaktusjelenségeket is helytelenként, valamiféle „nyelvi deficit" megnyilvánulásaiként fogták föl (természetesen indokolatlanul), a szlovákiai magyar nyelvművelést és anyanyelvi nevelést átható, nagy károkat okozó purista szemlélet megnyilvánulásaképpen (l. még 6.2.).[125]

5.2. A nyelvek presztízse

A presztízs meglehetősen képlékeny valóság. Egy nyelvnek más-más lehet a presztízse ugyanazon közösségen belül is a nyelvhasználók egyes rétegei számára, sőt még ugyanazok a beszélők is eltérő helyzetekben más-más módon értékelhetik egy nyelv tekintélyét. Ezenkívül egy nyelvnek eltérő lehet a társadalmi és a kulturális presztízse, hiszen a társadalmi előmenetel szempontjából kevésbé hasznos nyelv is lehet nagyra becsült kulturális vagy más értékek hordozója. Ezenkívül azok számára is, akik „hivatalosan" a többségi nyelvet tartják többre, a kisebbségi nyelvnek a szolidaritás nyelveként rejtett presztízse lehet.[126]

Társadalmi presztízs

Más kisebbségi nyelvek társadalmi presztízsével kapcsolatos ismereteink alapján kézenfekvő az a feltételezés, hogy Szlovákiában a magyar nyelv tekintélye alacsonyabb a szlovákénál, legalábbis ha a nyilvánvaló presztízsre

gondolunk. Ennek közvetett bizonyítékaként foghatjuk föl a társalgásindítás nyelvére vonatkozó, Szabómihály Gizellával végzett vizsgálódásaink[127] néhány tanulságát. Az adatközlők – saját bevallásuk szerint – a kevert lakosságú, illetve szlovák többségű településeken inkább csak az idősebbeket és az alacsonyabb beosztású és társadalmi helyzetű személyeket (eladókat, vasutasokat, helyi járatokon dolgozó buszsofőröket) szólítják meg magyarul; a fiatalabbakról, láthatóan magasabb társadalmi státusúakról hajlamosak föltételezni, hogy szlovákok, s ezért szlovákul szólnak hozzájuk (Lanstyák–Szabómihály 1991: 790).

A magyar nyelv presztízsét az anyanyelvű oktatás lehetőségei is befolyásolhatják. Gereben Ferenc (1996a és megjelenés alatt) a már többször említett szociológiai kutatásában az adatközlők által végzett iskolák tannyelvére is rákérdezett (ezzel kapcsolatban 4.2. alatt már közöltünk néhány adatot). Megállapította, hogy Szlovákiában, Kárpátalján, Erdélyben és a Vajdaságban főként az alacsonyabban kvalifikált falusi lakosságnak adatott meg a teljes anyanyelvű iskoláztatás lehetősége, az is elsősorban azokon a területeken, ahol a magyarság tömbökben él. Ezzel szemben az értelmiségiekre, a városlakókra és a szórványlakosságra a mindkét nyelven való tanulás, ill. a kizárólag az államnyelven való tanulás jellemző. Az a tény, hogy „anyanyelvén jobbára csak szakképzetlen fizikai munkás (vagy legföljebb irodai dolgozó) lehet az ember, értelmiségivé (sőt: szakmunkássá!) nagyrészt már csak a többségi nép nyelvén válhat" (Gereben 1996a: 95; l. még megjelenés alatt), bizonyára nem marad hatás nélkül a magyar (és a többségi nyelvek) presztízsére.

Mindezek ellenére nem állíthatjuk, hogy a magyar Szlovákiában társadalmi szempontból értéktelen nyelv volna, hiszen kisebbségi nyelv létére sokak számára – hála a még meglévő kisebbségi intézményrendszernek és a Magyarországgal fenntartott sokoldalú gazdasági és egyéb kapcsolatoknak – *megélhetési forrás is* (s még inkább azzá válhat a jövő egységesülő Európájában). Itt utalhatunk vissza a 4.5. alatt közölt 4.6. és 4.7. táblázat adataira, amelyekből kiderül, hogy az adatközlőknek csupán 23,6%-a (25/106) gondolja úgy, hogy Dél-Szlovákiában a csak magyarul tudó beszélők nehezen boldogulnak. Azoknak az aránya, akik úgy vélik, hogy saját lakhelyükön a csak magyarul tudók nehezen boldogulnak, csupán a szlovák többségű Losoncon magas, de az így vélekedők ott is kisebbségben vannak (38,2%; 13/34); a magyar többségű Dunaszerdahelyen ez az arány mindössze 5,6% (2/36), a szintén magyar többségű Pereden pedig egy olyan adatközlő sem akadt, aki úgy gondolta volna, hogy az egynyelvű magyarok falujukban nehezen boldogulnak. Mivel a szlovákiai magyarok 77,1%-a magyar többségű helységben

él, sőt 44,5%-uknak olyan község az állandó lakhelye, ahol a magyar nemzetiségűek a lakosságnak több mint 80%-át alkotják (l. 2.2.1.) – vagyis Dunaszerdahelyhez és Peredhez hasonló etnikai összetételű település –, egy reprezentatív mintában az így vélekedők aránya föltehetőleg sokkal közelebb esne a perediekéhez, mint a losonciakéhoz. Még inkább következtethetünk a magyar nyelv társadalmi presztízsére abból a tényből, hogy a 4.6. táblázatban közölt adatok tanúsága szerint az adatközlők 39,8%-a (43/108) úgy ítéli meg, a Dél-Szlovákiában élő szlovákoknak nehézségeik lehetnek (vagy egyenesen nehezen boldogulnak), ha nem tudnak magyarul, még akkor is, ha a nehézségek a privát szférában jelentkez(het)nek.

Kulturális presztízs

A lakosság egyes rétegei számára a magyar nyelv tekintélyét kulturális tényezők is növelhetik; egyesek számára például a gazdag irodalmi örökség, mások számára esetleg a magyar popsztárok népszerűsége. Következtetéseinket (és találgatásainkat) kifejezetten a presztízs kérdésére irányuló empirikus kutatásokkal kellene igazolni, finomítani vagy elvetni. Ilyenek híján érdemes utalni Gereben Ferenc kutatásainak (l. 2.6.1.) olvasásszociológiai részére,[128] amelyben összefüggést mutatott ki a kisebbségben élő magyarok nemzeti azonosságtudatának típusa (l. 2.6.1.), valamint olvasási aktivitása és olvasói ízlése között (Gereben 1996b: 87):

> Tapasztalatunk szerint a nemzeti identitástudat nem kevés esetben kifejezetten kulturális mintákhoz, hagyományokhoz való (értelmi-érzelmi) kötődés formájában manifesztálódik. A könyvolvasás mennyiségi és minőségi paraméterei általában erős összefüggést mutattak az identitástudat különböző típusaival: a hiányos, negatív vagy közömbös identitástudat, valamint a pesszimista nemzeti jövőkép inkább a könyvek iránt kevéssé érdeklődő, a könyvekhez felszínes szórakozói igényekkel közelítő kérdezetteket jellemezte. Az identitás és az optimistább jövőkép tudatosítása és vállalása viszont inkább az aktívabb és az esztétikai (főleg klasszikus) értékekre fogékonyabb olvasókra volt jellemző. A kiegyenlített, szélsőségektől mentes nemzeti önkép is erős korrelációt mutatott az olvasáskultúra magasabb teljesítményszintjeivel.

Amint 5.1. alatt említettük, Gereben szlovákiai adatközlőinek mindössze 13%-a olvasott a felmérést megelőző időszakban több szlovák könyvet, mint magyart; ez azt jelenti, hogy a válaszadók nagy többsége számára az irodalmi

javak fogyasztásának legfontosabb eszköze a magyar nyelv, ami hozzájárulhat e nyelv kulturális presztízsének megerősödéséhez. Amint az idézetből kiderült, a tudatosan vállalt nemzeti kötődés az értékesebb irodalom olvasásával jár együtt, s bár ez a puszta korrelációból nem bizonyítható, mégis föltehetjük – Gereben is fölteszi (i. h.) –, hogy az olvasásnak (ami többnyire magyar nyelvű olvasást jelent) fontos szerepe van a pozitív töltetű nemzeti azonosságtudat kialakításában és/vagy megerősítésében. Ezért nem lehet véletlennek tekinteni azt, hogy ott, ahol a nemzeti azonosságtudat nincs veszélyben – Magyarországon –, az adatközlők sokkal kisebb arányban részesítették előnyben az értékes irodalmat:[129] *„Az irodalmi hagyományok, a klasszikus értékek* a kilencvenes évek első felében *fontosabbnak tűntek kisebbségi helyzetben; az anyaország viszont könnyebben engedett a kommercialitások csábításának, valamint* (az ausztriai emigráns magyarokhoz hasonlóan) *a non fiction modernizációs vonzerejének."* (Gereben 1996b: 83.)

A standard és a területi nyelvváltozatok presztízse

Magas kulturális presztízs elsősorban a *magyarországi* nyelvváltozatokat, ezen belül is főként a *standardot* övezi Szlovákiában (a standard jellemzőit l. 5.4.1. alatt). Erre utalnak az RSS-kutatás terepadatai is. Arra a kérdésre, hogy az adatközlő szerint hol beszélnek a legszebben magyarul (a nyelvhasználati kérdőív 62. kérdése, l. az 1. mellékletben), 92 személy adott érvényes választ (azaz csak egyet karikázott be a megadott válaszlehetőségek közül). 39-en (42,4%) a „Budapesten" választ karikázták (ez asszociálódik leggyakrabban a standarddal[130]), 27-en (29,3%) a „Magyarországon, vidéki városokban" választ; a magyarországi falvakra 4 adatközlő (4,3%) „voksolt". Azaz – amint a 2. melléklet utolsó kereszttáblája mutatja – 70 adatközlőnk (76,1%) tartotta legszebbnek a magyarországi beszéd (valamely változatát). Az erdélyiek beszédét 16 személy (17,4%) minősítette így, a felvidékiekét viszont mindössze 6 (6,5%); ehhez a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban található kontaktusjelenségek megbélyegzettségén kívül az is hozzájárulhatott, hogy a szlovákiai magyarok jelentős hányada a palóc nyelvjárások valamelyikét beszéli anyanyelveként, a palóc pedig a legcsúnyábbnak tartott magyar nyelvjárás (vö. Kontra 1997).

Abból, hogy egy adatközlő – mondjuk – Budapestet jelölte meg a kérdőívben mint azt a helyet, ahol a legszebben beszélnek magyarul, nem következik, hogy a felvidékiek beszédét szükségszerűen csúnyának tartaná. Ezt bizonyítja az a tíz személy is, aki több választ karikázott; közülük néhány a Felvidéket is megjelölte (ők a fönti statisztikában nem szerepelnek, mivel vá-

laszuk több lehetőség együttes karikázása miatt érvénytelennek minősült). Ezt a tényt az adatok értékelésekor mindenképpen figyelembe kell venni. (Akárcsak azt, hogy pl. a Muravidék vagy Burgenland mellőzése valószínűleg nem azt jelenti, hogy az ottaniak beszédét szlovákiai megkérdezettjeink csúnyának tartanák, hanem azt, hogy a beszélők zöme valószínűleg életében nem beszélt muravidéki vagy burgenlandi magyar emberrel.)

5.3. A kétnyelvűség típusai

A *hatalmi viszonyok* szempontjából a szlovákiai magyarok kétnyelvűségének legfontosabb vonása, hogy *kisebbségi kétnyelvűség*, mivel a beszélők első nyelve, a magyar, az országban jogilag és valóságosan is alárendelt helyzetben van. Ugyanakkor a magyar nyelvterület legnagyobb részén helyi szinten a magyar számszerűen többségi nyelv (l. 2.2.1.); a magyar többségű településeken a magyar beszélőközösség *hatalom nélküli többséget* alkot, szemben a helyi szlovákokkal, akik ugyanitt *hatalommal bíró kisebbségként* élnek (vö. Skutnabb-Kangas 1990/1997: 18). Ennek nyelvi szempontból az a velejárója (és az alárendelt helyzetnek mintegy bizonyítéka), hogy még azokon a területeken is, ahol a magyarok az összlakosságon belül erősen többségben vannak, a szlovák nyelv jóval nagyobb mértékben hat a helyi magyar nyelvváltozatokra, mint a magyar nyelv a helyi szlovák nyelvváltozatokra (a szlovák → magyar irányú kontaktushatásra l. 6.5.).[131] A szlovákiai magyar kisebbség *őshonos*: ezerszáz éve folyamatosan lakja a mai magyar nyelvterület nagy részét, s ez a beszélők eltérő attitűdjei miatt élesen megkülönbözteti nyelvének helyzetét az emigránsokétól.

A *nyelvismeret különbségeit* tekintve – tapasztalataink és (önbevallásra épülő) felméréseink alapján – föltételezzük, hogy a magyar óvodába és iskolába járó/járt, homogén házasságból származó gyermekek és felnőttek többnyire *magyardomináns kétnyelvűek*, azaz a magyar az erősebb nyelvük (vö. 5.1.) A homogén magyar házasságban élő szülők többsége – magyar dominanciája és erős nemzettudata következtében – *egy* nyelven, magyarul szocializálja gyermekeit, ami megteremti annak feltételeit, hogy a magyar nyelvi dominancia a következő nemzedéknél újratermelődjön, hiszen így a gyerekek többsége a szlovák nyelvet később, az iskolában sajátítja el, s amennyiben e fiatalok anyanyelvű iskolába járnak, magyar nyelvi dominanciájuk megmarad, sőt erősödik (vö. Plichtová 1992).[132]

Amint a föntiekből is látszik, a szlovákiai magyarok többségére az ún. *„ellenőrzött"* kétnyelvűség jellemző, azaz a másodnyelv elsajátítása többnyire

nem természetes élethelyzetekben, hanem nevelési és oktatási intézményekben történik. Ugyanakkor nem elhanyagolható azok száma sem, akik a szlovák nyelvet *spontán módon* sajátítják el, vagy a családban (főként a vegyes házasságból származó gyermekek; vö. 2.7.), vagy pedig a családon kívül (bölcsőde, barátok, óvoda, játszótér stb.), az olyan településeken, ahol a szlovák lakosság aránya magasabb. Ezek kétnyelvűsége *természetes*.

Egy másik fogalompár, a *lingvizmus* és a *glottizmus* (l. Göncz 1985: 15) szempontjából mindezek azt jelentik, hogy a szlovákiai magyar beszélők többségére a *glottizmus* jellemző, a másodnyelvnek az anyanyelvnél későbbi elsajátítása (vö. 5.1.). A vegyes házasságból származó, illetve az erősen szlovák többségű környezetben élő gyermekek egy részénél azonban a *lingvizmus* jelentkezik, a két nyelv szimultán elsajátítása.

A *szűkebb és tágabb társadalmi közegnek a kétnyelvűséggel kapcsolatos attitűdjei* alapján a *felcserélő (szubtraktív)* és a *hozzáadó (additív) kétnyelvűséget* szokás megkülönböztetni. Felcserélő kétnyelvűségi helyzet akkor jön létre, ha a kisebbség nyelvét lenézik. Ilyenkor egyéni szinten a másodnyelv elsajátítása az első nyelv visszaszorulásával jár együtt, s hosszabb távon az első nyelvnek a másodikkal való fokozatos felcserélését eredményezi, ami gyakorlatilag a nyelvi hiány rögzülését, ill. növekedését (vö. 6.2.), sőt az első nyelvi kompetencia meggyöngülését jelenti; az ilyen kétnyelvűséget nevezzük felcserélőnek. Ezzel szemben a hozzáadó kétnyelvűségre az jellemző, hogy az újonnan elsajátított nyelvi ismeretek kiegészítik a régieket. Hozzáadó kétnyelvűség akkor alakul ki, ha a környezet mindkét nyelvhez pozitívan viszonyul. A hozzáadó kétnyelvűségi helyzet kedvező feltételeket teremt mind az első nyelv megőrzéséhez, mind pedig a másodnyelv kellő szintű elsajátításához. (Vö. Lambert 1972: 122; Göncz 1985: 8, 16; 1999: 25.) A szlovákiai magyar közösségen belül a magyar nyelv továbbadásának igénye erős, többségi részről viszont nemegyszer a magyar nyelv tekintélyének aláásása folyik. Bár a helyzet ellentmondásos, mégis valószínű, hogy a szlovákiai magyarok többsége alapvetően hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben van, s a szlovák nyelv elsajátítása nem veszélyezteti anyanyelvüket. Ez jellemző azokra, akik magyar nevelési nyelvű óvodát, illetve magyar tanítási nyelvű iskolát látogatnak, s ez a helyzet a vegyes házasságok egy részében is, különösen a magyar többségű településeken (legalábbis addig, amíg a gyermekek nem kezdenek el szlovák óvodába és iskolába járni).

Az előzőekből következően a hozzáadó, ill. felcserélő kétnyelvűségi helyzet nem egyszerűen megváltoztathatatlan adottság, hanem mind a közösség, mind a benne élő egyének befolyásolni tudják. A közösség például azzal, hogyan szervezi meg magát (s megszervezi-e egyáltalán) „normaképző" közös-

ségként, s ennek egyik aspektusaként milyen intézményeket hoz létre és tart fenn (ha más lehetőség nincs, akkor önerőből), az egyén pedig többek között azzal, milyen etnikai összetételű településen telepszik le, milyen nemzetiségű partnerrel köt házasságot, és főleg: milyen tanítási nyelvű iskolába íratja gyermekeit.

Ez utóbbi tényezőről legutóbb Göncz Lajos (1999: 115–123) írt tanulságosan a magyar nyelv Kárpát-medencei helyzetét bemutató könyvsorozat vajdasági kötetében. Bár az egész fejezet szó szerinti idézése sem volna haszontalan, lévén e könyv könnyen beszerezhető, megelégszünk egy részlettel:

> Egyértelmű, hogy a szülő kizárólagos joga olyan tannyelvű iskolába íratni gyerekét, amely szerinte annak boldogulását leginkább szolgálja. Ahhoz azonban, hogy egy ilyen nagy horderejű döntés, amely a gyerek egész további életútját, lelki fejlődését, közösségi és családi kapcsolatait nagymértékben befolyásolja, valóban a gyerek javát szolgálja, a szülőnek sok mindent mérlegelnie kell(ene). Első lépésként az elvárásait kellene megfogalmaznia a gyermek (nyelvi) fejlődését illetően, és áttekintenie a rendelkezésére álló lehetőségeket. Nem valószínű, hogy sok olyan szülő akadna, aki kisebbségiként ezt ne úgy fogalmazná meg, hogy azt szeretné, gyereke mindkét nyelvben anyanyelvi szintű jártasságokat szerezzen, illetve magas fokú kétnyelvűséget fejlesszen ki. Számos, a nyelvi fejlődés folyamatát kétnyelvűségi helyzetben kevésbé ismerő és nyelvileg esetleg kevésbé igényes szülő abból indul ki, hogy a gyerek az anyanyelvét a családban már úgyis megtanulta, ezért a többségi iskolában majd hozzátanulja a többségi nyelvet is, és így mindkettő birtokába jut. Ma már (ismerve a felcserélő és hozzáadó kétnyelvűségi helyzetek hatásait [...]) tudjuk, hogy ez a jóhiszemű, de igen naiv elképzelés, amelynek eredményeképpen másodnyelvű iskolába íratja gyerekét, leggyakrabban nem két nyelv birtoklásához, hanem, számos más körülménytől függően, erősen másodnyelvű dominanciához, távlatilag esetleg nyelvcseréhez és a nemzetiség feladásához vezet. Anyanyelvi tudásában a gyerek megreked a konyhanyelvi szinten (amely miatt majd később szégyenkezik, és nem is meri vagy akarja használni anyanyelvét; ugyanakkor képtelen lesz azt saját gyerekére átörökíteni, vagy nem is érzi azt szükségesnek). (Göncz 1999: 115–116.)

Göncz további fejtegetéseinek summája: ha a szülő „valóban magas fokú kétnyelvűséget szeretne kifejleszteni gyerekénél, döntésével ahhoz kellene hozzájárulnia, hogy hozzáadó kétnyelvűségi körülményeket teremtsen" (1999:

117). Ehhez pedig arra van szükség, hogy a gyermek anyanyelvű iskolába járjon. Vagy ahogy Göncz (i. h.) fogalmaz:

> Mai ismereteink tükrében [...] (leszámítva azokat az eseteket, amikor a szülők tudatosan és átgondoltan nyelvcserét akarnak elérni a gyereknél) mindenképpen végig anyanyelvi oktatás ajánlható a kisebbségi tanulóknak, mert ez teremti meg az additív kétnyelvűségi helyzetet.

5.4. A szlovákiai magyar beszélőközösség kódkészlete

A kétnyelvű közösségekhez tartozó beszélők kódkészletének (verbális repertoárjának) sajátossága, hogy két önálló nyelvhez – esetünkben a magyarhoz és a szlovákhoz – tartozó nyelvváltozatok alkotják. A kétnyelvű beszélők anyanyelvváltozatát *kétnyelvű anyanyelvváltozatnak* nevezzük, mivel a beszélők kétnyelvűsége miatt – nyelvváltozatonként eltérő mértékben – *kontaktusjelenségek* találhatók bennük.

A *kisebbségi* kétnyelvű közösségben élők anyanyelvváltozata nemcsak abban tér el az egynyelvű közösségben élőkétől, hogy kontaktusjelenségek találhatók benne, hanem több más tekintetben is. A szlovákiai magyar beszélőközösségben használatos nyelvváltozatok *szórtabbak*, normájuk kevésbé feszes, mint a magyarországi nyelvváltozatoké, amelyek inkább központosultak.[133] A *standard beszélt változata* például közvelegesebb[134] a magyarországi beszélt standardnál, könnyebben fogad be nemstandard elemeket, s a *szaknyelvi regiszterek* is kevésbé különülnek el a nem szaknyelvi standardtól, mint Magyarországon. A szlovákiai magyar nyelvváltozatok további jellegzetességei közé tartozik, hogy a magyarországi nyelvváltozatokhoz képest nagyobb mértékben viselik magukon a beszélők *nyelvi bizonytalanságának és hiányos nyelvtudásának* nyomait (vö. 6.2.), továbbá erősebben érvényesül bennük az ún. *széttagoló tendencia* (analitikusabb szerkezeti megoldások előnyben részesítése a szintetikusakkal szemben). A szlovákiai magyar nyelvváltozatok ezenkívül peremhelyzetüknél fogva, ill. a magyarországi nyelvváltozatoktól való politikai-adminisztratív elválasztottságuk folytán azoknál *konzervatívabbak* is.[135]

Mivel a kétnyelvű beszélők anyanyelvváltozatának ezen jellegzetességei – a kontaktusjelenségek és a széttagolás kivételével – inkább csak a kisebbségi kétnyelvűség körülményei közt jelentkeznek, a kisebbségben élő kétnyelvű beszélők anyanyelvváltozatát célszerűbbnek látszik *kisebbségi anyanyelvváltozatnak* nevezni.

A szlovákiai magyar beszélőközösségben használt *magyar* nyelvváltozatok, ill. nyelvváltozat-típusok közül a következők a legfontosabbak: 1. Dialektusok: a) a magyar standard szlovákiai változata; b) nyelvjárások. 2. Regiszterek: a) a mindennapi beszélt nyelv; b) szaknyelvek. A magyar standard szlovákiai változatát (beleértve természetesen ennek szaknyelvi regisztereit is) – a diglossziahelyzetben[136] lévő nyelvek standardjához hasonlóan – a beszélők jelentős része nem otthon, a családban, hanem az iskolában sajátítja el, anyanyelvük pedig vagy valamely nyelvjárás, vagy pedig a mindennapi beszélt nyelv, amelyek kontaktusváltozatok (a diglossziára l. Lanstyák 1993/1998; 1994/1998 és Fenyvesi 1995/1998).

Ami a *szlovák* nyelvváltozatokat, ill. nyelvváltozat-típusokat illeti, ezeknek a szlovákiai magyarok által használt kontaktusváltozatait eddig nem kutatták, ezért ezekről bővebben nem beszélek, csupán megemlítem a legfontosabbakat: 1. standard dialektus; 2. a) mindennapi beszélt nyelv; b) szaknyelvek. A szlovák nyelvjárások általában nem tartoznak a szlovákiai magyarok kódkészletéhez, hiszen a jórészt egy nyelven szocializált magyarok (l. 5.3.) az iskolában a szlovák nyelv standard dialektusát sajátítják el; ezenkívül a magyar nyelvterület belsejében – nem lévén őshonos szlovák lakosság – nincsenek is területhez köthető szlovák nyelvjárások, bár az ide költözött szlovák lakosság egy része egykori szülőföldjének tájnyelvét beszéli (l. Štolc 1994: 16). Mindazonáltal a nyelvhatáron lévő községekben és azok közelében az évszázados népi kétnyelvűség továbbéléseként előfordul, hogy a magyarok szlovák nyelvjárásokat is beszélnek.

5.4.1. A magyar standard szlovákiai változata

Egy nyelv standard változata az a kitüntetett szerepű társadalmi dialektus (szociolektus), amely az írásbeliség fő hordozója, s amelyet főként az iskolázott beszélők szóban is használnak, s ezért nagy presztízzsel rendelkezik. Ezt a nyelvváltozatot – különösen annak formálisabb stílusváltozatait[137] – tanítják idegen nyelvként a nem anyanyelvi beszélőknek, s az anyanyelvórán rendszerint ezt sajátítják el az anyanyelvi beszélők is. Egynyelvűségi körülmények között a standard nyelvváltozat a nyelvhasználatnak gyakorlatilag minden színterén használatos, szemben más dialektusokkal, melyeknek használata korlátozottabb. A standard nyelvváltozat formálisabb stílusváltozatai emelkedett funkciókban élnek (pl. államigazgatás, tömegtájékoztatás, oktatás, tudományos kutatás, magas kultúra és általában a közélet); az informálisabb stílusváltozatok közönséges funkciókban használatosak (pl. családtagok, barátok, jó ismerősök kötetlen beszélgetése). Nyelvi szempontból a

standard fő jellemzője, hogy – szemben a többi dialektussal – normája kodifikált (nyelvtani rendszerét leíró grammatikák és ún. nyelvhelyességi kiadványok, szókincsét szótárak és helyesírási szabályzatok rögzítik), s ezért más változatokhoz képest viszonylag korlátozott benne a belső (alak)változatok száma. Mivel – amint föntebb láttuk – funkcionális hatóköre rendkívül tág, ezért nagymértékben differenciált. A standard dialektus kialakításának folyamatát *standardizációnak* nevezzük.[138]

A standard rendszerint az egész nyelvterületen él, földrajzi tagoltsága általában minimális, ám ha több önálló államban használják, ún. *állami változatai* alakulhatnak ki; ilyen pl. a nagy-britanniai, az amerikai, az ausztráliai, az új-zélandi, a dél-afrikai stb. standard angol. A több országban emelkedett funkciókban használt, állami változatokkal rendelkező nyelveket *többközpontú nyelveknek* nevezzük. (L. Clyne, szerk., 1992.)

Bár a magyar csupán egyetlen országban államnyelv, mégis többközpontú, mert több országban használatos emelkedett funkciókban, így pl. Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában és Jugoszláviában. A többközpontúság nyelvi következményeként a magyar standard egyes regiszterekben némileg eltérő változatokban valósul meg (vö. Pete 1988). Mivel a magyar standard állami változatai nagyon közel állnak egymáshoz, egyetlen standard többféle változatáról beszélünk (a magyar standard szlovákiai, kárpátalji, erdélyi, vajdasági változatáról), *nem* pedig különálló standardokról (*nem* külön szlovákiai, kárpátalji, erdélyi, vajdasági magyar standardról).

A *magyar standard szlovákiai változata* földrajzilag és társadalmilag egyaránt tagolatlan, nagy presztízsnek örvendő dialektus, melyet főként a műveltebb beszélők használnak formális beszédhelyzetekben, mindenekelőtt írásban. Ez a változat csak nagyon csekély mértékben kontaktusváltozat, szinte teljesen azonos a magyar standard magyarországi változatával, csupán néhány regiszterében találhatók a laikusok számára is észrevehető különbségek (pl. a közigazgatási vagy a jogi szaknyelvben). Az eltérések – a statisztikaiakat nem számítva – csaknem kivétel nélkül a szókészletben jelentkeznek: jó részük tükörkifejezés (pl. *egészségügyi központ* 'rendelőintézet', *mezőgazdasági szövetkezet* 'termelőszövetkezet'), de előfordulnak köztük tükörjelentések is (pl. *kerület* 'a magyarországi megyéhez hasonló közigazgatási egység'; *iskolázás* 'tanfolyam, átképzés'), valamint néhány tükörszó (pl. *kenő* 'hal-, zöldség-, túró- stb. krém'; *hozzáadottérték-adó* 'általános forgalmi adó') és (a szlovákban) idegen eredetű közvetlen kölcsönszó (pl. *deratizáció* 'patkányirtás', *exkurzió* 'tanulmányi kirándulás') is. (E kontaktusjelenségekre l. 6.5.2.)

A magyar nyelv alárendelt helyzete miatt (l. 4. fejezet) a szlovákiai magyarok számos formális kontextusban nem a magyar, hanem a szlovák standardot használják; ez az egyik oka annak, hogy a magyar standard szlovákiai változata gyakran valósul meg – főként élőszóban – olyan közvelegként, amelyben a magyarországinál nagyobb mértékben jelennek meg a mindennapi beszélt nyelv, ill. a nyelvjárások elemei. Ezt a benyomások szintjén jól ismert jelenséget azonban az ún. normatúlteljesítés (l. 6.4.) miatt még nem tudjuk empirikusan igazolni.

5.4.2. A szlovákiai magyar nyelvjárások

A szlovákiai magyar nyelvjárások szintén kontaktusváltozatok; a bennük található kontaktusjelenségeknek – szemben a mindennapi beszélt nyelvvel – egy történeti rétege is van: ide tartozik például a többes szám gyakoribb használata a Csallóközben (*Hozd ide a szandálokat!* – ti. egy pár szandált); az *irigyli neki* vonzat 'irigyli tőle' Szenc környékén; birtokos személyjelek funkciójában használt, jelzői helyzetű birtokos névmások Vágán (pl. *tied ló* 'lovad'); szokatlan kicsinyítő képzős alakok Abaújban (pl. *cselédke, szitácska, kapucska* 'kiskapu', *színke* 'fészer'), és persze számtalan szláv, illetve szlovák eredetű tájszó, mint pl. a Zoboralján a *skorica* 'fahéj', a Garam mentén a *burcsák* 'murci', a Palócföldön a *muska* 'muslica', a keleti régióban az *inas* 'fiú' stb.). Az ide vonható kontaktusjelenségek egy része nem kölcsönzéssel, hanem maradványhatás[139] következtében került be nyelvjárásainkba. E régi kontaktushatás a beszélők újabb nemzedékeinek kétnyelvűsége folytán mintegy újjáéled. Ehhez járulnak nyelvjárási neologizmusként a szlovákiai magyar tájnyelvekbe 1918 után bekerült, élő kontaktusjelenségek (pl. *alapiskolán tanul* 'alapiskolában tanul', *horcsica* 'mustár', *zsumpa* 'emésztőgödör').

Amint a standardról mondottakból is kiderült, a szlovákiai magyar beszélőkre a magyarországiaknál nagyobb mértékben jellemző a nyelvjárási(as) nyelvhasználat formálisabb beszédhelyzetekben is. Ennek a föntebb említett körülményen – a szlovák nyelvnek számos formális regiszterben játszott elsődleges szerepén – kívül más okai is vannak, nevezetesen: a szlovákiai magyarok nagy része falun él (l. 2.2.2.); a felső- és középfokú végzettségűek aránya a szlovákiai magyarok körében alacsonyabb, mint Magyarországon (vö. 2.4.)[140]; a beszélők egy részének – azoknak, akik szlovák tannyelvű iskolába jártak/járnak – nem állt módjukban a magyar standardot intézményes keretek közt elsajátítani; a standard nagyfokú térhódítása Magyarországon a Trianon utáni időszakban következett be, így ez a folyamat a szlovákiai magyarokat már csak kevéssé – közvetve, másodlagosan – érintette.

5.4.3. A mindennapi (beszélt) nyelv

A mindennapi (beszélt) nyelv főként informálisabb beszédhelyzetekben, élőszóban hallható nyelvváltozat, amelyet a nyelvjárási háttérrel nem rendelkező vagy nyelvjárásukat elhagyó beszélők használnak[141]. A mindennapi (beszélt) nyelv földrajzilag kevéssé tagolt, társadalmilag jóval tagoltabb változat; társadalmi tagoltsága abban mutatkozik meg, hogy a beszélők társadalmi hovatartozásától függően eltérő mértékben jelentkeznek benne nemstandard[142] szókészleti elemek és nyelvtani jelenségek. Legfelső rétegét, amely viszonylag kevés nemstandard elemet tartalmaz, s amelyet főként az iskolázottabb beszélők használnak, köznyelv-nek nevezhetjük; az így felfogott köznyelv a standard kevésbé formális, beszélt stílusváltozatai felé alkot átmenetet. A mindennapi (beszélt) nyelv tipikusan közveleges nyelvváltozat, melynek normája meglehetősen nyitott a más nyelvváltozatokból származó elemek irányában.[143]

A mindennapi nyelv szlovákiai változata jóval nagyobb mértékben különbözik a magyarországitól, mint a standard, ennek alsóbb rétegeiben ugyanis sok kontaktusjelenség található. A közvetett kölcsönzések fönt említett típusai mellett gyakoriak benne a szlovák eredetű (nem nyilvánvalóan nemzetközi) szavak is, pl. *bandaszka* 'marmonkanna', *bordel* 'kupi, rendetlenség', *chripka* 'influenza', *sustyáki* 'anorák', *vlecska* 'pótkocsi'. A magyarországi mindennapi nyelvnél valamivel nagyobb mértékben tagolt földrajzilag, több nyelvjárási elem használatos benne. A szlovákiai magyar és a magyarországi mindennapi nyelv különbségeit növeli a magyarországi neologizmusok egy részének hiánya (erre a jelenségre *nyelvi konzervativizmusként* szokás utalni, l. 5.4. bevezetője).

A nyelvjárásoktól a mindennapi (beszélt) nyelv mindenekelőtt abban különbözik, hogy *koiné jellegű*, azaz regionálisan kevéssé tagolt (ez különösen legfelső rétegére, a köznyelvre igaz), jóllehet korántsem annyira egységes, mint a standard. A standardtól viszont abban tér el, hogy *társadalmilag tagolt*, s olyan elemek és nyelvtani jelenségek is találhatók benne, amelyek kívül állnak a standard nyelvváltozat normáján (ezekből legfelső rétegében, a köznyelvben van a legkevesebb); kétnyelvűségi helyzetben a nemstandard elemek egy része kontaktusjelenség.

5.4.4. Szaknyelvek

A szaknyelvek szlovákiai magyar helyzetét nagyban meghatározza az a tény, hogy ezek legtöbbjének magyar nyelvű művelésére Szlovákiában nincs intézményes mód, így ezek mint *szlovákiai magyar* szaknyelvek nemlétezőek

(l. még 6.2.2.). Ez azt jelenti, hogy az illető szakterületen nem jelennek meg szlovákiai magyar szakközlemények, esetleges szlovákiai magyar művelőik szlovákul publikálnak. Magyar nyelvű *tudományos kutatás, oktatás és tudomány-népszerűsítés* elsősorban a társadalomtudományok területén jelentős. Mivel mind a társadalom-, mind a természettudományok művelőinek zöme szlovák vagy cseh nyelven szerezte képesítését, s szlovák nyelvű intézmény keretében folytat tudományos kutatást, érthető, hogy a szlovák nyelv hatása a szaknyelvekben különösen erős. Ami a különféle *szakmák* nyelvét illeti, tudni kell, hogy a szlovákiai magyar szakmunkástanulók zöme – jórészt kényszerűségből – szlovák tannyelvű szaktanintézetet látogat (l. 4.2.).

A szaknyelvi eltéréseknek nemcsak az az oka, hogy művelőik szlovák nyelven szerezték és szerzik meg szaknyelvi ismereteiket, hanem az is, hogy a magyar tannyelvű oktatási intézményekbe járó diákok is többnyire csehből vagy szlovákból fordított tankönyvekből tanulnak. Nemcsak a tankönyvfordítók kétnyelvűek (ami elkerülhetetlen), hanem a fordítások elbírálói is (ami nem szükségszerű, mert magyarországi szakembereket is lehetne alkalmazni). Mivel a fordítók sokszor nem ismerik jól a standard szaknyelvi terminológiát és fogalmazásmódot (jórészt már ők maguk is fordított tankönyvekből tanultak), érthető, hogy a tankönyvszövegekben sok a kontaktusjelenség.

Ami a konkrét nyelvi jelenségeket illeti, különbséget kell tenni a szaknyelvek írott és beszélt változata között. Az írott változatokban közvetlen kölcsönzésként csupán *nemzetközi szavak* fordulnak elő – olykor *hangalakkölcsönzéses* formában is; a szlovák etimonú elemek *jelentéskölcsönzések, tükörkifejezések* és *tükörszók* formájában (e műszókra l. 6.5.2.) jelentkeznek. Ezzel szemben a beszélt szaknyelvekben közvetlen kölcsönzésként vagy kódváltásként szabadon használatosak a *szlovák* (eredetű) *szakszavak* is (s természetesen a szakmai zsargon úgyszintén). Jakab (1983: 183) erről így ír: „mihelyt szakmai kérdésekre kerül sor akár azonos foglalkozású magyarok között is, csak az ››összekötő szöveg‹‹ magyar, a szakmai szókészletet általában a szlovákból veszik kölcsön". Amibe pedig ezek a kölcsönszók ágyazódnak, gyakran a mindennapi beszélt nyelv vagy a helyi nyelvjárás. A magyarországi szaknyelvektől való eltérések természetesen nemcsak a szókincsben, hanem a *mondat,* sőt a *szöveg szintjén* is jelentkeznek, de ezekről keveset tudunk. A szaknyelvek írott és beszélt változata kevésbé különül el egymástól, mint az anyaországban; a sajátos szaknyelvi fordulatok nincsenek annyira bejáratva, mivel az egyes stílusrétegek közötti különbségtétel képességének nem volt mikor és hol kifejlődnie (vö. 6.2.).

6. A kétnyelvűség nyelvhasználati megnyilvánulásai

Ebben a fejezetben néhány, a kétnyelvű közösségekre jellemző jelenséget mutatok be: a kódvált(ogat)ást (nyelvközi viszonylatban), a nyelvi hiányt és a nyelvi bizonytalanságot, a túláltalánosítást és az egyszerűsítést, a normatúlteljesítést, a nyelvközi interferenciát és a kölcsönzést, valamint a kódvesztést és a kódcserét (pontosabban ezek nyelvközi változatát, a nyelvvesztést és a nyelvcserét).[144] Mindezek az egynyelvű beszélőközösségekben sem ismeretlenek, ám a kétnyelvűek nyelvi viselkedésében rendszerint sokkal könnyebben tetten érhetők.

6.1. Kódvált(ogat)ás

A kódvált(ogat)ás olyan beszédmód, melyben *egyetlen diskurzuson belül egynél több nyelvnek (tágabb értelemben nyelvváltozatnak) van aktív szerepe.* (Az „aktív" jelzővel az egyszavas kódváltást a kölcsönzéstől kívánjuk megkülönböztetni; a kölcsönszavakat tartalmazó mondatokban ugyanis az egykori átadó nyelv szerepe már nem aktív.)[145] A kódváltásnak két, egymástól meglehetősen eltérő alaptípusa van: az ún. *bázistartó kódváltás* esetében az a nyelv, amely az adott (hosszabb) beszédmegnyilvánulás nyelvtani szerkezetét meghatározza, a társalgás során (legalább egy ideig) nem változik, a másik nyelvből, az ún. *vendégnyelvből* csupán *vendégnyelvi betétek* (rendszerint elszigetelt szavak vagy szószerkezetek) kerülnek át. A kódváltás másik alaptípusa a *bázisváltás*, ill. *bázisváltogatás*, melynek során a bázisnyelv a társalgás során – egyszer vagy többször, ideiglenesen vagy véglegesen – megváltozik. A következő példák[146] közül az elsőben bázistartó kódváltást, a másikban bázisváltást találunk; mindkettő a Rimaszombati járásban található Feled község postahivatalában hangzott el (l. Debnár 1994: 98–99):

Magától is az *úrad práce*-ra kérték a papírt?	Magától is a *munkahivatal*-ba[147] kérték a papírt?
Akik a pénzre várnak, menjenek ki!	Akik a pénzre várnak, menjenek ki!
Na podporu čakajte vonka!	*A segélyre kint várjanak!*

A két nyelv váltakozó használata a kétnyelvű közösségekre általában jellemző jelenség; lényeges eltérések lehetnek azonban abban, hogy a kódváltásnak milyen típusai használatosak egy-egy konkrét beszélőközösségben. A szlovákiai magyarok nagymértékben rétegzett társadalmat alkotnak (l. a 2. fejezetet), ezért érthető, hogy kódváltási szokásaik társadalmi és földrajzi csoportonként számottevő eltéréseket mutatnak.

Mivel a szlovákiai magyar beszélőközösség egyes rétegei kódváltási szokásainak tanulmányozásához nem áll még rendelkezésünkre megfelelő mennyiségű és minőségű nyelvi anyag, az alábbiakban főként arról lesz szó, hogy a kódváltásnak mely típusait milyen mértékben tartják a beszélők elfogadhatónak. Vagyis nem a tényleges kódváltási gyakorlatot mutatom be, csak a beszélők azzal kapcsolatos véleményét, a mégis meglévő nyelvi anyagból vett példákkal illusztrálva, s az ezekből levonható következtetésekkel kiegészítve.

Kódváltási szokások tekintetében a szlovákiai magyar beszélőközösségen belül különbséget kell tenni egyfelől az *erősebb* magyar identitású, másfelől a *kevésbé erős* magyar identitású, ill. *kettős identitású* beszélők között. Az első csoportba főként olyan beszélők tartoznak, akik magyar iskolába jártak/járnak, homogén házasságból származnak, ill. ilyenben élnek, és erősen magyardominánsvagy balansz kétnyelvűek. Ezzel szemben a második csoportba *főként* olyan beszélők tartoznak, akik szlovák iskolába jártak/járnak, vegyes házasságból származnak, ill. ilyenben élnek, és szlovákdominánskétnyelvűek (vö. 2.6.1.).

6.1.1. Kódváltás homogén csoportokban

A beszédhelyzet megváltozása mint kódváltást előidéző tényező

Az erősebb magyar identitású beszélők homogén csoportjaiban a kódváltás legáltalánosabban alkalmazott válfaja az ún. *helyzeti kódváltás*, melyet a beszédhelyzet egy vagy több tényezőjének megváltozása idéz elő, így mindenekelőtt *új beszédtárs(ak)* megjelenése, a *beszédtéma* megváltozása, esetleg a *helyszín* megváltozása.

Az említett három tényező közül az *első* látszik a legfontosabbnak: ha például az addig magyarul zajló együttcselekvésbe egy (vagy több) olyan sze-

mély kapcsolódik be, aki *nem tud (jól) magyarul*, a kódváltás – ez esetben a társalgás alapnyelvének megváltoztatása – teljesen normatív (de ezzel a homogén csoport máris heterogénné vált). Az új beszédtársnak nemcsak a nyelvtudása, hanem a *nemzetisége,* ill. az eredeti társalgási alapnyelvvel kapcsolatos *attitűdjei* is kódváltó hatásúak lehetnek. Ha az együttcselekvés új résztvevője ért vagy akár beszél is ugyan magyarul, de szlováknak vallja magát, előfordulhat, hogy az együttcselekvés korábbi résztvevői áttérnek a másik nyelv használatára, különösen, ha az új résztvevő negatív attitűdöket táplál a magyar nyelv iránt. Amennyiben nincs szó ilyen negatív viszonyulásról, a beszélgetés résztvevői felváltva is használhatják a két nyelvet, mintegy jelezve kétféle (nem feltétlenül kettős!) identitásukat; az ilyen kódváltogatás voltaképpen a csoportszolidaritás kifejeződése. (L. 6.1.2.)

Bizonyos körülmények között a *beszédtéma megváltozása* is elfogadható indoka a kódváltásnak a beszélők szemében, különösen, ha a témaváltás *regiszterváltással* jár, s a beszélőnek olyan regisztert – például valamely szaknyelvet – kell használnia, amelyet a társalgás addigi nyelvében nem vagy nem elég jól ismer (vagyis az adott területen a beszélő a másik nyelvében domináns). A témaváltás „felelős" a kódváltásért akkor is, ha a beszélők bizonyos kérdés megtárgyalásában a meghallókat[148] – vagy akár a beszélgetés résztvevőinek egy részét – *ki akarják zárni.* Az ilyen váltás udvariatlanságnak, sőt ellenséges magatartásnak számít, ezért inkább csak akkor alkalmazható, ha a kódot váltó beszélőknek a kizárandó résztvevőkhöz fűződő viszonya ellenséges, vagy pedig a státusuk magasabb (pl. ha felnőttek kiskorú gyermekek jelenlétében akarnak olyan dolgokat megbeszélni, amelyek „nem a gyerekekre tartoznak").

A legkevésbé elfogadható indoka a helyzeti kódváltásnak a beszélők szemében a *helyszín megváltozása.* Ennek hátterében is legtöbbször az első tényező áll, konkrétabban: a lehetséges meghallók körének megváltozása. Szlovákiában tapasztalataink – és részben vizsgálataink – szerint meglehetősen gyakori esemény, hogy a magyarul beszélőkre a meghallók rászólnak, kifogásolva, hogy számukra érthetetlen nyelven beszélnek. (Erre nézve a 4.6. fejezetben láttunk példákat, ott ismertettem az ezzel kapcsolatos terepadatokat is.)

Kódváltást előidéző/elősegítő egyéb tényezők

A *nem* a beszédhelyzet megváltozására visszavezethető kódváltás az erősebb magyar identitású, ill. erősebben magyardomináns beszélők szemében általában véve sokkal kevésbé elfogadható, de sok függ attól is, hogy az ilyen vál-

tásnak mi az *indítéka*. Az ún. Kodval-kutatásban (l. Bevezető) a kódváltás indítékaival is foglalkoztunk; alább főként e kutatás adatközlőinek véleménye alapján írunk a kódváltás egyes típusainak elfogadhatóságáról, bár nem tudjuk, ezek mennyire általánosíthatók a szlovákiai magyar fiatalság egészére, ill. az egész szlovákiai magyar beszélőközösségre.[149] A vizsgálat eredményeként megállapítottuk, hogy a kódváltás leggyakoribb indítékai a *hiány/lapszus*, a *felidézés* és az *idézés* (ezeket karikázták a legtöbben mint „elég gyakori indíték"-ot és a legkevesebben mint „egyáltalán nem jellemző indíték"-ot), még akkor is, ha az adatközlők valószínűleg nem csupán a kódváltásra gondoltak, amikor az egyes indítékok szerepét mérlegelték, hanem a kölcsönszavak használatára is.[150] Saját tapasztalataim arra utalnak, hogy ezek az indítékok más társadalmi rétegekre is jellemzőek, s viszonylag elfogadottak. Ezekhez még hozzávehetjük a *hitelesítést*, amelyre a Kodval-kutatásban nem kérdeztünk rá, de amely tapasztalatunk szerint szintén gyakori és kevéssé megbélyegzett indítéka a kódváltásnak. A terjedelmi korlátok miatt csak e gyakori indítékokhoz fűzök rövid magyarázatot.

Nyelvi hiányon a szükséges szó, szerkezet, nyelvtani forma nem ismerését értjük (l. 6.2.); amennyiben a hiány a szókincset érinti, *lexikális résről* szoktunk beszélni. A kódváltást nem föltétlenül a *beszélőnek* a nyelvi hiánya okozza, lehet szó alkalmazkodásos jelenségről is (a beszélő föltételezi, hogy a hallgató az adott szót, szerkezetet, nyelvtani formát a társalgás nyelvén nem ismeri, s ezért kódot vált). A *lapszus* a nyelvi hiánnyal rokon fogalom: arra az állapotra utalunk vele, amikor a beszélő az adott nyelven nem tudja felidézni az amúgy ismert szót, szerkezetet, nyelvtani formát. E két esetben a kódváltás a *pótlás* (filling) eszköze. Azt, hogy egy-egy konkrét esetben hiányról vagy lapszusról van-e szó, kívülállóként csak akkor tudjuk biztosan, ha erre metanyelvi megjegyzés is utal (pl. magyarul nem tudom, ill. magyarul nem jut eszembe).

Az alábbi példák közül az első egy elvben magyar tannyelvű dunaszerdahelyi szakközépiskolában hangzott el az órán a tanárnő szájából (Krcseková 1994: 117), a másik pedig a feledi posta egyik alkalmazottjától származik (Debnár 1994: 103). Az első esetben a társalgás alapnyelve magyar, a másikban szlovák.

Has – hogy hívják azt magyarul – *brušný týfus?* Tífusz? Hastífusz, nem? Gondolom, (P) feltételezem, hastífusz, ugye? Az, (P) mondjuk ez

Has – hogy hívják azt magyarul – *hastífusz?* Tífusz? Hastífusz, nem? Gondolom, (P) feltételezem, hastífusz, ugye? Az, (P) mondjuk ez a (P)

a (P) tífusz, ez ilyen hasmenésekkel meg borzasztó fájdalmakkal meg vér, (P) vér (P) megy a beteg, talán úgy is hívják, hogy vérhas? Az nem, az a *dyzentéria* a vérhas. Ez (P) ragályos betegség a *brušný týfus.*

tífusz, ez ilyen hasmenésekkel meg borzasztó fájdalmakkal meg vér, (P) vér (P) megy a beteg, talán úgy is hívják, hogy vérhas? Az nem, az a *dizentéria* a vérhas. Ez (P) ragályos betegség a *hastífusz.*

Ujo, to je tak, že zatiaľ (P) *jár a korsó a kútra, amíg el nem törik*, po slovensky neviem.

Bácsi, az úgy van, hogy addig (P) *jár a korsó a kútra, amíg el nem törik*, szlovákul nem tudom.

A *felidézés* nem más, mint egy korábbi helyzetben használt, ill. hallott nyelvre való váltás, az akkori helyzetre való visszaemlékezés részeként. A következő idézetben két könyvelő beszélget. Az egyiknek hirtelen eszébe jut, hogy egyik munkatársa korábban megemlítette egy másiknak (szlovákul), hogy pénteken gyűlésük lesz (Mojzesová 1996: 90):

A: És, Alica, pénteken *porada.*
B: Milyen *porada*?
A: *Výrobná. Marte hovoril ráno Julo.* //Nyomni megyünk.//

A: És, Alica, pénteken *gyűlés.*
B: Milyen *gyűlés*?
A: *Termelési. Mártának mondta reggel Gyula.* //Nyomni megyünk.//

A váltás oka itt valószínűleg az, hogy Julo, ill. Marta – szlovákul beszélve – a *porada* szót használta. Az erre az epizódra való visszaemlékezés először csak egyszavas kódváltást idézett elő, hamarosan azonban -- részben az ún. *kötés*[151] miatt – bázisváltás is bekövetkezett.

A felidézés hosszabb-rövidebb más nyelvű, szó szerinti *idézet* beépítése révén is megvalósulhat. A következő két példa Béhrová (1994) szakdolgozatából való:

Akkor azt mondja a Blanárek, ugye, *„pán doktor ako to myslíš?"*

Utcán megkérdezett valaki, hogy *„Vieš po slovensky?"* ha nem mondtál semmit, akkor ütöttek.

Akkor azt mondja a Blanárek, ugye, *„doktor úr, azt hogyan gondolod?"*

Utcán megkérdezett valaki, hogy *„Tudsz szlovákul?"* ha nem mondtál semmit, akkor ütöttek.

Az idézés voltaképpen akkor is szó szerinti, ha a beszélő nem egy vagy több összefüggő mondatot idéz a másik nyelven, hanem csupán néhány kulcsszót (Debnár 1994: 101–102):

A JULO lekapott, hogy zsiványokat *podporál*-unk [...], hogy ott vannak a *ťiadosť*-ok, menjünk *vybrať*, azt mondja.

Spadol, azt mondja, hogy *neprebral sa*, azt mondja.

Leesett, azt mondja, hogy *nem tért magához*, azt mondja.

Az idézésnek a kódváltás indítékaként való elfogadását elősegíti, hogy a beszélő saját azonosságtudatához nincs köze, hiszen ő csupán egy másik, eltérő identitású személy nyelvi produktumát adja vissza. Mindazonáltal a másnyelvű szöveg idézése nem mindig valósul meg kódváltás útján, a beszélő a saját nyelvére is lefordíthatja az elhangzottakat. Nemcsak az ún. tartalmi idézés (pl. *Peťo elkezdett ordítozni, hogy menjünk a csudába*) hangozhat el a társalgás alapnyelvén, hanem olykor a „szó szerinti" is (pl. *Peťo elkezdett ordítozni: menjetek a csudába*). A beszélő rendelkezésére álló lehetőségek közül való választás föltehetőleg legalább annyira stílus, mint identitás kérdése.

A felidézésnek egy sajátos válfajáról Krcseková (1994: 62) így számol be egyik ápolónő adatközlőjének elbeszélése alapján:

> Az orvossal, akivel dolgozik, egymás között gyakran szlovákul beszélnek (pedig az orvos is magyar nemzetiségű és anyanyelvű). Előfordul, hogy elkezdenek beszélgetni: „Mi újság van a kórházban?" – kérdezi harmadik adatközlőnk a doktor úrtól, mert ő a kórházban is dolgozik. És ha egy szlovák kollégáról beszélnek (egy kötetlen beszélgetés során), átváltanak szlovákra akkor is, ha csak beszélnek arról a szlovák egyénről, tehát nem is idézik őt. Például a nőgyógyászaton egy szlovák orvos a főorvos. Adatközlőnk így érdeklődött felőle: „És *jako sa má starý pán primár?*" A doktor úr válasza: „*Celkom dobre sa má*, csak tudod, volt az a kellemetlen kivizsgálása neki." [És hogy van az öreg főorvos úr? – Egészen jól van, csak tudod...]

Az esetet mint átmenetit értékelhetjük, bizonytalan annak a megítélése, e két beszélő által alkotott csoportot homogénnak vagy heterogénnak tekintsük-e[152] (a heterogén csoportokra l. 6.1.2.).

A Kodval-kutatásban nem vizsgált *hitelesítés* különösen a szakmai témájú beszélgetésekben fontos indítéka a kódváltásnak, de más olyan helyzetekben is előfordulhat, ahol lényeges az egyértelműség. Hitelesítő funkciója lehet a föntebb említett idézésnek is (amely ily módon nem is „független" indítéka a kódváltásnak, hanem a hitelesítés eszköze), máskor a hitelesítés a *kulcsszavak másodnyelvi szerepeltetésében* nyilvánul meg. Krcseková (1994: 53) a

dunaszerdahelyi járás egészségügyének kétnyelvűségével foglalkozó dolgozatában az egyik gellei ápolónővel eljátszatta, hogyan jelenti be Dunaszerdahelyre a mentőállomásra, hogy egy betegnek másnap mentőkocsira van szüksége:

Kórház? Itt *Holice*. Nővérke, szeretném a *sanitká*-t bejelenteni. Szűcs Irén, ezerkilencszázhuszonhat *Čechová* hatvan, cukortanácsadóba megy Dunaszerdahelyre vagy Pozsonyba megy, *Fakultná nemocnica, očné oddelenie.*

Kórház? Itt *Gelle*. Nővérke, szeretném a szanitkát[153] bejelenteni. Szűcs Irén, ezerkilencszázhuszonhat *Cséfalva* hatvan, cukortanácsadóba megy Dunaszerdahelyre vagy Pozsonyba megy, *Kari kórház, szemészeti osztály.*

A közismert – és így egyértelműen lokalizálható – helységnevek, Dunaszerdahely és Pozsony magyarul szerepelnek, a helyiek által szintén közismert, de a dunaszerdahelyi mentősök által már nem föltétlenül pontosan azonosítható Gelle (Holice) és főleg Cséfalva (Čechová) – amely ma már nem önálló község, hanem Gelle része – szlovákul. A szlovák intézménynév jobban szolgálja a gyors azonosítást, mint esetleges magyar változata.

A *többi indítékot* jóval kevesebb adatközlő tartotta jellemzőnek, s az ezekhez fűzött szöveges megjegyzések is többnyire elítélőek voltak. Így például a *stílushatás* érdekében történő váltásról az egyik diák a következőket írta: „Ez nálam is így van, egy-két esetben. *Sajnos.*" (kiemelte az adatközlő). Néhány elutasító megjegyzés: „Lehet, hogy jobban hangzik szlovákul, de azért biztosan van jól hangzó magyar megfelelője." – „Magyarul jobban hangzik minden." – „Nem kell kényelmesnek lenni. Ha magyar vagy szlovák valaki, a nyelvét beszélje."

Kifejezetten negatív volt a megkérdezettek viszonyulása a *kettős nyelvi és/vagy etnikai identitás kifejezése* céljából történő kódváltáshoz. Néhány szöveges vélemény e két indítékkal kapcsolatban: „Szerintem jobb, ha csak az egyik nyelvet érzik magukénak, de azt teljesen." – „Aki mindkét nyelvet magáénak érzi, magyar környezetben beszéljen magyarul, szlovák környezetben pedig szlovákul." – „Véleményem róluk: gyökértelen emberek." – „Vicces." Ez az indíték volt az, amely többekben erős érzelmeket, nemegyszer gúnyt váltott ki: „Ezt már szeretem." – „Az embernek csak egy nemzetisége lehet egyszerre, de kétszerre már lehet kettő is." – Arra, hogy a nyelvhasználat és az azonosságtudat viszonya mennyire érzékeny kérdés adatközlőink számára, jól utal az egyik diáknak a kettős nyelvi identitás indí-

tékához fűzött következő – látszólag nem is a tárgyhoz tartozó – vallomása: „Magyarnak születtem, magyar vagyok, magyarnak is maradok!!!"

A kódváltás elfogadhatóságát – szinte bármi legyen is az indítéka – nagyban növeli, ha az *jelzett*, azaz metanyelvi megjegyzés,[154] hezitáció, szünet, hangszín-, hangmagasság-, hangnyomaték-, taglejtés-, arckifejezés-változás stb. utal rá (hasonlóképpen jelezheti az egynyelvű beszélő is pl. egy szokatlan idegen szó vagy egy szakszó használatát laikusok körében).[155] Egy megfelelő metanyelvi „körítés" voltaképpen szinte bármilyen váltást „szalonképessé" tehet a beszélők számára (kivéve tán a kettős identitás jelzését vagy a kérkedést, ahol a „magyarázkodás" értelmetlen volna). Példáink közül az első a föntebb említett szakközépiskolában fölvett óráról (Krcseková 1994: 117) való, a másik kettő pedig a feledi postáról (Debnár 1994: 100) származik:

Például lehet (P) ez a betegség úgy, hogy megszületik vele a gyermek, ugye, (P) *vrodená, vrodené*, mikor a anya, ugye, (ÖÖÖ) *prekonala túto chorobu,* és akkor a gyermeke így születik, ugye?

Például lehet (P) ez a betegség úgy, hogy megszületik vele a gyermek, ugye, (P) *veleszületett,* mikor a anya, ugye, (ÖÖÖ) *átment ezen a betegségen,* és akkor a gyermeke így születik, ugye?

Belföldi (Ö) (PP), nem tudom, mi a *styk.*

Belföldi (Ö) (PP), nem tudom, mi a *forgalom.*

[...] van egy (P) úgynevezett *kontrolný symbol* meg van egy *variabilný symbol.*

[...] van egy (P) úgynevezett *konstans kód* meg van egy *változó kód.*[156]

Az első példában az első kódváltást szünet jelzi, a másodikat habozás. A második példában a kódváltásra habozás és közepesen hosszú szünet utal, valamint az indoklás *(nem tudom).* A harmadik példában a kódváltást a szüneten kívül az *úgynevezett* melléknév is jelzi. Természetesen lehetséges, hogy ezek mellett a kódváltásra paralingvisztikai eszközök is utaltak, ezek azonban nem kerültek lejegyzésre.

A kódváltás tárgyalt indítékaihoz való sajátos viszonyulás okát a magyar nyelvközösség[157] egészére régóta jellemző *purista tendenciák továbbélésében* láthatjuk. E purizmus hátterében az a tény áll, hogy a magyar nyelvközösség számára a magyar nyelv rendkívüli érték, a nemzeti azonosságtudat központi és nélkülözhetetlen eleme[158] (vö. „nyelvében él a nemzet"), a ma-

gyar nyelv „állapota" mintegy a nemzet állapotát szimbolizálja. Ezért érthető, hogy a beszélők a két nyelv „keverését" a nyelvre nézve kórtünetként, a beszélőkre nézve pedig nyelvi árulásként élik meg (vö. 6.7.). A Kodval-vizsgálat egyik legfontosabb tanulsága épp az volt, hogy a legtöbb adatközlő számára ideális állapot a két nyelv külön tartása, az anyanyelv úgymond hibátlan, tiszta használata; tehát az, amit az egyik adatközlőnk – a nagymegyeri közgazdasági szakközépiskola második osztályos tanulója – így fogalmazott meg: „Magyar vagyok, és szeretném, ha ez látszódna, és hallható lenne!".

A *kevésbé erős magyar identitásúak* kódváltási indítékokkal kapcsolatos attitűdjeit kevéssé ismerjük. Tapasztalataink szerint az ilyen beszélők sűrűbben élnek a kódváltás eszközével, s valószínűleg gyakoribbak náluk az olyan indítékok is, mint a *stílushatás* vagy a *nyomatékosítás*, sőt a kettős identitás jelzése. (Itt *egy-egy* beszélő kettős identitására kell gondolnunk, szemben a föntebb említett esettel, amikor egy társaság tagjai *összességükben* kétféle identitásúak, ám egyénekre lebontva mindegyik vagy egyértelműen magyar, vagy egyértelműen szlovák.) Ez a verbális viselkedésmód összhangban van a más kétnyelvű közösségekben tapasztaltakkal is. Köztudott, hogy a nagymértékű kódváltogatás főként az adott nagyobb közösségben marginális helyzetű csoportokra jellemző.

6.1.2. Kódváltás heterogén csoportokban

Ami a *heterogén csoportokat* illeti – azokat, amelyekben egyaránt találhatók magyar- és szlovákdomináns kétnyelvűek, erős és gyöngébb identitású magyarok, valamint magyarul is tudó szlovákok – saját tapasztalatom (beleértve saját kódváltási szokásaimat), valamint a szakdolgozatokból (l. 8.6.) leszűrhető tanulságok azt mutatják, hogy ezekben a csoport tagjai számára a kódváltogatás (vagyis a sorozatos bázisváltás) is normatív lehet, s ezzel az eszközzel nemcsak a csoport szlovákdomináns vagy szlovák nemzetiségű tagjai élhetnek, hanem az erős magyar identitású magyarok is. Egy példa: „A mihályfai egészségügyi központban a munkaközösséget magyar és szlovák nemzetiségű orvosok, nővérek alkotják. Ha délutánonként leülnek egy kicsit beszélgetni, az egyik mondat magyarul, a másik szlovákul hangzik el." (Krcseková 1994: 63) Bár ez a leírás úgy is értelmezhető, hogy mindenki következetesen az anyanyelvén beszél (s mindenki megért mindenkit, mert a csoport minden tagja kétnyelvű), aligha ez a helyzet. Sokkal inkább olyan párbeszédekre kell gondolni, mint amilyet Mojzes Tímea (1996: 96–97) rögzített szakdolgozatában. Két, eltérő identitású, de egyaránt kétnyelvű könyvelő beszélget a munkahelyén:[159]

A: Odaírom. Egy egész mennyi?
B: Nem tudom.
A: Tizennégy, énszerintem. Ja, dehogy! //Az a //*Martá*-ná vót.
B: //Nem.// Százhuszonnyóc vagy mi vót ott.
A: Osszuk ki! *Dvestojedna deväťstodvanást' //delené...//*
B: *//Delené // stosedemdesiattisíc stodvadsaťosem si tam mohla dať, ja by som na to neprisahala.*
A: *Jedna celá trinásť.*
B: *Trinásť?*
A: *Teraz jedna celá stodvadsaťosem* lesz, //úgy, mint te mondod.//
B: //Nekem is úgy tűnik.//
A: Én be is írom a *stodvadsať*-ot.
B: *A haliere dvadsaťosem. Ale neprisa... //V druhom riadku.//*
A: *Nie haliere, //ale tu mám len dve desatinky, tak ono sa...*
B: *Áno, zato. Preto hovorím, že mala si si haliere dať.*
A: *Jaj, tak haliere.*
B: NO.
A: NO, most // itt a...//
B: *//NO, //stodvadsaťosem.*
A: NO, egyhuszonnyóc.
B: Igen, *stodvadsaťosem.*
A: *Áno.*
B: *NO a teraz to vytieraj!*
A: De CÉKÁ! Nem jó mégse, mer CÉKÁ. Még harmadszor is belemehetünk.
B: *ENTER-ovala si to vtedy?*
A: Hát, úgy látszik.
B: *Keď napíšeš nulu, nedá ti to? Nie tak. Len jednu nulu.*
A: És ide is nulla?

A: Odaírom. Egy egész mennyi?
B: Nem tudom.
A: Tizennégy, énszerintem. Ja, dehogy! //Az a //*Mártá*-ná vót.
B: //Nem.// Százhuszonnyóc vagy mi vót ott.
A: Osszuk ki! *Kétszázegy kilencszáztizenkettő //osztva...//*
B: *//Osztva // százhetvenezer-százhuszonnyolcat tehettél volna oda, én nem esküdnék meg rá.*
A: *Egy egész tizenhárom.*
B: *Tizenhárom?*
A: *Most egy egész százhuszonnyolc* lesz, //úgy, mint te mondod.//
B: //Nekem is úgy tűnik.//
A: Én be is írom a *százhúsz*-at.
B: *És huszonnyolc fillér. De nem esküd... //A második sorban.//*
A: *Nem fillérek, //de itt nekem csak két tized van, így az...*
B: *Igen, azért. Ezért mondom, hogy a filléreket bele kellett volna tenni.*
A: *Jaj, hát a filléreket.*
B: NO.
A: NO, most // itt a...//
/B: *//NO, //százhuszonnyolc.*
A: NO, egyhuszonnyóc.
B: Igen, *százhuszonnyolc.*
A: *Igen.*
B: *NO és most töröld ki!*
A: De CÉKÁ! Nem jó mégse, mer CÉKÁ. Még harmadszor is belemehetünk.
B: *ENTER-ezted akkor?*
A: Hát, úgy látszik.
B: *Ha nullát írsz be, nem fog menni? Nem így. Csak egy nullát.*
A: És ide is nulla?

B: Hát *nula*, igen.
A: Oda nem adott. Ide en... //Ott a nyóckilencvenöt!//
B: //Nem ENTER-ezted.// Most nem, //most biztos nem ENTER-ezted.//
A: //Igen, igen, igen.// Mos má mit csinájak?
B: Na, most kezdheted oszt újból a... NO és *prečo to, veď toto vieš opraviť v databanke? Prečo to tu opravuješ, tam je to pohodlnejšie. To je tvoj kód. Neni to v databanke, vyjdi z toho!*
A: Na, ezt kiadja. //És akkor a// izét is kijavítom a...
B: *//Nula, //nula. Jednu nulu len.*
A: *NO, užsú tu nuly. Užto je dobre.* CÖZÖKÖ-t is //ki tudom ott javítani a// *databanká*-ba.
B: //Igen, igen.// Azt hadd, azt a *kolónká*-t!
A: Azon gondókozok, hogy *účet*-ba vagy azé nem ütöttem, de nekem muszaj //a *doklad*-ba menni.//
B: *//Doklad*-ba inkább, //NO, hetvenegy.
A: Hetvenkettőt köllött vóna tenni.
B: Miért?
A: Hát, mer osztán má...
B: Mindegy, hetvenegy, *dve bodky.*

B: Hát *nulla*, igen.
A: Oda nem adott. Ide en... //Ott a nyóckilencvenöt!//
B: //Nem ENTER-ezted.// Most nem, //most biztos nem ENTER-ezted.//
A: //Igen, igen, igen.// Mos má mit csinájak?
B: Na, most kezdheted oszt újból a... NO és *miért, hiszen ezt ki tudod javítani az adatbankban? Miért itt javítod, ott kényelmesebb. Az a te kódod. Nincs benne az adatbankban, menj ki belőle!*
A: Na, ezt kiadja. //És akkor a// izét is kijavítom a...
B: *//Nulla, //nulla. Csak egy nullát.*
A: *NO, már itt vannak a nullák. Már jól van.* CÖZÖKÖ-t is //ki tudom ott javítani az// *adatbank*-ba.
B: //Igen, igen.// Azt hadd, azt a *számoszlop*-ot!
A: Azon gondókozok, hogy *számlá*-ba vagy azé nem ütöttem, de nekem muszaj //a *bizonylat*-ba menni.//
B: *//Bizonylat*-ba inkább, //NO, hetvenegy.
A: Hetvenkettőt köllött vóna tenni.
B: Miért?
A: Hát, mer osztán má...
B: Mindegy, hetvenegy, *két pont.*

6.1.3. Kódváltás az írott nyelvben

A kódváltást beszélt nyelvi jelenségként szokás tárgyalni, pedig az írott nyelvben sem ismeretlen. A szlovákiai magyar lapokban mind a bázistartó kódváltásra, mind a bázisváltásra találunk példát. A váltások jól körülhatárolható funkciókban jelentkeznek. Áttekintésemben az *Új Szó* és hétvégi magazinja, a *Vasárnap* kódváltási gyakorlatából indulok ki. Szlovák nyelvűnek

azokat a szavakat, szószerkezeteket, mondatokat stb. tekintem, amelyek szlovák helyesírással vannak írva (pl. az *inšpektor*-t szlovák szónak tekintem, nem pedig magyarnak, annak ellenére, hogy az *inspektor* szótározott magyar szó).[160] Az írott nyelv viszonylagos önállóságából következően nem zárom ki azt a lehetőséget, hogy a példáim közt olyanok is találhatók, amelyek beszélt nyelvi környezetben nem kódváltásnak minősülnének, hanem a szlovák nyelvből származó kölcsönelemek használatának (ez főként a tulajdonnevek esetében képzelhető el).

Hitelesítés

Az írásos kódváltás egyik célja a *hitelesítés*, eszköze az *idézés*. Különösen olyankor alkalmazzák, ha *gyakorlati* okokból is fontos, hogy az olvasó azonosítani tudja az illető fogalmat, intézményt stb. Így például az Általános Hitelbanknak a részvényesei számára írott tájékoztatójában, amely hirdetésként jelent meg az *Új Szó*-ban (1993. augusztus 3., 8. o.), háromszor történik utalás a „jövőbeni szerződésre megkötött szerződés"-re *(Zmluva o uzavretí budúcej zmluvy)* – amelyet a bank a részvényesekkel már megkötött, egyszer pedig a „részvényvásárlási szerződés"-re *(Zmluva o kúpe akcií)* – amelyet a bank a részvényesekkel meg szeretne kötni. Mind a négy esetben zárójelesen a szerződés szlovák neve is föl van tüntetve, nyilván azért, mert az egynyelvű szlovák szerződés ezt a megnevezést tartalmazza, ill. fogja tartalmazni.

A gépkocsi forgalmi engedélyének, ill. forgalmi igazolványának a megnevezésére a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban rendszerint a *technická* közvetlen kölcsönszó használatos, a *kis*, ill. *nagy* jelzőkkel ellátva (gyakran a magyar–szlovák határon szolgáló magyarországi vámosok is *technická*-t kérnek magyar nyelven a szlovákiai autósoktól), ennek formálisabb változata a *műszaki igazolvány*, amely a szlovák modell *(technický preukaz)* tükörfordítása. Az *Új Szó* újságírója a Galántai Rendőrparancsnokság közlekedésrendészeti osztálya parancsnokának (magyarra fordított) nyilatkozatában e két irat szlovák nevét is feltünteti:

> A gépkocsihoz tartozó iratokkal a járási hivatalban kell jelentkezni, a műszaki ellenőrzés[161] alapján a hivatal adja ki az úgynevezett forgalmi engedélyt (veľký technický preukaz). Ezzel kell azután a járási közlekedésrendészeten jelentkezni, és mi ennek alapján adjuk ki a forgalmi igazolványt (osvedčenie o evidencii vozidla) – azt a kisformátumú, fóliába forrasztott kártyát, amit az autóvezető köteles a jogosítvánnyal együtt magánál hordani. (*Új Szó*, 1997. április 15., melléklet 1. o.)

A kódváltás itt is hitelesítő célzatú, s gyakorlati jelentősége is van, hiszen a nyilatkozat célja, hogy megkönnyítse az autósoknak a hivatalos ügyintézést. Figyelemre méltó, hogy a szokásostól eltérően itt nem a kódváltás jelzett (hacsak a zárójelet nem tekintjük jelzésnek), hanem a nemegy szlovákiai magyar számára érthetetlen *forgalmi engedély* kifejezés; az *úgynevezett* szó egyébként tipikus (előre)jelzője a kódváltásnak.

A következő idézet érdekessége, hogy a standard magyar és a kódváltott szlovák forma mellett a szlovákiai magyar is szerepel a szövegben, s itt is a standard magyar forma van jelezve az *úgynevezett* szóval (a kódváltásra idézőjel utal, de ugyanúgy a szlovákiai magyar forma is meg van idézőjelezve – voltaképpen ez is kódváltás, jóllehet nyelven belüli). Az idézet egy jogi tanácsadó írásból való: „Nézetünk szerint az úgynevezett vizesblokk (szlovákul: ››bytové jadro‹‹, amit Szlovákiában sokszor fordítottak eddig ››lakásmagnak‹‹ cseréje a lakás tulajdonosának kötelessége [...]." (*Új Szó*, 1994. március 1., 5. o.)

Stílushatás

Szemben a fenti esetekkel, melyekben a kódváltás gyakorlati célzatú, alább a szó szerinti idézésnek *stílushatás* az indítéka. Érdekes, hogy a beszélt nyelvi idézésekben a stílushatás kevéssé érvényesül, nyilván azért, mert a mindennapi beszélt nyelvben ez a kódváltásfajta gyakori, és ezért voltaképpen jelöletlen vagy kevéssé jelölt. Az írott nyelvben viszont – már ritkasága miatt is – a szlovákul elhangzottak (vagy leírottak) szó szerinti idézése erősen jelölt eljárás.

Az első idézetben a kódváltás két olyan idegen eredetű szlovák szóból áll, amely az *Új Szó* egynyelvű magyar olvasói számára is érthető – ez a tény is bátoríthatta a cikkírót e nyelvi megoldás alkalmazására. Fő indítéka a stílushatásra való törekvés lehetett: „– Inteligent!!! – Demokracia! Ezt a párbeszédet a vonaton hallottam a minap, amikor egy férfi és egy nő éppen a vagonajtóban ütköztek egymásba." (*Új Szó*, 1997. április 23., 2. o.)

A magas érzelmi hőfok az oka, stílushatás a célja a következő kódváltásnak, amely egyben a megnyilatkozás címzettjeit is kijelöli: „És ha Szlovákiában élő magyarként szemlélem a dolgokat, akkor az alaptalan és általánosító vádaktól, az egyre gátlástalanabb asszimilációs törekvésektől is rám tör a rossz hangulat. Pluszként. Ám minderre azt szoktam felelni: Dámy a Páni, azaz Hölgyeim és Uraim, én elsősorban polgár és ember, ezután pedig magyar, pontosabban felvidéki magyar vagyok [...]" (Vasárnap, 1995. július 16., 1. o.). (Vö. 2.6.)

Utolsó idézetünk szerzője a Csehszlovák Néphadseregben szerzett egyik katonai élményét meséli. A cikkíró többször beszélteti a történet szereplőit, ám az idézetek csaknem kivétel nélkül magyar nyelvűek, holott ha más nem, hát a vezényszavak – a „Tűz!" és a „Tüzet szüntess!" – egész bizonyosan szlovákul hangoztak el. Csupán egy esetben él a szerző a kódváltás lehetőségével: „Minden adat közlése után a személyzet illetékes tagjának az ágyú műszereibe ezt az elemet kell betáplálnia, s jelenteni hangosan, hogy »mám« (megvan)." (*Új Szó*, 1997. június 21., melléklet 4. o.) A kódváltást nyilván a szöveg kötöttsége (*ezt* kellett mondaniuk) és egyben rövidsége segítette elő.

Elhatárolódás

Az idézet-, vagy még inkább felidézésszerű kódváltás egyfajta *elhatárolódást* is sugallhat, akárcsak az egynyelvű szövegekben a puszta idézőjel. Pl. a szlovák nacionalista propaganda kedvenc fordulata szerint Szlovákia *nadštandardne*, azaz standard fölötti mértékben biztosítja a kisebbségek jogait. Ez a szó szerepel kódváltásként a következő cikkrészletben: „Ha bármelyik politikusunk nagydobra verve (pl. a sajtó útján) közölné Mečiarral, hogy az elsősorban reá és Szlovákiára nézve káros, ha a magyarkérdés »elnemzetköziesedik«, előre meg lehet jósolni a reagálását. A magyarkérdést már »nadštandardne« megoldottuk – mondaná." (*Új Szó*, 1994. november 23., 4. o.) Az idézetben a kódváltásnak egy „kényes" válfaját találjuk: a kódváltott elem határozószó, az igei állítmány határozói bővítménye – az ilyen típusú váltások, mivel nagyon simán beépülnek a mondatba, amúgy kevéssé elfogadhatóak az erősebb magyar öntudatú beszélők számára (l. Lanstyák–Szabómihály 1996: 167).

Hasonlóképpen elhatárolódást fejez ki az *inšpektor* 'szakfelügyelő' szó használata abban a cikkben, amely a szlovák oktatási minisztérium által szervezett ellenőrzésekről szól. Ezek célja az volt, hogy a hatalom kimutathassa a magyar iskolások gyönge szlovák nyelvtudását, s ezzel érveket gyűjthessen az ún. alternatív oktatás (l. 3.4.) bevezettetéséhez: „Magyar pedagógustársaim, ébredjetek! Mondjátok el hangosan, mit válaszoltatok azokra a kérdésekre, melyeket egy külön űrlapon feltettek nektek az »inšpektor« urak." (*Új Szó*, 1994. március 29., 7. o.). Normális viszonyok közt, amikor a szakfelügyelő valóban a dolgát végezné (s nemzetisége is közömbös lenne), értelmetlen dolog volna „inšpektor"-nak nevezni. Az adott helyzetben viszont a kódváltás jól utal arra, hogy a magyar nemzeti kisebbséghez ellenségesen viszonyuló hatalomnak hangsúlyozottan szlovák nemzetiségű kiszolgálóiról van szó.

6.1.4. Tulajdonnevek használata: kódváltás és kódtartás

Az írott nyelvi kódváltás sajátos esetei közé tartozik a *tulajdonnevek* használata, amely az 1989-ben bekövetkezett fordulat előtti időkhöz képest hatóságilag ma már kevéssé szabályozott, s így jobban tükrözi a tulajdonnevek beszélt nyelvi előfordulási szabályait. (A szlovákiai magyar nyelvművelés a tulajdonnevek szlovák vagy hibrid használatát nem kifogásolta: 1989 előtt ezt politikai okokból nem nagyon tehette, 1989 utánra pedig a hagyományos szlovákiai nyelvművelés tulajdonképpen kifulladt, új témákat nem vetett föl.)

Személynevek

Kódváltásnak tekinthető a *szlovák személynevek* magyar szövegbe való beépítése, pl. „A kormánytervezet tartalmáról tegnap Mikuláš Dzurinda miniszterelnök Bugár Bélával, az MKP elnökével tárgyalt." (*Új Szó*, 1999. június 23., 1. o.)

A személynevek szlovák változatát – a mai magyar nyelvben általános gyakorlatnak megfelelően – akkor használja a sajtó, amikor magát szlovák nemzetiségűnek, ill. anyanyelvűnek tartó személyről van szó. Pl. a következő idézetben csak a keresztnév–vezetéknév sorrendből tudjuk, hogy a magyar nevű személy szlovák nemzetiségű: „A járási munkaügyi hivatal igazgatójától, Zoltán Veseleitől megtudtuk, június utolsó heteiben 1137 friss abszolvens kérte bejegyeztetését a nyilvántartásba, közülük 207 egyetemet végzett." (*Új Szó*, 1999. augusztus 4., 3. o.)

Hasonló jellegű kódváltásról beszélhetünk a *helynevek* esetében. A terjedelmi korlátok miatt itt csupán a *helységnevek* és az *utcanevek* használatáról szólok (az intézménynevek kérdése olyan bonyolult, hogy tárgyalása külön monográfiát igényelne).

Helységnevek

A szlovák nyelvterületen található, a magyarok által kevéssé ismert falvak és kisebb városok neve általában kódváltásként, azaz szlovák formájában szokott szerepelni, ahogy ezt a következő néhány példából is látjuk:

„Több év után újra lesz önkormányzata Taksonynak és Dolná Stredának is, amelyek eddig Galántához, illetve Sereďhez tartoztak." (*Új Szó*, 1990. október 24., 8. o.) „Selmecbánya térségének legszebb óriásfenyőjét – se-

quoiját – sajnos, ki kell vágni. Az antoli parkban található, az adatok szerint 120 éves fát valószínűleg az 1992-es és 1993-as évi szárazság viselte meg annyira, hogy már már menthetetlenül kiszáradt, és biztonsági okokból el kellett távolítani." *(Új Szó*, 1995. augusztus 21., 2. o.) „Csaca és Zsolna között továbbra sem közlekednek vonatok, mivel a vasúti pálya víz alá került." (Új Szó, 1997. július 10., 1. o.) „Huszonnégy nemzetközi járatot töröltek Csehország és Szlovákia között, viszont Zsolna és Čadca közt már helyreállt a vasúti forgalom." *(Új Szó,* 1997. július 11., 3. o.) „A szennyeződések miatt legnagyobb veszélyben a szliácsi és a kováčovái fürdő van." *(Új Szó*, 1999. június 3., 5. o.).

A *helységnevek* szlovák formájának használata példáinkban részben *identitásjelző* célzatú: szlovákul a szlovák nyelvterülethez tartozó települések szerepelnek, elsősorban a falvak, melyekhez a magyaroknak mintegy nincs közük. Ilyen a fönti példákban a *Dolná Streda, Antol* és *Kováčová* (a falvak között kivételt képez *Szliács*, amely a szlovák nyelvterületen fekszik ugyan, de ismert fürdőhely, ahol Kossuth Lajos és Arany János is megfordult).

A szlovák helységnevek használata számos esetben *nyelvi hiányra* (l. 6.2.) vezethető vissza (a kisebb szlovák falvak neveit a beszélők általában nem ismerik magyarul; ahhoz, hogy magyarul használhassák őket a sajtóban, szótárakban, lexikonokban kell őket kikeresni). Jól illusztrálják ezt az 1998. júliusi *Új Szó*-beszámolók a kelet-szlovákiai árvízről és annak következményeiről. Az egyik érintett szlovák községet az *Új Szó Jarovnicé*-nek nevezte egészen addig, amíg az egyik olvasójuktól nem kaptak egy, ezt az eljárást kifogásoló levelet (ez meg is jelent a lapban, *Új Szó* 1998. július 27., 2. o.). A levél szerzője fölhívta a figyelmet arra, hogy Szinyei Merse Pál a jernyei kastélyban töltötte életének egy részét, s már csak ezért is illene magyarul használni a sajtóban a falu nevét. Ettől kezdve az Új Szó-ban megjelent beszámolókban a falu neve *Jernye*ként szerepelt. Ám egy egy évvel későbbi hírben, amely az 1998. évi árvízre is visszautalt, ismét *Jarovnice*-ként olvashattuk a falu nevét (Új Szó 1999. május 12. 5. o.); hasonlóképpen *Jarovnicé*-ről írtak az árvíz egyéves évfordulójáról beszámoló cikkekben is (Új Szó, 1999. július 21., 4. o.; *Új Szó*, 1999. július 23., 11. o.).

A városok neve többnyire magyarul szerepel az *Új Szó*-ban (és más sajtótermékekben), főleg a nagyobbaké, még azoké is, amelyek a szlovák etnikai területen fekszenek, egyrészt azért, mert ezek neve eleve jobban ismert, mint a falvaké, másrészt pedig azért, mert a magyarok is magukénak érzik őket, hiszen több közülük fontos szerepet játszott a magyar művelődéstörténetben. A fönti példákban ilyen *Zsolna* és *Selmecbánya*. *Csaca*, ill. *Čadca* jogállását tekintve város ugyan, de viszonylag jelentéktelen és közismert magyar vonatkozáso-

kat nélkülöző, ez magyarázhatja, hogy eltérően használták még az *Új Szó* két egymást követő számában is. Ez az eljárás a mindennapi beszélt nyelvi gyakorlatra emlékeztet, szemben az 1989-es fordulatot megelőző időszakkal, amikor a helységnevek használatát fölülről kapott utasítások határozták meg (l. 4.1.3.).

Itt jegyzem meg, hogy a sportklubok esetében a helységneveknek a teljes megnevezés helyett történő használata más szabályt követ: ilyen szerepben mindig a helységnév szlovák változatát találjuk, akkor is, ha magyar lakosságú, jól ismert településen működő csapatról van szó. Például:

> Rim. Sobota–N. Zámky 2:0 (1:0). Góllövők: Tomko (35.), Hamar (64. – öngól). Játékvezető: Anguš, 5000 néző. Végig nagy fölényben játszottak a rimaszombatiak, az érsekújváriak jobbára csak védekeztek. (*Új Szó*, 1999. augusztus 16., 15. o.)

Látjuk, hogy a szlovák helységnevek csak a csapatok neveként szerepelnek. A szlovák helységnevek használata nemcsak a végeredmény felsorolásszerű közlésére jellemző, folyó szövegben is használhatók így a sportklubok nevének rövidebb változatai (a helységnevet természetesen névelő előzi meg), pl. „Meglepő eredmények futószalagon: vereséget szenvedett a Slovan, a Spartak Trnava és a Ružomberok" (*Új Szó*, 1999. augusztus 23., 13. o.). Ez a példa a klubokra való utalás három módját is illusztrálja: a csapatok teljes neve *Slovan Bratislava*, *Spartak Trnava* és *SCP Ružomberok*, vagyis az első esetben az előtagot használták, a másodikban a teljes nevet, a harmadikban pedig a helységnévi utótagot.

Utcák és más közterületek neve

A közterületek nevének a közterület jellegére utaló közszói eleme magyarul szerepel az *Új Szó*-ban (és más sajtótermékekben), az előtte álló azonosító névelem azonban – főként ha a szlovák nyelvterülethez tartozó településekről van szó (Pozsonyt és Kassát is beleértve) – nagyon sokszor szlovákul, még akkor is, ha könnyen lefordítható. Néhány példa:

> „Tegnap óta sztrájkkészültséget tart a pozsonyi Duklianska, új nevén Lazaretská utcai szlovák alapiskola." (*Új Szó*, 1993. március 23., 4. o.) „Tegnap volt ötven éve annak, hogy a szlovák főváros, Pozsony számára véget ért a második világháború. Ebből az alkalomból több helyütt rendeztek megemlékezéseket, koszorúzásokat, így a Mostová utcában is, ahol felvételünk készült." (*Új Szó*, 1995. április 5., 2. o.) „Három éve takaros

facsemetéket ültettek a Československej armády utca szélére." [Kassán.] (*Új Szó* 1993. június 3., 5. o.) „A Cseh Köztársaság pozsonyi nagykövetsége a Panenská utca 33-as szám alatti épületben kapott helyet." (*Új Szó*, 1993. május 29., 1. o.) „A Kő-tér felőli parkoló megtelt, befordulok hát a Rajská utcába, hátha ott több szerencsém lesz." (*Új Szó*, 1994. január 24., 1. o.). „Kassa után tegnaptól Pozsonyban is elkezdte működését az ingyenes jogi tanácsadás irodája. A fórumot a Vármegye téri igazságügyi minisztérium épületében Ján Čarnogurský, a tárca irányítója és Ján Mazák államtitkár nyitotta meg." (*Új Szó*, 1999. június 12., 5. o.)

A szövegben említett nevek egy része könnyen magyarítható lett volna: *Dukla utca, Lazarett utca, Híd utca, Csehszlovák Hadsereg utca*, néhánynak a fordítása azonban problematikusabb, arról nem is beszélve, hogy e városokban vannak olyan utcanevek is, amelyek régi magyar, ill. német megnevezésekre mennek vissza, így a magyar utcanevek használata nem fordítási kérdés (pl. a fönt említett *Panenská utca* szó szerinti fordítása *Szűz utca*, ám az utca régi magyar neve *Apácapálya*). Azt, hogy a fordíthatóság is szerepet játszhat a közterületi nevek használatában, jól mutatja a *Kő tér* és a *Rajská utca* (Paradicsom utca? Édenkert utca?) egymás melletti használata.

Helynevek a címzésekben

A címzésekben a helység- és utcanevek teljes egészükben szlovákul szoktak szerepelni (vagyis a név közszói utótagja is), még a magyarlakta települések esetében is, pl. „A Gútai Városi Kultúrház augusztus 3-tól augusztus 15-ig művésztábort létesít, amelyre amatőr alkotók jelentkezését várják. [...] Jelentkezni június végéig lehet az alábbi címen: Városi Kultúrház, Kostolné nám. 4., 946 03 Kolárovo." (*Új Szó*, 1993. május 27., 12. o.).

A következő példa nem egyedi ugyan, mégis inkább a szabályt erősítő kivételek közé tartozik: „A Királyhelmeci Városi Egyetem igazgatósága értesíti az érdeklődőket, hogy a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem nappali tagozaton induló közgazdasági főiskolai végzettséget adó képzésre pótfelvételit hirdet matematikából és történelemből, 1993. szeptember 7-én. Jelentkezni lehet a városi hivatal címén: Kossuth út 1, 077 01 Királyhelmec." (*Új Szó*, 1993. augusztus 24., 12. o.) A címzés magyarnyelvűségében (amellett, hogy Királyhelmec – Gútához hasonlóan – erősen magyar többségű város, l. 2.2.2.) – az is szerepet játszhatott, hogy az utca történetesen Kossuth Lajos nevét viseli, s a *Kossuthova ulica* vagy a *Kossuthova utca* formát a hirdetés megfogalmazói zavarónak érezték.

Vegyes megoldások is előfordulnak, pl.: „A komáromi SITNO bútorüzlet május 17-e és 31-e között 5–20 százalékkal olcsóbban kínálja választékát! [...] SITNO, Jókai u. 18, Komárno." (*Új Szó*, 1993. május 14., 11. o.). Komárom esetében a címzésben történő kódváltást a magyarországi Komárommal való összekeverés elkerülésére való törekvés is magyarázhatja.

A címzések nagyobb mértékű szlováknyelvűségének a hitelességre való törekvés az oka, valamint az, hogy a levelek címzése voltaképpen a nyelvhasználat szabályozott területei közé tartozik: 1993. december 23-án a Közlekedési és Távközlési Minisztérium levélben figyelmeztette a Szlovák Posta ügyfeleit, hogy az a hatályos nyelvtörvénnyel (l. 4.1.1.) összhangban „csupán azokat a küldeményeket köteles továbbítani, amelyeken a címben szereplő adatok a település hivatalos nevét jelölik" (*Új Szó*, 1993. december 27.). A vegyes megoldásként idézett változat is erre vezethető vissza: a helységnév szlovák, mert arra nem a helyi postának, hanem a feladó helyén lévőnek van szüksége, az utcanév viszont magyar, hiszen azt már a helyi postások olvassák, akik magyarok vagy legalábbis nagy valószínűséggel tudnak magyarul.

Stílushatás

Szemben a köznevekkel, a tulajdonnevek esetében a kódváltás ritkán jelölt, azaz ritkán történik stílushatás elérése céljából. A kivételek közé tartozik a *Távol Žilinától c. Új Szó*-cikk (1994. december 28., 4. o.), melynek szerzője egy olyan rendezvényről számolt be, melyen a szlovák miniszterelnök, a parlament elnöke, a Matica slovenská elnöke és a Szlovák Nemzeti Párt elnöke – a sajtóban közzétett miniszterelnöki invitálás megfogalmazása szerint – „a nemzettel" találkoztak, s amelyen a nemzeti kisebbségeket nemlétezőknek tekintették. A városnév szlovák változatának használata a címben és a cikk utolsó, alább idézett bekezdésében hasonló *elhatárolódást* sugall, mint föntebb az *inšpektor:* „Azon a karácsony előtti esten a zsolnai nagygyűlésen mondottakat hallgatva és ma, bíborosunk levelét olvasva egyfolytában úgy éreztem, nagyon távol vagyok Žilinától."

6.2. Nyelvi hiány és nyelvi bizonytalanság

Nyelvi hiányként itt az egyes beszélők nyelvtudásának olyan hiányosságaira utalok, amelyek nemcsak globálisan jelentkezhetnek az erősen domináns kétnyelvűek nemdomináns nyelvében, hanem a beszélők erősebb nyelvében is megnyilvánulhatnak a nyelvhasználat valamely szűkebb részterületén

vagy részterületein, például egyes nyelvi regiszterekben vagy egyes konkrét nyelvi jelenségek vonatkozásában.[162] A szókészlet területén a jelenséget „lexikális rés"-nek szokták nevezni, ám ez a hiány korántsem korlátozódik a lexikára, hanem a nyelvi rendszer bármely síkját érintheti, s kiterjedhet ezenkívül egész regiszterekre is. Az ilyen típusú nyelvi hiány esetében nem az *egynyelvű beszélők nyelvváltozataihoz* viszonyított, objektíve megállapítható lexikális résre vagy akár regiszterhiányra kell gondolni, hanem elsősorban a beszélőknek *saját szükségleteihez képest* megnyilvánuló hiányra (amelyet ők maguk is hiányként élnek meg), például egy számukra fontosnak érzett szó, nyelvtani forma vagy akár egy egész regiszter nem ismeretére.

A nyelvi hiány a nyelvhasználat *állandó velejárója* mind az egy-, mind a többnyelvű közösségekben, egyéni szinten éppúgy, mint közösségin, ám ez a legtöbb esetben nem okoz gondot (s valószínűleg nem is tudatosul), mivel minden emberi nyelv bőven rendelkezik olyan eszközökkel, melyekkel a hiány az adott helyzetben eltüntethető, hosszabb távon pedig megszüntethető. A közösségi szinten jelentkező hiány megnyilvánulhat csupán az illető nyelvközösséghez tartozó egy vagy több beszélőközösségben, de jelentkezhet az egész nyelvközösségben is. Mivel a nyelvi hiánynak – amint föntebb említettük – a *lexikális rés* az egyik legjellemzőbb válfaja, ezért most ennek példáján mutatom be kiküszöbölésének lehetséges módozatait.

6.2.1. A nyelvi hiány kiküszöbölése

Akár egyéni, akár közösségi szinten jelentkezik a szókészletbeli hiány, „álcázására" a beszélők produktív szóképzési módok segítségével alkalmi szavakat hozhatnak létre, hiperonimákat vagy *ad hoc* körülírásokat alkalmazhatnak, kódot válthatnak: ha egynyelvűek, egy másik dialektusba vagy regiszter- be válthatnak át, ha pedig két- vagy többnyelvűek, a nyelvközi kódváltás eszközével is élhetnek. Ezenkívül más, para- és extralingvisztikai lehetőségek is adódnak a számukra, pl. hangutánzás, taglejtés, rajzolás, rákérdezés, elkerülés, szótárak és lexikonok használata. Ugyanezeket az eljárásokat alkalmazzák egyébként a beszélők nyelvi lapszus esetében is, amikor éppen nem jut eszükbe az általuk egyébként ismert szó vagy állandósult szókapcsolat (vö. 6.1.1.).

Egyéni szinten

A nyelvi hiány egyéni, alkalmi kiküszöbölésére példaként három mondatot idézünk egy ápolónő elbeszéléséből, aki a szlovák *posudkový lekár* 'felülvizsgáló orvos' kifejezést próbálja többféleképpen visszaadni (Krcseková

1994: 50–51) egy olyan helyzetben, ahol a *posudkový lekár* kódváltásos formát nem érzi helyénvalónak: „Kéthetente jár hozzánk az *LPK-s orvos*, vagyis úgy mondjam, hogy *szakvéleményező orvos*, azokra a betegekre, akik betegállományban vannak, ilyen ellenőrzést folytatni"; „Ha be van híva harminc-negyven beteg, akiket az a *szakorvos, vagyis revíziós orvos*, úgy mondjam, aki az összes betegállományost átellenőrzi"; „Míg ezt a harminc-negyven beteget ez a *ellenőrző doktor úr* megnézi, addig bizony jócskán összegyűlnek a váróterembe". Az ápolónő négy eltérő formát használ, ezek mind alkalmiak.[163] Kontra (1990: 101–102) az ehhez hasonló eljárást *a standard megközelítésének*, ill. *körülírásnak* nevezi, az előbbi terminus technicus azonban csak a lapszus esetében alkalmazható, hiszen ha a beszélő egyáltalán nem ismeri az illető fogalmat, nem megközelíti a standardot, hanem a másodnyelvi lexémára gondolva – vak tyúk módján – „találgat".

Ha a beszélő többször szembesül az *egyéni szinten* jelentkező lexikális réssel, azaz *gyakran* van szüksége egy bizonyos, általa nem ismert szóra vagy állandó szókapcsolatra, rendszerint nincs akadálya a hiány végleges kiküszöbölésének, hiszen az egyén az általa nem ismert szókészleti elemet a közösség más tagjaitól megismerheti és elkezdheti használni.

Közösségi szinten

Azokban az esetekben, amikor a nyelvi hiány *egy vagy több beszélőközösséget* érint, de nem az egész nyelvközösséget (pl. a magyar nyelvközösségen belül a szlovákiai magyar beszélőközösséget), szintén megvan a lehetőség a hiány ilyen módon történő pótlására, azaz a közösség tagjai megtudakolhatják és megtanulhatják a szükséges szót vagy állandósult szókapcsolatot (az adott nyelvközösséghez tartozó más beszélőközösségekkel való kapcsolatuk révén). A nyelvi hiány megszüntetése társadalmilag szervezett tevékenység – nyelvi ismeretterjesztés – keretében is megvalósulhat (pl. az anyanyelvi nevelés részeként vagy nyelvi tanácsadó szolgálat révén). A lexikális rés betöltése ez esetben voltaképpen belső (nyelven belüli) kölcsönzés útján valósul meg.

A valamely beszélőközösség által használt nyelvváltozatokból hiányzó szókészleti elemek terjedését azonban nemegyszer közigazgatási határok, földrajzi akadályok, kulturális, vallási vagy más tényezők gátolják. Ilyenkor a föntebb említett alkalmi nyelvi megoldások sorozatos spontán alkalmazása egy „természetes kiválasztódási" folyamat során új, de immár normatív elem(ek) létrehozását eredményezheti. Így pl. az egyszavas kódváltás gyakori alkalmazása kölcsönzéshez vezethet, az alkalmi szóképzések közül a leggyakoribb(ak) az egész közösségben elterjedhet(nek), a körülírások tömö-

rödhetnek (s ezzel együtt gyöngülhet vagy elveszhet motiváltságuk), és szintén társadalmi érvényűvé válhatnak.[164] Ami például a szókölcsönzést illeti, a magyar nyelv szlovákiai változatainak beszélt nyelvi regisztereiből számos olyan közvetlen és közvetett kölcsönszót (l. 6.5.2.) tudunk kimutatni, melyeknél a kölcsönzés legvalószínűbb oka az illető fogalom egyetemes magyar megnevezésének nem ismerése volt, pl. *bandaszka* 'marmonkanna', *sustyák* v. *sustyáki* 'orkánkabát', *haszák* 'állítható csavarkulcs', *gyorsmentő* 'rohammentő', *születési szám* 'személyi szám' (a szókölcsönzésre l. 6.5.2.). A spontán szóalkotást tudatos nyelvtervezési eljárások alkalmazása is gyorsíthatja, ill. helyettesítheti.[165]

A nyelvi hiány ily módon történő kiküszöbölése révén nyelvi különbségek alakulnak ki egy-egy nyelvnek eltérő beszélőközösségek által használt változatai között. E folyamatok vezetnek ahhoz a jelenséghez, amely a magyar nyelvművelő irodalomban, ill. a kisebbségi nyelvváltozatokkal kapcsolatos vitákban (l. Kontra–Saly szerk. 1998) *nyelvi különfejlődés* vagy *nyelvi szétfejlődés* néven szerepelt (Gál Sándor író és publicista egyik írásában nyelvünk *trianonizációjáról* beszél, utalva ezzel a jelenség nyelven kívüli okára; *Szabad Újság* 1998. január 28., 1. o.).

A kölcsönzés indítékául szolgáló nyelvi hiány nem mindig jelenti egy azonos denotatív jelentésű szó hiányát, egy szó kölcsönződhet affektív értéke, rövidsége vagy más okra visszavezethető attraktivitása stb. miatt is (vö. Sándor Klára 1994). Természetesen ilyen helyzetben is beszélhetünk nyelvi hiányról, ellenkező esetben az így átkerülő szót „fölösleges"-nek kellene bélyegezzük (amint ezt a nyelvművelés teszi). (Természetesen a nyelvi szétfejlődésnek más velejárói is vannak, nemcsak a nyelvi hiány, még a szókészlet síkján is, a nyelvi rendszer többi síkjáról nem is beszélve.)

6.2.2. Állandósult nyelvi hiány

A nyelvi hiány mint jelenség az említett eszközök alkalmazása révén nem szűnik meg teljesen, egyrészt azért, mert a társadalmi változások következtében új meg új, az adott közösségben korábban nem létező entitások megnevezése válik szükségessé, másrészt pedig azért, mert a régebbi lexikális rések kitöltése sem mindig valósul meg az adott beszélőközösség által használt minden dialektusban és regiszterben. A *dialektusok* vonatkozásában a problémák leginkább *a standard nyelvváltozatban* jelentkeznek, a *regisztereket* illetően a legtöbb gond a *szaknyelvekkel* van.

A nyelvi hiány alkalmi kiküszöbölésének legtöbb eszköze csak a *beszélt nyelvben* – ezen belül is leginkább a mindennapi beszélt nyelvben – alkal-

mazható. A formális standardnak még élőszóbeli változatában is sokkal kevésbé elfogadhatóak a beszélők számára pl. az alkalmi szóalkotások és a körülírások vagy a kódváltás, mint a mindennapi beszélt nyelvben, hogy a para- vagy extralingvisztikai eszközökről ne is beszéljünk (meglehetősen furcsa volna, ha mondjuk egy ünnepi rendezvény szónoka elkezdene mutogatni vagy rajzolni, esetleg az első sorban ülőktől kérdezné meg, mi is a neve annak az „izének", amit éppen nem tud megnevezni). Ami pedig a *formális írott nyelvet* illeti, abban a nyelvi hiány kiküszöbölésének ilyen módjai leggyakrabban szóba sem jöhetnek.[166] Még kevésbé lehet szó a lexikális rések *ad hoc* kiküszöböléséről az írott *szaknyelvekben*; a szaknyelvi regiszterek az alkalmi megoldásokat egyszerűen nem teszik lehetővé, hiszen az egyértelmű terminológia alkalmazása itt alapvető követelmény.

Mindebből következően a standard dialektusban, ill. a szaknyelvi regiszterekben a lexikális rések betöltése tudatos nyelvtervezési folyamatban valósítható meg a leghatékonyabban. Amennyiben erre nincs lehetőség, a nyelvi hiány – melynek az itt példaként használt lexikális rés csak az egyik válfaja – *állandósul*. Ez az állapot a kisebbségi helyzetben lévő kétnyelvű közösségekre különösen jellemző, bár a nyelvi hiányt sok esetben a két nyelv közötti munkamegosztás elfedi. (Ha pl. egy kisebbségnek nincs jogi lehetősége arra, hogy saját nyelvét az államigazgatásban használja, az államigazgatási szaknyelv első nyelvbeli hiánya nem kell, hogy kommunikációs szempontból gondot okozzon.) Ám az a tény, hogy a másik nyelvben *megvannak* a beszélők első nyelvéből hiányzó kifejezési eszközök, regiszterek, egyben *feltűnőbbé* is teszi a nyelvi hiányt, amely bizonyos körülmények között mind egyéni, mind társadalmi szinten *problémává* válhat, társadalmi méretű frusztráltsághoz, valamint az első nyelvvel szembeni negatív attitűdökhöz vezethet (vö. 6.7.), ezek pedig befolyással lehetnek a nyelvcsere ütemére is.

A nyelvi hiány mint probléma

A szlovákiai magyarhoz hasonló kétnyelvű közösségekben a nyelvi hiány gyakran jelentkezik problémaként. Ennek egyik oka az, hogy a legtöbb szlovákiai magyar számára a kétnyelvűség *kényszerkétnyelvűség*, nem pedig önként vállalt állapot. A beszélők számottevő része nem is tartja magát kétnyelvűnek, még akkor sem, ha folyékonyan beszéli a szlovák nyelvet, egyebek közt azért, mert *a szlovák nyelvvel nem tud és nem is akar azonosulni* (vö. Bergendiné 1998). A beszélők jelentős része saját szűkebb közösségét a magyar nemzet szerves részének tekinti (vö. 2.6.1.), s ennek egyik követ-

kezményeként nyelvi tekintetben az egynyelvű magyarországi magyarokhoz méri magát. A szlovákiai magyarok nagyobbik részének az anyanyelvű oktatáshoz való nagyfokú ragaszkodásában, az „alternatív oktatás" határozott elutasításában (vö. 3.4.) ez az attitűd nyilvánul meg.

Természetesen az anyanyelvű iskola sem teszi lehetővé az *összes* szükséges regiszter elsajátítását, ezért a beszélők az egynyelvűekhez viszonyított nyelvi hiányokat valós hiányként élik meg. Amiképpen azt a kérdést, hogy egy nyelvváltozat önálló nyelv-e vagy egy másiknak a dialektusa, alapvetően nem nyelvi, hanem politikai és kulturális tényezők döntik el, úgy *politikai és kulturális tényezők határozzák meg azt is, hogy az objektíve meglévő nyelvi „hézagokat" egy közösség hiányként értékeli-e vagy sem.*

François Grosjean az egy- és a kétnyelvűek közötti különbség megvilágítására az atlétika világából hoz analógiát: eszerint a kétnyelvű beszélő olyan, mint a gátfutó a rövidtávfutóval és a magasugróval összehasonlítva: nem tud olyan gyorsan futni, mint a futó, sem olyan magasra ugrani, mint az ugró, de ez nem azt jelenti, hogy ezeknél ügyetlenebb volna vagy a gátfutás alacsonyabb rendű ága volna az atlétikának, mint a rövidtávfutás vagy a magasugrás. A gátfutó tehát nem kell, hogy kisebbrendűségi érzésben szenvedjen, legalábbis ha – s ezt már én teszem hozzá – gátfutónak tartja magát. A szlovákiai magyarok azonban olyan gátfutók, akik rövidtávfutók szeretnének lenni (mert azok voltak egykor, s nem önként választották a gátfutást), a pályán lévő átugrandó akadályokat pedig sorscsapásnak tekintik.[167] Mivel identitásuk a rövidtávfutóé – hiszen nem önként lettek gátfutók, hanem azért, mert egy történelmi katasztrófa akadályokat zúdított a pályára –, érthető, hogy továbbra is a rövidtávfutókhoz mérik magukat. Ezt szakmai szempontokra hivatkozva nem tudomásul venni ahhoz volna hasonló, mint ha nyelvi érvek alapján megkérdőjeleznénk a kínai beszélők azon döntését, hogy az egyes területi változatokat mélyreható nyelvi különbségeik ellenére egyetlen kínai nyelvnek tekintik, vagy pedig a dán, a norvég és svéd beszélők azon döntését, hogy ezt a három nyelvet nagyfokú nyelvi hasonlóságuk ellenére különállónak tartják.

Amennyiben egy közösség nem érzi hiányát bizonyos, nyelvük más változataiban meglévő szókészleti elemeknek, nyelvtani formáknak vagy egész regisztereknek, indokolt lehet a beszélők két nyelvének minden általuk ismert változatát egy olyan egységes eszközkészletként kezelni, amely kellően kielégíti a beszélők nyelvi igényeit. Az olyan közösségek esetében azonban, mint a szlovákiai magyar, ez az eljárás *tudományosan sem indokolt,* mert nem veszi tekintetbe a beszélők attitűdjeit (ezekre l. 6.7.), *társadalmi és politikai szempontból pedig káros*, mivel mintegy legalizálja azt a nyelvi diszkrimináció-

ciót, melynek következtében e közösségek beszélői meg vannak fosztva a hiányzó regiszterek elsajátításának és használatának lehetőségétől (olyankor is, amikor ennek nincs objektív akadálya). Az olyan szlovákiai magyarok, akiknek mindkét nyelvükre szükségük van ahhoz, hogy sikeresen tudjanak kommunikálni a számukra fontos nyelvhasználati színtereken és beszédhelyzetekben, voltaképpen *nyelvi gettóba* vannak zárva, mert csupán saját kétnyelvű közösségükben képesek teljes értékű kommunikációra, s ezáltal meg vannak fosztva többek között attól a lehetőségtől, hogy az egynyelvűekével azonos eséllyel versenyezzenek az egynyelvű szlovák vagy a magyarországi munkaerőpiacon. Az ebből való kitörés legkézenfekvőbb módja a többségi nyelvben való „tökéletesedés" (az egynyelvű szlovák munkaerőpiac kívánalmainak megfelelően), ez pedig a nyelvcsere egyik legerőteljesebb gerjesztője.

A nyelvi hiánynak társadalmi szintű problémaként való megjelenésére jó példa a *kisebbségi nyelvtörvény* elfogadása utáni helyzet Szlovákiában (l. 4.1.6.). A magyar nyelv hivatalos funkciókban hosszú évtizedek óta csak korlátozottan volt használatos írásban, így a szlovákiai magyar nyelvváltozatokból számos szakregiszter hiányzik (pl. közigazgatási, jogi, közgazdasági, oktatásszervezési stb.). Ezért azokon a területeken, ahol a kisebbségi nyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználatot szabályozó más jogi normák lehetővé teszik a magyar nyelv írásos használatát, szükségessé válik a hiányzó regiszterek létrehozása, ellenkező esetben a szlovákiai magyar kisebbség tagjai *nem lesznek képesek* élni a törvény adta lehetőségekkel.[168]

6.2.3. A nyelvi hiány megítélése

A nyelvi hiánnyal kapcsolatban szakmai berkekben két szélsőséges nézettel találkozhatunk. Az egyik szerint a kétnyelvűek nyelvhasználatának (szinte) minden olyan sajátossága, amely eltér az egynyelvűekétől, *hibás*, s „tudatlanságra" (azaz nyelvi hiányra) vagy pedig „kényelemszeretetre" (azaz a nyelvi gazdaságosságra) vezethető vissza. A legnagyobb ellenszenv talán a közvetlen kölcsönszavakat övezi, a nyelvtani kölcsönzéseket azonban veszélyesebbnek tartják, mert ezek úgymond bomlasztják a nyelv rendszerét. E vélekedéssel nyilvánvaló tudománytalansága miatt nem érdemes bővebben foglalkozni; elég utalni a kisebbségi magyar nyelvváltozatok értékelése körül az elmúlt évtizedben zajló vitára, melynek anyaga kötetben is megjelent (l. Kontra–Saly szerk. 1998).

A másik nézet szerint a kétnyelvű közösségek nyelvhasználatában az egynyelvűekhez képest tapasztalt *minden* eltérés arra vezethető vissza, hogy a

két- és az egynyelvű beszélők nem egyazon norma szerint beszélnek. Kivételt legföljebb a nyelvcsere állapotában lévő közösségek, ill. a nyelvvesztés állapotában lévő egyének nyelvhasználata képez (erre l. még 6.6.). E vélemény szerint *nyelvi hiányról voltaképpen nem is beszélhetünk.*

A nyelvi különfejlődés folytán létrejövő új elemek egy részének használata a kisebbségi kétnyelvű közösségekben valóban normatívvá[169] válik, s így nem is tekinthető a nyelvi hiány megnyilvánulásának. Ám bárhogy értelmezzük is a norma fogalmát, nyilvánvaló, hogy a nyelv valamely dialektusának vagy regiszterének nem ismeréséből adódó alkalmi megoldások, akármennyire sikeresek is kommunikációs szempontból, nem normatívak (pl. a jogi szaknyelvben a *hatályos* helyett az *érvényes* vagy a mindennapi beszélt nyelven a *tipli* helyett az *izé* vagy az *az a kis műanyag bigyó*; ugyanez mondható el a *felülvizsgáló orvos* 6.2.1. alatt említett alkalmi megnevezéseiről).

Az egyéni, nem normatív, nyelvi hiányra visszamenő nyelvhasználati formára jó példa a *történetrajz* szó, amelyet az *Új Szó* egyik regionális tudósítója idéz. A cikk tanúsága szerint a szót egy szlovák iskolába járó fiú használta mintegy kényszerből, mivel a számára szokásos – és a szlovák iskolások[170] körében normatív – kódváltásos forma helyett szülői nyomásra magyar szóval kellett megneveznie egyik kedvenc tantárgyát. A történet számunkra lényeges részét szó szerint idézzük. Elbeszélője látogatóban volt magyar anyanyelvű ismerőseinél, akiknek egyik gyerekével beszédbe elegyedett:

> Melyik a kedvenc tantárgyad? – kérdeztem a feltűnően hallgatag legénykétől. „A zemepis meg a dejepis", kaptam a nyúlfarknyi választ. „Mondhatod magyarul is, kisfiam" – szólt rá az anyukája. Pillanatnyi zavarát leküzdve a fiú magyarul is elmondta, hogy a földrajzot meg a történetrajzot szereti legjobban, de érezte, hogy valamit rosszul mondott, mert az apjához fordult: „Oci, hogy kell mondani magyarul a dejepist?" „Történelemnek", segítette ki az anyuka. Érettségi után hová készülsz? – faggattam tovább a fiút, akinek láthatóan nehezére esett a magyar beszéd, ráadásul erősen szlovák akcentussal ejtette a szavakat. „Právora [jogra – L. I.] készülök", kaptam a magabiztos választ. (*Új Szó*, 1999. február 4., 9. o.)

A leírásból valószínűsíthető, hogy az alig 8%-ban magyar Nagykürtösön élő, szlovák iskolába járó fiú szlovákdomináns kétnyelvű. Az is világos, hogy a *történetrajz* szó teljesen alkalmi, még szűkebb, családi körben sem normatív,

hiszen ha nem úgy volna, nem kérdezte volna meg az apjától, hogyan kell magyarul mondani a *dejepis*-t.

Az ilyen *ad hoc* megoldások alkalmazása korántsem csak a szlovákdominánsan kétnyelvűekre jellemző, s nem is marginális jelenség: a szlovákiai magyarok nemritkán kerülnek olyan helyzetbe, amikor nem élhetnek a kódváltás eszközével (pl. egynyelvűvel beszélnek vagy – mint fenti példánkban is – olyan társaságban vannak, ahol az ilyen jellegű kódváltás nem normatív). Az az újságíró például, aki *„32 db nagy kaliberű löveg"*-ről írt *lövedék* helyett (l. Jakab 1995:111–112), bizonyára magyardominánsan kétnyelvű, ha egyszer az *Új Szó* újságírója, ám a Csehszlovák Néphadsereg „obsitosa"-ként a katonai terminológiát anyanyelvén csak hiányosan ismeri. Aligha volna gyümölcsöző eljárás azt mondani, hogy az illető újságíró – vagy akár általában a katonaviselt szlovákiai magyar férfiak – a katonai szaknyelvet éppoly jól használják, mint a Magyar Honvédség egykori vagy mai katonái, csak éppen más norma szerint beszélnek.

6.2.4. Nyelvi bizonytalanság

Nyelvi bizonytalanságon a *beszélő* nyelvi bizonytalanságát értjük, nyelvi intuíciójának (nyelvérzékének), vagyis belső, ösztönös nyelvi tudásának – rendszerint a nyelvhasználatnak csupán egy vagy több konkrét részterületén jelentkező – elégtelenségét. Mint ilyen a nyelvi bizonytalanság összefügghet a nyelvi hiánnyal: kialakulásának lélektani oka sok esetben az érintett nyelvi forma, szabály vagy akár egész regiszter beidegzettségének csekélyebb mértéke, ami többnyire annak a következménye, hogy a beszélő az illető nyelvi formával, szabállyal vagy regiszterrel ritkábban találkozik.[171]

A nyelvi bizonytalanság az éppen beszélt nyelvváltozat normáját sértő formák használatában nyilvánulhat meg, ilyen pl. a peremszókészlethez tartozó elemek (szavak, állandósult szókapcsolatok, szólások) szokatlan jelentésben való alkalmi használata. Példákat nem idézünk, hiszen nem tudhatjuk, hogy egy-egy konkrét botlást csakugyan a nyelvi bizonytalanság okozott-e vagy más tényező (pl. pillanatnyi figyelemlanyhulás).

A nyelvi bizonytalanság egyik kiváltója lehet a túláltalánosításnak, az egyszerűsítésnek, a nyelven belüli és a nyelvközi interferenciának, a túlhelyesbítésnek, a hiperpurizmusnak és a normatúlteljesítésnek. A nyelvi bizonytalanság előbb említett megnyilvánulásaihoz hasonlóan e jelenségek is – a normatúlteljesítés kivételével – az adott nyelvben, ill. nyelvváltozatban nem normatív formák használatával járnak. Mivel azonban ezeknek más okaik is vannak, külön fejezetekben foglalkozom velük.

6.3. Túláltalánosítás és egyszerűsítés

6.3.1. Mibenléte és példái

A *túláltalánosítás* (vagy más néven *hamis analógia*) nem más, mint a nyelvtani szabályok saját érvényességi körükön kívüli alkalmazása, az *egyszerűsítés* pedig egyes kevésbé beidegzett, bonyolultabb nyelvtani szabályok alkalmazásának elmulasztása. Voltaképpen a túláltalánosítás is egyszerűsítéssel jár, de az egyszerűsítésnek vannak olyan formái is, amelyek nem tekinthetők túláltalánosításnak, pl. a névelők, toldalékok elhagyása, amelyek nálunk szintén elsősorban a tökéletlen nyelvelsajátítás vagy a nagyfokú nyelvfelejtés esetében jelentkeznek (s feltárásra várnak).

A túláltalánosítás legfeltűnőbb esetei megfigyelésem szerint az erősen szlovákdomináns kétnyelvűek beszédében jelentkeznek, főleg azokéban, akik meg sem tanultak igazán jól magyarul, tehát a *tökéletlen nyelvelsajátítás (underlearning)* következményei. Az alábbi példák Misadová PhD-dolgozatából valók (1999); szerzője a Comenius Egyetem hungarisztika szakos – a magyart idegen nyelvként tanuló – hallgatóinak dolgozataiból vette őket. E diákok egy része valóban idegen nyelvként tanulta a magyart, másik részük viszont otthon sajátította el valamelyik szülőjétől, esetenként nagyszülőjétől, ám soha nem járt magyar tannyelvű iskolába. Sajnos a két eset nincs a dolgozatban megkülönböztetve, a túláltalánosítás illusztrálására azonban a szerző példái így is megfelelnek: „A falon is *tükörök* vannak" (85. o.); „A tehenek és a *lók* háziállatok" (85. o.); „Szívesen *megynék* Budapestre" (55. o.); „Roman Šesták *vanok*" (55. o.); „Ez a csomag *kicsibb,* mint az" (91. o.); „A diák mindig a *könnyűbb* feladatot választja" (91. o.). Mire jó ez a nagy *sietés?* (120. o.).

Az utolsó idézett példához hasonló a sajtóból is adatolható: „Ifjabb éveiben hajlamos az ember arra, hogy a forradalomról ne csak gondolkozzék, hanem áhítsa is azt. Ez az áhítat később gyakran csap át közönybe". Az újságíró az *áhítat* szót 'áhítás' jelentésben használta, azaz nem vette figyelembe, hogy az *áhítat* származék jelentése nem vezethető le az *áhít* tőéből és az *-at/-et* képzőéből. – Egy szlovákiai magyar író az egyik szlovákiai városról megállapította, hogy „negyedmillió lakója van". A mai úzus szerint a valamely országban, városban, faluban lakó ember az illető településnek nem *lakó*-ja, hanem inkább *lakos*-a. Az ilyen botlásokra nemcsak a formális stílusból van példánk. Az egyik újságcikk arról számolt be, hogy a juhászból lett milliárdost *bekasznizták*; bár a TESZ. adatai szerint a *kaszni* szónak is volt 'börtön' jelentése, a 'bebörtönöz' jelentés a mai általános nyelvszokás

szerint mégis a *kasztli/kaszli* változatokból alakult *bekasztliz/bekaszliz* igékhez kapcsolódik.

Más jellegű példa a túláltalánosításra a *kifagyaszt* 'kiolvaszt' alak használata a *befagyaszt* antonimájaként vagy a *kártalan* 'ártalmatlan' használata a *káros* antonimájaként. E két szó a sajtóból való; élőbeszédből adatolt a *kisorol* 'kiselejtez', a *besorol* ellentéteként felfogva, de ez utóbbinak pontos mása van a szlovákban, így inkább interferenciajelenségnek tekinthetjük (l. 6.5.1.).

6.3.2. A túláltalánosítás sajátos típusai

A túláltalánosítás jól ismert típusai közé tartozik a túlhelyesbítés (hiperkorrekció), és a hiperpurizmus.

Túlhelyesbítés

A túlhelyesbítést az különbözteti meg a túláltalánosítás egyéb eseteitől, hogy az adott nyelvben, ill. nyelvváltozatban nem normatív forma használatának hátterében egy megbélyegzett (vagy annak vélt) forma elkerülésére, illetve egy nagyobb presztízsű változat használatára való törekvés áll. A beszélő valamely változó presztízsváltozatát olyan elemek, szerkezetek esetében is használja, amelyek nem tartoznak az adott változóhoz (pl. *írásban foglal* 'írásba foglal'), vagy pedig analógiás úton maga alkot egy „presztízsváltozatot" (pl. *fogyasztjanak!* – evésre való udvarias felszólítás). A túlhelyesbítés – jellegéből adódóan – gyakran fordul elő formális beszédhelyzetekben, a sajtóból is vannak rá példáink. Pl. „Mindenki jól járnék..."; a *járnék* túlhelyesbített, mintegy „szuperstandard" forma a standard *járna* helyett.

Szabómihály Gizellával végzett egyik vizsgálatunkban, az ún. Sofuhe-kutatásban (l. Bevezető) – a túlhelyesbítésre is kitértünk.[172] A jelenség meglétét sikerült kimutatni, de arra a kérdésre, hogy általánosságban véve erősebb vagy gyöngébb volt-e a túlhelyesbítésre való hajlam a vizsgált szlovákiai magyar gimnazisták körében, mint a magyarországi kontrollcsoportban, nem tudtunk válaszolni.

Az RSS-kutatásban (l. Bevezető) a túlhelyesbítésnek két válfaját vizsgáltuk: az illativusi funkciójú *-ban/-ben* ragot tartalmazó két mondat elfogadását, valamint az ún. suksükölés és szukszükölés túlhelyesbített reciprokának használatát.

Az illativusi *-ban/-ben* elfogadását egy kevésbé formális és egy formálisabb kontextusban vizsgáltuk. Amint a 2. mellékletben található K_535-ös és K_537-es kereszttáblákból látjuk, a kevésbé formális kontextusban a szlová-

kiai adatközlőknek több mint egyharmada tartotta jónak a *Már dél lesz, mire megérkezünk a barátaimmal a szülővárosomban a családomhoz* mondatot, s több mint ötven százalékuk *A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták* mondatot. (A magyarországi megkérdezettek még nagyobb százalékban fogadták el ezeket a mondatokat, de a különbség nem volt szignifikáns.)

A szlovákiai mintán belül az alapfokú végzettségűek közül jóval többen fogadták el a túlhelyesbített formákat; a különbség mindkét mondat esetében erősen szignifikáns volt. Különösen nagy volt az eltérés a két iskolázottsági csoport válaszai közt az informális mondat esetében: az ezt elfogadóknak 91,9%-a alapiskolai végzettségű volt, s csak 8,1%-uk diplomás (a formálisabb mondat esetében az arány 73,2%: 26,8% volt). Úgy tűnik, a túlhelyesbítés elsősorban a kevésbé iskolázott beszélőkre jellemző; ez lehet az egyik oka annak, hogy a Sofuhe-kutatásban – ahol az adatközlők zöme gimnazista volt – sokkal kisebb százalékban jelentkezett (a másik oka az, hogy ott produktív feladatokban vizsgáltuk a jelenséget).[173]

6.1. ábra

Az illativusi -ban/-ben *ragos főnevet tartalmazó két mondatot elfogadó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottsági csoportok szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108. 1. Khi-négyzet=25,591, p<0,01. 2. Khi-négyzet=39,508, p<0,01)*

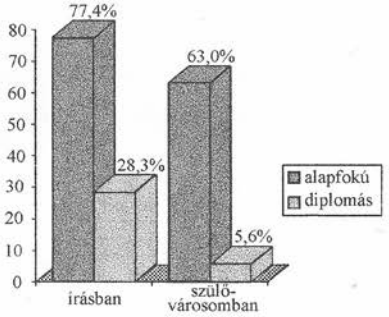

Az ún. suksükölés és az ún. szukszükölés túlhelyesbített reciprokát az RSS-kérdőívben egy-egy mondat képviselte. A *Kovács János azt kérte, hogy a jelölőbizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és...* mondatot be kellett fejezni a *megválasztani* ige megfelelő alakjával, az *Azt akarom, hogy ő nyi... ki az ajtót* mondatnak pedig az igéjét kellett kiegészíteni a tővégi más-

salhangzóval és a toldalékkal. Amint a 2. mellékletben található K_622-es és K_625-ös kereszttáblákból kiderül, a túlhelyesbített *megválasztja* gyakoribb volt, mint a túlhelyesbített *nyitja*. A különbség ugyan – főként Magyarországon – csekély, ám a Sofuhe-kutatásokban hasonló eredményt kaptunk, sőt ott a *megválasztja* típusú túlhelyesbítés sokszorosan gyakoribb volt a *nyitja* típusúnál (l. Lanstyák–Szabómihály 1997: 34). A *megválasztja* típusú túlhelyesbítés esetében az RSS-kutatás szlovákiai és magyarországi adatközlőinek válaszai közt enyhén szignifikáns volt a különbség. Ez egybevág a Sofuhe-kutatás eredményeivel: ott a *megválasztja* alakot ugyanebben a mondatban nagyjából kétszer annyi magyar iskolás és négyszer annyi szlovák iskolás használta, mint ahány magyarországi, s a különbség erősen szignifikáns volt (i. h.).

Szemben a túlhelyesbítés másik formájával, itt az egyes iskolázottsági csoportok válaszai közötti különbség a szlovákiai mintában nem volt szignifikáns (a *nyitja* típusúnál csaknem szignifikáns volt), bár az alapfokú végzettségű adatközlők nagyobb százalékban használták a túlhelyesbített formákat mindkét esetben (l. 6.2. ábra).[174] Érdekes, hogy a *megválasztja* típusú túlhelyesbítés esetében csaknem szignifikáns volt a férfiak és a nők válasza közt a különbség a szlovákiai mintában, s ahogy ez várható volt, a nagyobb presztízsűnek érzett hiperkorrekt forma a nőknél bizonyult gyakoribbnak.

6.2. ábra

A túlhelyesbített megválasztja *és* nyitja *igealakokat tartalmazó mondatokat elfogadó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottsági csoportok és nemek szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108. Iskolázottság: 1. Khi-négyzet=2,669. 2. Khi-négyzet=2,905; p<0,1. Nemek: 1. Khi-négyzet=3,261. 2. Khi-négyzet=0,045)*

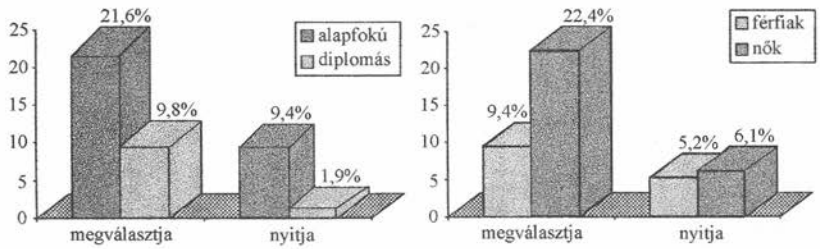

A túlhelyesbített formák informális helyzetekben is hallhatók, s ezért nem zárható ki, hogy egy megindult nyelvi változásnak vagyunk a tanúi, vagyis lehetséges, hogy az eredetileg túlhelyesbített forma ma a beszélők egy része számára már jelöletlen (ez a föltevés azonban empirikus igazolásra szorul). Erre utal az is, hogy a Sofuhe-kutatásban a „túlhelyesbítés" a szukszükölés reciprokaként sokszorosan nagyobb mértékben jelentkezett, mint a suksükölés reciprokaként, pedig ez utóbbi nagyobb mértékben megbélyegzett.

Itt említhetjük meg, hogy a túlhelyesbítésnek a magyar nyelv szlovákiai változataiban kimutatható egy sajátos formája, egyes nemzetközi szavak alkalmi „visszalatinosítása", pl. a sz. *štýl*: ms. *stílus*, sz. *internát*: ms. *internátus*, sz. *technik*: ms. *technikus* stb. nyelvközi analógia alapján a sz. *dekan* magyar megfelelőjeként a *dékánus* forma alkalmi használata. Túlhelyesbítésnek tekinthető a nyitrai Agrokomplex mezőgazdasági kiállítás nevének *Agrokomplexum* formában való használata azon az alapon, hogy a sz. *komplex* főnévnek a magyarban a *komplexum* (vagy a *komplexus*) főnév felel meg – legalábbis köznévként.

Hiperpurizmus

A túlhelyesbítés alfajának tekinthető a hiperpurizmus, amely leginkább abban nyilvánul meg, hogy a kétnyelvű beszélők egyes, anyanyelvük egynyelvű változataiban használt idegen szavak helyett saját alkotású, meghonosodott elemekből álló kifejezéseket használnak. Példák a szlovákiai magyar sajtóból: *kockázatos faktor* 'rizikófaktor'; *elsőbbségek* 'prioritások'; *behozatali áru* 'importáru, importcikk'; *félellátás* 'félpanziós ellátás' (szemben a *teljes ellátással*); *Fasisztaellenes Harcosok Szövetsége* 'Antifasiszta Harcosok Szövetsége'; *pártfogó* üzem 'patronáló üzem'; *tevékeny védekezés* 'aktív védekezés', *hematológiai vérátömlesztési osztály* 'hematológiai és transzfúziós osztály'. E példák a sajtóból származó hapaxok, nem valószínű, hogy bármelyikük is normatív volna. (Ha az lenne, leíró szempontból már nem is minősíthetnénk túlhelyesbítésnek, hanem ilyen indítékú nyelvi változás eredményeként létrejött eltérésnek a magyarországi nyelvváltozatokhoz képest.)

A hiperpurizmus csupán *látszólagos* akkor, amikor egy, a magyarországi magyar nyelvváltozatokban használt idegen szó helyett magyar szót használ ugyan a szlovákiai magyar beszélő, ez azonban egy szlovák szó vagy kifejezés tükörfordítása. Pl. a Szlovák Rádió magyar adásában egy sajtótájékoztatóról szóló tudósításban a rádió munkatársa egy szlovákul elhangzott nyilatkozatot idézve *polgári bátorság*-ról beszélt *civil kurázsi* helyett, ez azonban a szlovák *občianska odvaha/statočnosť* egyszeri tükörfordítása lehet. Nem ilyen alkalmi alakulat, hanem megállapodott tükörszó a *szövetkeze-*

tesít 'kollektivizál', ill. a *szövetkezetesítés* 'kollektivizálás', melynek modellje a szlovák *zdruˊstevniťlzdružstevňovať* 'kollektivizál', ill. *združstevnenie/združstevňovanie* 'kollektivizálás'.

6.4. Normatúlteljesítés

A *normatúlteljesítés* (vagy *fokozott normakövetés*) létrejöttének indítékát tekintve a túlhelyesbítéssel és a hiperpurizmussal rokon jelenség. Abban különbözik tőlük, hogy nem jár a megszokott nyelv(tan)i szabályok megsértésével vagy teljesen a normán kívül álló formák használatával, hanem csupán statisztikai, gyakorisági eltérésként jelentkezik, méghozzá nem egy-egy egyénnek, hanem egy egész csoportnak (pl. társadalmi rétegnek) a nyelvhasználatában (a jelenséget a Sofuhe-kutatás során mutattuk ki három magyar tannyelvű vagy magyar tannyelvű osztályokkal rendelkező szlovákiai gimnázium diákjainak körében, l. Lanstyák–Szabómihály 1997: 126–127 és *passim*).

A normatúlteljesítésnek egy másik válfaja a szociolingvisztikai szakirodalomban *labovi hiperkorrekcióként* ismeretes. Labovnál a normatúlteljesítés abban nyilvánult meg, hogy az alsó középosztálybeli beszélők a formális stílusváltozatokban gyakrabban használták az amúgy a felső középosztályra nagyobb mértékben jellemző presztízsváltozatokat, mint maguk a felső középosztálybeli beszélők (l. Labov 1969/1972). A mi esetünkben viszont arról van szó, hogy a szlovákiai magyar iskolások teszthelyzetben több szociolingvisztikai változó presztízsváltozatát gyakrabban használták, mint a számukra mintegy vonatkoztatási csoportként szolgáló magyarországi gimnazisták, pedig informális helyzetben az általános tapasztalat szerint a szlovákiai magyarok nyelvhasználata egészében véve nagyobb mértékben nemstandard (szubstandard), mint a velük összehasonlítható magyarországi beszélőké (vö. 5.4.). A normatúlteljesítés – érthető módon – olyankor jelentkezett, amikor a változó egyik változatát valóban presztízsváltozatnak érezték a diákok. (A kétnyelvűségi helyzetben tapasztalt normatúlteljesítés és a labovi hiperkorrekció abban is különböznek egymástól, hogy kétnyelvűségi helyzetben a „legmagasabb státusú" és a „második legmagasabb státusú" csoport nem ugyanahhoz a beszélőközösséghez tartozik: nemhogy nem ugyanabban a városban élnek, de még csak nem is ugyanannak az országnak a polgárai).

A magyar nyelv – amint 2.6.1. alatt is láttuk – a szlovákiai magyarok azonosságtudatának központi eleme (vö. még 6.1.1.). Mivel a szlovákiai magyarok számára a magyar nyelvet „kifelé" annak standard dialektusa képviseli, a standard norma fokozott érvényesítése a magyar tannyelvű iskolába járó

szlovákiai magyar diákok részéről a magyar nemzettel való azonosulás szimbolikus kifejeződéseként is értelmezhető.[175] (A standard dialektus ilyen megítélésére l. az RSS-kérdőívben található *Hol beszélnek a legszebben magyarul?* kérdésre adott válaszok bemutatását 5.2. alatt; az 1. melléklet 62. kérdése.) A szlovák tannyelvű iskolába járó szlovákiai diákoknál is jelentkezett a fokozott normakövetés, ám sokkal kisebb mértékben. Ennek egyik oka az, hogy e diákoknak csak mintegy 50%-a származott homogén magyar házasságból,[176] vagyis a magyar nemzettel való azonosulás ilyen kifejeződésére csak a diákok egy része érezhetett késztetést. A másik ok az, hogy a szlovák tannyelvű iskolákban egyáltalán nem folyik magyarnyelv-oktatás (fakultatív alapon sem), így azok diákjainak nincs lehetőségük a magyar standard normáját intézményes keretek közt megismerni.

A normatúlteljesítésre itt csak egyetlen példát hozok, de 6.5.5. alatt, a mondattani kontaktusjelenségek bemutatásakor többször utalok még erre a jelenségre. A Sofuhe-kutatásban négy ikes igének *(alszik, vitatkozik, iszik, elkésik)* kijelentő mód egyes szám első személyben történő iktelen, ill. ikes ragozását vizsgáltuk.[177] Mind a négyet a magyar iskolába járó szlovákiai magyar diákok ragozták a legnagyobb százalékban ikesen; utána következtek a magyarországiak, végül pedig a szlovák iskolába járó szlovákiai diákok.

6.3. ábra.
Az alszom, vitatkozom, iszom *és* elkésem *ikes ragozású formákat választó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában.*
(Lanstyák–Szabómihály 1997: 36 alapján)

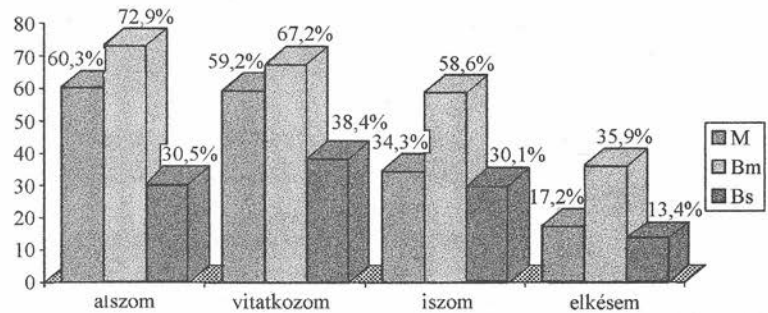

Megjegyzés: Itt és a Sofuhe-anyagon alapuló további ábrákon az adatközlők csoportjai a következőképpen vannak jelölve: M = egynyelvű magyarországi, Bm = kétnyelvű, magyar tannyelvű iskolába járó szlovákiai, Bs = kétnyelvű, szlovák tannyelvű iskolába járó szlovákiai adatközlők. L. még Bevezető.

Amint látjuk, a magyar tannyelvű iskolába járó szlovákiai gimnazisták nagyobb százalékban használták a presztízsváltozatokat, mint a magyarországi kontrollcsoport diákjai; a különbség három esetben *(alszik, iszik, elkésik)* erősen szignifikáns volt, a negyedikben (vitatkozik) nem volt szignifikáns. A magyar iskolások azok, akik – legalábbis passzívan – elég jól ismerik a magyar standard szlovákiai változatát, s ugyanakkor, lévén „öntudatos magyarok", ebben az iskolai dolgozatírásra hasonlító helyzetben „jó teljesítményt" szerettek volna nyújtani, be akarták bizonyítani, hogy „jól tudnak ők magyarul" (s egyben kompenzálni kívánták a 6.2.4. alatt említett nyelvi bizonytalanságot). A magyarországi gimnazistákban nem volt ilyen bizonyítási kényszer. Ami a szlovák iskolába járó szlovákiai diákokat illeti, az ő csoportjukban a normatúlteljesítés – ezekben a példákban – nem mutatható ki: ők mind a négy esetben kevesebb presztízsformát használtak, mint a magyarországiak, bár a különbség a négy esetből csak kettőben *(alszik, vitatkozik)* volt szignifikáns (igaz, ott erősen). A magyar és a szlovák iskolások válaszai közt mind a négy esetben erősen szignifikáns különbséget mutattunk ki.

6.5. Interferencia és kölcsönzés

Interferenciának egy nyelvváltozat vagy nyelv valamely szavának, szerkezetének, hangalakjának stb. egy másik nyelvváltozatban vagy nyelvben megnyilvánuló hatását nevezzük. A nyelven belüli vagy nyelvközi interferencia következtében létrejövő nyelvi formák – az ún. *interferenciajelenségek* – alkalmiak, az adott közösségben nem normatívak, egyfajta botlásnak tekinthetők.[178] Amikor ezek normatívvá válnak, már meg is szűnnek interferenciajelenségek lenni, s átlépnek a *kölcsönzés* tartományába.

Az interferenciajelenségek és a kölcsönzés termékei szigorúan megkülönböztetendők egymástól, legalábbis elvi szinten (még ha a gyakorlatban nem minden nyelvi formáról dönthető is el egyértelműen, melyik kategóriába tartozik). Az interferencia lélektani jelenség, melynek érvényesülése során a konkrét beszélő egy adott pillanatban olyan nyelvi formát mond ki vagy ír le, amely nem része az általa éppen akkor használt nyelvváltozatnak, ill. nyelvnek. Ha az ilyen botlást sok beszélő követi el rendszeresen, a közösség fokozatosan mintegy hozzászokhat az új alakulathoz, amely így beépülhet az adott nyelvváltozat, ill. nyelv rendszerébe, s idővel normatívvá válhat. Azt a folyamatot, melynek során az interferenciajelenség szervesen beépül a nyelvi rendszerbe, *kölcsönzés*-nek nevezzük, végeredményét pedig vagy szintén

kölcsönzés-nek, vagy pedig specifikusabban *kölcsönszó*-nak, *kölcsönhangalak*-nak, *kölcsönjelentés*-nek, *tükörszerkezet*-nek, *kölcsönfonémá*-nak, *kölcsönvonzat*-nak stb.

6.5.1. Nyelven belüli és nyelvközi interferencia

Nyelven belüli interferenciáról többek között akkor beszélhetünk, amikor egy szó- vagy írásbeli megnyilatkozásba olyan elem vagy nyelvtani szerkezet kerül az adott nyelv valamely változatának hatására, melynek jelenlétét a megnyilatkozás alapjául szolgáló nyelvváltozatban az ún. együttelőfordulási szabályok kizárják. Ennek egyik tipikus esete az, amikor a nyelvjárási hátterű beszélők standard nyelvi megnyilvánulásaiba nyelvjárási elemek „csúsznak be". A *Szabad Újság* 1998. október 7-ei számának 12. oldalán például a következő apróhirdetés jelent meg: „Ki tudna 20 000 Sk kölcsönt adni 3%-os ka-mattal egy kétcsaládos fiatalasszonynak, akinek igen nagy szüksége volna rá mihamarabb. Cím a hirdető irodában." A standard magyarban (beleértve annak szlovákiai változatát) a *család* szónak (még?) nincs 'gyermek' jelentése.

A *nyelvközi interferenciára* számos példát hozhatnánk nyelvművelő irodalmunkból. Az alább idézett eset azért figyelemre méltó, mert az érintett szavak használatának körülményei is utalnak rá, hogy nem kölcsönzéssel, hanem interferenciajelenséggel van dolgunk.

> „A tyúkokat bizonyos idő elteltével kibrakolják" – mondta az előadó a korszerű tojástermelésről szóló előadás során, majd így helyesbítette a mondatot: – „Azazhogy az előregedett tyúkokat kisorolják."
>
> Mivel az előadás közönsége tudott szlovákul, nagyjából megértette, miről van szó: hogy tudniillik a már kevés vagy rossz minőségű tojást termelő tyúkokat kiválogatják, és eltávolítják az állományból. (Mayer 1990: 28.)

Ha a *kibrakol* és a *kisorol* kölcsönszavak volnának, a közönségnek nem lett volna szüksége szlovák nyelvtudásra ahhoz, hogy az idézett két mondatot megértse. A *kibrakol* szó modellje a szlovák *vybrakovať* 'kiselejtez' (<*vy-* 'ki', *brak* 'selejt'), a *kisorol* szóé pedig a *vyradiť* 'kiselejtez' (vö. sz. *rad* 'sor'). A *kisorol* létrejöttét az is elősegíthette, hogy a létező *besorol* szó antonimájának is tekinthető (l. 6.3.1.).

A szlovákiai magyar nyelvművelő irodalomban tárgyalt kontaktusjelenségek számottevő része inkább alkalmi interferencia, semmint kölcsönzés (a szavak egy részénél ezt empirikus kutatásaink is igazolták), bár nem zárhatjuk ki azt sem, hogy a szlovákdomináns kétnyelvűek körében más a státusuk

(vö. Bondorová 1999). Ilyenek pl. a következők: *kiszámító* 'számító (ember)' (vö. sz. *vypočítavý*), *szétépítettség* 'befejezetlen építkezés' (vö. sz. *rozostavanosť*), *citromkéreg* 'citromhéj' (vö. sz. *citrónová kôrka*), *aláfizet* v. *alápénzel* 'megveszteget' (vö. sz. *podplatiť*), *könnyítő körülmény* 'enyhítő körülmény' (vö. sz. *poľahčujúca okolnosť*); *hibát ad vkinek vmiért* 'vkit vmiért hibáztat' (vö. sz. *dávať niekomu vinu za niečo*), *kiszenved miért* 'megszenved vmiért' (vö. sz. *vytrpieť* si za niečo), *vért ajándékoz* 'vért ad' (vö. sz. *darovať krv*), *szélességbe megy* 'hízásnak indul' (vö. sz. *ísť do šírky*); *meghal vmire* 'meghal vmiben' (vö. sz. *zomrieť na niečo*), *megnősül vkivel* 'egybekel vkivel, elvesz vkit' (vö. sz. *oženiť sa s niekým*), *sorban áll vmire* 'sorban áll vmiért' (vö. sz. *stáž na niečo*), *szid vkire/vmire* 'szid vkit/vmit' (vö. sz. *nadávať na niekoho/niečo*).

Itt említjük meg az interferenciának egy sajátos válfaját, a másodnyelvi helyesírási szabályok bizonyos pontjainak az első nyelvben való alkalmazását. Három olyan területet említhetünk, amelyen ez a jelenség előfordul (vagy legalábbis régebben előfordult): 1. az intézmény- és több elemű országnevek, valamint lapcímek szlovákos helyesírása (csupán az első szó nagy kezdőbetűs, pl. *Egyesült államok*); 2. a köznévi betűszók nagybetűs írásmódja, pl. *HNB* 'helyi nemzeti bizottság (az egykori magyarországi *községi tanács* megfelelője), *JNB* 'járási nemzeti bizottság', *EFSZ* 'egységes földművesszövetkezet'; 3. az idézés helyesírási hibái, pl. *„Úgy nézett rám", panaszkodott a fiú, „mint a véres ingre."* (szemben a magyarban megszokott írásmóddal: *„Úgy nézett rám – panaszkodott a fiú –, mint a véres ingre."*; vagy – *Úgy nézett rám – panaszkodott a fiú –, mint a véres ingre.*). (L. Jakab 1982: 15–6; 1983: 240–1.) Az első ponthoz sorolhatnánk még az ünnepnapok, ünnepi rendezvények nagy kezdőbetűs helyesírását.

6.5.2. Szókölcsönzés

A szókölcsönzés legfeltűnőbb formáját a másodnyelvi szó közvetlen, vagyis alapvetően eredeti hangalakjában történő átvétele képviseli (a szükséges hang- és alaktani beépülést lehetővé tevő változásokkal). Az így átkerülő elemet *közvetlen kölcsönszó*-nak nevezzük. Ilyen például a *párki* 'virsli' (< sz. *párky*), a *csinzsák* 'tömbház' (< *činžiak*) vagy a *promovál* 'diplomát kap' (< *promovať*). Első példánk a szlovák modelljétől, a *párky* szótól gyakorlatilag csak az *á* hangszínében különbözik (az *y* a szlovákban éppúgy palatális *i*-t jelöl, mint az *i*). A második szóban hanghelyettesítés történt: a szlovák modell második szótagjában található kettőshangzó hosszú *á*-val helyettesítődött. Harmadik példánkban a szó a magyar *-l* honosító igeképzővel egészült ki

(pontosabban az *-ovál* honosító hibrid „képzőbokorral"), hogy igeként funkcionálhasson.

A szókölcsönzésnek sokkal kevésbé feltűnő válfaját képviselik az ún. *közvetett kölcsönszók*. Ezekben ugyanis a szlovák modellnek vagy csupán a jelentése kerül kölcsönzésre (*tükörjelentések*) vagy pedig a szerkezeti felépítése (*tükörszók és tükörkifejezések*). Amikor például a szlovákiai magyarok a *fal* szót a sz. *stena* hatására 'szekrénysor' jelentésben is kezdték használni, az addig is meglévő *fal* szó jelentését bővítették ki egy tükörjelentéssel. Amikor viszont a szlovákiai magyarok a Magyarországon *kaszinótojás*-ként ismert ételt *orosztojás*-nak nevezték el, a szlovák *ruské vajce* 'orosz tojás' kifejezést fordították le magyarra; az így létrejött *orosztojás* jelentésében és szerkezeti felépítésében, elemeinek motiváltságában hasonlít modelljére. Szemben a fal szóval, amely már korábban is élt a magyarban, az orosztojás esetében a magyar nyelv, pontosabban annak szlovákiai változata egy új szókészleti elemmel gazdagodott. Vagyis a jelentéskölcsönzés és a tükörfordítás abban különbözik egymástól, hogy az előbbi révén egy meglévő szó tesz szert egy vagy esetleg több új jelentésre (tükörjelentésre), addig az utóbbi révén új szókészleti elem (tükörszó vagy tükörkifejezés) kerül be a nyelvbe.

A szókölcsönzés olykor olyan alakulatokat is eredményezhet, amelyekben az átadó nyelvi forma egy része közvetlen kölcsönzésként kerül át, másik része pedig közvetett kölcsönzésként (azaz magyar elemekkel helyettesítődik). Ilyen például a szm. *víberliszt* 'rétesliszt', melynek modellje a sz. *výberová múka;* ennek egyik eleme *l'* a szlovák grammatikai morfémáktól megfosztva *l'* közvetlenül került át a magyarba (*víber*), a másik része pedig lefordítódott (*liszt*).

A szókölcsönzéshez tartozik az ún. *hangalakkölcsönzés* is, az a folyamat, melynek során egy, az egyetemes magyar nyelvben meglévő szó az átadó nyelv analóg szavának a hatására megváltoztatja hangalakját. Így vált közhasználatúvá a magyar nyelv egyes informális szlovákiai változataiban többek között a *büfé* szó *bufet* hangalakban, a szlovák *bufet* hatására. Leíró szempontból akkor is hangalakkölcsönzésről, illetve annak eredményeként létrejövő *kölcsönhangalakról* beszélünk, ha a beszélők a közmagyar szót nem ismerték, vagyis azt mintegy *újrakölcsönözték*, némileg eltérő hangalakban.

Közvetlen kölcsönszók

A közvetlen kölcsönszóknak mind a hangteste, mind a jelentése az átadó nyelvből származik. A közismert és széleskörűen használt közvetlen kölcsönszók közé tartozik a magyar nyelv számos (de nem valamennyi) szlová-

kiai változatában többek között a *nanuk* 'jégkrém', *bordel* 'kupi, rendetlenség', *monterka* 'munkaruha', *motorka* 'motor(kerékpár)', *bandaszka* 'marmonkanna', *zsuvi* 'rágó', *tyepi* 'melegítő, mackó', *burcsák* 'murci', *treszka* 'tőkehal', *szuprava* 'készlet, garnitúra', *vetrovka* 'dzseki', *sustyák ~ sustyáki* 'orkánkabát', *chripka* v. *hripka* 'influenza', *csinzsák* 'tömbház', *vímer* '(hivatalos) végzés', *vlecska* v. *lecska* 'pótkocsi', *szanitka* 'mentőautó'.[179]

A közvetlen kölcsönszavakon belül külön rétegként kell megkülönböztetnünk a *betűszókat*, vagyis az intézménynevek vagy más szókapcsolatok rövidítéseit, pl. *kádéhá* 'Kereszténydemokrata Mozgalom', *zmosz* 'Szlovákiai Városok és Falvak Társulása', *dépéhá* 'hozzáadottérték-adó, áfa'; akad köztük olyan is, amely szlovák képzővel együtt kölcsönződött (*eszerócska* 'kft' < *s.r.o.* + *-čka* < *spoločnosť s ručením obmedzeným* 'korlátolt felelősségű társaság'). Egy további sajátos csoportot alkotnak a *nemzetközi és más idegen szavak*, pl. *deratizáció* vagy *deratizálás* 'patkányirtás', *exkurzió* 'tanulmányi kirándulás', *szkriptum* v. *szkripta* 'egyetemi/főiskolai jegyzet', *matrika* 'anyakönyv' és 'anyakönyvi hivatal', *inventúra* 'leltározás', *kulturisztika* 'testépítés', *kilusztrál* 'politikai átvilágítás után a politikai életből eltávolít'; *tunel* 'alagút'.

Hangalakkölcsönzés

A standard magyarban meglévő nemzetközi és más idegen szavak szlovákiai magyar újrakölcsönzése hangalakkölcsönzéshez vezet. A kölcsönhangalakok egy része a különféle latin eredetű toldalékok „elhagyásával" keletkezett, pl. *archív, infarkt, internát, primár* 'főorvos', *prax* 'gyakorlat, praxis', *diplom* 'kiváló teljesítményért adott oklevél'. Más részük a standard magyarban használatos végződésnek a szlovákban használttal való „felcserélésével" jött létre, pl. *exkurzia, fakulta, szkleróza*; *olimpiáda, spekulant.* Az ilyen, az eredeti nyelvet tekintve részben alaktani jellegű kölcsönzésen kívül szorosabban hangtani alakkölcsönzések is előfordulnak, pl. *protokol, ekonómia, birokrácia, agent* v. *agens, dizertáció* v. *dizertácia.* Más – újlatin, germán stb. – nyelvekből származó szavak esetében is vannak példáink hangalakkölcsönzésre; ilyen a *bufet* 'büfé', *kontrola* 'ellenőrzés, kontroll'; *patizon* 'patisszon, csillagtök', *dezert* 'desszert', *báger* 'vederláncos kotrógép, bagger', *buldozér* 'földtológép, buldózer', *strajk* 'sztrájk', *trolejbusz* 'trolibusz'; *jogurt, plagát* 'plakát', *pausál* (ms. *pausálé* 'átalány'), *kecsup* 'kecsap' stb.

Hibrid kölcsönszavak

Ha az átadó nyelvi forma egy része közvetlen kölcsönzésként kerül át, másik része pedig átvevő nyelvi elemekkel helyettesítődik, hibrid kölcsönszóról beszélünk. Számuk a többi kölcsönzési típusba tartozó elemekhez képest csekély; a föntebb említett *víberliszt*-en kívül hibrid összetétel a magyar nyelv néhány szlovákiai változatában még pl. a *konyhalinka* 'konyhaszekrény' (vö. sz. *kuchynská linka*); szóképzési hibrid a *kipratál* 'kirak' (vö. sz. *vypratať*); a hibrid tő kategóriájához sorolhatók az olyan hangalak-kölcsönzéses nyelvi formák, amelyek a magyarországi és a szlovákiai magyar alak közötti kompromisszumnak foghatók fel, pl. a *buldózér* (vö. sz. *buldozér*) vagy a *garnizs* 'karnis, függönytartó' (vö. sz. *garniža*).

Tükörjelentések (jelentéskölcsönzés)

A hangalak átvétele nélkül akkor kerülhet át az egyik nyelvből a másikba egy vagy több szójelentés, ha az átvevő nyelvben *van* olyan szókészleti elem, amely az átadó nyelv jelentését vagy jelentéseit fölveheti. Erre az olyan szó alkalmas, amely valamiben *hasonlít* az átadó nyelvi szóra: vagy csak jelentésszerkezetében, vagy csak hangalakjában, vagy pedig mindkettőben. Az első esetben *homológ*, a másodikban *homofon*, a harmadikban *analóg szavakról* beszélünk. Az olyan jelentést, amelyre egy első nyelvi szó egy homológ, homofon vagy analóg másodnyelvi lexéma hasonló vagy azonos jelentésének hatására tett szert, tükörjelentésnek nevezzük.

Homológia – azaz gyökeresen eltérő hangalakú lexémák hasonló jelentése – áll a jelentéskölcsönzés hátterében pl. az alábbi szavak esetében: *fal* 'szekrénysor' (vö. sz. *stena*), *ül* 'stimmel' (vö. sz. *sedieť*), *tanító* 'pedagógus' (vö. sz. *učiteľ*), *bejárat* 'lépcsőház' (vö. sz. *vchod*), *készültség* 'ügyelet' (vö. sz. *pohotovosť*), *iskolázás* 'tanfolyam, továbbképzés', *kihív* (filmet) 'előhív', *feljátszik* 'magnóra felvesz', *összpontosítás* 'összejövetel, tanfolyam' stb.

A magyar és a szlovák szó hasonló hangalakja és jelentése, azaz az *analógia* tette lehetővé a tükörjelentés kialakulását pl. a következő szavakban: *brigád* 'társadalmi munka, idénymunka', *externista* 'óraadó tanár', *kollaudáció* 'épület műszaki átadása', *szemafor* 'jelzőlámpa', *spirál* 'merülőforraló', *dupla* 'repeta', *iskola* 'főiskola, egyetem', *szirup* 'szörp'. A jelentéskölcsönzés vonzatkölcsönzéssel is járhat, pl. *kibeszéli magát vmire* 'vmire (kifogásként) hivatkozik' (vö. ms. *kibeszéli magát vmiből*); *átugrott neki* 'meghibbant', *szabadságol* 'szabadságát tölti' (a magyar nyelv szlovákiai változataiban tárgyatlan, a közmagyarban tárgyas: *valakit* szabadságolnak).

Vannak szavak, melyeknek közmagyar jelentése oly távol áll a szlovák hatásra kialakult szlovákiai magyartól, hogy a két jelentés már nem (vagy alig) tekinthető ugyanazon lexémához tartozónak. Ez esetben a szlovák és a közmagyar szó *homofon*, a szlovák szó kölcsönzése pedig *kölcsönhomonímiát* hoz létre, pl. *dressz* 'mosogató', *fix* 'filctoll', *akadémia* 'magas színvonalú ünnepély', *expozíció* 'kiállítás'. A homofónia a jelentések nagyfokú eltérése ellenére is megkönnyítheti a kölcsönzést.

A másodnyelv hatására történő jelentésváltozás sokszor csak a szó *konnotatív jelentését* érinti, többnyire oly módon, hogy az anyaországban *elavult* vagy *régies*, esetleg csak a tudományos regiszterekben használatos idegen szó a kontaktusváltozatokban másodnyelvi megfelelőjének stílusértékével rendelkezik, vagyis pl. közhasználatú, semleges stílusértékű. Ilyenkor *stílusérték-kölcsönzés*-ről beszélhetünk, pl. *faktúra* 'áruszámla', *komisszió* 'bizottság', *stipendium* 'ösztöndíj', *prokurátor* 'ügyész', *advokát* 'ügyvéd', *kaszárnya* 'laktanya'. Ezek szótárainkban régiesként vagy kiveszőben levőként vannak jelölve, miközben egy részük a magyar nyelv egyes szlovákiai változataiban ma is élő, közhasználatú szókészleti elem.[180]

Számos más nemzetközi szó is megtalálható szótárainkban, rendszerint mint rétegnyelvi (anélkül, hogy régiesként volna jelölve), tapasztalataink szerint azonban a magyarországi átlagemberek ezeket nem nagyon ismerik, vagy ha igen, csak ritkán – s inkább csak írásban – használják. Ilyenek pl. a következők: *bedminton* 'tollaslabda', *benevolens* 'engedékeny, jóindulatú', *fakultás* 'felsőoktatási intézmény kara', *inventár* 'leltár', *szeriőz* 'komoly, megbízható', *szortiment* 'választék, árukészlet', *szuterén* 'alagsor', *rekreáció* 'üdülés', *novella* 'törvénymódosítás'; *igelit* 'nejlon', *stekker* 'csatlakozó'.

Tükörszavak, tükörkifejezések és tükörszólások

A tükörszavakat, vagyis az átadó nyelvi lexémát szerkezetükben követő, az átvevő nyelvben korábban ismeretlen elemeket nyelvtani fölépítésük alapján egyszerű tükörszavakra és tükörkifejezésekre oszthatjuk; jelentéstani és részben szerkezeti alapon megkülönböztethetjük még a tükörszólásokat is.

Egyszerűek azok a tükörszavak, amelyek egyetlen szabad morfémát alkotnak. Tükörszó *per definitionem* nem lehet tőszó, csupán származékszó, igekötős ige vagy összetett szó, illetve ezek kombinációja, pl. *kenő* 'különféle hidegkonyhai készítmények (húskrém, halkrém, zöldségkrém stb.) összefoglaló neve', *minőséges* 'jó minőségű'; *kitárcsáz* 'tárcsáz (számot, telefonon)', *átfizet* 'térít (költséget)', *kitippel* 'kiválaszt (mint prototipikus példányt)';

orosztojás 'kaszinótojás', *munkatöltet* 'munkakör' és 'munkaköri leírás', *hoteliskola* 'vendéglátó-ipari iskola'.

A tükörkifejezések több szabad morfémából állnak. Egy részük jelzős szerkezet, másik részük igés kifejezés. Pl. *egészségügyi központ* 'rendelőintézet', *anyasági szabadság* v. *anyaszabadság* 'szülési szabadság' és 'gyermekgondozási szabadság', *születési szám* 'személyi szám', *hajtási igazolvány* 'gépjárművezetői jogosítvány', *felépítményi iskola* 'post secondary képzést nyújtó iskola', *magyar szalámi* 'téli szalámi'; *javaslatot ad* 'javaslatot tesz', *jelentést ad* 'jelentést tesz', *kérdést felad* 'kérdést feltesz', *invalidba tesz* 'leszázalékol'. Az igés tükörkifejezések közé sorolhatók az olyan kifejezések is, mint pl. *magánál van* 'a saját szobájában van', *magához ment* 'az irodájába ment' stb., illetve az *ebben a szobában ül* 'itt van a helye' (akkor is ha pillanatnyilag nincs ott). Átmenet a szerkezetkölcsönzések (l. 6.5.5.) felé a *hasogat a derekamban* 'hasogat a derekam', *cseng a fülemben* 'cseng a fülem'; stb.

A tükörszólások nyelvtani formájukat tekintve nemcsak szintagmák, hanem önálló mondatok is lehetnek (mint a szólások általában). Nyelvművelő irodalmunkban a következő tükörszólásokra történik utalás: *nem eszik a kását olyan forrón, ahogy főzik* (ms: *levest*); *benne van az ujja a dologban* (ms: *keze*); *lesz neked világos!* (ms: *nemulass*); *kockában mondja el* (ms: *dióhéjban*); *kéztől van* 'félre esik, nem esik útba' (nyelven belüli interferencia is támogatja, vö. *kéznél van*); *kéz alól vesz* 'kéz alatt vesz'; *semmiből semmi* 'hirtelen-váratlan'. Ezek közül azonban csupán a *semmiből semmi* tekinthető biztosan kölcsönzésnek (talán az is csak regionális szinten), a többinek a státusát erre irányuló kutatások (sőt: megfigyelések) híján nem lehet megítélni.

6.5.3. Hangtani kölcsönzés

Fonetikai szinten a hangtani interferencia következtében hangtani kölcsönzés jöhet létre, s az eredetileg a másodnyelvre jellemző hangszínárnyalatok az elsőnyelvi fonémáknak eleinte allofonjaivá, majd pedig kizárólagos megvalósítóivá válhatnak.

Az, hogy az egész szlovákiai magyar beszélőközösségre jellemző fonetikai kölcsönzésről lehet-e beszélni, jelenleg még kétséges. A beszélők egyes csoportjai nyilvánvalóan magukon hordozzák a szlovák nyelv fonetikájának hatását, ám nagyon gyakran ez a jelenség még valószínűleg interferenciának tekinthető. Megfigyeléseink szerint bizonyos palóc peremterületeken – mindenekelőtt néhány szlovák többségű városban – a várt palócos akcentus helyett (az illabiális *à* és a némileg zártabb *e*, *ë* és *á*) egyes beszélőknél mintha inkább szlovákos színezetű hangszínárnyalatokat hallanánk (az illabiális *à*

zártabb, mint a palócban általában; az *á* nem labiális, csupán zártabb a standard magyarnál, akárcsak a szlovákban; hasonlóképpen az *e* is zártabb a palócban szokásosnál). A kérdést azonban fonetikus szakembernek kellene megvizsgálnia (és leírnia).

Fonémakölcsönzésre a szlovákiai magyar nyelvváltozatokból nincs példánk, kivéve a még fonetikai változásnak tekintett *ch*-terjedést. A magyar nyelv szlovákiai változataiban a *h* olyan idegen eredetű szavakban is veláris zöngétlen réshangként (*ch*-ként) valósul meg, amelyekben Magyarországon rendszerint laringális zöngétlen réshangot (*h*-t) ejtenek (noha *ch*-t írnak), pl. [pszixológia], [mexanika], [szaχarin]. A *ch* ejtését a betűforma hatása is erősíti, ezért betűejtésnek is tekinthető. Ezt a jelenséget Haugen (1972: 99) *fonémikus újraelosztásnak* (phonemic redistribution) nevezi. Mivel a *ch*-t a magyarban hagyományosan a *h* allofonjának tekintjük (vö. *doh* [doχ], de *dohhal* [dohhal]), nem beszélhetünk fonémakölcsönzésről.

A *fonémasorrendi (fonotaktikai) szabályok megváltozására* példa egy viszonylag gyakori szlovakizmus a szlovákiai magyar beszélőknek egyelőre föl nem mért rétegeiben: a *h* zöngétlenítő hatásának elmaradása *v* után, pl. [nyelvhejesség], [nyelvhez], [névhasználat], a standard magyar [nyelfhejesség], [nyelfhez], [néfhasználat] helyett.

6.5.4. Alaktani kölcsönzés

Az alaktan területéről *közvetlen kölcsönzésre* (képzőknek, jeleknek vagy ragoknak a szlovákból való közvetlen átvételére) nincs példánk, egy ilyen kölcsönzés az 1918 utáni magyar–szlovák kétnyelvűség jellege és időtartama alapján nem is várható. Ami a *jelentéskölcsönzést* illeti, toldalékok *denotatív* jelentésének kölcsönzéséről nem tudunk, ellenben a stílusérték-kölcsönzésre (megerősítésre) példaként említhetjük a *kicsinyítő képzős formák szokatlanul gyakori használatát*, különösen a szlovákdomináns beszélők körében. Kérdés azonban, hogyan dönthető el, mikor beszélhetünk valóban kölcsönzésről, s mikor van szó puszta interferenciajelenségről.

A kérdést empirikusan az RSS-kérdőív segítségével vizsgáltuk. Az egyik példánkban adatközlőinknek egy, a *bankkönyvecske* szót tartalmazó mondat helyességét kellett megítélniük (l. a K_538-as kereszttáblát a 2. mellékletben). A szót 'takarékbetétkönyv' jelentésben használják a szlovákiai magyarok egyes csoportjai. A *Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki* mondat elfogadása Szlovákiában 37,5%-os (39/104), Magyarországon pedig 47,6%-os volt (49/103), ami még akkor is meglepő, ha a különbség nem szignifikáns. Elképzelhető, hogy a *könyvecske*

szó Magyarországon is lexikalizálódott, s a magyarországi adatközlők valamilyen, általuk nem (?) ismert „könyvecskefajtára" gondolhattak (de nyilván nem a takarékbetétkönyvre). A mondatból ugyanis a szó jelentése nem volt egyértelmű. Arra, hogy Szlovákiában ennek ellenére kontaktusjelenségről van szó, jól utal az a tény, hogy a *bankkönyvecske* szót tartalmazó mondatot a legtöbben a túlnyomóan szlovák lakosságú Losoncon fogadták el, utána következik a magyar többségű község, Pered (melynek lakosai pénzügyeiket a 77%-ban szlovák lakosságú Vágsellyén, esetleg az 58%-ban szlovák lakosságú Galántán intézik), végül pedig a magyar többségű város, Dunaszerdahely; a válaszok közt a különbség erősen szignifikáns volt.

6.4. ábra

A bankkönyvecskéket *kicsinyítő képzős formát tartalmazó mondatot elfogadó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, településtípusok szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108. Khi-négyzet=16,471; p<0,01)*

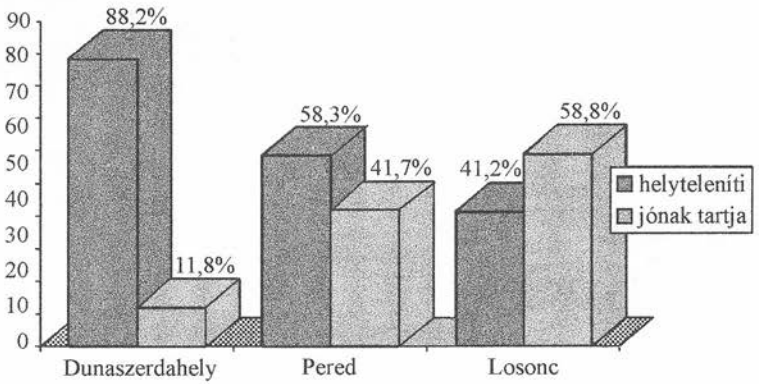

Egy másik mondatban a *kávé* és a *kávécska* szóalakot kínáltuk fel adatközlőinknek azzal a kérdéssel, hogy melyik illik jobban bele a következő mondatba: *Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy... – mondta a háziasszony kedves mosollyal* (l. a K_612-es kereszttáblát a 2. mellékletben). A *kávécska* forma megfigyeléseink szerint a szlovákiai magyarok körében is marginális, inkább csak a szlovákdomináns kétnyelvűek használhatják, de még azok számára is stilisztikailag jelölt lehet (kedveskedő). Ezért tulajdonképpen nem meglepő, hogy adatközlőink közül csupán négyen tartották jobbnak a *kávécska* változatot. Figyelemre méltó azonban, hogy Magyarországon is akadtak ketten, akik a *kávécska* formát részesítették előnyben.

A kicsinyítő képzős formák különösen a gyermeknyelvben látszanak gyakorinak. Ezért kérdőívünkbe két ilyen jellegű mondatot is beiktattunk. Az egyikbe az adatközlőknek a *kis kezedet* vagy a *kezecskédet* formák egyikét kellett mint a mondatba jobban illőt kiválasztaniuk (l. a K_602-es keresztáblát a 2. mellékletben). Bár a mondat előzményében egy olyan forma szerepelt, amely inkább a *kis kezedet* formát vonzotta *(Miért sírsz, kis bogaram? Megütötted a...?)*, a szlovákiai adatközlőknek mégis 44,4%-a (48/108) a *kezecskédet* formára „voksolt"; a magyarországi adatközlők körében az arány csupán 33,6% volt (36/107), de a különbség nem volt szignifikáns.

6.5. ábra

A kezecskédet, *illetve a* kis kezedet *formát választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, korcsoportok és településtípusok szerinti bontásban.*
(Terepadatok 1996; N=108. Korcsoportok: Khi-négyzet=8,775; p<0,05. Településtípusok: Khi-négyzet=0,900)

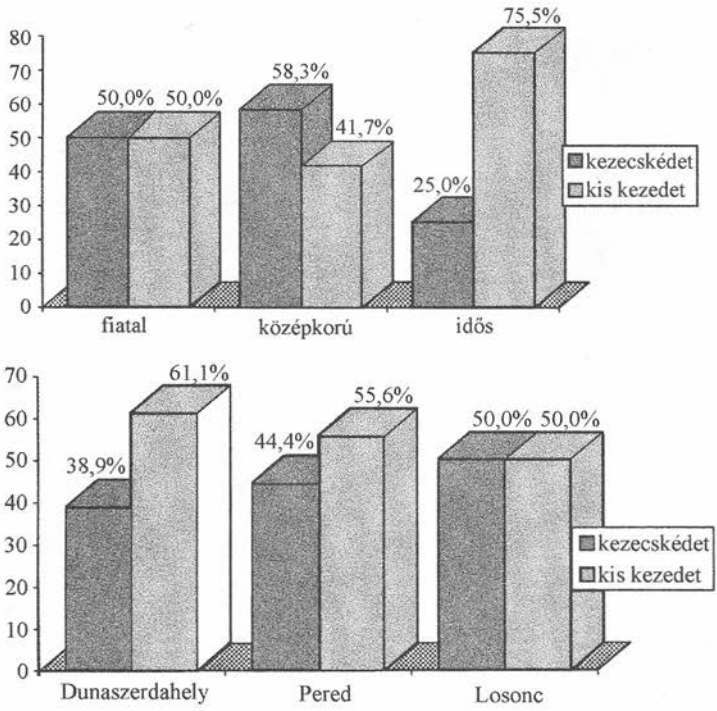

Az első diagramból látjuk, hogy az idős szlovákiai magyar adatközlők közt kevesebb volt a kicsinyítő képzős formát előnyben részesítők aránya, mint a középkorú és a fiatal adatközlők körében (a különbség enyhén szignifikáns volt), ami arra utalhat, hogy újabb kori szlovák hatással állunk szemben (nem pedig mondjuk régebbi keletű dialektizmussal, mint pl. a Kassa környéki magyar nyelvjárásokban). A szlovák hatás feltételezésének legalábbis nem mondanak ellent a második diagram adatai, melyek szerint a nagyobb szlovák hatásnak kitett településeken a kicsinyítő képzős formák választása nagyobb arányú volt, még ha a különbség nem volt is szignifikáns.

A másik mondat két, egymástól csupán a *kenyérkét*, ill. *kenyeret* szóban különböző változata közül a természetesebbet kellett kiválasztaniuk a vizsgálati alanyoknak (az előzménymondattal együtt: *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?*, ill. *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?* Amint a 2. mellékletben található K_504-es kereszttáblából látszik, a kicsinyítő képzős formát tartalmazó mondatot a szlovákiai adatközlők 37,0%-a (40/108), a magyarországiaknak pedig 16,0%-a (17/106) tartotta természetesebbnek, s a különbség erősen szignifikáns. A szlovákiai mintán belül az egyes korcsoportokhoz tartozó beszélők válaszai közt e mondat esetében nem volt ugyan szignifikáns a különbség, de a legtöbb kicsinyítő képzős adat itt is a fiataloktól származott. Ezenkívül enyhén szignifikáns különbség volt az egyes településtípusokon élők válasza között, de itt a kicsinyítő képzős formát Dunaszerdahelyen többen választották, mint Pereden; a legnagyobb arányban itt is Losoncon fordult elő a kontaktusváltozat.

6.6. ábra

A kenyérkét, *ill. a* kenyeret *formát választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, korcsoportok és településtípusok szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108. Korcsoportok: Khi-négyzet=3,891. Településtípusok: Khi-négyzet=6,274; p<0,05)*

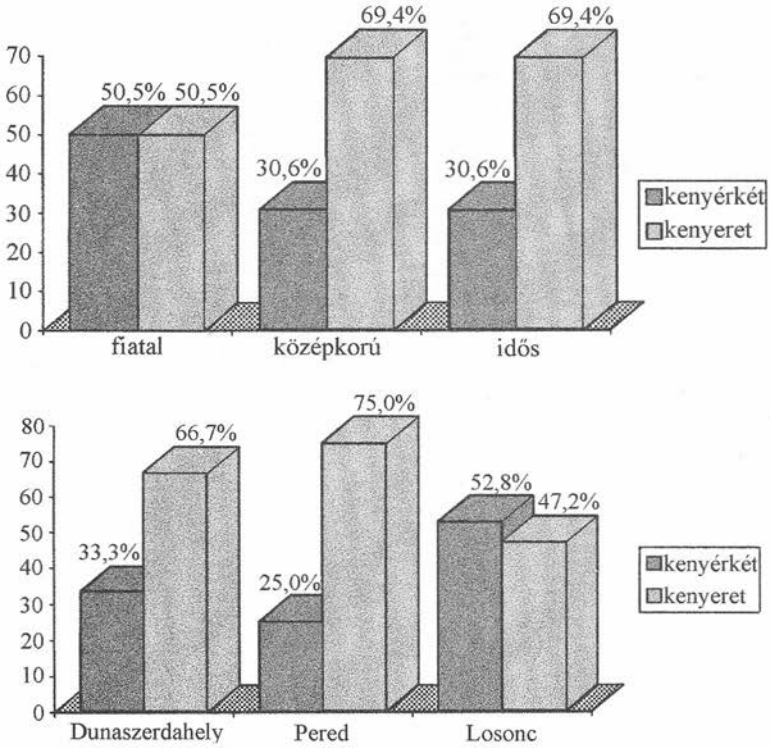

A föntiek legfőbb tanulsága talán az, hogy a kérdést jóval nagyobb anyagon kell vizsgálni, s külön csoportként kell kezelni a lexikalizálódott kicsinyítő képzős alakokat. Ha most példáink közül a *bankkönyvecske* szót tartalmazót ilyen okokból „félretesszük", azt látjuk, hogy a három fennmaradó esetből a szlovákiai és a magyarországi válaszok között csak egy esetben *(kenyérkét)* volt ugyan szignifikáns a különbség (mégpedig erősen), de a másik két esetben is Szlovákiában voltak gyakoribbak a kicsinyítő képzős alakulatok, amelyek mindhárom esetben kedveskedő kontextusban fordultak elő.

6.7. ábra

A kávécska, kezecskédet és a kenyérkét kicsinyítő képzős formákat választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai és a magyarországi RSS-mintában.
(Terepadatok 1996; N=215)

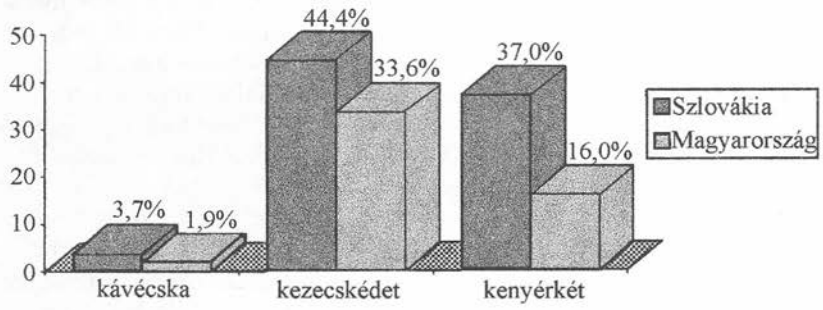

Szlovák hatásra utalhat az is, hogy a szlovákiai mintán belül – amint láttuk – a fiatalok két esetben is a legnagyobb arányban választották a kicsinyítő képzős formákat (az egyik esetben a különbség enyhén szignifikáns volt), egy esetben pedig az egyes településtípusokon élők válasza között volt enyhén szignifikáns a különbség.

A kicsinyítő képzők használatában mutatkozó eltérések nemcsak jelentéstani jellegűek. Azaz a különbség nemcsak úgy jelentkezhet, hogy egyes konkrét lexémák kicsinyítő képzős alakjai a magyar nyelv egyes szlovákiai változataiban gyakoribbak (eddig főként ezt vizsgáltuk), hanem úgy is, hogy olyan lexémák is kaphatnak kicsinyítő képzőt, amelyek a magyar standard magyarországi változatában nem vagy alig (erre lehet példa a *kávécska* vagy a nem vizsgált *cselédke, esőcske, szitácska* stb.). Ezenkívül pedig még az is előfordulhat, hogy egyes lexémák nem ugyanazt (vagy: nemcsak azt) a képzőt kapják a szlovákiai nyelvváltozatokban, mint Magyarországon (pl. *cédulka* 'cédulácska', *koronka* 'koronácska'). Az ilyen kicsinyítő képzős alakokra elsősorban ott lehet számítani, ahol ezek régi keletű nyelvjárási kontaktusjelenségként régóta élnek, s 1918 után a szlovák nyelv inkább csak megerősítőleg hatott rájuk (pl. bizonyos palóc és abaúji nyelvjárások területén).

6.5.5. Mondattani kölcsönzés

A mondattant érintő kölcsönzés a magyar nyelv szlovákiai változataiban szinte kizárólag *közvetett kölcsönzés*: grammatikai szerepű morfémák *közvetlen átvételéről* nincs tudomásom, noha interferenciajelenségként egy-egy szlovák kötőszó megjelenhet a szlovákul gyakran beszélők magyar nyelvhasználatában (ehhez valószínűleg még szlovákdomináns kétnyelvűnek sem kell lenni), de ez interferenciajelenségnek, ill. kódváltásnak minősül.

Formaszó *jelentéskölcsönzésére* esetleg a *mire?* 'miért' kérdő határozószó lehet példa, amely felépítésében és jelentésében feltűnően hasonlít a szlovák *načo?* alakra. Például *Mire jöttél ide?* 'Miért jöttél ide?' *Mire kell annyit nyafognod?* 'Miért kell annyit nyafognod?'

A szlovák nyelv hatása a magyar nyelv szlovákiai változatainak mondattanára többnyire statisztikai kérdés, azaz *gyakorisági különbségek* formájában nyilvánul meg. Ilyenkor voltaképpen nem kölcsönzésről, hanem ún. *megerősítésről* van szó, a kontaktusváltozat gyakoribbá válásáról a másodnyelv hatására. Ezért az alábbi példáink többségében[181] csupán gyakorisági eltérésről van szó a magyarországi magyar nyelvváltozatokhoz képest. A kölcsönzés és az interferencia itt nagyon nehezen választható el egymástól. A valódi kölcsönzés eseteit akkor tudnánk föltárni, ha teljesen vagy csaknem teljesen egynyelvű beszélőknél vizsgálnánk meg, hogy a kontaktusjelenségek szignifikánsan nagyobb mértékben jelentkeznek-e, mint az egynyelvű magyarországiak esetében. Ilyen vizsgálat híján nem lehetünk benne biztosak, hogy az alábbi példák csakugyan mind kölcsönzések-e. A két eset elkülönítése számunkra ebben a kontextusban nem annyira fontos, mivel mind az interferencia, mind a kölcsönzés hátterében ugyanaz a tényező, a szlovák nyelv hatása áll. (S egyébként a két kategóriát élesen amúgy sem lehet szétválasztani.)

Anyagunkban valódi kölcsönzésre is akad példa: ilyen mindjárt az alább említett szerkezetkölcsönzés.

Szerkezetkölcsönzés

Szerkezetkölcsönzésnek azt a folyamatot nevezzük, melynek során az átadó nyelv hatására egy, korábban az átvevő nyelvben agrammatikusnak számító szószerkezet alakul ki és állandósul. A folyamat eredményét vagy szintén *szerkezetkölcsönzésnek* nevezzük, vagy pedig *kölcsönszerkezetnek,* esetleg *tükörszerkezetnek*; a szakirodalomban előfordul a *szintaktikai/mondattani kalk* kifejezés is (l. Kontra 1990: 84–85, Lanstyák 1994b: 101, 111–112,

1999b: 62–64). Az ilyen értelemben vett tükörszerkezetek vagy mondattani kalkok nem tévesztendők össze a 6.5.2. alatt tárgyalt tükörszavakkal és -kifejezésekkel, vagyis a lexikális kalkokkal. Szemben a tükörszavakkal és -kifejezésekkel, amelyek egyetlen lexémát alkotnak (szót vagy többé-kevésbé állandósult szókapcsolatot), a mondattani kalkok több lexémából állnak. További különbség, hogy míg a tükörszavakban és -kifejezésekben nemcsak az egyes elemek kapcsolódási módja állandó, hanem maguk az elemek is, addig a tükörszerkezetek (mondattani kalkok) esetében csak az elemek kapcsolódási módja kerül átvételre, s ezekben különböző, elemek szerint szlovák mintára közvetlenül vissza *nem* vezethető lexémák is előfordulhatnak. Ez azt jelenti, hogy például a *felépítményi iskola* 'post secondary képzést nyújtó iskola' és a *járási város* 'járási székhely' két különböző tükörkifejezés, jóllehet szerkezetük azonos; ezzel szemben a *hasonlóan, mint a többi város polgármestere* és a *hasonlóan, mint minden más tisztességes ember* nem két különböző mondattani kalk, hanem ugyanaz (s nem is szükséges feltételezni, hogy első használóik hallottak egy szerkezetileg *és* jelentéstanilag azonos szlovák mondatot).

A nyelvek között feltűnő különbségeket tapasztalunk a tekintetben, hogy a szintagmák alaptagjaként szereplő igéhez, melléknévhez vagy főnévhez milyen raggal ellátott névszók kapcsolódhatnak meghatározó tagként. Az ilyen különbségek is lehetőséget teremtenek a kölcsönzésre. A szerkezetkölcsönzésnek ezt a válfaját *vonzatkölcsönzésnek* nevezzük, eredményét pedig *kölcsönvonzatnak*. Kölcsönvonzatok a magyar nyelv szlovákiai változataiban pl. a következők: *operál/műt vmire* (pl. *epéjére*, vö. ms. *epéjével*, de sz. *operovať na žlčník*); *kulcs vmitől* (pl. *ettől a szekrénytől nincs kulcsom*, vö. ms. *ehhez a szekrényhez*, de sz. *od tejto skrine nemám kľúč*); *ebédre megy* (pl. *Józsi nincs itt, ebédre ment, de mindjárt visszajön;* vö. ms. *ebédelni ment*, de sz. *išiel na obed*); *vki után megy* (pl. *A főnök után jöttem, ráér most egy kicsit?*, vö. ms. *a főnökhöz*, de sz. *za šéfom*); *hív vkinek (telefonon)* (pl. *holnap majd hívok neked;* vö. ms. *felhívlak*, vö. *zajtra ti zavolám*). Idegen szó is kaphat szlovák mintára új vonzatot; pl. az *interpellál* ige a sajtóban tárgyassá vált, *interpellálja a minisztert.*

A fönti kölcsönvonzatok közül egy szerepelt az RSS-kérdőívben (l. a K_624-es kereszttáblát a 2. mellékletben): *A főnök... jöttem, panaszt szeretnék tenni* mondatba csupán két szlovákiai adatközlő írta be az *után* névutót, a többiek a standard *-hoz/-hez/-höz* ragot választották. Ez némileg meglepetés volt azok után, hogy a Sofuhe-vizsgálatban (l. Lanstyák–Szabómihály 1997: 108–109) ugyanebbe a mondatba a magyar iskolások 15,7%-a, a szlovák iskolásoknak pedig 47,5%-a írta be a kontaktusváltozatot (sőt még Ma-

gyarországon is akadt három ilyen adatközlő, de ők a magyarországi mintának mindössze 0,7%-át tették ki). Elképzelhető, hogy a kölcsönvonzat használata inkább a fiatalabb nemzedékekre jellemző, s valószínű, hogy a szlovák nyelvi dominancia növeli előfordulási gyakoriságát. Erre utal az is, hogy a kontaktusváltozatot választó mindkét adatközlő fiatal volt, mindkettő szlovák tannyelvű alapiskolába járt, s egyik szlovák anyanyelvű is volt.

6.8. ábra

A főnök után kontaktusváltozatot választó adatközlők százalékaránya a magyarországi és a szlovákiai RSS-mintában, valamint a Sofuhe-minta három csoportjában. (Terepadatok 1996; N=215, valamint Lanstyák–Szabómihály 1997: 109)

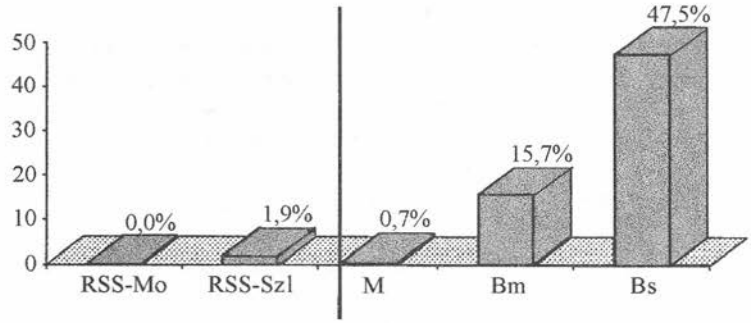

Nyelvművelőinktől sokat ostorozott „hiba" – valójában szerkezetkölcsönzés – a superessivus használata a magyar standard inessivusának helyén néhány, az oktatás területéhez kapcsolódó szóban, pl. *alapiskolán/középiskolán/gimnáziumon tanít/tanul, internátuson/ezen a szobán lakik* stb. Sofuhe-kutatásunk megerősítette azt a feltételezésünket, hogy az *alapiskolán* és a *középiskolán tanít/tanul* jóval gyakoribbak a *gimnáziumon tanít/tanul* szerkezeteknél, nyilván azért, mert közvetlenebb közmagyar analógia támogatja őket (vö. *főiskolán tanít/tanul, iskolán* 'tanfolyamon' *van*). Ez az analógia magyarázhatja azt is, hogy az RSS-vizsgálatban (de nem a Sofuhe-kutatásban!) a *Középiskolánk... sok szakképzetlen pedagógus tanít* mondatban az első szót külviszonyragos formával egészítette ki *(középiskolánkon)* a magyarországi RSS-adatközlők 5,8%-a is (6/104; l. a K_623-as kereszttáblát a 2. mellékletben). A szlovákiai mintán belül az egyes településtípusokon élők válaszai közt enyhén szignifikáns különbségek voltak: a külviszonyragos formát 17 losonci, 12 peredi és 6 dunaszerdahelyi adatközlő választotta (a százalék-

arányokra l. a 6.9. ábrát). Ez azt jelenti, hogy a kontaktusváltozatot használóknak csaknem a fele (48,6%-a) losonci volt, s csupán 34,3%-uk peredi, 17,1%-uk pedig dunaszerdahelyi.

6.9. ábra

Az -on/-en/-ön *külviszonyragot használó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában településtípusok szerinti bontásban.*
(Terepadatok 1996; N=108. Khi-négyzet=8,217; p<0,05)

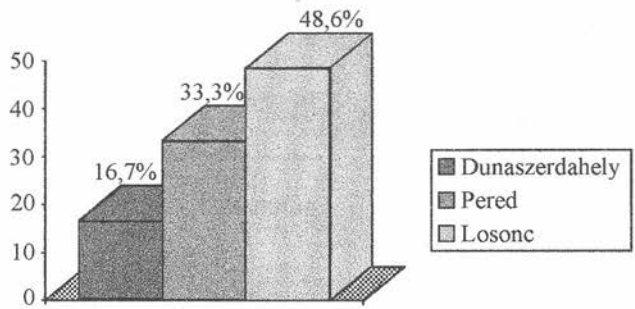

Az oktatás témakörén belül maradva megemlíthetjük, hogy a Magyarországon marginális *alsó/felső tagozaton tanít/tanul* forma Szlovákiában szinte kizárólagos, a központi sajtó is használja, a magyarországi standard *alsó/felső tagozatban tanít/tanul* formák előfordulása szórványos.

Szórend

Mind a szlovákiai magyar nyelvjárásokból, mind a szlovákiai magyar köznyelvből kimutatható a *Mit én tudom!* kifejezés, amelyet mintegy kövületként, idiómaszerűen használnak ilyen szórenddel az említett nyelvváltozatok beszélői.

A szórendi eltérések zöme gyakorisági, vagyis a Szlovákiában kontaktusváltozatnak minősülő forma a magyar standardban is él. Az egyik vizsgált típust a segédige és a főnévi igenév szórendje képviseli *(menni kell: kell menni)*, a másikat a jelzős szerkezetek váltakozása jelzői értékű hátravetett határozókkal *(a falon lévő tábla: a tábla a falon)*. Mindkét típust több mondaton vizsgáltuk mind a Sofuhe-, mind az RSS-kutatásban, a kontaktushatást illetően mégsem tudunk egyértelmű eredményekről beszámolni; ennek egyik oka az lehet, hogy a fokozott normakövetés gátolja a másodnyelv hatásának érvényesülését.

Az első típust az RSS-kérdőívben három mondat képviselte (l. a K_502-es, K_508-as és a K_608-as kereszttáblát a 2. mellékletben). A két lehetséges szórend közül a hangsúlyviszonyok alapján a főnévi igenév + segédige számít egyenesnek mindhárom esetben: *Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjanak meg!*; *Ezzel az eshetőséggel is számolni kell*; *Itt van még Péter? – Itt, de már menni készül.* Mivel a szlovákban a segédige + főnévi igenév szórend a jelöletlen, érthető, hogy a szlovákiai adatközlők mindhárom esetben nagyobb százalékban választották a kontaktusváltozatot *(fogok késni, kell számolni, készül menni),* de a különbség egyik esetben sem volt a szignifikáns. A szlovákiai mintán belül viszont enyhén szignifikáns különbséget találtunk az alapiskolát végzett és a diplomás adatközlők válaszai közt: mindhárom esetben az alapiskolai végzettségű adatközlők választották nagyobb százalékban a nemstandard formákat. Ennek egyik oka az lehet, hogy a nemstandard változatoknak – legalábbis Dunaszerdahely és Pered környékén – nyelvjárási hátterük van, s föltételezhető, hogy a kevésbé iskolázott beszélőkre nagyobb hatást gyakorol anyanyelvjárásuk, mint az iskolázottabbakra.

6.10. ábra

A segédige és a főnévi igenév nemstandard szórendjét választó adatközlők száma a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottság szerinti bontásban.
(Terepadatok 1996; N=108. 1. Khi-négyzet=4,696; p<0,05. 2. Khi-négyzet=6,271. p<0,05. 3. Khi-négyzet=6,000; p<0,05)

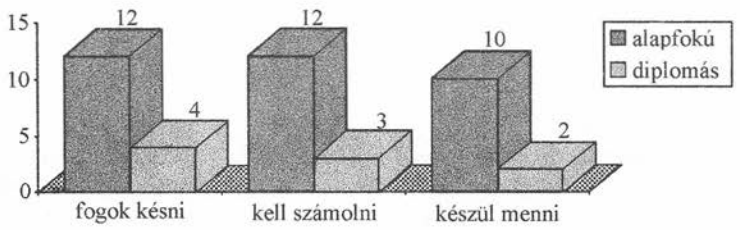

A Sofuhe-kérdőívben négy mondaton vizsgáltuk a jelenséget; két esetben a nemstandard szórendű mondat helyességét kellett megítélni,[182] két esetben pedig az adatközlők választhattak a kétféle szórendi megoldást tartalmazó mondat közül.[183] A magyarországi és a magyar iskolás csoport, ill. a magyar iskolás és a szlovák iskolás csoport válaszai közt egyszer sem volt szignifikáns a különbség, s a magyarországi és a szlovák iskolás között is csupán egy esetben (*kell számolni: számolni kell*), ott viszont erősen. (Lanstyák–Szabómihály

1997: 100.) A kontaktushatás bizonytalan jelentkezésének lehetséges okairól akkor tudnánk többet mondani, ha ismernénk a magyarországi kutatópontok nyelvjárási hátterét (nem használatos-e ott is a *kell számolni* szórend jelöletlenként).

A szórendi eltérések második vizsgált típusát az RSS-kérdőívben három, önmagában is egy-egy altípust képviselő mondat képviselte (l. a K_501-es, K_507-es és a K_509-es kereszttáblákat a 2. mellékletben). Amint a K_507-es kereszttáblából kiderül, az *Unom már ezt a sok utazást busszal* mondatot a szlovákiai adatközlők gyakrabban választották, mint a magyarországiak, s a különbség enyhén szignifikáns volt. Ezt az eredményt kaptuk a Sofuhe-kutatásban is, ahol az *Unom már ezt a sok utazást busszal* mondatot a legkisebb arányban a magyarországi diákok választották, utána következtek a magyar iskolások, majd pedig a szlovák iskolások, s a különbség mindhárom csoportpár között erősen szignifikáns volt (Lanstyák–Szabómihály 1997: 79).

Az RSS-adatokhoz visszatérve fontos még megemlíteni, hogy a szlovákiai mintán belül erősen szignifikáns különbséget találtunk az egyes korosztályokhoz tartozó adatközlők válaszai közt: a „magyarosabb", de egyszersmind újabb, ill. informális stílusértékű *buszozás*[184] formát tartalmazó mondatot csaknem kétszer annyi fiatal és középkorú adatközlő használta, mint idős. Ez arra utal, hogy a *buszozás* kisebb mértékű választását nyelvi konzervativizmusként (l. 5.4.) is értékelhetjük. Az két iskolázottsági csoporthoz tartozók válaszai közt csaknem szignifikáns különbséget találtunk (a *buszozás* formát 33 alapfokú végzettségű és 41 diplomás adatközlő választotta).

6.11. ábra

A buszozás, *ill. az* utazás busszal *formát tartalmazó mondatot választó adatközlők száma a szlovákiai RSS-mintában, korosztály és iskolázottság szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108. Korosztály: Khi-négyzet=14,509; p<0,01. Iskolázottság: Khi-négyzet=2,747; p<0,1)*

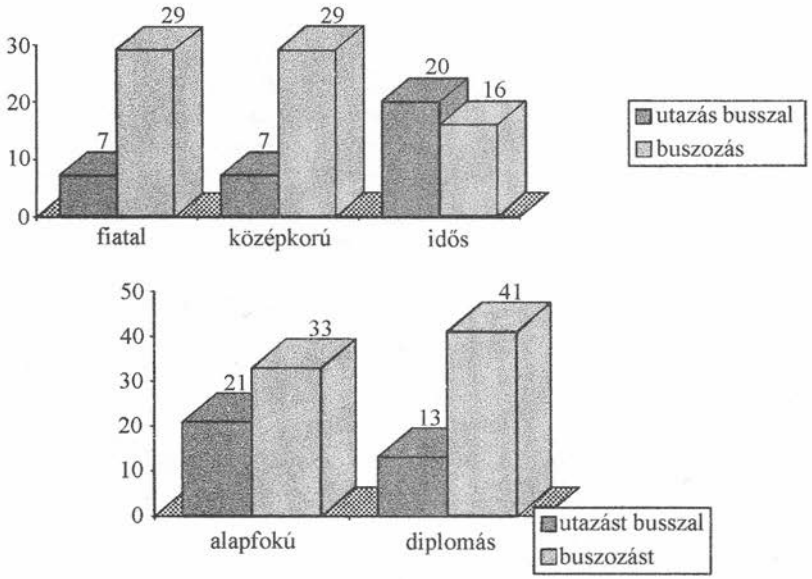

A másik két változópéldány (K_501 és K_509) esetében a szlovákiai és a magyarországi megkérdezettek válaszai nem tértek el szignifikánsan, s a szlovákiai mintán belül sem volt szignifikáns különbség sem az egyes korosztályok, sem az egyes iskolázottsági csoportok válaszai között. Mindazonáltal a „magyarosabb"-nak tartott jelzős szerkezetet *(a Péterrel való találkozást; az épület bejárata)* mindkét esetben valamivel több diplomás adatközlő választotta, mint alapiskolai végzettségű. A kontaktushatás elmaradásának a normatúlteljesítés is oka lehet. Emellett szól, hogy Sofuhe-kutatásunkban, ahol az adatközlők három mondat két-két szórendi megoldást tartalmazó változata közül választhattak,[185] a szlovák iskolások mind a magyar iskolásoknál, mind a magyarországiaknál nagyobb mértékben választották a kontaktusváltozatot, s a különbség a hat esetből négyben erősen szignifikáns volt. (L. Lanstyák–Szabómihály 1997: 102.)

A jelzői értékű hátravetett határozók sajátos típusa az, amely *-(j)ú/-(j)ű* vagy *-s* képzős, valamivel való ellátottságot jelentő melléknevet tartalmazó jelzős szerkezeteket helyettesít; az indoeurópai megoldás valószínűleg főleg a szlovákdomináns kétnyelvűekre jellemző (s lehet, hogy csupán interferenciajelenségről van szó), pl. *becsengetett hozzám egy fiatalasszony hosszú hajjal és szemüveggel* 'hosszú hajú, szemüveges fiatalasszony'. Ezt a jelenséget empirikusan nem vizsgáltuk; a példa közlésével inkább csak föl szeretném hívni a leendő kutatók figyelmét erre a típusra.

Itt említem meg, hogy írásban – például magánlevelekben – indoeurópai szórendű keltezéssel is lehet találkozni, vagyis pl. *22. okt. 1999.* Ez nyilván a hivatali szlovák egynyelvűségnek, illetve a szlovák dátumbélyegzők használatának hatása.

Több darabból vagy részből álló dolgokra való utalás

A standard magyarban a több azonos vagy hasonló darabból álló dolgok sokszor egyes számban szerepelnek, szemben a szlovákkal és más indoeurópai nyelvekkel, ahol a többes szám jóval gyakoribb. Ez a tény befolyásolhatja a többes számú formák gyakorisági arányát a magyar nyelv szlovákiai változataiban. Így például a páros testrészeket, valamint a hozzájuk tartozó ruhadarabokat megnevező szavak egyes számú használata (pl. *fáj a lábam, szorít a cipőm)* „magyarosabb"-nak számít a többes számúnál *(fájnak a lábaim, szorítanak a cipőim).* A kettőnél jóval több darabból álló dolgok közül a zöldség- és gyümölcsfélék, virágok és hasonlók esetében is az egyes számú forma számít jobbnak (pl. *krumplit ültet, almát szed*, nem pedig *krumplikat ültet, almákat szed*); nem ilyen egyértelmű a helyzet az egyéb esetekben (pl. *ez a szerelő nemcsak tévét, hanem magnót is javít*, ill. *ez a szerelő nemcsak tévéket, hanem magnókat is javít*).

Az RSS-kutatásban a fenti három altípus egy-egy mondattal volt képviselve. A páros testrészeket az *Erzsi néninek fáj... a szív..., Kati néninek még a láb... is fáj...* mondat képviselte, amelyet az adatközlőknek odaillő toldalékokkal kellett kiegészíteniük (l. a K_626-os kereszttáblát a 2. mellékletben). A másik két föntebb említett típus esetében a vizsgálati alanyoknak egy-egy, a jelenséget képviselő mondat egyes és többes számú változata közül kellett kiválasztaniuk azt, amelyet természetesebbnek éreztek: *Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!*, ill. *Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!* (l. K_505); *Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni*, ill. *Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyegeket is lehet vásárolni* (l. K_511). A szlovákiai és a magyarországi adatközlők válaszai közt nem volt szignifikáns különbség, de a szlovákiai mintán

belül mindhárom mondat esetében az alapiskolai végzettségűek választották nagyobb százalékban a többes számú változatokat, s a különbség a K_511-es változópéldánynál erősen szignifikáns is volt. Mivel a tárgyalt jelenség eléggé jól ismert ún. nyelvhelyességi kérdés, s iskolai tananyag is (leginkább a páros testrészek vonatkozásában), a fokozott normakövetés feltételezése indokolt. Ez pedig magyarázatot ad arra, miért maradt el a kontaktushatás.[186]

6.12. ábra

A többes számú formákat választó, ill. használó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottság szerinti bontásban.
(Terepadatok 1996; N=108. 1. Khi-négyzet=2,011. 2. Khi-négyzet=2,516. 3. Khi-négyzet=9,818; p<0,01)

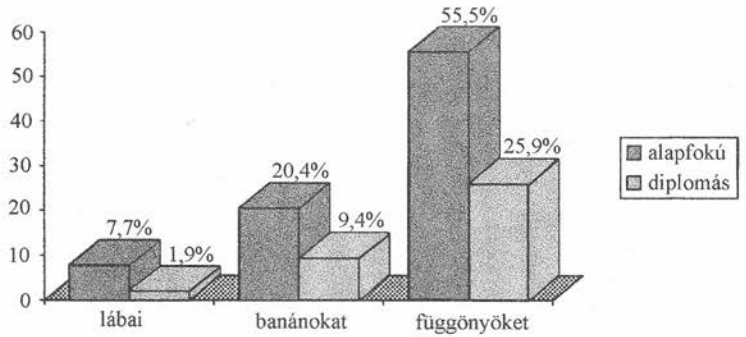

Ezt a magyarázatot erősítik a Sofuhe-kutatások eredményei is, ahol a *Kati néninek már rég kihullottak a fogai, és újabban gyakran fáj... a láb... is* mondatot a magyar iskolások alacsonyabb százalékban egészítették ki többes számú formákkal *(fájnak a lábai)*, mint a magyarországi diákok, s a különbség erősen szignifikáns volt. Ugyanakkor a magyar nyelvet intézményes keretek közt egyáltalán nem tanuló szlovák iskolások mind a magyarországiaknál, mind a magyar iskolásoknál nagyobb százalékban használták a többes számú formákat *(fájnak a lábai)*; a magyar és a szlovák iskolások válaszai közt a különbség erősen szignifikáns volt. Hasonlóképpen a *Nézd, milyen szép banánt/banánokat árulnak az üzletben* mondat többes számú, a banánokat formát tartalmazó változatát a magyar iskolások kisebb arányban választották, mint a magyarországiak (igaz, a különbség nem volt szignifikáns), ugyanakkor a szlovák iskolások mind a magyarországiaknál, mind a magyar iskolásoknál jóval többen választották a többes számú banánokat változatot tartalmazó mondatot, s a különbség mindkét csoporthoz képest erősen szignifikáns volt.

6.13. ábra

A többes számú formákat használó, ill. választó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában.
(Lanstyák–Szabómihály 1997: 81–82 alapján)

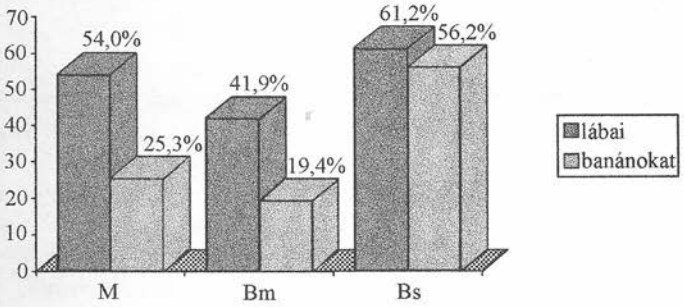

A többes számú változat előfordulási gyakoriságát nemcsak nyelven kívüli tényezők befolyásolják, hanem a kontextus is. A Sofuhe-vizsgálatban a *fáj a lába*, ill. *fájnak a lábai* formákat kétféle mondatban vizsgáltuk: az egyikben egyes számú előzmény, a másikban többes számú előzmény után kellett az adatközlőknek egyes vagy többes számú formákat használniuk.[187] A különbség a két mondat között mindhárom csoportban „drámai":

6.14. ábra

A többes számú formákat használó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában egyes, ill. többes számú előzmény után.
(Lanstyák–Szabómihály 1997: 81)

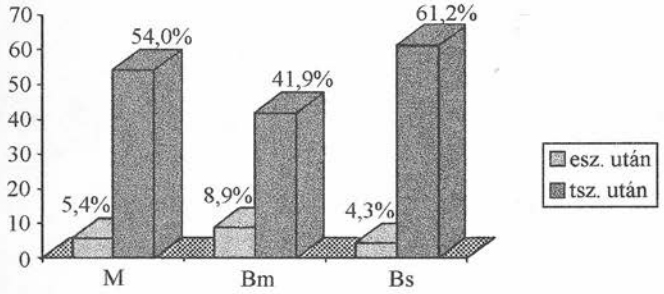

Ezt a jelenséget a pszicholingvisztika *előfeszítésnek* nevezi. A lényege az, hogy az egyik nyelvi elem befolyásolja a környezetében lévő másik, azonos vagy hasonló nyelvi elemhez való hozzáférést a mentális lexikonban (vö. Kontra–Ringen–Stemberger 1989: 130).

Számbeli egyeztetés

A magyar nyelv egyik tipológiai sajátságából adódóan a mennyiségjelző után a jelzett szó általában egyes számban áll, noha vannak már e szabály alól kivételek (pl. *összes művei* v. *műve*, *a többi körülmény* v. *körülmények*). Szórványosan, nyelvbotlásszerűen, a gyermeknyelvben és olykor a nyelvjárásokban más mennyiségjelzők után is előfordul a többes szám (*sok házak*) Magyarországon is, ám ez kívül áll a standard normán. Szlovákiában a többes számú használatra még a sajtóból is vannak példáink (*sok más irodalmi művek szerzőjéről, számos olyan létesítményeik vannak..., az önök számtalan leveleiből)*, az ilyen egyeztetést azonban inkább interferenciajelenségnek kell tekinteni, mint kölcsönzésnek. Erre utalnak a Sofuhe-vizsgálat eredményei is, melyben a szlovák iskolába járó középiskolások többszörösen nagyobb mértékben használták a *számos* jelző után[188] a többes számú *helyeken* főnevet, mint a másik két csoport diákjai. Míg a magyarországiak és a magyar iskolások válaszai közt a különbség egyáltalán nem volt szignifikáns, addig a szlovák iskolások és a másik két csoport válaszai közt erősen szignifikáns volt. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 84.)

6.15. ábra

A helyeken, *ill. a* helyen *formát használó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában. (Lanstyák–Szabómihály 1997: 84 alapján)*

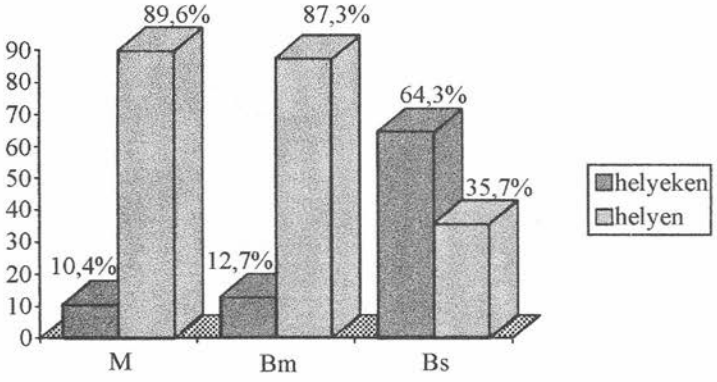

A számbeli egyeztetésnek egy másik, nem csupán nyelvbotlásszerűen jelentkező esetét az *állapotféle határozóknak többes számú alannyal/tárggyal való egyeztetése* képviseli. Az egyeztetéses változat elfogadását egyfelől az befolyásolja, hogy főnévi vagy melléknévi alaptagú-e a határozó, másfelől pedig az is, hogy milyen konkrét határozóról van szó.

Az RSS-kérdőívben az egyeztetés hiányát, ill. meglétét a *vmilyennek tart vmit (vki)*, a *vminek jelentkezik (vki)* és a *vmivé válik (vki)* szerkezetekben vizsgáltuk; az utolsónak említettben mind főnévi, mind melléknévi alaptaggal. A feladat a természetesebb, ill. a mondatba jobban illő változat megjelölése volt. Az egyeztetett – azaz többes számú forma – választása egy esetben a magyarországi mintában volt gyakoribb, mégpedig *A képviselők az okokat komolynak/komolyaknak tartották* mondatban; a magyarországi és a szlovákiai megkérdezettek válaszai közt enyhén szignifikáns volt a különbség (l. a K_601-es kereszttáblákat a 2. mellékletben). Három esetben a szlovákiai mintában volt gyakoribb az egyeztetett forma: *A fiúk még tavaly jelentkeztek tűzoltóknak/tűzoltónak* mondatban, ahol a szlovákiai és a magyarországi adatközlők válaszai közt enyhén szignifikáns volt a különbség (l. K_611), valamint a *vmivé válik (vki)* szerkezetet tartalmazó két mondatban, ahol a különbség a melléknévi alaptagú szerkezet esetében csaknem szignifikáns volt (*A mai gyerekek attól válnak önzőkké/önzővé, hogy mindent megkapnak*; l. K_506), a főnévi alaptagú szerkezet esetében viszont egyáltalán nem volt szignifikáns (*Fiúk, nem attól váltok tűzoltókká/tűzoltóvá, hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok;* l. K_606).

A Sofuhe-kutatásban hasonló négy mondat képviselte a három szerkezetet;[189] ott mind a négy esetben a szlovákiai diákok használtak több egyeztetett formát; s a különbség a két szlovákiai csoport és a magyarországi csoport diákjainak válaszai közt három esetben erősen szignifikáns volt, csupán a *vmilyennek tart vmit* szerkezetben nem volt szignifikáns (tehát éppen ott, ahol az RSS-kutatás ellentétes eredményt hozott). S ha figyelembe vesszük azt is, hogy a Sofuhe-kutatás adatközlői közül a szlovák iskolások a magyar iskolásoknál nagyobb arányban részesítették előnyben a többes számú formát mind a négy mondatban, a különbség pedig a magyar iskolásokkal összehasonlítva csak a főnévi alaptagú *vmivé válik (vki)* szerkezetben nem volt szignifikáns (l. Lanstyák–Szabómihály 1997: 86), aligha tévedünk, ha az egyeztetett formák jelentkezésében kontaktushatást látunk.

6.16. ábra

Az állapotféle határozók többes számú változatát választó, ill. használó adatközlők[190] *százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában.*
(Lanstyák–Szabómihály 1997: 86)

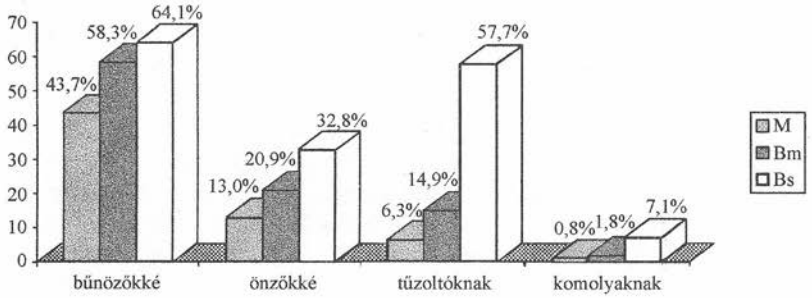

Föntebb a páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok, valamint a több darabból, ill. részből álló dolgok megnevezésének egyes vagy többes számú használata esetében a kontaktushatás elmaradását normatúlteljesítéssel magyaráztuk. Fölmerül a kérdés, hogy itt, az állapotféle határozók egyeztetésénél miért nincs normatúlteljesítés (ill. ha van, legföljebb a K_601-es változópéldány esetében), vagy ha szubjektíve volna is ilyen törekvés a beszélőkben, miért nem tudja semlegesíteni a kontaktushatást. A páros testrészek és a hozzájuk tartozó ruhadarabok, valamint a több darabból, ill. részből álló dolgok nevének egyes vagy többes számú használatához hasonlóan az alapfokú végzettségűek itt is gyakrabban választották a többes számú formákat, mint a diplomások, méghozzá mind a négy esetben, s a különbség két ízben (K_606, K_611) erősen szignifikáns volt.

6.17. ábra

Az állapotféle határozó többes számú változatát választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, végzettség szerinti bontásban.
(Terepadatok 1996; N=108. 1. Khi-négyzet=2,424. 2. Khi-négyzet=1,067. 3. Khi-négyzet=8,336; p<0,01. 4. Khi-négyzet=7,646; p<0,01)

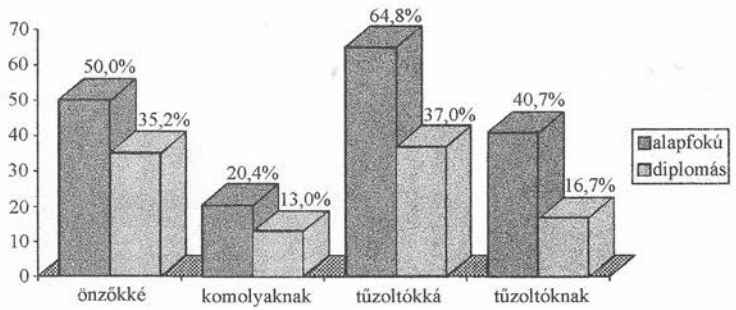

Annak, hogy összességében mégis kevesebb szlovákiai magyar adatközlő választotta a „helyesebb"-nek minősülő egyes számú változatot, mint magyarországi, az lehet az oka, hogy az állapotféle határozók egyeztetése nem annyira ismert ún. nyelvhelyességi probléma, mint a páros testrészek, a hozzájuk tartozó ruhadarabok és a több részből álló dolgok megnevezése. Ezért elképzelhető, hogy számos adatközlő – különösen az alapfokú végzettségűek – a pontoskodóbb többes számú formát gondolta helyesebbnek; ez esetben pedig valójában épp a többes számú alakok tanúskodnak normatúlteljesítésről, amely ilyenformán nem semlegesítette, hanem éppenséggel erősítette a kontaktushatást.

Birtokos személyjelek

A magyar nyelvben a birtokos személyjelek olyankor is használatosak, amikor az ismertebb indoeurópai nyelvek nem utalnak birtokviszonyra. Ezért fölmerül a kérdés, a kétnyelvű magyar–szlovák beszélők nem hajlamosak-e nagyobb mértékben a birtokos személyjel elhagyására, mint a magyarországiak.

A birtokos személyjel elmaradásának egyik lehetséges esetét a *neki van (vhol) vmije* szerkezetű mondatok képviselik. A Sofuhe-kérdőívben öt ilyen típusú mondat helyességét kellett az adatközlőknek megítélniük; egy hatodik, hasonló mondatból hiányzott a helyhatározó.[191]

6.18. ábra

A birtokos személyjel nélküli főneveket elfogadó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában.
(Lanstyák–Szabómihály 1997: 69, 71 alapján)

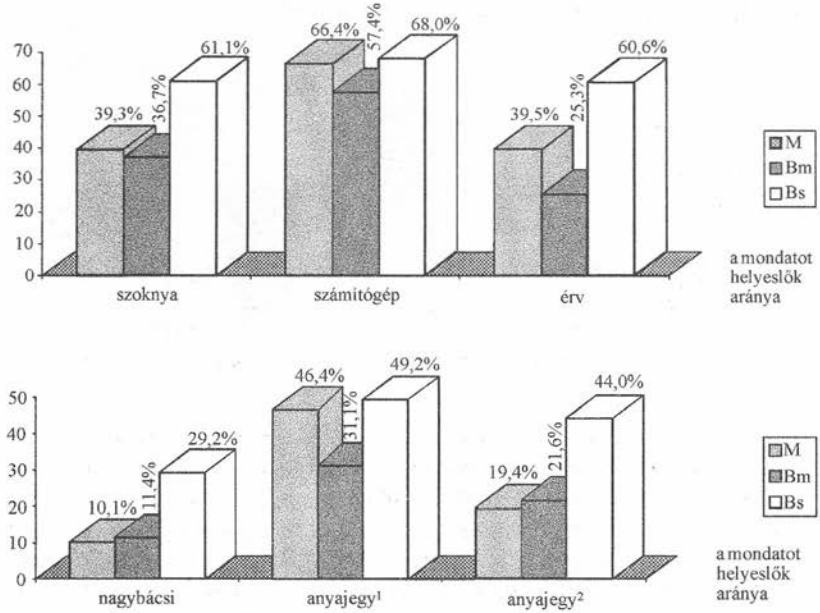

Látjuk, hogy a mondatokat a szlovák iskolások fogadták el a legnagyobb arányban, utánuk a magyarországi gimnazisták következnek, akik mind a hat esetben a szlovák iskolásoknál kisebb arányban fogadták el a birtokos személyjel nélküli formákat, s a különbség négy esetben (*szoknya, érv, nagybácsi, anyajegy*[2]) erősen szignifikáns volt. A magyar iskolások is mind a hat esetben kisebb arányban fogadták el a birtokos személyjelet nélkülöző formákat, mint a szlovák iskolások, s a különbség öt ízben (*szoknya, érv, nagybácsi, anyajegy*[1], *anyajegy*[2]) volt erősen szignifikáns. A magyar iskolások négy esetben a magyarországiaknál is kisebb arányban fogadták el a birtokos személyjel nélküli formákat, s a különbség ezek közül három ízben szignifikáns is volt: kettőben erősen (*érv, anyajegy*[1]), egyben pedig enyhén (*számítógép*); ezzel szemben abban a két esetben, amikor a magyar iskolások a magyarországiaknál nagyobb arányban fogadták el a birtokos személyjel

nélküli formákat (*nagybácsi, anyajegy*[2]), a különbség nem volt szignifikáns (Lanstyák–Szabómihály 1997: 68–71). A kontaktushatás – amely itt egyben egyszerűsítés (l. 6.3.) is – tehát csak a szlovák iskolások esetében jelentkezett, a magyar iskolásoknál – talán a normatúlteljesítés miatt – elmaradt.

A birtokos személyjelek elhagyásának más esetei is vannak. Ezek közül az egyiket megpróbáltuk az RSS-kutatásban is megvizsgálni (l. a K_534-es kereszttáblát a 2. mellékletben), ám a válaszok közötti eltérések sem szlovákiai–magyarországi viszonylatban, sem végzettség, sem korosztály szerinti bontásban nem bizonyultak szignifikánsnak; érdekes viszont, hogy a férfiak és a nők válaszai közt a különbség csaknem szignifikáns volt: férfiaknak 17,2%-a (10/58), a nőknek viszont csupán 6,0%-a (3/50) helyteleníttette *Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha* mondatot. A kérdést ezért nagyobb nyelvi anyagon kell majd a jövőben megvizsgálni.

A kötelező másodnyelvi kategóriák miatti redundancia

A kétnyelvűség hatása nemcsak a beszélők első nyelvében meglévő, de a másodikból hiányzó elemek elhagyásában nyilvánulhat meg, hanem annak ellenkezőjében is, az első nyelvben testes morfémával nem vagy ritkábban jelölt kategóriák nagyobb arányú jelölésében a másodnyelv hatására.

A jelenség egyik jellegzetes példáját a női foglalkozásneveknél jelentkező ún. *feminizálás* képviseli. Bár egyes, eleve nőkhöz kötődő foglalkozásnevek a magyarban is mindig *-nő* utótagot kapnak (pl. *mosónő, óvónő, varrónő*), mások – főként, ha a beszédhelyzetből vagy a szövegösszefüggésből világos, hogy nőről van szó – rendszerint generikus (azaz *-nő* utótag nélküli) formájukban használatosak (pl. *kalauz, sportoló, egyetemi hallgató, tolvaj*), és persze vannak köztes esetek is, amikor mindkét forma egyaránt természetes (pl. *Marika énekes, színész, fodrász; Marika énekesnő, színésznő, fodrásznő*). Ezzel szemben a szlovákban – amely három nyelvtani nemet különböztet meg – a nemre való utalás kötelező, s ez a tény befolyásolhatja a *-nő* utótagú formák előfordulási gyakoriságát a magyar nyelv szlovákiai változataiban.

A Sofuhe-kérdőívet kitöltő adatközlőknek négy foglalkozásnevet (*fodrász, tanár, orvos, vegyész*) kellett egy-egy mondatba illeszteniük; valamennyi példamondatból egyértelmű volt, hogy az a személy, akinek a foglalkozását meg kellett nevezni, nő. Amint a 6.19. ábrából leolvasható, az egyes foglalkozásnevek *-nő* utótagú formájának választása meglehetősen eltért egymástól mindhárom csoportban, bár Magyarországon jól elkülönült egymástól egyfelől a *vegyésznő*, a *fodrásznő* és az *orvosnő/doktornő*, másfe-

lől pedig a *tanárnő/tanítónő*; míg az előzőeket az adatközlőknek csupán néhány százaléka használta, addig az utóbbi jóval gyakoribb volt generikus párjánál. A magyar tannyelvű iskolába járó szlovákiai diákok sokkal nagyobb arányban használtak *-nő* utótagú formákat, mint a magyarországi diákok; a különbség mind a négy esetben erősen szignifikáns volt (Lanstyák–Szabómihály 1997: 71–74).

6.19. ábra

A -nő utótagú foglalkozásneveket használó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában.

(Lanstyák–Szabómihály 1997: 72–73 alapján)

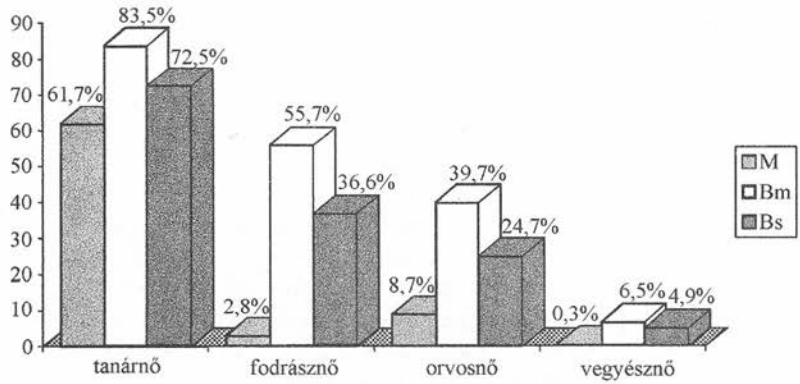

A „feminizáló" formák ilyen erős jelentkezése nem föltétlenül egyszerűen kontaktushatás, jelentős szerepet játszhat benne a normatúlteljesítés is. Erre utal az a tény, hogy a magyar iskolások mind a négy szó esetében nagyobb arányban használták a *-nő* utótagú változatokat, mint a szlovák iskolások, pedig ha pusztán kontaktushatásról volna szó, valószínűleg éppen ellenkező volna az eredmény. A nemre explicit módon utaló formák nyilván pontosabbnak, és így helyesebbnek érződtek. (A két csoport közti különbség egy esetben erősen, egy továbbiban enyhén szignifikáns volt, a másik két esetben nem volt szignifikáns.)

A *-nő* utótagú formák használatát az RSS-kutatásban is vizsgáltuk, hasonló módszerrel, mint a Sofuhe-vizsgálatban, de itt felerészt más foglalkozásnevek szerepeltek (*fodrász, tanár, igazgató, polgármester*). A *-nő* utótagú forma használatának aránya itt is jóval magasabb volt a szlovákiai, mint a

magyarországi mintában; a válaszok közötti különbség mind a négy esetben erősen szignifikáns volt: ilyen következetes és nagyfokú eltérést a szlovákiai és a magyarországi adatközlők válaszai közt semmilyen más változónál nem tapasztaltunk (l. a K_631-es, K_632-es, K_633-as és a K_634-es kereszttáblákat a 2. mellékletben).

Ami a két iskolázottsági csoportot illeti, a *-nő* utótagú formát a négy közül három esetben (*tanárnő, fodrásznő, polgármesternő*) a szlovákiai mintán belül az alapfokú végzettséggel rendelkező beszélők választották nagyobb arányban, de a különbség csak egy esetben (*polgármesternő*) volt szignifikáns, méghozzá erősen. Annak, hogy az *igazgatónő* esetében a diplomások használták nagyobb százalékban a *-nő* utótagú formát, esetleg az lehet az (egyik) oka, hogy az értelmiségi szakmákban gyakrabban találunk nőket vezető beosztásban, így az értelmiségi beszélők egy része föltehetőleg megszólításként is használja az *igazgatónő* formát (méghozzá egyedüliként), s ez – egyfajta nyelven belüli interferenciahatásként – növelheti e változat gyakoriságát olyankor is, amikor nem megszólításról van szó.

6.20. ábra

A -nő utótagú foglalkozásneveket használó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottság szerinti bontásban. (Terepadatok 1996; N=108. 1. Khi-négyzet=0,983. 2. Khi-négyzet=1,886. 3. Khi-négyzet=1,197. 4. Khi-négyzet=11,129; p<0,01)

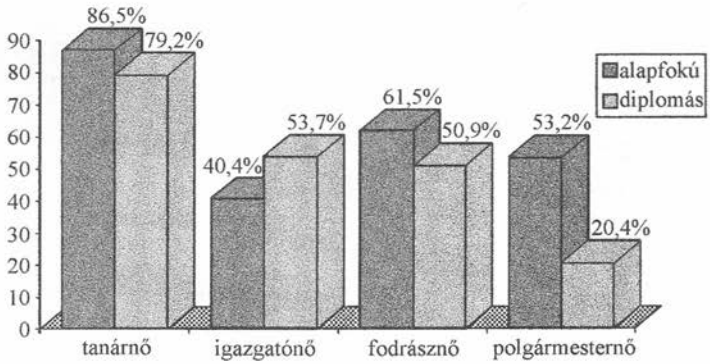

A másodnyelvi kötelező kategóriák miatti redundancia másik vizsgált esetét a személyes névmási tárgy gyakoribb kitétele képviseli, olyan esetekben,

amikor azt a tárgyas igei személyrag nélkülözhetővé teszi. Sofuhe-kérdőívünkben két mondatpár segítségével gyűjtöttünk adatokat erre a jelenségre: az egyik a *Tegnap láttalak a tévében*, ill. *Tegnap láttalak téged a tévében*, a másik pedig a *Találkoztam Hedviggel, és megkértem, hogy vegyen nekem egy kiflit*, ill. *Találkoztam Hedviggel, és megkértem őt, hogy vegyen nekem egy kiflit* mondatpár volt. A személyes névmási tárgyat tartalmazó mondatokat a magyarországi gimnazisták érezték a legalacsonyabb arányban természetesebbnek, utánuk következtek a magyar iskolások, majd pedig a szlovák iskolások. Az egyes csoportokhoz tartozó diákok válaszai közt a különbség minden esetben erősen szignifikáns volt, kivéve a második személyű tárgyat tartalmazó mondatnál a magyarországi és a magyar iskolás diákok válaszai közti különbséget, amely nem volt szignifikáns. Ezek az esetek a kontaktushatás iskolapéldái, ezért érdemes diagramon is ábrázolni:

6.21. ábra

A második, ill. harmadik személyű névmási tárgyat választó adatközlők százalékaránya a Sofuhe-minta három csoportjában.
(Lanstyák–Szabómihály 1997: 91 alapján)

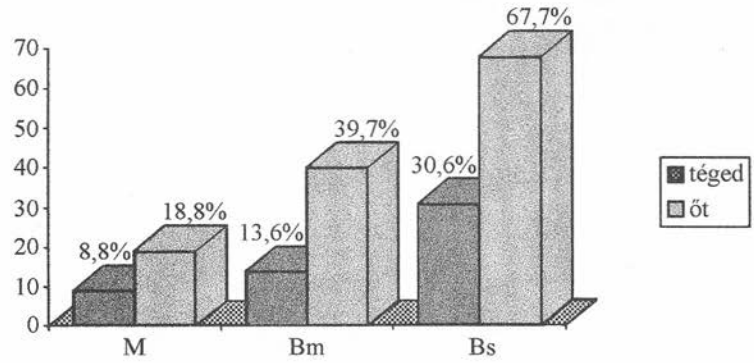

Amint a föntebb bemutatott két példa összehasonlításából is látjuk, a redundánsnak mondott névmási tárgy előfordulási gyakoriságát nagymértékben befolyásolja az, hogy második vagy harmadik személyű-e (megengedve természetesen, hogy az eltérésnek más okai is lehetnek). Az RSS-kérdőívben a Sofuhe-kérdőívből átvett fönti két esethez (l. a K_515-ös és a K_615-ös kereszttáblát a 2. mellékletben) még egy, a Fubat-kérdőívből átvett harmadikat

is hozzávettünk, amelyben az alany második, a tárgy pedig első személyű volt: *Hahó! Itt vagyok! Látsz? – Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?* (l. K_510). A diagram jól szemlélteti a névmás választásában kimutatható eltéréseket az alany és a tárgy személyének függvényében:

6.22. ábra

A második, harmadik, ill. első személyű névmási tárgyat választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai és a magyarországi RSS-mintában.
(Terepadatok 1996; N=215)

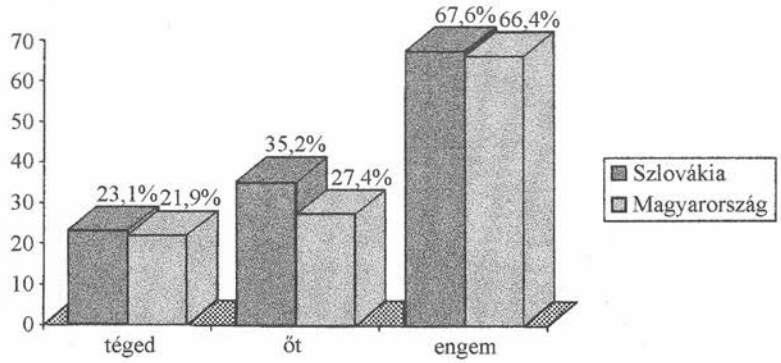

A három változópéldány egyik, ill. másik változatának elfogadása közti gyakorisági különbségek alapján föltételezhetjük, hogy a legkisebb szükségét a névmási tárgy kitételének a második személyű tárgy esetében érzik a beszélők, amikor az alany első személyű, mivel a *-lak/-lek* rag egészen egyértelműen utal a tárgyra. A harmadik személyű tárgyra már nagyobb szükség van, mivel az egyes szám harmadik személyű, múlt idejű igealakok alanyi és tárgyas ragozása egybeesik. Ha pedig a tárgy első, az alany meg második személyű, a mondat még inkább kétértelmű (de azért a beszédhelyzet itt is lehetővé teszi a tárgy elhagyását).

Amint a kereszttáblákból is látjuk, a magyarországi adatközlők mindhárom esetben kisebb arányban tartották természetesnek a redundáns formát, de a különbség egyszer sem volt szignifikáns, sőt két esetben egészen jelentéktelen volt.

A vizsgált változó esetében a kontaktushatás érvényesülése mellett a fokozott normakövetéssel is számolhatunk, hiszen a redundáns névmást tartalmazó forma pontosabbnak, s ezért helyesebbnek érződhet. A szlovákiai mintán

belül mindhárom változópéldány esetében az alapiskolai végzettségű beszélők nagyobb arányban részesítették előnyben a személyes névmási tárgyat tartalmazó mondatokat, mint a diplomások; a különbség az egyik esetben (K_515) erősen, a másikban (K_615) enyhén szignifikáns, a harmadikban pedig (K_510) csaknem szignifikáns volt.

6.23. ábra

A második, harmadik, ill. első személyű névmási tárgyat választó adatközlők százalékaránya a szlovákiai RSS-mintában, iskolázottság szerinti bontásban.
(Terepadatok 1996; N=108. 1. Khi-négyzet=22,953, p<0,01. 2. Khi-négyzet=5,847, p<0,05. 3. Khi-négyzet=3,424, p<0,1)

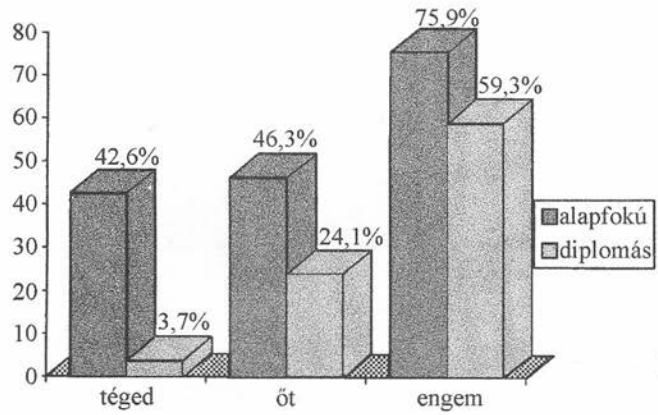

A redundáns névmási tárgy nagyobb fokú használatát az alapiskolát végzettek körében – az esetleges fokozott normakövetés mellett – még egy tényező magyarázhatja. Az ún. nyelvi széttagolás (l. 5.4.) vizsgálata során kiderült, hogy a széttagoló (analitikus) szerkezetek az alapiskolai végzettségűek körében több esetben is nagyobb mértékben jelentkeztek, mint a diplomás adatközlőknél (l. Lanstyák 1998b: 18). Ennek fő okát az alapfokú végzettséggel rendelkezők kisebb olvasottságában, az írott, formális magyarországi stílusokkal való gyérebb kontaktusában láthatjuk (a szintetikus alakok az írott, formális nyelvhasználatra jellemzőbbek, mint a beszélt, informális nyelvhasználatra), de szerepet játszhat a kevésbé iskolázott beszélőknek bizonyos beszédhelyzetekben esetleg az iskolázottakénál nagyobb mértékben jelentkező nyelvi bizonytalansága (erre azonban jelenleg nincs empirikus bizonyítékunk).

6.6. Nyelvvesztés, nyelvcsere

A *nyelvvesztés* az egyéni, a nyelvcsere pedig a közösségi kétnyelvűség tárgykörébe vágó jelenség. A *nyelvvesztés* egyfelől az a *folyamat,* melynek során egy kétnyelvű beszélőnek az egyik nyelvben meggyöngül, majd pedig (szinte) teljesen megszűnik a nyelvi kompetenciája *(nyelvfelejtés),* másfelől az az *állapot,* amely a nyelvvesztés következtében áll be.[192] A *nyelvcsere* az a komplex *folyamat,* melynek során egy kétnyelvű beszélőközösségben a másodnyelv egyre inkább terjed az első nyelv rovására *(nyelvterjedés),* ezzel párhuzamosan pedig az első nyelv mind jobban visszaszorul *(nyelvvisszaszorulás).* Ezenkívül nyelvcsereként utalunk e folyamat végeredményére is, azaz arra az *állapotra,* amikor egy közösségben az eredeti nyelvet még anyanyelvként beszélő utolsó nemzedék kihalásával az eredeti első nyelv aktív használata megszűnik. A nyelvcserét mint folyamatot *zajló* vagy *folyamatban lévő nyelvcserének,* a nyelvcserét mint állapotot *teljes nyelvcserének* nevezhetjük.

A *nyelvvesztés* bekövetkeztének egyik legjellemzőbb esete az, amikor a beszélő teljesen más nyelvi környezetbe kerül, s első nyelvét évtizedekig egyáltalán nincs vagy alig van alkalma használni. Különösen könnyen végbemegy a nyelvvesztés a kisgyerekeknél. Az ilyen nyelvvesztésre számos példát találunk a szlovákiai magyar nyelvterületről Szlovákia vagy Csehország más tájaira elvándorló beszélők körében, nincs azonban tudomásom róla, hogy erről a kérdésről akár egyetlen esettanulmány is készült volna. A nyelvvesztés azonban nem csupán a magyar nyelvterületet elhagyóknál következhet be, hanem a nyelvterületen élők esetében is, különösen az olyan településeken, ahol a magyarok kisebbségben vannak. A fönti értelemben vett nyelvvesztéssel összefüggő jelenség a *hiányos nyelvelsajátítás.* Tipikus esete tájainkon az, amikor a szülők szlovákul beszélnek gyermekeikkel, a nagyszülők (vagy azok egy része) viszont magyarul; amennyiben a magyarul beszélő nagyszülők nem élnek együtt a családdal, a gyerekek gyakran csak hiányosan sajátítják el a magyar nyelvet.

Bár a nyelvvesztés és a hiányos nyelvelsajátítás az ország egész területén élő jelenség, vannak régiók (méghozzá a hagyományos magyar nyelvterületen belül), ahol *tömegméreteket ölt,* s egész helyi közösségeket érint (falvakat és városokat). Ilyen települések főként egyes nyelvi peremterületeken találhatók. Amint az a községek változó nemzetiségi összetételére vonatkozó népszámlálási adatokból, valamint a szlovákiai magyar sajtóban a rendszerváltás után megjelent riportokból és más újságcikkekből kiderül, a *falvak* kö-

zül a nyelvcsere a Zoborvidéken, Léva környékén, Nagykürtös vidékén és Kassa tágabb környezetében a legerőteljesebb (a Zoboralján zajló nyelvcserére l. Sándor Anna 1998; a Kassa vidékire Šutaj 1992). Ami a *városokat* illeti, a magyar nemzetiségű lakosság számarányának alakulása alapján föltételezzük, hogy a nyelvcsere elsősorban a nyelvterület peremén elhelyezkedőkben erőteljes (pl. Szencen, Galántán, Vágsellyén, Érsekújvárott, Léván, Losoncon, Rimaszombatban, Rozsnyón, Szepsiben), valamint a nagyvárosokban, ahol a magyarság már régóta mintegy szórványként él (Pozsonyban, Nyitrán és Kassán). (L. még 2.2.2.)

A nyelvvisszaszorulás, illetve a nyelvcsere nyelvi kísérőjelensége a *nyelvleépülés* és a *kontaktusjelenségek* (interferencia, kölcsönzés) *nagymértékű elszaporodása*. A nyelvleépülés az a folyamat, melynek során az egyik nyelv kommunikatív lehetőségei leszűkülnek, kifejezési eszközei megfogyatkoznak. Erőteljesen zajló nyelvcsere esetében a nyelvleépülés a nyelvi normák fellazulásában, funkciótlannak látszó változatok sokaságának létrejöttében nyilvánul meg. A magyar nyelv szlovákiai változatainak tanulmányozásakor a nyelvvesztés folyamatában lévőket eddig nem vették figyelembe (vagy lehet, hogy csak nem ismerték föl a nyelvleépüléses jelenségeket beszédükben). Mivel az egyértelműen a nyelvvesztés tüneteit mutató beszélők rendszerint már nem tekintik magukat magyarnak, érthető (bár tudományosan korántsem indokolható), hogy ezek a „szlovákiai magyarok" nyelvhasználatának feltárására irányuló kutatásokból eleve kimaradtak. Ez az oka annak, hogy az egyes szlovákiai magyar beszélőközösségekben zajló nyelvleépülési folyamatokról semmit sem tudunk.

6.7. A kétnyelvűek nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdök

A kétnyelvű beszélők nyelvhasználatának sajátosságaival kapcsolatos attitűdök – legalábbis az erős nemzeti kötődésű szlovákiai magyarok körében – meglehetősen negatívak. Ennek fő oka a purizmus és az egynyelvűségi szemlélet, amely nemcsak a laikus beszélők nyelvi látásmódját hatja át, hanem a szlovákiai magyar nyelvművelők idősebb nemzedékéét is. Mind a laikus beszélők, mind a nyelvművelők az egynyelvűek nyelvhasználatát tekintik normatívnak, s hibaként bélyegzik meg az ettől való eltéréseket, amelyek a kétnyelvűek beszédében törvényszerűen jelentkeznek, vagy közvetlenül a másodnyelv hatására, vagy pedig általánosabban, a kisebbségi kétnyelvűségi helyzet következményeképpen (vö. 5.4.). Ennek egyik oka az a föntebb (6.2.2.) már említett tény, hogy a szlovákiai magyarok jelentős része számára a kétnyel-

vűség kényszerkétnyelvűség, a trianoni katasztrófa nem kívánt következménye. A másik ok a magyar nyelvközösség egészére is jellemző *purista tendenciákban* keresendő, amelyek valószínűleg a Habsburg-uralom idején kialakult nemzeti és nyelvi veszélyeztetettségérzésre vezethetők vissza, ma pedig a „határon túli" kisebbségi magyar közösségekben a többségi hatalmak kisebbségellenes nyelvpolitikája és maga a kisebbségi helyzet élteti őket tovább.

Az utóbbi évtizedek szociolingvisztikai, ill. kétnyelvűségi irodalmában teljesen egyöntetű az a vélemény, hogy ez a szemlélet hibás és káros. A kontaktusjelenségeket a nyelv romlásaként beállító vélekedéseket naivnak és tudománytalannak kell tekintenünk, akár laikus beszélőktől, akár a magyarországi vagy a kisebbségi nyelvészet és nyelvművelés prominens képviselőitől származnak. A kontaktusjelenségek kialakulása nemhogy nem jelent veszélyt a beszélők számára, hanem ellenkezőleg: általánosságban véve rendkívül hasznos folyamat. A kontaktusjelenségek ugyanis közelebb hozzák egymáshoz az együtt élő népek nyelveit (így jönnek létre az eredetüket tekintve különböző, mégis számos közös vonással rendelkező nyelvek alkotta ún. nyelvi areák), ezzel pedig hozzájárulnak a nyelvhasználat gazdaságosságához. Ami magát a nyelvet mint rendszert illeti, arra nézve sem jelentenek a kontaktusjelenségek semmiféle veszélyt, hiszen azt vagy egyszerűen megváltoztatják, vagy pedig egyenesen gazdagítják, bővítve kifejezési lehetőségeit.[193] Más kérdés persze, hogy a kontaktusjelenségek elszaporodása a nyelv egyes területi vagy állami változatai közötti különbségek megnövekedésével jár; ez az ún. szétfejlődés (vö. 6.2.1.) *a másodnyelv nagyon erőteljes hatása esetében* esetleg a kölcsönös kommunikációt gátló különbségeket hozhat létre, ami társadalmi vagy politikai szempontból kedvezőtlen folyamat lehet. Szerencsére a magyar nyelv állami változatainak szétfejlődése csekély mértékű, a magyar *standard* állami változatai közötti eltérések pedig csak egy-két szakregiszterben számottevőek. (Az ezzel kapcsolatos eltérő véleményekre l. Kontra–Saly, szerk., 1998.)

Ami a kisebbségi helyzetben élő kétnyelvű beszélőkre, sőt magára az általuk használt anyanyelvre nézve valóban veszélyt jelenthet, az a kisebbségi helyzetből fakadó, sokszor a többségi hatalom nyelvvisszaszorító, lingvicista politikája által is gerjesztett nagyfokú *nyelvi hiány* (6.2.), ill. ennek szélsőséges változata, a nyelvcserehelyzetben jelentkező *nyelvleépülés* (6.6.). Ezt azonban korántsem a másodnyelv hatása idézi elő, hanem az első nyelv használatának korlátozottsága (a másodnyelv nagymértékű hatása – amely velejárója a nyelvleépülésnek – itt nem kiváltó ok, hanem következmény).

A kétnyelvűek nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdökkel azért fontos megismerkedni, mert ezeknek érezhető következményei vannak a nyelv-

használatra nézve. Ilyen például a közvetlen kölcsönszavak és a kódváltás bizonyos típusainak kerülése formálisabb beszédhelyzetekben (vö. 6.1., ill. 6.5.2.); a túlhelyesbítés (6.3.2.), a hiperpurizmus (6.3.2.), valamint a normatúlteljesítés (l. 6.4.) jelentkezése.

A kétnyelvűség nyelvi velejáróival kapcsolatos negatív attitűdök a nyelvválasztást is befolyásolhatják: a (legalább egyes regiszterekben) szlovákdomináns beszélők olykor azzal indokolják bizonyos beszédhelyzetekben a szlovák nyelv választását, hogy azt jobban, „szebben" beszélik, mint a magyart, ill. azzal, hogy a nyelvi hiány (6.2.) miatt kénytelenek lennének időről időre kódot váltani, a két nyelv keverésénél pedig jobb megoldásnak tűnik számukra a szlovák nyelv „tiszta" használata. Ezzel kapcsolatosan érdemes idézni néhány véleményt a 6.1. alatt említett Kodval-kutatás adatközlőitől (a kutatásra l. Bevezető):

> „Szerintem minden embernek kell tudnia egy nyelvet rendesen, hogy ne kelljen egy másikkal kevernie." – „Szerintem, ha szlovák iskolába jártak és a szakkifejezéseket nem ismerik magyarul, akkor inkább beszéljenek szlovákul, így se a szlovák, se a magyar nyelvet nem rontják a fele magyar, fele szlovák beszédükkel." – „Jobb ilyenkor szlovákul társalogni. Szerintem hülyeség két nyelven nyögni." (Lanstyák–Szabómihály 1996b: 166.)

A kontaktusjelenségek megbélyegzése laikus beszélők által – példák

Mivel a kérdés módszeres tárgyalására – átfogó empirikus kutatások híján – nincs mód, szlovákiai magyar lapokban megjelent olvasói levelekből idézek néhány részletet. Közös jellemzőjük a kétnyelvűek beszédében található sajátosságok megbélyegzése.

> Elég vonatra vagy autóbuszra ülni Dél-Szlovákiában, és az utasok beszédének hallatán mindjárt szégyenkezhetünk, mennyire eltorzítjuk szép nyelvünket azzal, hogy fölöslegesen idegen szavakat keverünk bele. A két beszélgetőnek rendszerint eszébe sem jut, hogy ilyen színvonalú beszédük a primitivizmus benyomását kelti. A sok szesztricskázás, primározás, szanitkázás, párkizás[194] stb. hallatán már több szlovák kollégám megkérdezte: a ti nyelvetekben ezekre a fogalmakra nincsenek kifejezések? Persze ők nem ismerik Arany, Petőfi, Jókai és más íróink gazdag szókincsét. [Bekezdés] Különösen fülsértő az olyan „félszakemberek" beszéde, akiket oktatóik „elfelejtettek" az anyanyelvükön becsületesen megtanítani.

[Bekezdés] Szögezzük le: minden képzett szakembertől el lehet várni, hogy ismerje anyanyelvén szakmája kifejezéseit. („Bocsánatos bűneink?" *Új Szó*, 1997. február 11., 2. o.)

Jellemző, hogy a laikus szerző „idegen szavak"-ról ír, s persze „fölösleges"-nek minősíti őket. A „primitivizmus benyomása" azt az objektív tényt tükrözi, hogy az idézettekhez hasonló közvetlen kölcsönszavak – stílusértéküket tekintve – rendszerint nemstandardnak (szubstandardnak) minősülnek (nem a nyelvész minősíti őket ekként, ő csupán megállapítja a szó kialakult stílusértékét!). Az is elgondolkodtató, hogy a szaknyelvek kontaktusváltozatainak használata mintegy kétségbe vonhatóvá teszi a beszélő szakmai hozzáértését („félszakember"-nek van minősítve).

A szakmai nyelvhasználattal foglalkozik a következő olvasói levél is:

Az érsekújvári állomáson rengeteg fiatal szállt fel a vasárnap esti, Pozsonyba tartó gyorsra. A fülke, amelyben én is ültem, csakhamar tele lett magyarul beszélő főiskolásokkal. Helyüket elfoglalva, miután jól ismerték egymást, vidám, önfeledt csevegésbe kezdtek. [...] Emlékezetem szerint ilyesmik hangzottak el (a hűség kedvéért palóc fonetikával) számítástechnikai témából, hogy: „...először fölinstaláltam a vindovszot, osztán fölinstaláltam a egeret, de kevés vót a pamäť... [memória L. I.] És pakóva vótak azok a fájlok?.... Te hogy szejvöted a programot a diszkre?" stb. Persze nem ítélem el őket ezért, a más környezetben gyakran használt terminológia elnyomja a régebben tanultakat, és észrevétlenül, alattomosan ötvöződik az anyanyelvbe. Olyannyira, hogy a káros megszokás után a magyar megfelelő tűnik majd idegennek! („Szlovákiai magyarul". *Új Szó*, 1996. november 15., 2. o.)

Érdekes, hogy a „vétkes" itt valójában nem a beszélő (az fölmentést kap), hanem voltaképpen a (megszemélyesített) szlovák/angol nyelv, ill. terminológia, amely „alattomosan" ötvöződik az anyanyelvbe. Az utolsó mondat pedig az ilyen kontaktusváltozatok egyes elemeinek normatív voltára utal.

Az alábbi glossza (ez nem olvasói levél) még egyértelműbben utal a szlovákiai magyar kontaktusváltozatok egyes elemeinek normatív voltára:

Sajnos már rég nem akadunk meg azon, hogy sok hazánkfia szlovák kifejezésekkel fűszerezi az anyanyelvünket. Mégis elnevettem magam, amikor egy ismerősöm ezzel hozakodott elő:

– Az élelmiszerboltban mustárt kértem a magyarul beszélő elárusítónőtől. Csodálkozva meredt rám. „Mit kér, aranyoskám?" „Mustárt!" „Az meg micsoda?" Rámutattam a polcon felsorakoztatott műanyagpoharakra. „Jaj, aranyoskám, már megtanulhatta volna, hogy az horcsica!" A nyáron Magyarországon volt dolgom, s ott is pórul jártam. Gondoltam, ha már itt vagyok, egy rúd finom tartós szalámit viszek haza a családnak. A hentesnél úgy kértem, mint nálunk szokás: „Egy rúd magyar szalámit kérek!" A hentes nevetgélve körbemutatott: „Itt minden magyar! Melyikből adjak?" Rámutattam: „Abból a fehérből egy rudat!" „Annak TÉLI szalámi a neve!..." Ezt az újabb kioktatást már mosoly nélkül, szégyenkezve fogadtam... („Mustárt kérek, horcsicát kapok". *Új Szó*, 1992. szeptember 10., 12. o.)

Mind a szlovákiai magyar, mind a magyarországi magyar eladó a saját normáját „kérte számon" a vevőn. Míg azonban a vásárló az első számonkérésen csak mosolygott, a másikat megszégyenítésként fogadta, ami a kontaktusváltozatok megbélyegzettségének a következménye. A történet mindkét eleme számtalan változatban hallható,[195] így meglehetősen „mítoszgyanús", de épp ez utal arra, hogy társadalmi szinten észlelt és értékelt folyamatokról van szó.

A direkt kölcsönszavak használata, ill. a kódváltás – amint láttuk – főként az élőszóra jellemző jelenség. A következő olvasói levél az élőbeszédhez közel álló falfirkák nyelvéről szól.

Aki járt már az ipolysági vasútállomáson, s olvasta a váróterem falát díszítő feliratokat, az valószínűleg egyetért velem abban, hogy „nem mindennapi" műveltségű emberek hagyták ott kéznyomaikat. Miről is van szó tulajdonképpen? Nos, mint ahogy az előbb említettem, feliratokról van szó, amelyek több esetben szerelmi vallomások, üzenetek, „jellemzések". Ami ugye nem is lenne baj, csak hát azonkívül, hogy középületeket rongál, az embernek feltűnik a tucatnyi helyesírási hiba s a kétnyelvűség rákfenéje is. A kétnyelvűség fogalma annyit jelent, hogy a mondatokban a magyar és a szlovák szavak keveredjenek. Sőt nem csak hogy csak kétnyelvű a szöveg, de ha valaki figyelmesen végigböngészi a feliratokat, lelhet olyan szavakat is, melyek láttán gondolom, egy magyar szakos tanár a haját tépné. Magyar szöveg szlovák betűkkel! Nem tudom, kik a szerzői ezeknek a feliratoknak, de azt hiszem, csak sajnálni lehet őket. Hiszen ha már valaki a saját anyanyelvét, legyen magyar vagy szlovák, sem ismeri rendesen, nem tudja magát rendesen kifejezni, nem tud helyesen írni, az elveszett. A későbbiekben nemcsak hogy nevetségessé teszi magát, de lehetőségei is korlátoltak lesznek. Mert buta emberre nincs szüksége senkinek. („Hibás feliratok". *Új Szó*, 1997. március 7., 2. o.)

Jellemző, hogy a levél szerzője elsősorban nem azt nehezményezi, hogy az emberek összefirkálják a falakat, s nem is a firkák tartalmával van baja, hanem csupán azok „kevertnyelvűségével". (Miközben – ha magyar szakos tanár szemével olvassuk levelét – az is jócskán hagy maga után kívánnivalókat.) E levélben is erőteljesen megjelenik a „kevertnyelvűség" megbélyegzése, hiszen a produktum szerzői egyenesen *buta*-nak minősíttetnek.

Utolsóként egy szlovák véleményt idézek – kommentár nélkül. Az 1998-ban letűnt nacionalista hatalom egyik képviselője, Ivan Hudec egykori kultuszminiszter a magyar többségű Komáromban 1998. augusztus 19-én, a régió kulturális dolgozóinak értekezletén tartott beszédében kitért a szlovákiai magyarok nyelvtudására is. Beszédének erről a részéről Vojtek Katalin így számolt be az *Új Szó* olvasóinak (1998. augusztus 22., 2. o.):

> „Teljesen abnormális helyzetnek" minősítette [ti. Ivan Hudec, L. I.], hogy a szlovákiai magyarok nem tudnak rendesen szlovákul, holott franciaországi utazásai során meggyőződött arról, hogy minden ottani arab jól beszéli az állam nyelvét és nem kifogásolja azt sem, hogy minden hivatalos okmánya francia nyelvű. A miniszter kifejtette, hogy a szlovákiai magyar kisebbséget nem szeretik a magyarországi magyarok sem, primitíveknek tartják és lenézik őket, mert már a beszédükből is érződik, hogy nem igazi magyarok. Ezért jó volna – mondta –, ha ezt tudatosítva végre megtanulnának szlovákul, hogy be tudjanak illeszkedni a hazai társadalomba.

7. Összefoglaló helyett: fogják beszélni unokáink is?

A világtörténelem sokszor igazolta, hogy van alapja annak az állításnak, mely szerint a kétnyelvűség a nyelvcsere előszobája; a kisebbségi kétnyelvűség többnyire instabil állapot, mégpedig nemcsak az emigráns, hanem az őshonos kisebbségi közösségekben is. Mivel a szlovákiai magyarok jó része kétnyelvű, s a szlovákiai magyarság kétnyelvű beszélőközösséget alkot (l. 5.1.), hasznosnak látszik mintegy összegzésként áttekinteni, a magyar nyelv mai szlovákiai helyzetét meghatározó nyelvkörnyezettani tényezők milyen szerepet játszhatnak a magyar nyelv jövőbeli sorsának alakulásában, vagyis a nyelvmegtartásban, ill. a nyelvcserében.

A kétnyelvűségi irodalomban számos, a nyelvmegtartást, ill. a nyelvcserét befolyásoló körülményre találunk utalást. Ezek egy része a kisebbség *népesedési és települési viszonyaival*, másik részük *társadalmi helyzetével* kapcsolatos. Fontos szerepet játszanak bizonyos *kulturális, tudati és érzelmi* mozzanatok is, és persze a többségi kormányzat *nemzetiségi politikája*. Mindezek a körülmények összességükben meghatározzák a kisebbség *presztízsét* és *státusát*. Ezenkívül a kisebbségi nyelv sorsát bizonyos *nyelvi tényezők* is befolyásolják, pl. az érintett nyelvek egymástól való tipológiai távolsága, a kisebbségi nyelv standardizált vagy standardizálatlan volta, regiszterkészletének bősége (s így alkalmassága a kisebbségi beszélők kommunikációs igényeinek kielégítésére). Nézzük most meg e tényezők szempontjából a magyar nyelv helyzetét Szlovákiában!

Népesedési és földrajzi viszonyait tekintve a szlovákiai magyar kisebbség nincs rossz helyzetben, hiszen a szétválás következtében megkisebbedett ország lakosságának nem elhanyagolható részét – *mintegy 11%-át* – alkotja (l. 2.1.). A szlovákiai magyar nyelvterület közvetlenül rásimul az anyaországra, amely így szinte mindenki számára testközelben van; igaz, ennek árnyoldalaként a magyar településterület kényelmetlenül hosszú, ugyanakkor igen keskeny, sok helyen nem több tíz-húsz kilométernél, sőt egy-két helyen meg is szakad (l. 2.2.). Rendkívül kedvező viszont, hogy *a magyar kisebbség na-*

gyobbik része (több mint háromnegyede) még mindig olyan helységekben él, ahol a lakosság többségét alkotja. Ugyanakkor hátrányos az, hogy ezek a települések többnyire *falvak:* a magyar többségű városok száma Csehszlovákia megalakulása után főként a célzatos telepítéspolitika következtében erősen csökkent a magyar nyelvterületen is (vö. 2.2.2.). A városi magyarság nyelvi és kulturális fennmaradását a (pozitív értelemben vett) szegregálódás, azaz külön utcákba, városrészekbe való koncentrálódás teljes hiánya nehezíti.

A városlakó magyarok csekély száma már a *társadalmi tényezők* közé sorolható, azok közé, amelyek hozzájárulnak a szlovákiai magyar kisebbség kedvezőtlen megítéléséhez. További negatív tényező a szlovákiai magyar kisebbség hátrányos *társadalmi és műveltségi szerkezete,* többek között az értelmiségiek veszélyesen alacsony aránya (l. 2.3.2. és 2.4.). Ez ugyan a kisebbségekre világviszonylatban jellemző, de ez a szlovákiai magyarokat természetesen nem vigasztalhatja.

A világ számos más kisebbségével összehasonlítva aránylag kedvező helyzetben van viszont a szlovákiai magyar beszélőközösség az *intézményi ellátottság,* elsősorban az *oktatási rendszer* szempontjából (l. 4.2.). A magyar tanítási nyelvű iskolák, bár számuk korántsem felel meg a kisebbség igényeinek, képesek arra, hogy nyelvi és tudati szempontból megalapozzák a magyar nyelv és kultúra továbbadását a következő nemzedéknek. Nem véletlen, hogy az 1998. évi kormányváltást megelőző nacionalista kormányzat az ún. alternatív oktatás erőltetésével épp az iskolák ellen indította a leghevesebb támadást. Az is nagy előny, hogy a magyar kisebbség az ötvenéves „kényszerpihenő" után képes volt magát *politikailag megszervezni,* s számarányához képest országos viszonylatban is tekintélyes politikai erőt képvisel (l. 3.2.).

A szlovákiai magyarok életében fontos szerepet játszott az egész nyelvterületet behálózó *kulturális szervezet,* a Csemadok is. Ezt ismerte föl a nacionalista kormányzat akkor, amikor ezt a szervezetet az anyagi támogatás leépítésével – szándéka szerint – lassú kínhalálra ítélte (l. 3.4.). Nem a kormányzaton múlott, hogy ez mégsem sikerült teljesen.

A szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvi megmaradását hátrányosan érintő tényezők között kell említenünk azt, hogy a magyar lakosság zöme *vallásfelekezeti* szempontból nem különül el a szlovákságtól. Ilyen tekintetben csupán a református magyarok vannak jó helyzetben, mivel ez a felekezet erősen magyar jellegű (l. 2.5.). Kedvezőtlen körülményként kell elkönyvelnünk azt is, hogy a római katolikus és az evangélikus vallásfelekezetek vezetése korántsem a krisztusi szeretet szellemében viszonyul a magyar hívekhez (l. 3.6).

A magyar nyelv szlovákiai helyzetére hatással van *az anyaországhoz, illetve a szlovákokhoz fűződő kapcsolatok milyensége* is. Az anyaországgal – amint láttuk – sokrétűek a szlovákiai magyarok kapcsolatai, ez viszont általában nem jelent nagyfokú érzelmi azonosulást. A szlovákiai magyarok az egyetemes magyarság szerves részének tekintik közösségüket, ezen belül pedig hangsúlyozottan mint szlovákiai magyarok határozzák meg magukat; a magyarországi magyarokhoz leginkább mint ugyanezen nemzethez tartozó *másik* csoporthoz kötődnek (l. 2.6.). A szlovákokhoz fűződő viszony „makroszinten" már legalább másfél évszázada feszültségektől terhes, „mikroszinten" azonban nincsenek súlyos ellentétek. Ennek egyik fontos oka a magyar és a szlovák nép nagyfokú kulturális közelsége (vö. 2.8.), ezeréves békés együttélése. A magyar és a szlovák nép kulturális közelsége kedvez a vegyes házasságok létrejöttének, ami viszont egyik gerjesztője az asszimilációs folyamatoknak. Bár ezek az együttélés természetes és normális velejárói, a jelenlegi politikai helyzetben feszültségforrásul is szolgálnak, s természetesen sokkal nagyobb mértékben befolyásolják a kisebbség népesedési viszonyait, mint a többségét (vö. 2.7.).

Tudati és érzelmi szempontból nagyon előnyös, hogy a mai szlovákiai magyar kisebbség ezerszáz éves Kárpát-medencei múltra tekint vissza, nemzettudata erős, kultúrája gazdag. Az sem véletlen, hogy 1996-ban nemcsak a nacionalista hatalom, hanem az akkori szlovák politikai ellenzék is ellenségesen viszonyult a millecentenárium tiszteletére a magyarlakta terület számos pontján emelt emlékművekhez, s kezdeményezte azok hatósági úton történő eltávolítását. Ez a törekvés nem járt sikerrel, az önkormányzatok az emlékműveket képesek voltak jogi eszközökkel megvédeni.

Ami a *többségi nemzetiségi politikát* illeti, erről sok jót nem mondhatunk, még az 1998. évi kormányváltás után sem (ezzel kapcsolatosan több konkrétum található a 3. és a 4. fejezetben). Csupán a szlovákiai magyar kisebbség sok szempontból kedvező adottságai s a nemzetközi erőviszonyok magyarázzák, hogy a nemzeti elnyomás legszélsőségesebb eszközeinek alkalmazására (a magyar nyelv betiltása, a magyar tannyelvű iskolák bezárása, deportálás, kitelepítés stb.) az államhatalom csak egyetlen időszakban, 1945 és 1948 között vállalkozott, amikor a történelmi helyzetet megfelelőnek érezte arra, hogy a német mellett a magyar kisebbséggel is végleg leszámoljon.

Ami a *nyelvi* tényezőket illeti, bizonyos értelemben előnyként kell elkönyvelni, hogy a magyar nyelv *nagymértékben különbözik a szlováktól*, mert ez gátolja a nyelvi kölcsönhatás érvényesülését. A szlovák hatás folytán a Szlovákiában beszélt magyar nyelv közelebb kerül a szlovákhoz, ami a beszélők számára nagyon praktikus ugyan, ám ez a folyamat ugyanakkor a magyaror-

szági magyar nyelvváltozatoktól való eltávolodással jár együtt, ez pedig a kisebbségi közösség egésze számára nemkívánatos fejlemény.

Tudni kell azonban, hogy a szlovák nyelvnek a magyar nyelv szlovákiai változataira gyakorolt hatása tulajdonképpen csekély. Thomason és Kaufman ún. *kölcsönzési skáláján* (1991: 74–76), melynek egyik végpontja az alkalmi nyelvi érintkezéssel együtt járó pusztán lexikális kölcsönzés (első fokozat) és végpontja a nagyon erős kulturális hatás következtében jelentkező nagyfokú nyelvtani kölcsönzés (ötödik fokozat), a magyar nyelv *beszélt* szlovákiai magyar kontaktusváltozatait az első és a második fokozat között (talán a másodikhoz közelebb) helyezhetnénk el.[196] Amint Szabómihály Gizellával folytatott kutatásaink során kimutattuk, a szlovák nyelv jobbára csak ott tud töretlenül érvényesülni, ahol ez összhangban van a nyelvünk egynyelvű változataiban is kitapintható fejlődési tendenciákkal, vagy pedig ezek kézenfekvő továbbfejlesztéseként hat. A nyelvi rendszerbe beépülő „par excellence" kontaktusjelenségek viszonylag elszigeteltek maradnak, vagyis nem érintenek egész nyelvi kategóriákat vagy részrendszereket (Lanstyák–Szabómihály 1997: 141).

Kedvezően befolyásolja a magyar nyelv fönnmaradását, hogy *a magyar nyelvjárások között – sok más nyelvhez képest – csekélyek a nyelvi különbségek*, így a standard nyelvváltozat mindenki számára viszonylag könnyen elérhető (l. 2.8.). Végül, de nem utolsósorban, a szlovákiai magyar kisebbség nyelvi megmaradása szempontjából rendkívüli jelentőségű az a tény, hogy a szlovákiai magyarok zöme *magyardomináns kétnyelvű*, azaz anyanyelvét jobban beszéli, mint a szlovákot (l. 5.1.).

Mit mondhatunk a fentiek alapján a magyar nyelv szlovákiai fennmaradási esélyeiről? Világos, hogy a nyelvi helyzetnek nincsenek olyan tényezői, amelyek eleve elrendelnék a magyar nyelv szlovákiai (bal)sorsát. Olyan visszafordíthatatlan folyamatok sem észlelhetők, amelyek szükségszerűen vezetnének a teljes nyelvleépüléshez, illetve nyelvcseréhez. A szlovákiai magyar kisebbség eredendő adottságai olyanok, hogy nyelvének jövője mindenekelőtt a kisebbség és többség viszonyának további alakulásától, a többségi hatalom kisebbségpolitikájától – és persze a magyar apák és anyák gyermekvállalási kedvétől függ.

8. Források és szakirodalom

Mivel a felhasznált szakirodalom és más források (népszámlálási statisztikák, törvényszövegek, újságcikkek, terepadatok) mennyisége olyan nagy, hogy a szövegben való hivatkozás szinte olvashatatlanná tette volna a könyvet, e fejezetben foglalom össze az egyes témakörök megírásához felhasznált legfontosabb irodalmat és egyéb forrásokat. Az olvasó eligazítása érdekében több esetben olyan összefoglaló jellegű, ill. kiemelkedő jelentőségű munkákra is utalok, amelyek az 1918 és 1989 közötti időszakra vonatkoznak. Ezekből sokat merítettem könyvem előző, bővebb változatának megírásához, ám a terjedelmi korlátok miatt történt rövidítések következtében ezek a passzusok jórészt kikerültek a végleges változatból.

Amint látni lehet, magában a szövegben a jobb olvashatóság kedvéért igyekeztem korlátozni a hivatkozások számát; főként olyankor utaltam egy, esetleg több szerzőre vagy munkára, amikor egyenes idézetről volt szó,[197] vagy amikor az adott gondolat vagy adat(sor) specifikusan az érintett szerző(k)höz kapcsolódott, esetleg valami más okból fontosnak látszott az illető helyen való hivatkozás.

8.1. Szlovákia etnikai képe

A *Szlovákia valamennyi számottevő kisebbségére* vonatkozó statisztikai adatok legfontosabb forrása Sokolová és mtsai (1987), valamint Gyönyör József (1989), amelyek főként az 1980. évi népszámlálás eredményeit dolgozzák föl. Hasonló munkát végzett a legutóbbi, 1991. évi népszámlálás adatai alapján Gyurgyík László (1994a), azzal a különbséggel, hogy ő csupán a magyarokra és a szlovákokra vonatkozó adatokat ismerteti részletesen. A hat legnagyobb szlovákiai kisebbség legfontosabb népesedési adatait mutatja be nagyon áttekinthetően Podolák (1998). A nem magyar kisebbségekről a Szövetségi Statisztikai Hivatal anyagából (FSU-SLDB 1991, ŠÚ SR 1999)[198]

valamint a szlovákiai kisebbségekkel foglalkozó, tágabb tematikájú írásokból is merítettem adatokat, mindenekelőtt Zeľová és mtsai 1994-ből, amely viszonylag tárgyilagos hangvételű áttekintést nyújt a magyar, a roma és a ruszin kisebbségről (egy vagy több külön fejezetben), bevezetőjében pedig a csehekről, németekről, lengyelekről és a zsidókról is közöl statisztikai és más adatokat. Ezenkívül meg kell említeni Procházka (1992), Srb (1993) és Dányi (1994) munkáját, amelyekből szintén merítettem adatokat.

A szlovákiai etnikumok általános jellemzéséhez az említett Podolák-köteten (1998) kívül a legfontosabb forrásaim Sokolová és mtsai (1987), Paukovič (1990), Zeľová és mtsai (1994), valamint Votruba (1998) voltak, de említést érdemel Ondrejovič (1993) rövidebb áttekintése is. Bár a kommunista diktatúra időszakában (annak utolsó szakaszában) keletkezett, de kiterjedt empirikus szociológiai vizsgálatokon alapul Sokolová és mtsai monográfiája (1987), amely a kisebbségi lét minden fontos területével foglalkozik (nyelvi kérdés, kultúra, iskolák, interetnikus kapcsolatok, asszimilálódás stb.), s függelékében nagy mennyiségű statisztikai adatot is közöl Csehszlovákia kisebbségeiről. A *cigányokra* fontos forrásaim voltak még Bačová (1992), Mann (1992), Jurová (1993, 1996) Kádár (1993), Dávid (1993), és Kovalcsik (1998); a cigányok lélekszámára vonatkozó 1966., 1967. és 1968. évi adatok Gyönyör említett könyvében (1989) olvashatók. A *ruszinokra* vonatkozó legfontosabb felhasznált munkák Roman (1989), Magocsi (1992, 1995) és Mušinka (1992), a *németekre* Steinacker (1987/1992), a *horvátokra* Kučerová (1992) és Jerábek (1992), a *zsidókra* Kamenec (1992) és Sas (1993). A szlovákiai etnikumok *nemzeti azonosságtudatáról* és *attitűdjeiről* is olvashatunk a következő munkákban: Výrost–Zeľová (1988), Zeľová (1991, 1992), Paukovič–Kita (1990), Zeľová–Urbanová (1990), Bútorová–Rosová (1992), Bútorová (1992), Haraksim (1992, 1993a, 1993b), Zeľová és mtsai (1994).

8.2. A magyar kisebbség néhány jellemzője

A szlovákiai magyarság *mai demográfiai helyzetére* nézve fő forrásom a fentebb említett Gyurgyík László-könyv (1994a) volt; abban, hogy a szlovákiai magyarok népesedését az összmagyarság demográfiai viszonyai alakulásának részeként tudjuk szemlélni, kitűnő segítséget nyújt Kocsis és Kocsis-Hodosi Kárpát-medencei horizontú monográfiája (1998). A magyarság lélekszámának *történeti alakulásáról* (is) olvashatunk a következő munkákban: Kocsis (1990), Gyurgyík (1993a, 1994a, 1994b, 1998); Dányi (1994),

Dávid (1993), Gyönyör (1994), Popély (1991, 1994), Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998), Duray (1999). A *magyarok földrajzi elhelyezkedésére, településszerkezetére és közigazgatási megoszlására* nézve Sokolová és mtsai (1987), Duray szerk. (1989), Kocsis (1990, 1995), Gyurgyík (1993a, 1993b, 1994a, 1994b, 1995, 1998), Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998), Podolák (1998), Votruba (1998) és Duray (1999) adataiból meríthetünk. Szlovákia összes községének nemzetiségi eloszlását a szlovák statisztikai hivatal egyik legújabb kiadványa tartalmazza (ŠÚ SR 1999). A *határmentiség* fogalma Győri-Nagy Sándortól (1984) származik.

A magyar kisebbség *társadalmi-gazdasági és műveltségi szerkezetére* vonatkozó adatok Gyönyör József (1989) és Gyurgyík László (1994a) munkájából valók, de egyes kérdésekhez Sokolová és munkatársainak (1987), valamint Zeľová és munkatársainak könyvét (1994), továbbá Paukovič (1990) tanulmányát is fölhasználtam. A magyarok kedvezőtlen társadalmi összetételéről többen írtak, s kerestek rá magyarázatot, így például Gyönyör (1989), Paukovič (1990), Zeľová–Urbanová (1990), Očovský (1992), Gabzdilová (1993), Révész (1999). A Szlovákia lakosságának *felekezeti megoszlására* vonatkozó statisztikai adatok a Szövetségi Statisztikai Hivatal adatlapjaiból (FSU-SLDB 1991) származnak; a csupán a magyarokat és a szlovákokat érintő adatokra a legjobb forrás Gyurgyík László könyve (1994a).

A magyarok *azonosságtudatáról* és *attitűdjeiről* főként Sokolová és mtsai (1987), Paukovič és mtsai (1990), Zeľová 1991, Lanstyák–Szabómihály (1991), Frič–Gál–Hunčík–Lord (1993), Bordás és mtsai (1995), Bordás–Hunčík (1999), Gereben (1995, 1996b, 1997, 1998, 1999) és Langman (1997, 1998) alapján írtam. Megemlítem még, hogy kétosztálynyi komáromi magyar gimnazista bevonásával végzett vizsgálatot a nemzeti azonosságtudatról és annak különféle összetevőiről Sz. Dévai Judit (1993). A *kapcsolattartásról* írottakban két empirikus kutatás eredményeire utaltam; az egyikről Výrost és Zeľová könyvében (1988) olvashatunk; ezt ismerteti, s magyar szempontból bírálja is az a Somos Péter (1990a, 1990b), aki polgári nevén – Hunčík – társszerzője a másik fölhasznált munkának (Bordás–Hunčík 1999). A mai Szlovákia területén élő etnikumok régebbi keletű érintkezésére számos példát találunk Liszka József munkáiban (1991, 1996, 1998a). A *vegyes házasságokra* vonatkozó számadatokat Gyurgyík László munkáiból (1993b, 1994a, 1999) merítettem; a magyarokon kívül a szlovák, a cseh és a ruszin/ukrán etnikumra vonatkozó adatok is megtalálhatók a szerzőnek egy másik, a vegyes házasságok demográfiai vonatkozásaival foglalkozó munkájában (Gyurgyík 1999); ezenkívül Votruba tanulmánya (1998) is tartalmaz a vegyes házasságokkal kapcsolatban tanulságos adatokat. Kaľavský (1997) a

nyelvi, etnikai és vallási identitás oldaláról vizsgálja a nyelvileg, etnikailag, ill. vallásilag vegyes házasságokat, empirikus anyagon.

A mai magyarság *néprajzi tagolódásának* felvázolásában elsősorban Kósa László és Filep Antal alapvető művére (1975) támaszkodtam,[199] Balassa Iván és Ortutay Gyula néprajzi szintézisének (1979) és még néhány munkának a figyelembevételével, például Juhász (1988), Csámpai (1994), Liszka (1998a, 1998b). Itt utalok Liszka egyik munkájára (1991), amelyben rövid áttekintést ad a szlovákiai magyarság néprajzi tagolódásáról. A *nyelvjárási tagolódásra* vonatkozó alfejezet Kálmán Béla tankönyvén (1966) és Imre Samu monográfiáján (1971) alapul. Az Imre Samu munkájában nem szereplő nyelvszigetekről Révay (1993), Gyönyör (1994), valamint saját egykori nyelvjáráskutatásom alapján írtam.

8.3. Politika

A *(cseh)szlovákiai magyar kisebbség történetének* legfrissebb összefoglalása Szarka László tanulmánya (1998). E munka mellett érdemes itt utalni több összefoglaló, a (cseh)szlovákiai magyar kisebbség történetének hosszabb időszakaszát különféle aspektusokból tárgyaló néhány műre: Ölvedi (1985), Chaszar (1988), Duray szerk. (1989), Ádám (1989), Gyönyör (1990, 1993a, 1994), Šutaj (1990), Borsody (1991), Vígh (é. n.), Kaplan (1993), Tarics (1994), Duray (1999). Kellő óvatossággal használhatók a kommunista történészek munkái is, így Zvara (1969), Purgat (1970), Arató (1976, 1977), Bajcura (1982), Plevza (1983); ezek közül Bajcura könyve helyenként meglepően kritikus hangvételű.

Az *1989-cel kezdődő időszakra* nézve a legfontosabb forrásom a szlovákiai magyar sajtó volt *(Új Szó, Szabad Újság, Vasárnap)*, valamint egy fontos dokumentumgyűjtemény (Zalabai szerk. 1995). A névhez köthető munkák leginkább szlovákiai magyar pártok kiadványai, sőt nemegyszer maguk a politikusok írták őket, így például K. Cséfalvay szerk. (1995), Pogány szerk. (1995), Gyurcsik and Satterwhite (1996), Kvarda (1997), Csáky (1997/1998), Gyurcsík/Gyurcsik (1996, 1998), Duray (1999). Ez érthető, hiszen a történelmi távlat hiánya nem kedvez a történészi elmélyültségnek, így történeti jellegű munkák e korszakról még nemigen várhatók. Mindazonáltal szlovák részről több, a szlovákiai politikai helyzetet átfogóan elemző kötet is rendelkezésünkre áll már (pl. Krivý–Feglová–Balko 1996, Bútora–Ivantyšyn szerk. 1998, Bútora–Mesežnikov–Bútorová szerk. 1999, Bútora–Mesežnikov–Bútorová–Fisher szerk. 1999); ezekben a kisebbségek, így a magyar ki-

sebbség helyzete is terítékre kerül, egyrészt önálló tanulmányok formájában (Dostál 1998, Sándor Eleonóra 1999), másrészt más tematikájú írások részeként (pl. Bútorová 1998, Kusý 1998, Mesežnikov 1998). Meg kell még említeni Carol Skalnik Leff könyvét (1998), Frič–Gál–Hunčík–Lord (1993) kötetét, valamint Šarlota Pufflerová emberjogi szemléletű, elfogulatlan tanulmányát (1994).

A csehszlovák állam *gazdaságpolitikájáról* írottak forrásai főként Vadkerty (1993b), Duray (1999), Szarka (é. n.), Harna (1997, 1998) és más, föntebb már említett összefoglaló munkák voltak. A *kommunizmus bukása* utáni fejleményekről az előbb említett Duray (1999), valamint Pogány szerk. (1995) alapján írtam, de érdemes itt utalni Lampl egyik monográfiájára is (1999b), amely szlovákiai magyar és szlovák vállalkozók körében végzett szociológiai kutatásainak eredményeit foglalja össze. Az *oktatás-* és a *művelődéspolitikáról* írottak forrásairól a 8.4. alfejezetben számolok be. A (cseh)szlovák állam *valláspolitikájára* nézve jól használható András (1991), Molnár (1991, 1998), Gyurgyík (1991) és Sebők (1991). Az általánosabb témájú munkák közül említést érdemel Duray szerk. (1989) és Duray (1999). A szlovákiai magyarok 1989 utáni hitéletével kapcsolatosan számos adat származik – a föntebb említett, átfogó munkák mellett – a sajtóból *(Új Szó, Szabad Újság, Vasárnap);* ezek közül név szerint említhető Csoma (1992) és Erdélyi (1992). A *nemzeti kisebbségek jogállásának bemutatásához* lényegében ugyanazon forrásokat használtam, mint a *nyelvek* státusának meghatározásához; ezek a következő alfejezetben vannak felsorolva.

8.4. Nyelvhasználat

A szlovákiai nemzeti kisebbségek 1989 utáni jogállásának bemutatásában, a nyelvek státusának meghatározásában, ill. *a jogszabályok ismertetésében* a következő munkákra támaszkodtam: Rhodes (1995), Driessen (1997 és megjelenés alatt), Gyönyör (1991a, 1991b, 1993b, 1994), Berényi (1994), Pufflerová (1994), Tarics (1994), Cséfalvay szerk. (1995), Kontra (1995–1996, 1996, 1997/1999, 1998), Lanstyák (1995b, 1996, 1998a, 1998c, 1998d), Lanstyák–Szabómihály (2000), Zalabai szerk. (1995), Kovács (1996), Ferko szerk. (1997), Gyurcsik (1998), Harlig (1997), Leff (1998), Dózsa (1999), Duray (1999), Priklerová szerk. (1999), Mészáros (megjelenés alatt). Az egyes jogszabályok magyar fordításának lelőhelye: Zalabai szerk. (1995): 1990. évi nyelvtörvény, anyakönyvi törvény, táblatörvény; Varga szerk. (1993): 1968. évi nemzetiségi alkotmánytörvény, 1990. évi

nyelvtörvény, az alapvető jogok és szabadságjogok kartája, szlovák alkotmány; Tóth Károly szerk. (1995): magyar–szlovák alapszerződés, keretegyezmény, koppenhágai dokumentum, 47/135. sz. ENSZ-nyilatkozat, 1201-es ajánlás; *Új Szó*, 1993. 10. 11., 5. o.: névtörvény; *Új Szó*, 1995. 12. 5., 6. o. és *Szabad Újság*, 1995. 12. 20., 8. o.: államnyelvtörvény (más-más fordításban); *Szabad Újság*, 1999. 7. 14., 3. o.: kisebbségi nyelvtörvény.

Az *iskolák* helyzetével számos könyv és tanulmány foglalkozik, a már említett általánosabb tematikájúakon kívül pl. Gyönyör (1990, 1994), Duray szerk. (1989), Janics (1994), Turczel (1967, 1995), A. Nagy (1990), Gabzdilová (1990), Zeľová–Urbanová (1990), Popély (1995), Dolník (1994, 1997, 1998), Gabzdilová–Homišinová (1994), Pufflerová (1994), K. Cséfalvay szerk. (1995), Gyurcsik–Satterwhite (1996), Szigeti (1996), László (1998), Révész (1999). A szlovákiai magyar szülők iskolaválasztási motívumairól Lampl (1999a) ír empirikus szociológiai kutatásai alapján.

A *szlovákiai magyar kultúra intézményi ellátottságáról* szóló fejezetben nagyon sok információ a sajtóból származik, mindenekelőtt az *Új Szó* napilapból és a *Szabad Újság* hetilapból. Kitűnő áttekintést nyújt a közművelődés helyzetéről – különösen a kommunista diktatúra időszakára nézve – Tóth László tanulmánya (1998). Némely részterületen szerzőkhöz köthető adatokra is hivatkozhatok, pl. *művelődéspolitika:* Bauer (1995), Csáky (1997/1998); *Csemadok:* Paukovič–Kita (1990), Zeľová és mtsai (1994); *szépirodalom:* Tőzsér (1992); *könyvkiadás:* Procházka (1992), Lacza (1998); *sajtó:* Homišinová (1990), Lacza (1998); *színművészet:* Tarics (1992) és Dusza (1995); *tudományos élet:* Zalabai szerk. (1996), Tóth Károly szerk. (1999), Tóth Károly (1999). A *hitélettel* kapcsolatban a 8.3. alatt említett, az vallás-politikát érintő forrásokat használtam föl.

A nyelvhasználat *egyéb színtereiről* az RSS-kutatások terepadatai alapján számoltam be (l. Bevezető). A Comenius Egyetem magyar szakos hallgatói néhány szlovákiai magyar településen számos fontos területre kiterjedően fölmérték a magyar és a szlovák nyelv szerepét, nevezetesen Szencen (Íróová 1996), Nyékvárkonyon (Menyhárt 1999), Ipolyságon (Béhrová 1994) és Feleden (Debnár 1994). Ezenkívül ilyen jellegű észrevételek – bár szűkebb terjedelemben – olvashatók még Libád községről (Baranovicsová 1994), valamint a dunaszerdahelyi kórházról és egészségügyi szakközépiskoláról (Krcseková 1994). E szakdolgozatok eredményeit azonban terjedelmi okokból munkámba nem tudtam tételesen beépíteni. Itt említhetők még meg Gereben Ferencnek három nyelvhasználati színtérre vonatkozó, a Kárpát-medence valamennyi peremállamára kiterjedő adatai (l. Gereben, megjelenés alatt; vö. még Gereben 1996a).

A *nyelvi konfliktusokról* szóló fejezet részben szintén az RSS-kutatásra, részben pedig a szlovákiai magyar sajtóban megjelent ilyen tárgyú cikkekre épül. Ezenkívül meg kell még említeni Ondrejovič egyik publikációját (1996). Az etnikai konfliktusok kérdésével foglalkoznak a Márai Sándor Alapítvány égisze alatt folytatott kutatásokat bemutató munkák, Bordás és mtsai (1995) és Bordás–Hunčík (1999); természetesen ezeknek is vannak bőven nyelvi vonatkozásaik. Frič–Gál–Hunčík–Lord (1993), Leff (1998) és Révész (1999) munkáiban is találunk fontos adalékokat az etnikai konfliktusok témaköréhez. Az itt és máshol említett mítoszok kérdésére l. Bordás és mtsai 1995, Langman–Lanstyák 2000. Az inzultusokra lásd még Langman–Lanstyák 2000.

8.5. Kétnyelvűség a szlovákiai magyar beszélőközösségben

A *kétnyelvűség* általános kérdéseivel és típusaival foglalkozó nagyszámú munka közül főként a következőkre támaszkodtam: Weinreich (1953/1974), Lambert (1972), Shaffer (1976), Romaine (1989), Skutnabb-Kangas (1990/1997), Göncz (1985, 1999), Bartha (1996, 1999). A kétnyelvűség *szlovákiai típusaira* vonatkozólag nem állt rendelkezésemre szakirodalom, egyedül a szlovákiai magyarok egyes csoportjainak magyar nyelvi dominanciájáról olvashatunk szakközleményekben (pl. Plichtová 1992). Ezért ez az alfejezet jórészt saját kutatásaim és tapasztalataim alapján íródott. Azon munkák áttekintésére, amelyek a magyar–szlovák kétnyelvűség kutatásához kapcsolódnak és/vagy szociolingvisztikai szempontokat (is) alkalmaznak, l. Lanstyák (1998c). A *nyelvismeret* kérdésében az RSS-kutatás terepadatai mellett Sokolová és mtsai (1987), Paukovič–Kita (1990) és Gyönyör József (1994) munkáját is felhasználtam. A nyelvismerettel kapcsolatos mítoszokra l. Langman–Lanstyák (2000); vö. még Lanstyák 1998d. A magyar és a szlovák nyelv *presztízséről* írottak saját tapasztalataimon, Szabómihály Gizellával végzett kutatásainkon és az RSS-kutatás terepadatain alapulnak.

A szlovákiai magyarok *kódkészletével* kapcsolatos fejtegetések fő forrása Lanstyák–Szabómihály (1994/1998) és Lanstyák (1998b). A kisebbségi anyanyelvváltozatok általános jellegzetességeit Lanstyák (1998b: 6–20) foglalja össze. A *szaknyelvek,* azon belül pedig a tankönyvek kérdésének egyes vonatkozásaival többen is foglalkoztak, pl. Deme (1970), Zeman (1976), Csuka (1981), Jakab (1983), Hubik (1987), Bergendi (1995) és Simon (1996). A *közvelegre* és a *közvelegességre* l. Trudgill (1992/1997), Sándor Klára (1995/1998) és Lanstyák (1998a). A nyelvek *többközpontúságának* kérdésé-

re a fő forrás Clyne szerk. (1992); a magyar nyelv többközpontúságára l. Lanstyák (1995a/1998, 1995b/1998, 1996/1998), a magyar standard *állami változataira* l. Pete (1988), Beregszászi (1997). A koncepciót Deme (1995/1998) és Benkő (1996/1998) kérdőjelezte meg.

8.6. A kétnyelvűség nyelvhasználati megnyilvánulásai

A *kódvált(ogat)ás* kérdéseivel csak újabban kezdtek nálunk foglalkozni. Kitűnő nyelvi anyagot tartalmaz néhány, a Comenius Egyetem BTK magyar tanszékén készült szakdolgozat, főként Debnár (1994), Krcseková (1994) és Mojzesová (1996). Külön említést érdemel Vančóné két munkája: az egyik a gyermekkori kódvált(ogat)ással (1998a), a másik az iskolai környezetben történő kódváltással foglalkozik (1998b). Az említett szakdolgozatokban és tanulmányokban közölt példákat használtam föl egyik idevágó szlovák nyelvű közleményemben (Lanstyák 2000). A kódvált(ogat)ással kapcsolatos attitűdöket elemzi Lanstyák–Szabómihály (1996b) és Bergendiné (1998).

A *nyelvi hiány globális* vonatkozásaira, ezen belül az ún. kétszeres félnyelvűségre nézve számos tanulságos észrevételt találtam többek között Edelsky és mtsai (1983), Cummins–Swain (1983), Martin-Jones–Romaine (1986) és Göncz (1999) munkájában. A nyelvhasználat egyes *részterületein* mutatkozó nyelvi hiánnyal kapcsolatos gondolataim azon viták során kristályosodtak ki, amelyeket az ezzel összefüggő kérdésekről Kontra Miklóssal, Juliet Langmannal és Sándor Klárával folytattam.

A *túláltalánosítás*, ill. az *egyszerűsítés* mibenlétéről és általános kérdéseiről Grosjean munkájában (1982) olvashatunk. A szlovákiai vonatkozások jórészt kandidátusi értekezésemből valók (Lanstyák 1994a), és a Bevezetőben bemutatott Sofuhe-vizsgálatok somorjai–csornai szakaszához kapcsolódnak. A *túlhelyesbítés* fogalmának meghatározásához főként a következő munkákból merítettem: Pléh (1985, 1990), Bánfi–Bodor–Pléh (1987), Kontra–Váradi (1991). A *kisebbségi hiperpurizmusról* Kontránál (1990) és Kabánnál (1992) olvashatunk. A túláltalánosítás, ill. egyszerűsítés említett válfajaira hozott példák nyelvművelő irodalmunkból, Misadová PhD-dolgozatából (1999), valamint a Sofuhe- és az RSS-kutatásból származnak. A *normatúlteljesítésre* a Sofuhe-kutatások kezdeti szakaszában lettünk figyelmesek Szabómihály Gizellával, s több közleményünkben is említést tettünk róla: Lanstyák (1992, 1998b), Lanstyák–Szabómihály (1996a, 1997).

A magyar–szlovák *nyelvközi interferenciáról* először kandidátusi disszertációmban (Lanstyák 1994a) írtam. A nyelvi példák a szlovákiai magyar

nyelvművelő irodalomból valók. A helyesírási interferenciáról írottakban Jakab Istvánra (1982, 1983) támaszkodom. A *szókölcsönzés* egyes típusainak elkülönítésében Haugen (1949, 1972) és Kontra (1981, 1990) munkáiból indultam ki, közvetlen forrásom azonban Lanstyák (1998b) volt. Párhuzamként érdemes még utalni a kárpátalji magyar nyelvváltozatokban található kontaktusjelenségek rövid áttekintésére (Csernicskó 1995: 138–144, l. még Csernicskó 1998: 216–220). A kölcsönzés és maradványhatás elkülönítésének fontosságára Thomason–Kaufman (1991) irányította rá a figyelmemet. A szókészlettani, alaktani és mondattani kölcsönzésre vonatkozó nyelvi adatok egy része empirikus kutatásainkból (l. Bevezető), másik részük a nyelvművelő irodalomból származik.

A magyar–szlovák *nyelvcserével* empirikus anyagon Sándor Anna foglalkozott (1998, 1999), de egy további írásában (1994) is találhatók a kérdéssel kapcsolatban utalások. Publicisztikai szinten a nyelvvesztés és a nyelvcsere problémái nagyszámú riportban és olvasói levélben is megjelentek a rendszerváltás utáni szlovákiai magyar sajtóban. A nyelvleépülés termékeinek a kontaktusjelenségektől való következetes megkülönböztetésére kitűnő példa Fenyvesi Anna monográfiája (1995; l. még 1998). A nyelvcsere kérdésköréhez ezenkívül jól használhatók a szlovákiai magyarok asszimilációjával, a magyar nyelvterület változásával, kiterjedésének csökkenésével, ill. a szlovákiai magyar szülők iskolaválasztási szokásaival kapcsolatos adatok is, l. pl. Gyurgyík (1993b, 1994); Kocsis–Kocsis-Hodosi (1998), Langman (1998), Duray (1999), Lampl (1999a), Révész (1999).

A *kétnyelvűek nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdökről* eddig nálunk nem nagyon írtak; Bergendiné (1998) középiskolás diákoknak a kétnyelvűségről alkotott véleményét elemzi, Lanstyák–Szabómihály (1996b) pedig a kétnyelvűek nyelvhasználatának egyetlen részterületével, a kódváltással kapcsolatos attitűdökkel foglalkozik, szintén középiskolások körében végzett empirikus kutatások alapján (l. Bevezető). A szlovákiai, ill. általában a magyar *nyelvművelésnek* a kétnyelvűek nyelvhasználatával kapcsolatos attitűdjeiről Kontra–Saly (1998) számos írásában olvashatunk; ezenkívül megemlíthetjük még Csernicskó (1997a, 1997b) két közleményét.

Végül pedig megjegyzem, hogy a nyelvművelő irodalomból vett példák forrásai egyrészt a gyűjteményes kötetek (Jakab szerk. 1976, Jakab 1980, 1983, 1987, 1995, 1998; Mayer 1990), másrészt pedig a csupán a sajtóban megjelent közlemények (főleg Szabómihály Gizella cikkei). Itt utalok Bondorová (1999) szakdolgozatára, amely a nyelvművelő irodalomban található kontaktusjelenségek (kölcsönzések és interferenciajelenségek) egy részét tartalmazza, betűrendes szócikkek formájában.

8.7. Összegzés

A rövid *összegző fejezet* egy korábbi írásom (Lanstyák 1998a: 146–148) némileg módosított és kiegészített változata. Itt hívom föl a figyelmet Csernicskó István egyik munkájára (1995), amely hasonló szellemben nyújt tanulságos áttekintést a *kárpátalji* magyarok nyelvcseréjét gátló tényezőkről. Ezenkívül megemlíthető Kiss Jenő egyik közleménye (1997), amely az egyetemes magyar nyelv helyzetét elemzi, több lényeges nyelvkörnyezettani tényező gondos figyelembevételével (l. még Kiss Jenő 1994). A nyelvmegtartás általános tényezőire l. Paulston (1994); magyar nyelven legújabban Bartha Csilla ad róluk kitűnő áttekintést (1999: 137–150; l. még Bartha 1996).

Szubjektív utószó

Munkám – témájából következően – nemcsak a szűken vett szakma, hanem a nagyközönség számára is íródott. Ezért azon voltam, hogy fejtegetéseim ne csak szakszerűek, hanem lehetőleg a nem nyelvészek számára is érthetőek, viszonylag könnyen olvashatóak legyenek. A nagyobb olvashatóság kedvéért a hivatkozások számát is igyekeztem – amennyire lehetett – alacsony szinten tartani; ezért is utaltam külön fejezetbe a munka megírásához felhasznált forrásokat. Ez egyébként nem egyéni ötletem volt; eredetileg ez volt – a sorozatszerkesztői előszóban említett kontaktusnyelvészeti enciklopédia nyomán – az egész Kárpát-medencei kutatás koncepciója, csak szerzőtársaim e megoldás alkalmazásától elálltak. Utólag úgy látom: helyesen tették. Az általam alkalmazott hivatkozásmód sok esetben a filológiai pontosság rovására megy, s ezért ha ma kezdeném írni a munkámat, én sem alkalmaznám.

Sokat töprengtem, mennyire éljek a szlovákiai és magyarországi adatok összehasonlításának lehetőségével, s erről a kérdésről az RSS-munkacsoport többi tagjával is sokat vitatkoztunk. Végül is úgy döntöttem, vállalom az ezzel járó kockázatot, s ahol tanulságosnak látszik, utalok a magyarországi adatokra is. Itt hívom föl azonban a figyelmet arra, hogy a szlovákiai és a magyarországi településeken nyert adatok közötti eltérések szignifikáns vagy éppen inszignifikáns mivoltából csak kellő óvatossággal szabad következtetéseket levonni a magyar nyelv szlovákiai és magyarországi változatainak viszonyára nézve. Nincs rá garancia, hogy ha mondjuk Szlovákiában Dunaszerdahely helyett Szepsi vagy Királyhelmec lett volna az egyik kutatópont, Magyarországon pedig Veresegyház helyett például Nyíregyháza, ugyanazok a különbségek lettek volna szignifikánsak vagy inszignifikánsak. Mivel a minták *ad hoc* módon álltak össze, az adatok szigorúan véve csak e három-három település kiválasztott adatközlői nyelvhasználatának összehasonlítására nyújtanak lehetőséget. Amint láttuk, négy esetben szignifikáns különbség van az egyes településeken élő adatközlők válaszai között Szlovákián belül is; Magyarországon még több – összesen hét – esetben mu-

tathatók ki ilyen különbségek (nem számítva a magyarországi kérdőívnek azon nyelvi kérdéseit, amelyeket a szlovákiai kérdőív nem tartalmaz).[200]

Ennek ellenére a szlovákiai és a magyarországi megkérdezettektől nyert adatok közötti különbségek valószínűleg a legtöbb esetben reálisak, csak éppen abban nem lehetünk biztosak, *pontosan melyek* ezek az esetek. Nemcsak a tipikus nyelvjárási jelenségeknél lehet az egyes változatok gyakoriságában nyelvföldrajzi különbségeket feltételezni; a tájnyelvi hátterűnek *nem* tekintett ún. nyelvhelyességi kérdések, sőt a kontaktusjelenségek közt is vannak valószínűleg olyanok, amelyek nyelvföldrajzi szempontból jelentős variálódást mutatnak.[201]

Arra a kérdésre, mikor tulajdoníthatók a magyar nyelv egyes központjaiban nyert adatok közötti különbségek nyelvföldrajzi tényezőknek, mikor az eltérő államnyelvek hatásának, mikor pedig mindkét tényezőnek, akkor tudunk majd jobban válaszolni, ha ezeket a változókat – s mellettük másokat is – kifejezetten nyelvföldrajzi szempontból vizsgáljuk meg a szociolingvisztika eszközeivel a magyar nyelvterület több pontján. Rendkívül hasznos és tanulságos lenne egy olyan nyelvföldrajzi vizsgálat, melynek kutatópontjai az egész magyar nyelvterületet behálóznák (ezek közt különböző nagyságú és státusú, a határon túl ezenkívül eltérő magyar részarányú települések volnának képviselve), s amelyeken az RSS-kutatásban kipróbált módszerrel kerülne kikérdezésre egy, az RSS-ben használthoz hasonló, de bővebb nyelvi anyagot tartalmazó kérdőív. Az RSS-kutatás esetében a vizsgálat kettős célja – egyfelől a magyar nyelv *helyzetének*, másfelől *„állapotának"* felmérése – nagyobb nyelvi anyag kikérdezését nem tette lehetővé: azzal, hogy a nyelvföldrajzi kérdőív nem tartalmazna az egyes színtereken történő nyelvhasználatra és a különféle nyelvkörnyezettani tényezőkre vonatkozó kérdéseket (vagy ha mégis, jóval kevesebbet), a nyelvi anyag legalább megkétszereződhetne. Az adatok megbízhatóságát azzal lehetne növelni, hogy a vizsgált településeken az adatközlők kiválasztása véletlenszerűen történne. A különféle változók egyes változatainak gyakorisági eloszlását akár térképekre vetítve is közzé lehetne tenni egy szociolingvisztikai nyelvatlasz formájában, amelyből viszonylag megalapozottan lehetne következtetéseket levonni arra nézve, hogy a vizsgált szociolingvisztikai változók egyes változatainak gyakoriságát a kontaktushelyzet befolyásolja-e vagy a beszélők nyelvjárási háttere, esetleg mindkettő. Egy ilyen szociolingvisztikai nyelvatlasz megjelenése után jelenlegi RSS-adataink értéke is nagyban növekedne, mivel értékelésük biztos(abb) alapon állhatna.

Munkám – témájából következően – számos különböző szakterület eredményeit felhasználta. Nem lévén ismerője ezeknek a területeknek, több, az

érintett kérdésekkel foglalkozó szakembertől kértem segítséget, név szerint *Bordás Sándortól, Gereben Ferenctől, Grendel Lajostól, Gyurcsík Iványtól, Gyurgyík Lászlótól, Hunčík Pétertől, Kocsis Károlytól, Liszka Józseftől, Popély Gyulától, Szarka Lászlótól, Turczel Lajostól* és *Vadkerty Katalintól*. A felsoroltak nagy része valóban lelkiismeretesen elolvasta az érintett fejezete(ke)t (sőt Gereben Ferenc az egész könyvet), amiről számos kritikai észrevételük, kiegészítésük, változtatási javaslatuk tanúskodik; ezek túlnyomó többségét figyelembe is vettem e fejezetek végleges változatának elkészítéséhez. A felsorolt szakemberek közül néhányan nemcsak észrevételezték a kéziratot, hanem időt szakítottak arra is, hogy személyesen elmondják véleményüket, és segítsenek a végleges változat megfogalmazásában. Nekik, de az összes többi bírálómnak is itt mondok segítségükért köszönetet. Természetesen ennek ellenére előfordulhatnak ezekben a fejezetekben (is) botlások, pontatlanságok, téves adatok, aránytévesztések stb., mindezekért azonban egyedül engem terhel a felelősség.

Ami nyelvész kollégáimat illeti, elsősorban *Kontra Miklósnak*, az RSS-kutatás vezetőjének, *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat szerkesztőjének mondok köszönetet türelméért és megértéséért, amellyel munkám újabb meg újabb verzióit fogadta, s persze elolvasta és észrevételezte. Segítsége messze túlhaladta azt a mértéket, amely egy sorozatszerkesztőtől mintegy „munkaköri kötelességként" elvárható. Köszönet illeti továbbá *Bartha Csillát, Csernicskó Istvánt, Göncz Lajost, Juliet Langmant, Sándor Klárát* és *Szabómihály Gizellát* azért, hogy az egész kéziratot elolvasták és véleményt írtak vagy mondtak róla. Bírálatukkal reményeim szerint hozzájárultak ahhoz, hogy a munka végleges változata jobb, pontosabb, érthetőbb a korábbinál. Sándor Klára eredetileg könyvem lektora volt, mivel azonban nem tudott egyetérteni a nyelvi hiányról írottakkal, utóbb mégsem adta nevét a kötethez. Alapos lektori véleményét mégis nagyon jól tudtam hasznosítani, még ha a nyelvi hiány kérdésében megmaradt is köztünk a nagyfokú nézetkülönbség. Juliet Langmannek külön köszönöm azt a két napot, amelyet tavaly nyári magyarországi tartózkodásából arra szánt, hogy a könyv nyelvi fejezeteiről részletesen elmondja a véleményét, és változtatásokat javasoljon. Nagyon sokat tanultam tőle. Ugyancsak nagyon hálás vagyok neki a könyv későbbi változatáról írt rendkívül alapos lektori véleményéért. Sajnos az idő rövidsége miatt észrevételeinek csupán egy részét építhettem be a munkámba, pedig csaknem valamennyivel egyetértettem.

Kedves kötelességemnek teszek eleget, amikor megemlítem azokat az alapítványokat és más szervezeteket, melyek anyagi támogatása nélkül sem ez a

kötet, sem korábbi publikációim nem jöhettek volna létre. Szabómihály Gizellával folytatott első kutatásainkat a Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány támogatta. Később a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport szervezeti keretei közt tevékenykedve több projektumunk is az Illyés Közalapítvány anyagi támogatását élvezte. Azt a Kárpát-medencei hatósugarú kutatást, melynek végül is ez a könyvsorozat a legfőbb eredménye, eleinte az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások VIII.b (Magyarságkutatás) támogatta, majd pedig a Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme.

Ahhoz, hogy ez a könyv létrejöhessen, nemcsak szakemberek és szervezetek járultak hozzá, hanem feleségem, *Edit* is, aki évekig aránytalanul nagy részt vállalt a gyermeknevelésből és a házimunkákból, ezenkívül pedig terepmunkásként is a segítségemre volt. Hála és köszönet neki mindezekért! Gyerekeimtől, *Enikőtől, Zoltántól* és *Ildikótól* pedig ezúton kérek bocsánatot azért, hogy annyiszor a munkát részesítettem előnyben velük szemben. Pedig számukra sokkal nélkülözhetetlenebb vagyok, mint a szakma számára. Ez a jövőben meg fog változni.

*

Könyvemet elsősorban azon nyelvészeknek és nem nyelvészeknek ajánlom, akik többet szeretnének tudni a magyar nyelv szlovákiai helyzetéről és állapotáról. Mivel azonban tudatában vagyok annak, hogy a benne közölt tények egy része többféleképpen értékelhető, s így különböző célokra használható föl, szeretném tisztázni azt is, kinek *nem* ajánlom könyvemet.

Nem ajánlom ezt a könyvet azoknak a nyelvünk sorsáért aggódó embereknek (köztük hivatásos nyelvművelőknek, sőt nyelvészeknek), akik bizonyítékokat keresnének benne arra nézve, milyen „romlottá" vált a magyar nyelv Szlovákiában. A magyar nyelv szlovákiai változataiban található kontaktusjelenségek (szlovakizmusok) nem romlottá teszik nyelvünket, hanem vagy gazdagítják, vagy egyszerűen megváltoztatják. A magyarországi nyelvváltozatokhoz mért eltérések – különösen az iskolázottabb beszélőknél – meglehetősen csekélyek, körültekintő nyelvtervezéssel „mederben tarthatók", a magyar nyelv egységét nem veszélyeztetik. A beszélők számára a kontaktusjelenségek ritkán okoznak gondot, számukra a valódi probléma a nyelvi hiány, melynek „álcázása" vagy kiküszöbölése kisebbségi helyzetben sokkal nehezebb feladat, mint az egynyelvű közösségekben. Nem is nyelvművelő feladat ez, hanem elsősorban nyelvpolitikai, másodsorban pedig nyelvtervezési. Mindazoknak, akik a könyvből vett példákat a kisebbségi

magyar nyelvváltozatok megbélyegzésére (és ezzel használóik kárhoztatására) akarnák fölhasználni, tudniuk kell, hogy butaságot, sőt gonoszságot cselekednek.

Azoknak sem ajánlom ezt a könyvet, akik a belőle merített adatokra hivatkozva megbélyegeznék azokat, akik magyar létükre a nyelvhasználat bizonyos színterein, amelyeken választási lehetőségük van, a szlovák nyelv használata mellett döntenek, vagy pedig mindkét nyelvet felváltva használják. A nyelvszabadság nemcsak azt jelenti, hogy a kisebbségi magyar ember bátran használhatja az anyanyelvét, hanem azt is, hogy ha úgy gondolja, használhassa bátran a többség nyelvét is. A nyelvcsere fékezését nem a beszélők kárhoztatásával lehet elérni, hanem azzal, hogy politikusaink a közvélemény támogatásával olyan körülmények megteremtésén fáradoznak, amelyek a beszélőket inkább anyanyelvük használatára késztetik, s amikor azok mégis szlovákul beszélnek, ezt nem kényszerből, félelemből, kiszolgáltatott helyzetük miatt teszik, hanem valóban szabad akaratból.

A nyelvhasználat szabadságának része a szabad iskolaválasztás és a nyelvcsere joga is. Ezért azoknak sem ajánlom könyvemet, akik a gyermekeiket szlovák iskolába járató szülők vagy a nyelvcsere folyamatában lévő emberek fölött a könyvből merített adatok segítségével próbálnának kárhoztató ítéletet mondani. Igaz, véleményem szerint nagy ostobaságot követ el az a magyar szülő – még akkor is, ha vegyes házasságban él! –, aki nem magyar iskolába íratja gyermekét, sőt nagyon sokat árt a gyermekének. Ám a szabadság mindig együtt jár a rossz döntésekhez való joggal. (A szomorú csak az, hogy ebben az esetben a rossz döntések következményeit ártatlanok – a gyermekek – kénytelenek viselni.)

Ami a nyelvcserét illeti, ez is emberi jog, amit kötelesek vagyunk tiszteletben tartani. Én a magam részéről azt szeretném ugyan, hogy gyermekeim és unokáim is megmaradjanak magyarnak, de tudom azt is, hogy *nem* ez az élet értelme. A nyelvcserét és az asszimilációt nem szabad erkölcsi kérdésként kezelni; ellenkező esetben kollektíve bűnösnek nyilváníthatnánk mondjuk a kunokat vagy a jászokat, egyénileg pedig Heltai Gáspárt vagy Petőfi Sándort (hogy csak két nevet mondjak a sok közül).

Bár attól nem nagyon kell tartanom, hogy a „kemény" szlovák nacionalisták olvasni fogják könyvemet, azt sem szeretném, ha a „lágy" nacionalisták kiragadott idézetekkel úgymond bizonyítékokra lelnének könyvemben arra nézve, micsoda agresszív és expanzionista kisebbség a magyar, amely még mindig nem tud lemondani a Nagy-Magyarország víziójáról és Trianon *revíziójáról*. Egy olyan igazságtalanság, amely embermilliókat okozott mérhetetlen szenvedést, nem szűnik meg azzal, hogy eltelik nyolcvan év. Ugyan-

akkor a jelenlegi helyzet elfogadását épp a többségi hatalmak könnyíthetnék meg méltányos politikájukkal.

Ám nemcsak a szlovák nacionalistáknak nem ajánlom ezt a könyvet, hanem a magyar nacionalistáknak sem; nem szeretném, ha a benne található tényeket szlovákellenes hangulatkeltésre vagy gyűlölködésre használnák föl. A szlovák nacionalizmus kétségtelen megléte, a szlovák nemzethez tartozó egyéneknek, politikai és más csoportoknak tőlünk gyakran idegen gondolkodásmódja és kétes hasznú döntései nem jogosítanak föl senkit arra, hogy egy egész nemzet fölött ítélkezzen, vagy a szlovák nemzethez tartozó személyeket nemzeti hovatartozásuk miatt bántson.

Tudom – sőt remélem –, hogy a legtöbb olvasó számára mindazok, amit az „ellenjavallott" esetek kapcsán írtam, közhelyek, melyeknek emlegetése rendkívül gyermetegen hat. De hát az „ellenjavallatok" nem is nekik szólnak.

Szeged–Dunaszerdahely, 1999. december 4.

Jegyzetek

[1] A kutatás vezetője *Kontra Miklós* volt, Szlovákiában pedig e sorok írója. A terepmunka zömét három terepmunkás végezte: *Lanstyákné Holocsy Edit* agrármérnök Dunaszerdahelyen és részben Losoncon, *Pálinkás László* magyar–történelem szakos egyetemi hallgató (azóta középiskolai tanár) Pereden és *Hahnné Duray Éva* nyugalmazott magyar–szlovák szakos tanárnő Losoncon. Néhány kérdőívet jómagam is kitöltettem, s néhány további kitöltésénél mintegy szakmai felügyelőként jelen voltam. Az adatok számítógépes rögzítését részben magam végeztem, részben pedig *Demecs István* gépészmérnök, aki terepmunkásként Dunaszerdahelyen néhány kérdőívet is kitöltetett. Valamennyiüknek itt mondok köszönetet lelkiismeretes munkájukért.

[2] *Nyelvhasználati színtéren* a beszélők nyelvhasználatát befolyásoló nyelvi és nyelven kívüli tényezők által meghatározott társadalmi közeget értjük. Ilyen pl. a családi és baráti kör; a munkahely; az állami hivatalok stb. Részletesebben l. 4.5.

[3] A 2.1. táblázatból kiszámítható, hogy Szlovákiában az 1991. évi népszámláláskor 20 olyan helység volt található, amelyben a magyarok részaránya 10–20% között volt (l. még a 2.3. ábrát). Amint Gyurgyík László könyvéből (1994a: 148–164) kiderül, ezekből kettő város (az egyik éppen Losonc, a másik Léva); a maradék 18 közül hétben a magyarok száma 50 alatt volt, további négyben pedig 50 és 100 között. A fennmaradó hét faluból a legtöbb magyar a kelet-szlovákiai Jászón élt, összesen 466. Ez még mindig nagyon kevés, ha figyelembe vesszük, hogy a hétszer annyi – 3254 – magyar lakossal rendelkező Pereden is csak különféle engedmények árán sikerült a követelményeknek megfelelő 36 adatközlőt találni (l. alább). Egyébként hasonló problémákkal szembesültek a kutatók Kárpátalján és a Vajdaságban is. Csernicskó István két, egymástól távol eső faluból, Göncz Lajos pedig három településről „szedte össze" a szükséges 36 adatközlőt (l. Csernicskó 1998: 18, Göncz 1999: 27), ami meglehetősen problematikus eljárás, hiszen az eltérő falvak lakói nem ugyanannak a helyi beszélőközösségnek a tagjai, így az egyes falvakban a nyelvhasználati minták eltérőek lehetnek, amiképpen az egyes nyelvi változók változatainak gyakorisági megoszlása is.

[4] *Jelenleg* a magyar nemzetiségű diákoknak országosan 18%-a jár szlovák tannyelvű alapiskolába (az 1996–1997-es tanévből származó adatok; l. 4.2. fejezet, ill. 4.1. táblázat). Ez az arány korábban volt alacsonyabb is, de magasabb is.

[5] Adatközlőink között 18 tanár volt, az adatközlők 17,0%-a (N=106, mivel néhány más területen dolgozó, de óraadó tanárként is működő adatközlő is pozitívan válaszolt a kérdésre).

[6] Ezért valójában adatainkat helyesebb lett volna végzettség szerinti bontásban bemutatni, ettől azonban el kellett tekintenem, mert az ilyen finomabb elemzés aránytalanul megnövelte volna a nyelvhasználattal kapcsolatos fejezet terjedelmét, más nem kevésbé fontos fejezetek rovására.

[7] Pered összlakosságának 83,6%-a római katolikus vallású. Mivel azonban a falu evangélikus lakossága az 1945 után betelepített szlovákokból verbuválódik (ők Pered lakosságának 6,8%-át alkotják; l. Gyurgyík 1994a: 151), helyesebb volna, ha a római katolikusok arányának kiszámításakor az összlakosságból levonnánk az evangélikusok számát (még ha bizonyára akadnak a faluban római katolikus vallású szlovákok és esetleg evangélikus magyarok is). Így a katolikusok aránya megközelítené a 100%-ot.

[8] Az adatközlők kiválasztásának egyik kritériuma az volt, hogy az illető személy saját bevallása szerint magyar nemzetiségű legyen, de lehetett cigány magyar is. Az egyetlen nem „egészen" magyar nemzetiségű adatközlő magyar szülők gyermeke, aki kötődési bizonytalansággal küszködik (azt állította magáról, hogy „semleges nemzetiségű").

[9] A K_512-es változópéldány esetében erősen, a K_609-es esetében enyhén szignifikáns volt a különbség. Ezenkívül a K_501-es, a K_534-es és a K_625-ös változópéldány esetében csaknem szignifikáns eltérést találtunk. Az egyes változópéldányokra vonatkozó kereszttáblákat a 2. melléklet tartalmazza. A szignifikancia különböző fokainak értelmezését l. a fő szöveg következő bekezdésében.

[10] A K_505-ös és a K_507-es változópéldány esetében erősen, a K_602-es esetében enyhén szignifikáns volt a különbség. Ezenkívül a K_632-es változópéldány esetében csaknem szignifikáns eltérést találtunk.

[11] A K_538-as változópéldány esetében erősen, a K_504-es, K_532-es és a K_623-as változópéldányok esetében enyhén szignifikáns volt a különbség. Ezenkívül a K_503-as és a K_601-es esetében csaknem szignifikáns eltérést találtunk.

[12] A K_511-es, K_513-as, K_515-ös, K_531-es, K_532-es, K_535-ös, K_536-os, K_537-es, K_605-ös, K_606-os, K_611-es, K_628-as, K_629-es és a K_634-es változópéldány esetében erősen, a K_502-es, K_508-as, K_538-as, K_603-as, K_608-as, K_613-as és a K_615-ös esetében enyhén szignifikáns volt a különbség. Ezenkívül K_507-es, K_510-es és a K_607-es változópéldány esetében csaknem szignifikáns eltérést találtunk.

[13] Ez az eljárás – amint láthatjuk – eltér a táblázatok és ábrák feliratában alkalmazottól, egyrészt a p-érték közlésének módjában, másrészt abban, hogy milyen esetben van a khi-négyzet feltüntetve, s milyen esetben nincs. Az eltérés oka az, hogy a használt statisztikai program más-más megoldásokat alkalmaz az eltérő típusú összehasonlítások esetében.

[14] Kisebbségeken itt és az egész könyvben mindenütt *nemzeti kisebbségeket* kell érteni, a szlovák alkotmány által „etnikai"-ként megkülönböztetett roma kisebbséget

is beleértve. (A vallási és egyéb kisebbségek helyzetének tárgyalása nem tartozik e munka céljai közé.)

[15] Az *etnikum* vagy *etnikai csoport* semleges és egyértelmű műszó kíván lenni, amellyel a történetileg kialakult és az összetartozás tudatával rendelkező szlovákiai népcsoportok illethetők; ezek mindegyike rendelkezik vagy egykor rendelkezett saját nyelvvel is. Ilyen értelemben a szlovákok is *etnikai csoportot* alkotnak Szlovákiában. A nem szlovák etnikai csoportokra mint *nemzeti kisebbségekre* fogok utalni.

[16] Mivel a különböző források meglehetősen eltérő adatokat tartalmaznak, a legalább 20%-os kisebbségi részarányra vonatkozó adatokat itt és alább a ruszinoknál, ukránoknál és németeknél a „leghivatalosabb" forrásból, a szlovák kormány 1999. augusztus 25-i 221. sz. rendeletéből meritettem. Ez a rendelet tartalmazza azon községek jegyzékét járások szerinti bontásban, amelyekben a kisebbségi lakosság részaránya eléri a 20%-ot, s amelyek ezért élhetnek az 1999. július 10-én elfogadott 184. sz. kisebbségi nyelvtörvény által garantált nyelvi jogokkal (l. 4.1.6.).

[17] Egy, a cigányokra nézve nem, életkor és régió tekintetében reprezentativitásra törekvő mintán végzett közvélemény-kutatás szerint 1990-ben a cigányok 37%-a románák, 28%-a cigánynak, 18%-a szlovéknak, 17%-a pedig magyarnak tartotta magát (a közvélemény-kutatás során, nem föltétlenül a népszámláláskor!). Az adatokat idézi Votruba (1998: 261).

[18] A nyelvcserét leegyszerűsítve olyan folyamatként határozhatjuk meg, melynek során egy kétnyelvű beszélőközösségben egyre több beszélő szocializálja gyermekeit másonyelvén; a folyamat végeredményeként a közösség eredeti, első nyelve teljesen eltűnik. L. 6.6.

[19] 1994-ben Szabómihály Gizellával a füleki gépészeti szaktanintézetben egy csaknem teljesen cigányokból álló osztály diákjaival beszélgettünk. Amikor az óra elején megkérdeztük, ki tud cigányul, zavart nevetés és egy-két bátortalan jelentkezés volt a válasz. Az óra végére már csaknem mindenki azt vallotta, beszél cigányul (lehet hogy azok is, akik valójában nem ismerték őseik nyelvét). A különbség azzal magyarázható, hogy az óra végére világossá vált a diákok számára pozitív viszonyulásunk a cigányokhoz és nyelvükhöz.

[20] A csehek 1993-ig mint Csehszlovákia többségi, az államhatalmat (a szlovákokkal együtt) birtokló nemzete ún. hatalommal bíró kisebbséget alkottak Szlovákiában (amiképpen a szlovákok is hatalommal rendelkező kisebbség Dél-Szlovákia magyarlakta területein). A közös állam megszűntével a cseheknek ez a pozíciója megszűnt. (A hatalom nélküli és a hatalommal bíró kisebbség/többség fogalmára l. Skutnabb-Kangas 1990/1997: 18.)

[21] Az első köztársaság idejében a statisztikák a ruszinokat az oroszokkal és más keleti szlávokkal egy csoportban tartották nyilván, a nem ruszinok száma azonban föltehetőleg elenyésző volt ebben a csoportban.

[22] Az első köztársaság éveiben a magyarlakta területeken működő közalkalmazottak 80–90%-a „csehszlovák" nemzetiségű volt.

[23] Srb (1993: 82) számításai szerint a visszacsatolt területekről, illetve a maradék Szlovákiából származó elesett katonák száma 31–41 ezer lehetett.

[24] A legújabb *népmozgalmi* adatok szerint 1996. december 31-én Szlovákiának 5 378 932 lakosa volt; a szlovákok lélekszáma 4 608 245, a magyaroké 568 444 volt, ez összlakosságnak 85,7%, ill. 10,6%-a (Condik szerk. 1997: 159).

[25] Kocsis és Kocsis-Hodosi (1998: 25) a magyar anyanyelvűek nagyobb lélekszámát a magyar nemzetiségűekéhez viszonyítva Kárpát-medence-szerte főként a magyar anyanyelvű cigányok etnikai tudatának felébredésével magyarázza, ez azonban a szlovákiai magyarok esetében nem lehet így, hiszen hasonló arányú különbség volt a magyar nemzetiségűek és magyar anyanyelvűek között az 1970. évi népszámlálás alkalmával is, amikor pedig a cigányok nem vallhatták magukat roma nemzetiségűeknek. (S az sem valószínű, hogy tömegesen magyar anyanyelvűnek, de szlovák nemzetiségűnek vallották volna magukat.) A magyar anyanyelvű, de szlovák nemzetiségű 46 ezer ember jelentős része feltehetőleg magyar–szlovák vegyes házasságból származik, de bizonyára vannak köztük magyar szülők gyermekei is, akik etnikailag a szlovákokhoz asszimilálódtak, ill. az asszimilálódás folyamatában vannak. A 8000 magyar nemzetiségű, de szlovák anyanyelvű személy föltehetőleg magyar–szlovák vegyes házasságból született.

[26] Skutnabb-Kangas (1990/1997: 12–16) például négy különböző kritériumot alkalmaz az anyanyelv fogalmának meghatározásához: 1. *származás* (az elsőként megtanult nyelv), 2. *azonosulás* (az a nyelv, amellyel a beszélő azonosul, ill. amellyel őt anyanyelvi beszélőként mások azonosítják), 3. *a nyelvtudás foka* (a legjobban beszélt nyelv), 4. *funkció* (a legtöbbet használt nyelv). A szerző hangsúlyozza, hogy ugyanannak a személynek más-más lehet az anyanyelve a különböző definíciók szerint, ezenkívül egy személynek több anyanyelve is lehet, ill. anyanyelve élete során egyszer vagy akár többször meg is változhat. E problémákat látva alighanem a legbiztosabb mégiscsak az, ha azokat tekintjük magyar anyanyelvűeknek, akik a népszámlálási íveken ilyenként szerepelnek.

[27] Az érdekesség kedvéért megemlítem még, hogy ha a szlovákiai magyarok nyelve önálló nyelv volna, Décsy Gyula statisztikája szerint a világ 220. legnagyobb nyelve lenne az általa kimutatott 2339 olyan nyelv közül, melyek anyanyelvi beszélőinek számáról vannak statisztikai adataink (1990: 26, vö. még Lanstyák 1993b: 59). A mintegy 20 uráli nyelv közül a hetedik legnagyobb volna (a magyar, a finn, a mordvin, az észt, a votják és a cseremisz után).

[28] Köztük van – némileg paradox módon – a kizárólag magyarok által lakott csallóközi Bögellő is.

[29] *Községen* – a szlovákiai hivatalos szóhasználatot követve (vö. sz. *obec*), de *A magyar nyelv értelmező szótára* IV. kötetének *község* szócikkében található 1a. jelentéssel összhangban – a legkisebb közigazgatási, önálló önkormányzattal bíró egységet kell érteni, amely egyaránt lehet falu vagy város. Ilyen értelemben a *község* szűkebb jelentésű volna a *település*-nél, mivel *település*-nek nevezhetjük azokat a pusztákat, tanyákat vagy kisebb falucskákat is, amelyek közigazgatásilag egy másik településhez vannak csatolva, s így azzal együtt alkotnak községet. A forrásmunkákból azonban nem mindig egyértelmű, hogy a *település, helység, község* szavakat szerzőjük hogyan értelmezi, s emiatt jómagam sem használhatom ezeket következetesen.

[30] Hasonló eltéréseket az 1991. évi népszámlálási adatokat feldolgozó források (Gyurgyík 1994a, ŠÚ SR 1999, a kormányhivatal ezzel kapcsolatos dokumentumai) és a rendelet között a többi kisebbség esetében is találtunk. Lehetséges, hogy a jegyzék összeállításakor a népszámlálási adatok mellett (vagy helyett) a népmozgalmi adatokat vették figyelembe.

[31] Mivel az 5000 fő alatti települések jogállás szempontjából általában falvak, az 5000 főnél nagyobbak pedig városok, a rövidség kedvéért a továbbiakban az 5000 fő alatti községekre státusuktól függetlenül mint falvakra, az 5000 fő fölöttiekre pedig mint városokra utalok.

[32] A Kárpát-medencének Magyarországon kívül eső területein 31 olyan város van, melynek több mint 10 ezer magyar lakosa van; az említett öt szlovákiai város közül Komárom a „határontúli" lista 13. helyén áll, tizenegy erdélyi és egy vajdasági város után; Pozsony a 14., Dunaszerdahely a 16., Érsekújvár a 25., Kassa pedig a 29. helyet foglalja el (Kocsis–Kocsis-Hodosi 1998: 29).

[33] A magyarlakta terület vonatkozásában kivételt a Nagykürtösi járás képez, amely 1968-ig nem létezett; területét akkor hasították ki a Losonci járásból.

[34] Itt és alább a számadatok a legalább 20%-ban magyar lakosságú községekre vonatkoznak, ahogyan azokat a szlovák kormánynak az 1999. évi kisebbségi nyelvtörvényhez kiadott (vö. 4.1.6.), 1.3. alatt már említett végrehajtási rendelete tartalmazza.

[35] Pinc esetében az új helyzet nemcsak nyelvi szempontból hátrányos: a község Losonc – korábbi járási székhelyük – közvetlen közelében fekszik; az átszervezés nyomán az az abszurd helyzet állt elő, hogy a pinciek az új járási székhelyükre Losoncon keresztül kénytelenek utazni.

[36] Az 1991. évi népszámlálás adatait Kocsis és Kocsis-Hodosi (1998: 72) számolta át a jelenlegi járások területére. Mivel kimutatásukban a Nyitrai járás nem szerepel, az arra vonatkozó adatot Podolák monográfiájából (1998: 22–25) vettem. Podoláknál egyébként a Kocsis és Kocsis-Hodosi könyvében szereplőkhöz nagyon hasonló adatok találhatók. Itt jegyzem meg, hogy – amint föntebb láttuk – az újabb közigazgatási változások révén a magyarlakta terület az *Aranyosmaróti* és a *Poltári* járás egy-két községére is kiterjed. Podolák (i. h.) adatai szerint az Aranyosmaróti járásban 1,4%, a Poltáriban pedig 0,6% a magyarok részaránya.

[37] Szlovák, illetve magyar lakosságon itt a 15 éves és annál idősebb állampolgárokat értjük, a műveltségi szerkezetre vonatkozó adatok ugyanis csak a 15 éves és idősebb korcsoportokra vonatkoznak.

[38] Az „egyéb" kategória nemcsak azokat a felekezeteket foglalja magába, amelyek a 2.3. táblázatban az „egyéb" címszó alatt szerepelnek, hanem azokon kívül a pravoszlávokat és a zsidókat is. Az „ismeretlen" kategóriába a 2.3. táblázatban „felekezeten kívüli" és „adathiány" címszók alá tartozókat soroltam.

[39] Az egymással párba állított települések kelet-nyugati irányban is Szlovákia különböző régióiban helyezkedtek el: Pozsony környékén, Nyugat-, Közép-, ill. Kelet-Szlovákiában. A vizsgálatban településenként 12 személy vett részt, így a minta – amely természetesen nem volt reprezentatív – összesen 96 emberből állt. E kutatásra

az alábbiakban FER-kutatásként fogok utalni, mivel végső célja egy, a társadalmi feszültségek növekedését előre jelző rendszer kidolgozása (l. Bordás Hunčík 1999).

[40] A szerzők közlése.

[41] A nyelvi és az etnikai (nemzeti) azonosságtudat nem mindig van egymással összhangban. Például az 1991. évi népszámlálás alkalmával 45 999 személy vallotta magát magyar anyanyelvűnek, de szlovák nemzetiségűnek, 7835 pedig szlovák anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek (Gyurgyík 1994a: 106). Még nagyobb eltérések lehetnek az egy-egy etnikummal, ill. nyelvvel való azonosulás között az erőteljesen a nyelvcsere folyamatában lévő kisebbségeknél, pl. a cigányoknál. (Természetesen a nyelvi, ill. etnikai azonosságtudat és a népszámlálások anyanyelvi, ill. nemzetiségi bevallása két különböző valóság, de e kérdés taglalására itt nincs mód.)

[42] A kutatás 1997-ben folyt 131 településen, 600 felnőtt szlovákiai magyar adatközlő bevonásával. A minta arányosan tükrözte a szlovákiai magyar lakosság összetételét nem, kor, iskolai végzettség, település nagysága, település etnikai összetétele (tömb-, ill. szórványterület), valamint régió (Nyugat-, Közép- és Kelet-Szlovákia) tekintetében. (Lampl 1999: 5.)

[43] Juliet Langman egy kelet-szlovákiai vegyes lakosságú városban és környékén magyar fiatalok egy csoportjának identitását vizsgálta kultúrantropológiai megközelítésben, etnográfiai módszerek (résztvevő megfigyelés, mélyinterjú) alkalmazásával. Az ún. társas kapcsolathálózatot alkotó fiatalok egy, a Csemadok égisze alatt működő táncegyüttesnek voltak a tagjai. L. Langman 1998. (Langman publikációiban a vizsgálatok színhelyéül szolgáló település *Aranyváros* álnéven szerepel.)

[44] Amint könyvem bevezetőjében említettem, „terepadataink"-ként az RSS (Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme) támogatásával végzett terepmunka során nyert adatokra hivatkozom. Az RSS-kutatásra vonatkozó legfontosabb tudnivalók szintén a Bevezetőben találhatók.

[45] Az *etnicizmus* és a *lingvicizmus* a *rasszizmus* mintájára alakult műszavak; az általuk jelölt fogalmak közös jellemzője egyes emberi csoportok diszkriminálására, a hatalomból való kiszorítására, ill. hátrányos helyzetük fenntartására irányuló (politikai) tevékenység; a különbség csupán az, hogy ehhez ürügyül az első esetben az adott csoportok etnikai, a másik esetben nyelvi, a harmadikban pedig faji jellegzetességei szolgálnak. Magán a tevékenységen kívül így nevezzük az ezek alapját alkotó *szemléletet* is, amely egy-egy állam eltérő etnikumaiban, nyelveiben, fajaiban negatívumot lát. (L. Skutnabb-Kangas 1990/1997: 19–20, 1996/1998: 7, Phillipson Skutnabb-Kangas 1995/1997: 24.)

[46] Mivel a megkérdezettek száma 108 volt, alacsonyabb szám említése azt jelenti, hogy a szóban forgó kérdésre nem mindenki válaszolt. Vagyis az *adatközlő* ilyen kontextusban mindig *a kérdésre válaszoló adatközlőt* jelenti. Ezek száma (N) szolgált alapul az egyes típusú válaszok részarányának kiszámításához.

[47] A Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének keretében egy többlépcsős kérdőíves felmérésre, ill. egy mélyinterjús vizsgálatra került sor, melynek célja a Kárpát-medencei magyarság azonosságtudatának és kulturális magatartásának jobb megismerése volt. A kérdőíves vizsgálat alapjául szolgáló terepmunka alkalmilag be-

tanított kérdezőbiztosok segítségével folyt 1991 és 1997 között nyolc országban, Szlovákiában, Ukrajnában, Romániában, Jugoszláviában (Szerbiában), Horvátországban, Szlovéniában, Ausztriában és Magyarországon. A teljes minta a kutatás végső szakaszában mintegy 2800 felnőtt személyből állt, a szlovákiait 463 adatközlő képezte; mélyinterjút összesen 60 személlyel készítettek, ebből 13-nak volt szlovákiai magyar alanya. A települések és az adatközlők kijelölésének módjáról Gereben (1995: 208) a kutatás egy korábbi szakaszában így ír: „A vizsgálati helyszínként szolgáló települések kiválasztásánál a *magyarság részaránya* tekintetében reprezentativitásra; a *tájegységek*, a *település nagysága* tekintetében a változatosságra; a településen belül az egyes *településrészek* kijelölésénél az arányosságra; a kérdezett *személyek* kiválasztásánál pedig a véletlenszerűségre törekedtünk. Ez utóbbit úgy kívántuk elérni, hogy a kijelölt utcák minden ötödik házába (lakótelepen mindig más emeletre) kopogtattak be kérdezőbiztosaink, s az egyik családban a (férfi) családfőt, másikban annak feleségét interjúvolták meg." Az így szerzett adatközlők köre valamivel fiatalabb és iskolázottabb volt az átlagosnál (Gereben 1996a: 91, és megjelenés alatt).

[48] Szlovákia esetében valamivel magasabb, csaknem 10%-os értéket mutatott.

[49] A felmérésnek a történelmi tudatra vonatkozó része összesen 1795 felnőtt személyt érintett mintegy 120 településen (a szlovákiai adatközlők száma 312 volt).

[50] Ennek fényében eltöprenghetünk azon, vajon az 1991. évi népszámlálás mennyi magyart mutatott volna ki Szlovákiában, ha a kérdezőbiztosok és a kérdőívek magyar nyelvűek, vagy legalább kétnyelvűek lettek volna. Hasonlóképpen tanulságosak ezek az eredmények a nyelvismeret önbevallásos vizsgálatára nézve is (l. 5.1.). Megjegyezzük még, hogy Gereben Ferenc adataival teljes összhangban vannak a Márai Sándor Alapítvány szervezésében folytatott egyik, reprezentatív mintán alapuló vizsgálat eredményei is, melynek során a magyar válaszadókat szintén magyar adatgyűjtők keresték föl magyar nyelvű kérdőívvel 1994-ben (l. Bordás és mtsai 1995: 43, 55).

[51] *Beszélőközösségen* embereknek olyan kisebb vagy nagyobb csoportját értem, akik egymással viszonylag többet érintkeznek, mint másokkal. Az ilyen csoportok tagjait a köztük zajló *tartós* társadalmi együttcselekvések (interakciók) viszonylagos gyakorisága köti össze, ez pedig nyelvi szempontból – a csoport méretétől (kis- vagy nagycsoport), illetve jellegétől (személyes ismerősökből álló elsődleges vagy egymást nem személyesen ismerőket is magába foglaló másodlagos, ill. önkéntesen létrejött informális vagy társadalmi kényszer hatására keletkezett formális) függően – az általuk beszélt nyelvváltozatok normájának kisebb-nagyobb hasonlóságát eredményezi. Az így felfogott beszélőközösségek egy-egy szociológiai, szociálpszichológiai értelemben vett csoportot alkotnak. Ám nem minden csoport tekinthető beszélőközösségnek; az alkalmi, rövid ideig fennálló csoportok (pl. egyetlen alkalomra összehívott *ad hoc* bizottság) nem beszélőközösségek, mivel ezekben nincs mód a viszonylag közös normarendszer kialakulására (bár az ilyen alkalmi csoport tagjai közt is tapasztalható a kommunikáció során egymás normájához való ún. alkalmazkodás). Egy beszélőközösség lehet egy- vagy többnyelvű is. A szlovákiai magyar beszélőközös+ség kétnyelvű. Erre l. az 5. fejezet bevezető részét.

[52] A többi iskolatípus azért nem mérvadó, mert a magyar tannyelvű szakiskolák hálózatának elégtelensége miatt a szlovákiai magyar szakiskolások jelentős része nem szabad személyes vagy szülői döntés következtében, hanem kénytelenségből jár/járt szlovák tanítási nyelvű tanintézménybe.

[53] A szlovákiai magyar fiataloknak mintegy négyötöde jár jelenleg magyar tannyelvű alapiskolába vagy gimnáziumba; a szlovákiai magyaroknak több mint négyötöde él homogén magyar házasságban; a Lampl Zsuzsanna által kimutatott „szilárd nemzeti" értékrendtípus messze a leggyakoribb a szlovákiai magyar közösségben; a másik kettőhöz – a „megtagadó nemzeti"-hez és a „visszakozó nemzeti"-hez tartozó személyek aránya együttesen is jóval alatta marad a „szilárd nemzeti" értékrendűekének (1999a: 8).

[54] Azokban az esetekben, amikor konkrét empirikus – de nem reprezentatív mintán alapuló – kutatásokra hivatkozom, megállapításaim *csak a vizsgált adatközlőkre vonatkoztathatók*, ezért minden olvasómat óva intem attól, hogy ezeket automatikusan az egész szlovákiai magyar beszélőközösségre általánosítsa. *Valamennyi* nyelvészeti és szociolingvisztikai kutatásunk (Sofuhe, Fubat, Kodval, Ertszok és RSS, l. Bevezető) ebbe a csoportba tartozik, s ide sorolható a szakirodalomból idézett szociológiai és más kutatások zöme is, Lampl Zsuzsanna értékrendkutatása kivételével; ez utóbbinak a megállapításai valóban vonatkoztathatók a szlovákiai magyarságra. (Lampl értelmiség-kutatása is reprezentatív mintán alapul, ez azonban értelemszerűen csupán az értelmiségiekről szól, nem a szlovákiai magyar közösség egészéről, l. 1999a: 36–58.)

[55] A vajdasági magyaroknak a szerbekhez fűződő viszonya az adatok fényében meglepően pozitív, főként ahhoz viszonyítva, hogy a horvátországi, szlovéniai, sőt még a romániai magyarok is negatívan értékelték a szerbekhez fűződő viszonyukat (–2,29, –2,34, ill. –0,54, a fenti sorrendben). Ez arra figyelmeztet, hogy az adatok még a kérdés ilyen objektív megfogalmazása mellett is torzíthatnak; egy kiszolgáltatott kisebbség pozitív értékelésének hátterében nem egykönnyen felismerhető társadalomlélektani tényezők állhatnak – és nemcsak a vajdaságiak esetében.

[56] A *Csemadok* a szlovákiai magyarok nagy múltú országos kulturális szövetsége, melynek a legtöbb magyarlakta faluban és városban működik vagy működött alapszervezete. 1949-ben alakult *Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete* néven, 1969-ben a neve *Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége* lett. Az 1989-es rendszerváltás után *Csehszlovákiai Magyarok Demokratikus Szövetsége* néven működött; jelenleg *Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség* a neve, miközben a *Csemadok* mozaikszó máig megmaradt. (L. 4.3.)

[57] A magyar–szlovák érintkezés nem korlátozódik Dél-Szlovákiára. Erre utal az a meglepő adat, mely szerint a Márai Sándor Alapítvány által szervezett 1994. évi etnopszichológiai vizsgálat során kikérdezett, etnikailag *homogénnek* tekintett északszlovákiai területen élő adatközlők közül minden negyediknek volt a családjában magyar nemzetiségű személy (nagyszülők, mostohatestvérek, egyik szülő). E vizsgálat során 50 magyarral, 50 dél-szlovákiai szlovákkal és 50 észak-szlovákiai szlovákkal készült mélyinterjú. A minta nem volt reprezentatív. (L. Bordás és mtsai 1995: 9, ill. 141.)

[58] Mindhárom településen 30 magyar és 30 szlovák, különböző szervezeteknél dolgozó, 20–30 éves személyt választottak ki adatközlőnek. Mivel a kutatás zárójelentése 1980-ban készült, föltehető, hogy a vizsgálat az 1970-es évek végén zajlott.

[59] Mivel a bizonytalanabb identitásúak nyilván elsősorban a nem anyanyelvükön tanulók köréből kerülnek ki, érthető, hogy Gereben Ferenc 2.6.1. alatt említett vizsgálatai során kimutatta, hogy „szolid korreláció (de korántsem egybeesés) fedezhető fel az elejétől végig a többségi nyelven folytatott tanulmányok és a nem magyar anyanyelvű házastárs választása között" (Gereben 1996a: 94, és megjelenés alatt).

[60] *Néprajzi* vagy *etnikai csoportnak* Kósa Filep (1975: 40–51) az olyan néprészeket nevezi, amelyek vagy maguk rendelkeznek sajátos csoportidentitással (pl. székelyek, kunok, jászok, hajdúk), vagy pedig a környező csoportok különítik őket el és illetik megkülönböztető névvel (pl. palócok, barkók, matyók, csángók). *Etnokulturális csoportról* akkor beszélnek a szerzők, ha sem az érintett közösség nem rendelkezik sajátos tudattal, sem a környezetük nem tekinti őket különálló csoportnak; az elkülönítés tudományos vizsgálatok alapján, szakemberek által történik. Természetesen a néprajzi csoportok egyben etnokulturális csoportot is alkotnak, amennyiben ezt népi kultúrájuk integráltsága, környezetüktől való elkülönítettsége indokolja. A *táji csoportok* (pl. bodrogköziek, sárköziek, nyírségiek, ormánságiak) elkülönítése az egy-egy tájegységhez való tartozás alapján történik. Ezek között olyanok is akadnak, amelyek korábban sajátos népi öntudattal is rendelkeztek, így néprajzi csoportok voltak (pl. az őrségiek vagy a hétfalusiak).

[61] Magyar viszonylatban akcentuson idegen nyelvi akcentust szokás érteni, tehát egy nyelv szokásos kiejtésétől való eltérést egy másik nyelv hatására. A szociolingvisztikában az akcentus egyszerűen egy nyelvváltozat fonémáinak kiejtési módja. Ebből a meghatározásból az következik, hogy akcentus nélkül nem is lehet beszélni.

[62] A hivatalosan munkaerő-toborzásnak nevezett *deportálás* több mint 44 ezer magyarnak a csehországi határvidékre való erőszakos kitelepítését jelentette. A kijelölt családokat 1946–47 telén katonai tehergépkocsikon a legközelebbi vasútállomásra vitték, onnan pedig szigorú őrizet mellett, többnyire fűtetlen marhavagonokban csehországi gazdák birtokaira szállították. A deportáltakat személyes használati holmijaikon kívül minden vagyonuktól megfosztották. – Az ún. *reszlovakizáció* – amint neve is mutatja – hivatalosan az egykor elmagyarosodott szlovákok visszaszlovákosodását volt hivatva elősegíteni, valódi célja azonban a magyarok számának csökkentése volt. Egzisztenciális kényszer hatására több mint 400 ezer magyar kérte „újbóli" szlovákká nyilvánítását; ebből mintegy 200 ezer személy kérelmének tettek eleget a hatóságok. – Az ún. *lakosságcsere* keretében 1947 és 1949 között mintegy 70 ezer magyart telepítettek ki erőszakosan lakóhelyéről Magyarországra, helyüket pedig Magyarországról önkéntes alapon átköltöző szlovákok foglalták el; további 20 ezer magyart az egyezményen kívül toloncoltak ki, ill. üldöztek el az országból.

[63] Ezt a tényt a lakosság jelentős része egyértelműen érzékelte. A 2.6. alatt említett, reprezentatív mintán végzett szociológiai kutatásokban az adatközlők 91,9%-a vélekedett úgy, hogy a szlovákiai magyarság helyzete az elmúlt években összességében

romlott. A többi megkérdezett vagy a „nem változott" választ adta, vagy pedig nem tudta megítélni. *Egyetlen* olyan adatközlő sem akadt, aki szerint a szlovákiai magyarok helyzete az elmúlt években javult volna. A legtöbb adatközlő szerint az iskolaügy területén történt visszalépés (93,3%), utána következik a kisebbségi jogok biztosítása (91,5%), majd az anyanyelvhasználat (87,5%), a kulturális élet (81,4%) és a gazdaság (77,6%). (Lampl 1999a: 25.)

[64] *Kisebbségi politikán* itt a kisebbség által folytatott politikát értem, vagyis a kisebbség politizálását (attól függetlenül, hogy a kisebbségi kérdésről van-e szó vagy más politikai kérdésről), *kisebbségpolitikán* pedig kisebbségi kérdéssel kapcsolatos politizálást (attól függetlenül, hogy a kisebbség vagy a többség által folytatott politikáról van-e szó).

[65] A kommunista meggyőződés (vagy álca) csupán az 1948 és 1989 közötti korszakban vezetett aktivizmushoz; az 1918 és 1938 közötti években a kommunisták ellenzéki politikát folytattak, s épp a magyarlakta területeken élveztek az országosnál jóval nagyobb támogatottságot. Ez részben a fönt említett internacionalista ideológia hatásával, részben pedig e régiók gazdasági elmaradottságával, a nehéz szociális helyzettel magyarázható (a szélsőbal bázisa a szegényparasztság volt, nem az ipari munkásság, amely a magyarlakta vidékekről szinte teljesen hiányzott).

[66] Szlovákiában 1990 és 1998 között három olyan magyar párt, illetve politikai mozgalom működött, amely a szlovákiai magyar lakosság zömének bizalmát élvezte (amint ez egyértelművé vált az 1990., 1992. és 1994. évi parlamenti választásokon): a centrum jellegű *Együttélés* politikai mozgalom, amely a legegyértelműbben vállalta föl az ország kisebbségeinek érdekvédelmét, a konzervatív-keresztény értékeket valló *Magyar Kereszténydemokrata Mozgalom* és a liberális jellegű *Magyar Polgári Párt* (1992 előtt *Független Magyar Kezdeményezés*). E három politikai szubjektum egyesüléséből keletkezett 1998-ban a *Magyar Koalíció Pártja*, amely az 1998 szeptemberében tartott választásokon való sikeres szereplése után a kormánykoalíció tagjává vált.

[67] *Történelmi marginalizációról* az olyan területek esetében beszélünk, amelyeket az iparosítás nem vagy csak részben érintett. Az ország déli határvidéke – az északi és keleti peremterületekkel együtt – a marginalizáció által leginkább sújtott régiókhoz tartozik (Harna 1997).

[68] Az 1994 és 1998 között működő kormány programja még csak említést sem tett a települések és régiók határ menti együttműködéséről, pedig a jelenlegi 79 járásból 38 határos valamely szomszéd állammal. Szlovákia nem csatlakozott a határon átnyúló együttműködésről szóló európai keretegyezményhez sem, jóllehet ezt a Szlovákiai Városok és Falvak Társulása támogatta. Ellenkezőleg: egy olyan törvényjavaslatot dolgozott ki, melynek értelmében a határ menti együttműködéshez államközi megállapodásra volna szükség, s az együttműködés szervezése nem az önkormányzatok, hanem egy központi állami hivatal hatáskörébe tartozna. Mivel Szlovákiában nem jöttek létre regionális önkormányzatok, az országot csak az érintett kerületi hivatalok (a kassai és az eperjesi) képviselhették volna a Kárpátok Eurorégióban, azok azonban államigazgatási egységek, amelyek csak – az együttműködést ellenző – központi szervek utasítására cselekedhettek (volna). Az érintett önkormányzatok számottevő

része, engedve a kormány nyomásának, ki is lépett a Kárpátok Eurorégió szlovákiai szerveként létrehozott Kárpátok Régió Társulásból.

[69] A Szövetségi Gyűlés a Csehszlovák (Szocialista) Köztársaság törvényhozó szerve volt; az általa hozott törvények az egykori ország egész területén hatályosak voltak. Szlovákia saját törvényhozó testülete az alább említett Szlovák Nemzeti Tanács volt (s ma is az) az általa elfogadott törvények Szlovákia területén hatályosak.

[70] A kárpótlási törvény csak az 1948. február 25. és 1990. január 1. közti időszak kárvallottait és azok leszármazottait rehabilitálta, azaz nem vonatkozott azokra a magyarokra és németekre, akik 1945 és 1948 között nemzeti hovatartozásuk miatt vesztették el vagyonukat a beneši dekrétumok alapján. A földtörvény is ily módon határozta meg a vonatkozási időt, de emellett fölújította a Szlovák Nemzeti Tanácsnak egy 1948. évi rendeletét, melynek értelmében a csehszlovák állampolgárságot visszanyert személyek bizonyos megszorítások mellett visszakaphatták elkobzott földjeiket. Ez a rendelet 50 hektárban határozta meg a visszaadható földterületet, szemben az 1948. február 25. utáni sérelmeket orvosló földtörvénnyel, melynek értelmében 250 hektárnyi földterület adható vissza. Mivel a magyaroktól és a németektől még 1948. február 25. előtt vették el földjeiket, 200 hektárral kevesebb földet kaphattak vissza, mint a szlovákok és más nemzetiségűek. A földtörvény későbbi módosítása azonban véget vetett ennek a diszkriminációnak.

[71] A komáromi *Duna Menti Múzeumnak* 1991-ben *Magyar Nemzetiségi Osztálya* létesült három munkatárssal. A múzeum hivatalosan szabályzatába foglalta, hogy a szlovákiai magyarság néprajzát, történelmét, művelődéstörténetét és múltjának minden társadalomtudományi vonatkozását kutatni és dokumentálni fogja. A távlati cél az volt, hogy az osztály önálló kisebbségi múzeummá nője ki magát. 1995-ben a kormány jóvá is hagyta a kulturális minisztérium által irányítandó nemzetiségi múzeumok „fejlesztési koncepcióját", melynek értelmében 1996. január 1-jei hatállyal a komáromi Duna Menti Múzeumból kivált és önállósult volna a *Magyar Nemzetiségi Kultúra Múzeuma*. Ez azonban nem történt meg, ellenben a Duna Menti Múzeum magyar nemzetiségű igazgatóját leváltották, s helyébe egy, muzeológiai végzettséggel nem is rendelkező, szlovák nemzetiségű tanárnőt neveztek ki, aki tevékenységét a kétnyelvű feliratok eltüntetésével kezdte. 1997-ben a magyar részleg vezetőjét, Liszka József néprajzkutatót is elbocsátották, a Magyar Nemzetiségi Osztály vezetésével egy szlovák nemzetiségű agrármérnököt bíztak meg.

[72] A hivatalos szlovák felfogás szerint az anyaországgal rendelkező kisebbségek nem *nemzeti (národné)* hanem *nemzetiségi (národnostné)* kisebbségek (ennek nyelvi indoklására l. Kačala 1994: 169–172), ám a szlovák jogszabályok angol nyelvű fordításaiban ez a kifejezés *national minorities*-ként szerepel (vö. pl. az 1990. évi nyelvtörvény szlovák eredetijét és magyar, valamint angol nyelvű fordítását, Varga 1993: 43–48).

[73] Hasonló megfogalmazásokat találunk más posztkommunista országok alkotmányában is. A jelenséget Robert Hayden „alkotmányos nacionalizmus"-nak nevezi, s az etnikai békére nézve veszélyesnek tartja (l. Leff 1998: 164).

[74] A kisebbségek alapvetően azokban a bírósági járásokban használhatták a hivatalokban és a bíróságokon anyanyelvüket, amelyekben az adott kisebbséghez tartozó állampolgárok aránya elérte a csehszlovák állampolgárságú lakosság 20%-át.

[75] Ez a rendelkezés leginkább a nem magyar kisebbségeket sújtotta, mivel azok településszerkezete sokkal kevésbé tömör a magyarokénál, s a ruszinokat/ukránokat és a cigányokat kivéve nem vagy alig élnek olyan helységekben, ahol részarányuk meghaladná a 20%-ot. A ruszin/ukrán nyelvet viszont sikerült hivatalosan száműzni csaknem minden, eredetileg teljesen vagy részben ruszin/ukrán lakosságú városból és nagyobb faluból: a legalább 20%-ban ruszin vagy ukrán lakosságú helységek közt csak egy kisváros van (Mezőlaborc) és egy olyan falu, melynek összlakossága meghaladja az ezret. (Vö. ŠÚ SR 1999.)

[76] A nacionalista indíttatású „helységnévreform" során, az 1948. június 11-én kiadott 964. sz. belügyminisztériumi rendelet értelmében több mint hétszáz, jórészt magyar, ill. német eredetű vagy pedig magyarokra, ill. németekre emlékeztető szlovák helységnevet változtattak meg, sokszor teljesen önkényesen.

[77] A névtörvény elfogadása óta eltelt években nagyon kevesen éltek az anyakönyvi törvény nyújtotta új jogokkal. Ez alól még a szlovákiai magyar társadalmi elit sem kivétel. A Magyar Koalíció Pártja képviselőjelöltjeinek jelentős része is csak a pártvezetés nyomására tette ezt meg az 1998. évi parlamenti választások előtt.

[78] E tábla méreteit úgy állapították meg, hogy a kisebbségi nyelvű felirat betűi jóval kisebbek, mint a szlovák nyelvű feliratéi, s nagyobb távolságról nehezen olvashatók. A táblák eltérő színe, mérete és elhelyezése szimbolikusan a többségi és a kisebbségi nyelvek státusa közötti különbségekre utal.

[79] Az EBEÉ emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának dokumentumát (1990), az ENSZ Közgyűlése 47/135. sz., a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól szóló nyilatkozatát (1992) és az ET Parlamenti Közgyűlése 1201. sz. ajánlását (1993).

[80] Valójában arról volt szó, hogy több külföldi, nemzetközileg elismert nyelvész szaktekintély (köztük Richard Benton, Michael Clyne, Robert Phillipson, Mart Rannut, Tove Skutnabb-Kangas) azzal a kéréssel fordult az Interneten keresztül a világ elsőrangú nyelvi intézményeihez és nyelvészeihez, hogy alkossanak szakmai véleményt a szlovák nyelvtörvényről, s amennyiben elfogadhatatlannak tartják, levélben tiltakozzanak ellene Szlovákia politikai vezetőinél. A tiltakozáshoz elsőként csatlakozók között volt többek között Ulrich Ammon, John Baugh, J. K. Chambers, Teun van Dijk, Joshua Fishman, Kontra Miklós, William Labov, Dennis R. Preston, Peter Trudgill és Ruth Wodak. A tiltakozó levél magyar fordítását l. *Szabad Újság*, 1996. 12. 11, és Kontra (1997/1999: 52–53).

[81] Például Milan Ferko, a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma szervezeti egységeként működő „államnyelv és a nemzeti írásbeliség szekciójá"-nak igazgatója, levélben figyelmeztette a *Csallóköz–Žitný ostrov* kétnyelvű csallóközi hetilapot az államnyelvtörvény „súlyos megsértésére", amelyet a szerkesztők azzal követtek el, hogy a lap fejlécében nem tüntették föl szlovákul az alapvető adatokat, mint évfolyam, lapszám, hónap, ár. Az újsággal szembeni további kifogások közé tartozott,

hogy fejlécében a lap címe, ill. impresszumában az adatok először magyarul voltak föltüntetve, s csak utána szlovákul; Ferko továbbá megengedhetetlennek tartotta, hogy a főváros a magyar szövegben *Pozsony*-ként szerepeljen. A Kulturális Minisztériumnak ez a magasrangú tisztviselője arra is rá szerette volna venni a szerkesztőket, hogy a női nevek használatakor „tartsák be a szlovák nyelv szabályait és elsőként a nevet, majd a vezetéknevet közöljék; a női vezetékneveknél pedig használják a női német kifejező -ová toldalékot" (*Új Szó* 1996. 11. 11., 2. o.), miközben a kérdést rendező, 1994. évi 154. sz. anyakönyvi törvény csupán az *-ová* toldalékról rendelkezik olyan értelemben, hogy „a szlovák nyelvben" a családnevek ezzel használatosak (36. cikk) (vö. 4.1.3.). Milan Ferko ugyan nem specifikálja, melyik nyelvben kifogásolja a nevek magyar nyelvű használatát, mivel azonban a hetilap természetesen csupán a magyar nyelvű cikkeiben használja magyarul a személyneveket, csakis a magyar szövegre gondolhatott. Meg kell jegyezni, hogy a levél megfogalmazásából nem egyértelmű, hogy szerzője mindezeket a kifogásokat az *államnyelvtörvény* megsértésének tekinti-e, mivel azonban a levél bevezető mondata az államnyelvtörvény súlyos megsértésére figyelmeztet, utána pedig már semmilyen más jogszabályra nem történik hivatkozás, az olvasók a többi kifogást is automatikusan úgy értelmezik, mint az államnyelvtörvénynek a megsértésére való figyelmezetést.

[82] Nemcsak a magyarok képviselői nem támogatták a kormány törvénytervezetét, hanem a többi kisebbség képviselői sem, s véleményüknek hangot is adtak a kormány nemzetiségi tanácsának 1999 júniusában tartott ülésén.

[83] A dokumentum szlovák nyelven hozzáférhető a nagyközönség számára, l. Priklerová szerk. 1999: 11–23.

[84] A törvény 5. §-ának 2. bekezdése szerint az oktatás és a kultúra területén a nyelvi jogok nem kötődnek a 20%-os részarányhoz. A törvény azonban e színterek nyelvhasználatát nem szabályozza.

[85] Az államigazgatási szerveknél ez a jog – a fentiek értelmében – csak akkor érvényesíthető, ha az illető járási hivatal vagy annak kirendeltsége olyan településen működik, ahol a kisebbség részaránya eléri a 20%-ot.

[86] A szóbeli beadványokról a törvény nem rendelkezik, pedig az államigazgatási eljárás ilyen beadványfajtát is ismer.

[87] Driessen szerint (megjelenés alatt) ez a bekezdés nem föltétlenül csak a helyi rendeletek kisebbségi nyelvű közzétételére nyújt lehetőséget, hanem esetleg a más hatóságokéira is. Amennyiben ez az értelmezés helyes volna, bármely önkormányzat közreadhatná a kisebbség nyelvén akár a Szlovák Nemzeti Tanács által hozott törvényeket is.

[88] Ez a jog is csak azokban a helységekben érvényesíthető, ahol a kisebbségi lakosság részaránya eléri a 20%-ot. Ez azonban – ahogy erre Driessen (megjelenés alatt) fölhívja a figyelmet – teljesen értelmetlen korlátozás, hiszen ahhoz, hogy az ülés a kisebbség nyelvén folyjék, úgyis az összes jelenlévő jóváhagyására van szükség.

[89] Mivel azonban a 3. § 2. bekezdésének értelmében az olyan községekben, ahol a kisebbségi lakosság részaránya eléri a 20%-ot, a helyi képviselő-testület minden tagjának joga van az egyébként szlovákul folyó ülésen anyanyelvét használni, elképzel-

hető egy olyan ülés, amely egy betévedt szlovák turista kedvéért a törvény értelmében elvben szlovák nyelven folyik, mégis mindenki magyarul beszél, legföljebb a vendég szólal föl szlovákul (vö. Driessen, megjelenés alatt). Ám a község – szintén a 3. § 2. bekezdése alapján – köteles a vendég számára tolmácsolást biztosítani.

[90] Mivel a szokásos jogértelmezés szerint ilyen explicit rendelkezés nélkül is előnyt kell élveznie a később elfogadott törvénynek a korábbival szemben az általa szabályozott kérdésekben, e rendelkezés kihagyásának más célja aligha lehetett, mint nagyobb manőverezési lehetőség biztosítása a kisebbségi nyelvtörvény kijátszásában, vagyis – csúnyábban fogalmazva – a zavarosban halászás kedvezőbb feltételeinek megteremtése.

[91] Még határozottabb a magyar–szlovák alapszerződés vonatkozó rendelkezésének megfogalmazása [a 15. § g) bekezdésének első mondata]: „A Magyar Köztársaságban élő szlovák kisebbséghez és a Szlovák Köztársaságban élő magyar kisebbséghez tartozó személyeknek, *egyénileg vagy csoportjuk tagjaival közösen*, joguk van szóban és írásban, a magán- és közéletben szabadon használni anyanyelvüket" (kiemelés tőlem).

[92] *Dialektusoknak* a beszélők egyes földrajzi és társadalmi csoportjaira jellemző nyelvváltozatokat nevezzük. A földrajzi tagoltságú dialektusok a *nyelvjárások*, a társadalmi tagoltságúak a *szociolektusok;* ez utóbbiak nagyjából a hagyományos magyar nyelvészeti irodalomban megkülönböztetett ún. *rétegnyelvekkel* azonosíthatók. A szociolingvisztika felfogása szerint a standard nyelvváltozat is dialektus, amelyet elsősorban a magasabb társadalmi státusú, iskolázott beszélők használnak (részletesebben l. 5.4.1.). *Regiszereknek* az egyazon beszélő által különféle beszédhelyzetekben, különféle célokra használt nyelvváltozatokat (pl. mindennapi beszélt nyelv, szaknyelvek) nevezzük. A regiszterek egy részének hagyományos magyar megnevezése a *csoportnyelvek*, amely arra utal, hogy ezeket meghatározott csoportok tagjai (pl. valamely szakma vagy hobbi művelői) használják a csoporton belüli kommunikációban. Ám a csoportnyelveken kívül a regiszterekhez tartoznak a beszédhelyzet formalitása alapján elkülönülő ún. *stílusváltozatok* is. (A csoportnyelvek használata alkalomszerű, míg a regiszterek használata szükségszerű: mindig valamilyen regiszterben beszélünk.) L. még 5.4.

[93] Tágabb értelemben minden olyan oktatási formát kétnyelvűnek tekinthetünk, melynek egyik célja a diákok kétnyelvűsítése (Tosi 1986), a kétnyelvűség tág, többek között az erős anyanyelvi dominanciájú változatát is magába foglaló értelmezése mellett (vö. 5.3.). Így tekintve kétnyelvű az olyan iskola is, amely a többség nyelvét csak tantárgyként oktatja (vagyis Szlovákiában a magyar tannyelvű iskola). A szlovák oktatási minisztérium által különösen a 70-es évek végétől szorgalmazott kétnyelvűsítés azonban egy olyan modell meghonosítását eredményezte volna, melyben a tantárgyak számottevő részét szlovákul oktatták volna. Ez az oktatási forma, a *kéttannyelvű oktatás*, az ún. nyelvi hiány (l. 6.2.) nagymértékű növekedésével járt volna, elsősorban a szaknyelvi regiszterek területén (vagyis a diákok a matematika, fizika, kémia stb. szakszókincsét nem ismerték volna meg anyanyelvükön). Az elvben magyar tannyelvű szlovákiai szakiskolák egy része egyébként kezdettől (a 40-es évek végétől, 50-es

évek elejétől) ilyen „alternatív" iskola, ahol a szaktárgyakat vagy azok egy részét szlovákul oktatják (a szaktárgyak tanítási nyelvének és a nyelvi hiánynak az összefüggésére l. Mojzes 1997). A kétnyelvű oktatás általános kérdéseire l. pl. Skutnabb-Kangas 1990/1997, 1996/1998; a magyarpárú kétnyelvűség viszonylatában l. Lanstyák 1994b, 1998a: 57–88. A kérdéskör legújabb összefoglalását Göncz Lajosnak e sorozat második köteteként megjelent munkájában olvashatjuk (1999: 104–123).

[94] Közös igazgatásúnak az olyan iskolákat nevezik Szlovákiában, amelyekben közös igazgatóság vezetése alatt mind szlovák, mind magyar tannyelvű osztályok működnek. A szlovák és a magyar tannyelvű iskolák összevonására l. 3.4.

[95] Ezek az adatok nem egyeznek Dolník Erzsébetnek ugyanarra a tanévre vonatkozó adataival. Dolník (1997: 442–443) adatai szerint a szlovák nyelvű oktatási intézményeket látogató magyar nemzetiségű gyermekek aránya a következő: alapiskola 20,8%, gimnázium 20,0%, szakközépiskola 36,8%, szaktanintézet 52,2%. A két forrás adatai közti eltérések nemcsak a diákok, hanem az iskolák számát is érintik. László Béla adatai a szlovák statisztikai évkönyvnek 1.2. alatt idézett, az 1996-os esztendőre vonatkozó adataival sem egyeznek teljesen. Az itt – és a kérdéssel foglalkozó más munkákban – található különbségek egy részének magyarázata abban rejlik, hogy az egyes szerzők más-más forrásokból merítettek (minisztériumi jelentések, kimutatások; statisztikai évkönyv; iskolák évkönyvei), de szó lehet sajtóhibákról vagy esetleg akár téves számításokról is. Ahogy arra László Béla fölhívta a figyelmemet, a szakiskolák esetében a különbségek további forrása, hogy ezeknek egy része rendszertelenül nyit magyar osztályt, s így a különböző szerzők eltérhetnek a tekintetben, milyen tannyelvűnek minősítik őket (személyes közlése). László Béla adatai egyébként az iskolák statisztikai évkönyveiből származnak. A konkrét számokban tapasztalható bizonytalanság ellenére az egymáshoz viszonyított arányok az egyes munkákban mind a diákok, mind az iskolák számát tekintve alapvetően azonosak.

[96] Az óvodások esetében a 4.1. táblázatban közölt adatok egy része jelentősen eltér a László Béla tanulmányában (1998: 169) szereplőktől. Ennek az az oka, hogy a könyvben – valószínűleg a számítógépes szerkesztés során – több helyen is fölcserélődtek, ill. elcsúsztak az adatok, így pl. az óvodások esetében néhány oszlop helyébe az alapiskolások adatai kerültek (a szerző személyes közlése). Itt mondok köszönetet László Bélának az általam készített táblázat adatainak ellenőrzéséért, ill. a helyes adatok rendelkezésemre bocsátásáért.

[97] Hasonló arányokat mutatott ki a szerző egyébként Kárpátalján, Erdélyben és a Vajdaságban is. Szlovéniában és Horvátországban a csak az anyanyelvükön tanulók aránya jóval alacsonyabb, ami nyilván az ezekben az országokban működő kéttannyelvű iskolák miatt van így.

[98] A sportélettel kapcsolatban nem állnak rendelkezésemre adatok.

[99] Egy 1994. évi felmérés adatai szerint a vasárnapi csúcsidőben nagyjából annyian hallgatták a magyar adást, amennyi a magyar nemzetiségűek lélekszáma Szlovákiában. Ha ez így volt, akkor ez azt jelentené, hogy sok magyarul tudó szlovák is hallgatta – s nyilván azóta is hallgatja – a műsort. (*Szabad Újság*, 1997. 12. 17., 9.o., *Új Szó*, 1998. 12. 5., 5. o.)

[100] A törvény 5. §-ának – nem könnyen értelmezhető – (4) bekezdése kimondja: „A regionális vagy a helyi televízió- és rádióállomások, illetve stúdiók műsorukat alapjában államnyelven sugározzák. Más nyelvet csak az adott műsor államnyelven történő közlése előtt és után szabad használni." Az anyagi gondokkal küszködő stúdiók helyzetét nehezíti, hogy az államnyelvtörvény értelmében minden magyar műsorukat feliratozniuk kell szlovákul. A rozsnyói tévé magyar adása például az államnyelvtörvény megtartása érdekében teljesen lemondott az élő közvetítésről, mivel a tévé üzemeltetői nem tudnak szimultán fordítást biztosítani.

[101] Itt és a továbbiakban mindenütt, ahol saját empirikus kutatásaink eredményeire utalok, minden olyan esetben, amikor az adatokat nem táblázatban közlöm, az egy-egy kérdésre bizonyos típusú választ adók százalékaránya után zárójelben feltüntetem azok abszolút számát, valamint törtvonallal elválasztva azok számát, akik a kérdésre releváns választ adtak (vagyis az N-et). Például a (69/107) azt jelenti, hogy a kérdésre válaszoló 107 adatközlő közül 69 jelezte, hogy szokta hallgatni a Kossuth Rádiót (64,5%-uk).

[102] A tévé jelentőségére utal, hogy Lampl (1999a: 19) adatai szerint a szlovákiai magyar tévénézők 80%-a naponta 2–4 órát tölt a tévé képernyője előtt.

[103] *Emelkedett funkciókon* a nyelv azon funkcióit kell érteni, melyekben az ún. emelkedett kód – az adott nyelv legnagyobb presztízsű, standard változata – használatos. Ilyenek pl. a szépirodalom, az államigazgatás, a tömegtájékoztatás, az oktatás, a tudományos kutatás, a vallási ceremóniák. Ezzel szemben állnak a *közönséges funkciók*, mint pl. a családtagokkal, barátokkal, közeli ismerősökkel folytatott kötetlen társalgás. Ezekben az ún. közönséges kód – a mindennapok beszélt nyelve – kerül alkalmazásra. E fogalmak a diglosszia koncepciójához kapcsolódnak (l. 5.4.).

[104] Magyardomináns az a magyar–szlovák kétnyelvű személy, akinek a magyar az erősebb nyelve. A nyelvi dominanciára l. 5.3.

[105] Ez *Vágsellye* volt 23, *Pozsony* 9 és *Galánta* 3 személy esetében. Egy további adatközlő mind Vágsellyét, mind Galántát föltüntette.

[106] Kézenfekvő ezt föltételezni, hiszen magyar beszédét adatközlőink 87%-a minősítette „anyanyelvi szintű"-nek (94/108), míg szlovák beszédüket csupán 15%-uk (16/107) (a magyar anyanyelvű adatközlők nyelvtudására l. 5.1.). Minden vizsgálat nélkül azonban nem szabad kizárnunk azt a lehetőséget sem, hogy egyes regiszterekben az amúgy magyardomináns kétnyelvű beszélők másodnyelvdominánsak (vö. 5.3.), s ezért esetleg *bizonyos színtereken* a másodnyelv használatát részesítik előnyben. Ez leginkább a hivatalok és a munkahely esetében lehetséges, valószínűtlen azonban az orvosnál, a rendőrségen és a bíróságon.

[107] Erre utal mindhárom település vonatkozásában az a tény is, hogy egyetlen olyan adatközlőnk van mintánkban (a 107-ből), aki szlovákul is szokott imádkozni, de ő szlovák anyanyelvű (losonci).

[108] Ezt jómagam is tanúsíthatom, aki életemnek első tizenhét évét teljesen, további tíz esztendejét részlegesen Losoncon éltem le, utóbbi tíz évét pedig Dunaszerdahelyen. Ha én töltöttem volna ki a kérdőívet, csaknem minden színtéren mindkét városban be kellett volna jelöljem mind a magyar, mind a szlovák nyelvet. Csakhogy a két

nyelv használata a két városban mégis merőben eltér egymástól. Losoncon is beszéltem ugyan magyarul nagyon sok színtéren, beleértve a hivatalokat, sőt a járási katonai parancsnokságot is: mint helybeli lakos sok esetben tudtam, melyik eladó, hivatalnok, katonatiszt, zeneiskolai tanár stb. magyar, melyikkel lehet tehát magyarul beszélni. A jelöletlen kód azonban mindenképpen a szlovák volt. Dunaszerdahelyen a helyzet fordított: a jelöletlen kód szinte minden színtéren a magyar, csaknem mindenütt gyakorlatilag bárki megszólítható magyarul, s csak abban az esetben, ha az illető szlovákul válaszolna, folyik a társalgás esetleg szlovákul, vagy pedig úgy, hogy mindkét fél ragaszkodik a saját nyelvéhez. Az elmúlt évek során itt is megtanultam, mely hivatalnok, eladó, tisztviselő stb. szlovák, melyikkel kell szlovákul beszélni, de az ilyenek kivételszámba mennek Dunaszerdahelyen.

[109] Néhány adatközlő megjegyezte, hogy maga nem ír szlovákul hivatalos iratot, mert nem tud, de megkéri valamelyik ismerősét, hogy írja meg helyette.

[110] Az üzletek és a hivatalok egy „színtérré" való összeolvasztása nem túl szerencsés eljárás, hiszen az üzletek magánkézen vannak, míg a hivatalok rendszerint állami vagy legföljebb önkormányzati intézmények, melyeknek nyelvhasználata éppen ezért egyes régiókban, ill. országokban jelentősen különböz*het*. Ezt bizonyítják az RSS-adatok is (l. a 4.4. és a 4.5. táblázatot), amelyek a magyar és a szlovák nyelvnek a „boltban" és a „hivatalban" való jelenléte közötti számottevő különbségre engednek következtetni.

[111] Ehhez azonban hozzátartozik, hogy az említett országokban az adatközlők 45–65%-a olyan területeken él, ahol a magyarok részaránya 70% fölött van.

[112] A *nyelvhűséggel* rokon, de nem azonos fogalom a *nyelvmegtartás* vagy *nyelvmegőrzés*. A nyelvhűség az egyén, a beszélői csoport, ill. az egész beszélőközösség attitűdje, melynek következménye *lehet* a nyelvmegtartás, vagyis a korábbi nyelvválasztási és nyelvhasználati minták hosszabb távú megőrzése. (Egy közösség nagyfokú nyelvhűsége ellenére is elveszítheti nyelvét, ha pl. tagjait szétszórják, s így megfosztják attól a lehetőségtől, hogy nyelvét rendszeresen használja és továbbadja a következő nemzedéknek.)

[113] A déli oldal csoportjain egyfelől a véleményformáló személyeket, másfelől azok ún. holdudvarát kell érteni (e két csoport mibenlétéről 2.6. alatt esik szó). Önmagukat hibáztatóknak azon adatközlőket tekintik a szerzők, akik „kár, hogy nem tudom jól ezt a nyelvet" típusú mondatot adtak a képen szereplő gyermek szájába (ezek tették ki a válaszolók 6%-át).

[114] Külön vizsgálatot érdemelne, mennyire tekinthetők a válaszok hitelesnek. Ezzel kapcsolatban el kell mondani, hogy az egyik nyugdíjas losonci adatközlőmre, akit régóta ismerek, a terepmunka előtt 13 esztendővel az én jelenlétemben szóltak rá a losonci vasútállomáson, miért beszélget velem magyarul. Akkor ez mostani adatközlőmnek elég rosszul esett. Ennek ellenére a terepmunka során „nem"-mel válaszolt a kérdésre. Ahogy egy másik, középkorú losonci adatközlő írja válaszában: *„Az ember igyekszik ilyen kellemetlenségeket elfelejteni."* Arra is van példánk, hogy az adatközlő a „nem"-et karikázta, ugyanakkor beismerte: „egyszer-kétszer" előfordult vele, hogy megjegyzést tettek magyar beszéde miatt a munkahelyén (Losoncon).

[115] Ami az egyes településtípusokat illeti, azt várnánk, hogy a szlovák többségű Losoncon gyakoribb legyen a „rászólás", mint másutt. Adataink azonban ezt a föltételezést csak részben igazolják, ugyanis *magát a megkérdezettet* ért esetleges inzultusra vonatkozó kérdés esetében a három településtípus adatközlőinek válaszai között a különbség nem szignifikáns (Losoncon 25, Dunaszerdahelyen 21, Pereden 20 adatközlő adott igenlő választ, a mindhárom esetben 36 válaszolónak 69,4%-a, 58,3%-a, ill. 55,6%-a). A jelentősebb különbségek hiányának egyrészt az lehet az oka, hogy a szlovák környezetben élők eleve ritkábban használják lakhelyükön a magyar nyelvet, másrészt pedig az, hogy az adatközlők nemcsak a saját városukban, falujukban tapasztalt inzultusokról számolhattak be, hanem azokról is, amelyek például más településen végzett tanulmányaik, katonai szolgálatuk vagy utazásaik során érték őket. Ami a vizsgálati alanyok *ismerőseit* ért esetleges inzultusokat illeti, a csoportok közötti különbség itt erősen szignifikáns volt: Losoncon 28 „igen" válasz volt (a 35 válaszoló 80,0%-a), Dunaszerdahelyen 19 (a 34 válaszoló 55,9%-a), Pereden 13 (a 34 válaszoló 38,2%-a).

[116] SZNP: a nacionalista és rasszista nézeteket valló, az első Szlovák Köztársaság náci hagyományait ápoló Szlovák Nemzeti Párt, amely 1994 és 1998 között a kormánykoalíció tagja volt. DSZM: a szintén nacionalista, de nézeteit az előbbinél rendszerint visszafogottabban kinyilvánító Demokratikus Szlovákiáért Mozgalom, az 1994 és 1998 közötti kormánykoalíció legerősebb pártja.

[117] Mindez törvény adta jog (l. 4.1.3), amellyel egyébként a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének és a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem hungarisztika tanszékének legtöbb pedagógusa (és hallgatója) sem élt.

[118] Ha az egyik nyelvét nem használó kétnyelvű személyt „alvó kétnyelvű"-nek nevezzük (vö. Bartha 1999: 39), szép metaforát használunk ugyan, ám a funkcionális meghatározással mégis ellentétbe kerülünk, hiszen ha kétnyelvű az, aki két nyelvet *használ*, akkor ugyan milyen alapon kétnyelvű az „alvó kétnyelvű", ha egyszer a társas együttcselekvésben csak az egyik nyelvét használja?

[119] A mintát – amely nem volt reprezentatív – 500 szlovák és 500 magyar nemzetiségű, az aktív keresőképes lakossághoz tartozó személy alkotta a Dunaszerdahelyi, Galántai, Nagykürtösi és Rozsnyói járásban. A kutatók az adatközlőkkel kérdőívet töltettek ki. Az így nyert adatokat kiegészítették azokkal az információkkal, amelyeket az érintett járások néhány tisztviselőjével (a járási nemzeti bizottság kulturális osztályának vezetőivel, illetve a járási Csemadok-titkárokkal) folytatott beszélgetésekből merítettek.

[120] 108 adatközlőnk közül három vallotta magát szlovák anyanyelvűnek: két losonci és egy dunaszerdahelyi. Szlovák nyelvtudásukat mindhárman anyanyelvi szintűnek minősítették; magyar nyelvismeretét egyikük szintén „anyanyelvi szintű"-nek, egy másik „jó"-nak, egy pedig „nem nagyon jó"-nak tartotta. A három szlovák anyanyelvű megkérdezett közül egy magyar, egy cigány, egy pedig „semleges" nemzetiségűnek érzi magát (vö. 8.7). Az e három személyre vonatkozó adatok ismertetésétől a nyelvismeretről szóló alfejezet további részében eltekintek.

[121] Adatközlőkön itt és végig 5.1. alatt a magyar anyanyelvű adatközlőket kell érteni.

[122] A vizsgálatnak ebben a szakaszában nyolc országból – Magyarországról és az összes környező államból – csaknem 2800 magyar nemzetiségű személy szerepelt adatközlőként, ebből 463 volt szlovákiai. L. Gereben, megjelenés alatt. (Ugyanezen felmérés korábbi fázisára, amelyben még Horvátország és Szlovénia nem szerepelt, l. Gereben 1996a.)

[123] Ehhez hasonlóan alakult egyébként a másodnyelvet, ill. az idegen nyelveket olvasók és beszélők aránya a többi olyan országban is, ahol a magyarok kisebbségben élnek; ezzel szemben a magyarországi adatközlőknek 78%-a állította, hogy az anyanyelvén kívül nem ismer más nyelvet, s csak 12%-uk olvas és beszél még egy, további 4%-uk pedig két vagy több más nyelven saját bevallásuk szerint. (A magyarországi adatközlők Budapesten kívüli városok és falvak lakói voltak, amit nyilván az országok közötti összehasonlíthatóság szempontja indokolt.)

[124] Az, hogy mintánkba olyan személy nem került be, aki szlovákdominánsnak érezné magát (vagy ezt be merné vallani), többek között azzal magyarázható, hogy az ilyen személyek jelentős része föltehetőleg röstelli hiányos magyar nyelvtudását, s így nehezebben kapható egy, a magyar nyelvhasználattal kapcsolatos kérdőív kitöltésére.

[125] Ezenkívül a (nyelv)tudás alulértékelésére – vagy éppen túlértékelésére – való hajlam az emberek egy részénél egyszerűen személyiségjegy.

[126] A társadalom domináns nyelvének (többségi nyelv), ill. nyelvváltozatának (standard nyelv) *nyilvánvaló* a presztízse; használatát az adott (nagy)közösségben nagyra értékelik, azt mintegy az adott társadalommal való azonosulás jeleként értékelik. Ezért az illető társadalomban élő beszélő a nyilvánvaló presztízsű nyelv vagy nyelvváltozat használatával saját presztízsét is növelheti, azon kívül, hogy szimbolikusan kifejezi az adott (nagy)közösséggel való azonosulását. A társadalmon belüli kisebb csoportok saját nyelve (kisebbségi nyelv), ill. nyelvváltozata (vernakuláris nyelvváltozat, pl. nyelvjárás vagy szociolektus) társadalmi szinten nem rendelkezik ugyan (nagy) presztízzsel, ám kisközösségi szinten *rejtett presztízse* lehet, fontos szerepet játszhat a kisebb közösség identitásának kialakításában és fenntartásában. Ezért a rejtett presztízsű nyelvváltozat használatát a kisközösség tagjai nagyra értékelik, a beszélőnek az adott csoporttal való azonosulásaként értelmezik. Nyilvánvaló vagy rejtett presztízsről nemcsak nyelvváltozatok, hanem egyes konkrét nyelvi formák esetében is beszélhetünk; ilyen értelemben pl. a standard *megmondhatjuk* formának a magyar nyelvközösségben nyilvánvaló, a csallóközi *mëgmonhassuk* változatnak viszont a csallóközi beszélőközösségben rejtett presztízse van. (L. Trudgill 1992/1997: 68.)

[127] Kísérleti jellegű kérdőívünket mintegy 300 személy töltötte ki 1990-ben a szlovákiai magyar nyelvterület különböző pontjain. A minta *ad hoc* módon állt össze, semmilyen tekintetben nem volt reprezentatív, ezért az adatokból nem vonhatók le messzemenő következtetések.

[128] A kutatásnak e szakaszában hat ország – köztük Szlovákia – több mint 110 településén folyt vizsgálat, összesen 2245 felnőtt magyar nemzetiségű személy bevonásával; a szlovákiai adatközlők száma 463 volt.

[129] E tekintetben a magyarországiakhoz épp a szlovákiai magyarok álltak legközelebb, ez utóbbi csoportban mégis érezhetően nagyobb mértékű volt az értékes irodalom előnyben részesítése.

[130] Ez a Budapesttel asszociált standard azonban nem azonos az ún. „pesti nyelvvel", amely inkább a budapestiek informális beszélt nyelvváltozatával azonosítható, s tapasztalataink szerint sokan negatívan értékelik (tán csodálják, ámde nem szeretik), de ezt a kérdést empirikusan nem vizsgáltuk.

[131] Erre ma még nincsenek empirikus bizonyítékaink. Igaz, a Sofuhe-kutatás során szlovák kérdőíveket is töltettünk ki, sőt volt egy besztercebányai kutatópontunk is, ezt az anyagot azonban nem állt módunkban feldolgozni. Ám ha a helyi szlovák nyelvváltozatokban csakugyan jelentkeznének nagyobb mértékű különbségek a magyar nyelv hatása miatt (pl. magyar eredetű szavak tömege), arra bizonyára sokan fölfigyeltek volna (úgy, ahogy a szlovák nyelvnek a magyarra gyakorolt hatását minden laikus beszélő észleli). Csupán a fonetikában jelentkeznek a dél-szlovákiai szlovák nyelvváltozatokban az észak-szlovákiai szlovák nyelvváltozatokhoz képest számottevő eltérések: a magyarlakta területeken élő szlovákok egy részének „magyaros" akcentusa a laikusok közt is beszédtéma (vö. 4.6.5. alatt az utolsó idézetet Bordás és mtsai 1995-ben megjelent munkájából).

[132] A nyelvi dominanciával kapcsolatban fontos hangsúlyozni, hogy ez dinamikus, ill. viszonylagos fogalom. *Dinamikus*, mert a dominanciaviszonyok az egyén élete során folyamatosan változhatnak, attól függően, hogy a beszélő melyik nyelvet milyen mértékben használja. (S a dominanciaviszonyok nemcsak úgy változhatnak meg, hogy a másik nyelv válik számára dominánssá – ez az ún. dominanciaváltás –, hanem úgy is, hogy valamely nyelv dominanciájának *mértékében* történik kisebb-nagyobb eltolódás.) *Viszonylagos* fogalom is a nyelvi dominancia, mert regiszterenként változhat, hogy a beszélők melyik nyelvükben dominánsak. Pl. a családi és baráti körben szinte csak magyarul, de a munkahelyén szinte csak szlovákul beszélő személy mindennapi beszélt nyelvében magyardomináns, de a munkahelyén használt szaknyelvben szlovákdomináns lehet. Ez azt jelenti, hogy a mindennapi beszédhelyzetekben a magyar nyelvet beszéli jobban (ami olyan mérhető jegyekben nyilvánulhat meg, mint nagyobb szókincsbőség, kevesebb hezitáció, kevesebb befejezetlen mondat, gyorsabb beszédiram stb.), ezzel szemben a munkahelyi dolgokról szlovákul beszél folyékonyabban. (Vagy pedig: magyarul jobban *beszél*, de szlovákul jobban *ír*.) Ezért amikor *általában* beszélek arról, hogy egy személy pl. magyar- vagy szlovákdomináns kétnyelvű, elsősorban a mindennapi beszélt nyelvi regiszterekben tapasztalható magyar vagy szlovák dominanciára gondolok.

[133] *Szórtak* azok a beszélőközösségek, amelyekben a nyelvhasználati normákat illetően viszonylag csekély az egyetértés, amelyekben a beszélők nem fordítanak különösebb figyelmet arra, hogy nyelvváltozatukat elkülönítsék más nyelvváltozatoktól (Trudgill 1992/1997: 76). Az ilyen közösségek által használt *nyelvváltozatokat* is szórtnak nevezhetjük. A szórtság jellemző lehet bizonyos kreol nyelvekre, amelyek a szupersztrátum-nyelvvel ún. posztkreol kontinuumot alkotnak, de egyes kisebbségi beszélőközösségek is szórtnak tekinthetők. *Központosultak* azok a közösségek, ame-

lyekben jelentős standardizáció és kodifikáció zajlott le (e fogalmakra l. 5.4.1.); amelyekben a nyelvhasználati normákat illetően meglehetősen nagy az egyetértés; amelyekben a beszélők szem előtt tartják a nyelv „tisztaságát", és nyelvváltozatukat erőteljesen elkülönítik más nyelvváltozatoktól (Trudgill 1992/1997: 43–44). Az ilyen közösségek által használt nyelvváltozatokat is központosultnak nevezhetjük. Tipikusan központosultak azok a közösségek, melyekben meghatározó szerepet játszik a nemzeti identitás, s melyeknek standardjai fontos szimbolikus szerepet töltenek be, nagy a kohéziós erejük. Ezek közé tartozik a magyar nyelvközösség is.

[134] *Közvelegesnek* az olyan nyelvváltozatot nevezzük, melyben két vagy több más nyelvváltozat elemei keverednek (vö. Trudgill 1992/1997: 13).

[135] A kisebbségi nyelvváltozatok mindezen sajátosságainak meglétét empirikusan rendkívül nehéz volna bizonyítani (ehhez reprezentatív mintán végzett nagyarányú összehasonlító kutatásokra volna szükség); mindenesetre az eddigi vizsgálatok nemhogy nem cáfolják, hanem inkább igazolják a szlovákiai magyar nyelvváltozatokról kialakított képet (a széttagolásra l. pl. Lanstyák–Szabómihály 1997: 74–80, 90–93, 95–97; Lanstyák 1998b: 13–19; a konzervativizmusra l. Lanstyák 1998b: 19–20; a szaknyelvi regiszterekre Bergendi 1995; Katonová 1995; Mojzesová 1996, Mojzes 1997).

[136] A *diglosszia* műszót Charles Ferguson (1959/1975) egy olyan nyelvi helyzet leírására alkalmazta, amelyben a nagy tekintélyű standard nyelvváltozat (az ún. emelkedett kód) és a kevéssé standardizálódott mindennapi beszélt nyelv (az ún. közönséges kód) eléggé élesen elkülönül egymástól, viszonylag következetesen más-más beszédhelyzetekben használatosak.

[137] A standard – más dialektusokhoz hasonlóan – a beszédhelyzet formalitásától függően különféle *stílusváltozatokban* valósul meg (a nagyon formális és a maximálisan informális mint két szélső pólus között).

[138] A standardizáció tehát nem tévesztendő össze a kodifikációval. *Standardizáción* a standard nyelv kialakulásának és/vagy kialakításának folyamatát értjük, melynek egyik fontos állomása a *kodifikáció*, azaz a (többé-kevésbé spontán módon) kialakult (vagy tudatosan kialakított) standard normájának rögzítése grammatikákban, szótárakban, helyesírási és ún. nyelvhelyességi kézikönyvekben. A régi írásbeliségű nyelvek esetében a standardizáció nemegyszer évszázados, többé-kevésbé spontán folyamat volt (vagyis standardizálódás), a kodifikáció pedig voltaképpen jórészt a spontán módon kialakult standard „hivatalos elismerését", rögzítését szolgálta. Más, fiatal írásbeliségű nyelvek esetében a standardizálás és a kodifikálás gyakorlatilag egybeesik.

[139] Kétnyelvű közösségekben a kölcsönzés és a maradványhatás olyan folyamat, melynek révén a közösség egyik nyelvéből a másikba nyelvi elemek és nyelvtani jelenségek kerülnek át. Mindkettő kontaktushelyzetben jelentkezik, s interferencia áll a hátterükben. A *kölcsönzés* révén olyan nyelvi elemek és jelenségek válnak a kétnyelvű beszélők első nyelvének részévé, amelyek korábban a másodnyelv hatására létrejött interferenciajelenségek voltak első nyelvükben. A nyelvcserehelyzetben jelentkező maradványhatás révén a kétnyelvű beszélők másodnyelvében az első nyelv hatására létrejött interferenciajelenségek beépülnek az átvevő nyelv rendszerébe, mégpedig azáltal, hogy a közösség eredetileg második nyelvét az új nemzedék

anyanyelvként sajátítja el (s a közösség eredeti nyelvét, amelyből a maradványjelenségek származnak, elhagyja). A nyelvi maradványok tehát a beolvadt nyelv elemei és jelenségei a beolvasztó nép nyelvében. Valószínűleg szláv maradványhatás például a palóc nyelvjárások egy részében az *i* palatalizáló hatása az előtte álló *d, t, n, l* mássalhangzókra (pl. *gyinnye, szeretyi, félyig*). Indoeurópai (szláv, esetleg német) maradványhatás a Rozsnyó környéki nyelvjárásokban a hosszú mássalhangzók teljes hiánya (pl. *halot* 'halott' és 'hallott'). Amennyiben a beolvasztó nép uralkodó helyzetben volt, a beolvadt pedig alárendelt helyzetben, a nyelvi maradványokat *nyelvi szubsztrátumnak* nevezzük. L. Thomason–Kaufman 1991: 37–45.

[140] Ezenkívül a szűk értelmiségi réteg négyötödét is első generációs értelmiségiek alkotják, ezek szüleinek legnagyobb része munkás és földműves, ill. az anyák esetében háztartásbeli. (Lampl 1999a:38.)

[141] A nyelvjárási alapnyelvű beszélők informális beszédhelyzetekben a nyelvjárást használják, formális helyzetekben pedig vagy a nyelvjárásnak egy formálisabb változatát, vagy a standardot, vagy a kettő között oszcilláló közveleget. A standardot is ismerő, nyelvjárási alapnyelvű beszélők természetesen a mindennapi (beszélt) nyelvet is használhatják informális helyzetekben.

[142] *Nemstandardon* itt *szubstandardot* kell érteni. A két műszó nem azonos jelentésű: egy nemstandard elem nem föltétlenül szubstandard, lehet szuperstandard is, például a magyar *(én) aludnám* és *(én) aludnák* egyaránt nemstandard a standard *(én) aludnék* formához viszonyítva, pedig a kettő között óriási a különbség: az *(én) aludnám* forma szuperstandard, az *(én) aludnák* viszont szubstandard. Mivel azonban a szociolingvisztikában a szubstandard szót megbélyegzőnek tartják és kerülik, ahol nem áll fönn a félreértés veszélye, jómagam is a *nemstandard* műszót használom helyette.

[143] A mindennapi beszélt nyelvről, annak a cseh nyelvközösségben játszott szerepéről legújabban Krčmová (1997) ír tanulságosan.

[144] A nyelvi példákban a következő rövidítéseket használom: sz.: szlovák, ms.: magyar standard.

[145] Természetesen ez a szigorú elhatárolás elméleti jellegű: az „ideális" kódváltást kívánja az „ideális" kölcsönzéstől megkülönböztetni. A valóságban átmeneti esetek sokaságával találkozhatunk, melyekben az átadó nyelv szerepe többé vagy kevésbé aktív.

[146] Az e fejezetben található példákban a bal oldali oszlopban az eredetileg elhangzott szöveg átiratát találjuk, a jobb oldaliban pedig magyarra fordított változatát. A dőlt betűs részek szlovákul hangzottak el. A dupla törtjel (//) a párhuzamos szekvenciákra utal; csupa nagybetűvel az analóg, azaz mindkét nyelvben hasonló hangalakú és jelentésű szavak vannak szedve. További jelölések: (P) rövid szünet, (PP) közepesen hosszú szünet, (Ö) rövid habozás (hezitáció), (ÖÖÖ) hosszú habozás, [...] kihagyott szövegrész. Megjegyzem még, hogy a Debnár (1994) és Béhrová (1994) szakdolgozatában található példamondatok eredetileg fonematikus átírásban szerepeltek; ezeket az egyszerűség kedvéért a standard normának megfelelően írtam át.

[147] A szm. *munkahivatal* vagy formálisabban *munkaügyi hivatal* ms. megfelelője *munkaügyi központ*.

[148] A *meghalló* (overhearer) az a személy, aki nem részese ugyan az együttcselekvésnek (sokszor nem is ismeri a beszélgetőket), de tényleges vagy potenciális jelenlétével befolyásolhatja a beszélők nyelvi magatartását, esetenként bele is szólhat a beszélgetésbe.

[149] Az erre vonatkozó kérdés a kérdőív egyik változatában így hangzott: „Mik lehetnek a két nyelv keverésének a leggyakoribb okai, indítékai és céljai az olyan emberek esetében, akik magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek, s magyar iskolába is jártak/járnak? 1. Azt mondják szlovákul, ami nem jut eszükbe magyarul vagy amit nem is tudnak magyarul; 2. Azt mondják szlovákul, ami jobban hangzik szlovákul, mint magyarul (pl. szemléletesebben vagy rövidebben lehet szlovákul kifejezni); 3. Azt mondják szlovákul, amit hangsúlyozni akarnak, amire föl akarják hívni beszélgetőtársuk figyelmét; 4. Azt mondják szlovákul, amit szlovákul hallottak, s ezért szlovákul „ugrik be" nekik, úgy emlékeznek rá; 5. Azt mondják szlovákul, amit szlovákul hallottak, és arra törekednek, hogy a hitelesség vagy a szemléletesség kedvéért minél pontosabban adják vissza a hallottakat, vagyis tulajdonképpen szó szerint idéznek; 6. Azért használnak szlovák szavakat, kifejezéseket, mondatokat, hogy szlovák nyelvtudásukkal kérkedjenek; 7. Azért használnak szlovák szavakat, kifejezéseket, mondatokat, hogy közvetve jelezzék: mindkét nyelvet a magukénak érzik, 8. Azért használnak szlovák szavakat, kifejezéseket, mondatokat, hogy közvetve jelezzék mindkét nemzethez való kötődésüket; 9. Puszta hóbortból." A kérdőív egy másik változatában, amelyet más adatközlők töltöttek ki, a kérdés bevezető része így szólt: „Mik lehetnek a két nyelv keverésének a leggyakoribb okai és céljai az olyan emberek esetében, akik magyar anyanyelvűek ugyan, de szlovák iskolába jártak/járnak?". Az egyes indítékok külön-külön alkérdésként szerepeltek, s mindegyiknél három válaszlehetőség közül választhattak az adatközlők: a) elég gyakori indíték; b) viszonylag ritka indíték; c) egyáltalán nem jellemző. – A fönti ekben körülírt indítékokat röviden így nevezhetjük: 1. hiány/lapszus, 2. stílushatás 3. nyomatékosítás, 4. felidézés, 5. idézés, 6. kérkedés, 7. kettős nyelvi identitás, 8. kettős nemzeti identitás, 9. „hóbort". (A „hóbort" megjelölés arra kíván utalni, hogy a váltásnak úgymond nincs racionális indítéka.)

[150] A bázistartó kódváltást és a kölcsönszavak használatát a laikusok valószínűleg nem nagyon különböztetik meg. Egy-egy adatközlő például a *horcsica* 'mustár', ill. a *tricskó* 'trikó, pólóing' szavakat idézte a kódváltás eseteként, pedig ezek kétségtelenül kölcsönszavak.

[151] *Kötésről* (triggering) akkor beszélünk, ha egy „nyelvsemleges", azaz mindkét nyelvben meglévő (vagy pedig az egyikhez sem tartozó) elemnek, ún. *analóg* elemnek vagy pedig egy egyszavas kódváltásnak a használata idézi (vagy segíti) elő a kódváltást. Ez esetben a *porada* egyszavas kódváltás áll a bázisváltás hátterében.

[152] Mindketten magyar anyanyelvűek és nemzetiségűek ugyan, ám az ápolónő csak két évig járt magyar iskolába, az alapiskola harmadik osztályától kezdve szlovák nyelven tanult, s szlovákul „könnyebben tud beszélni" (i. m. 65. o.). A magyar nyelvhez ennek ellenére nagyon pozitívan viszonyul (pl. szebbnek, gazdagabbnak tartja a szlováknál, s bár nagyobbik lánya szlovák iskolába jár, a kisebbiket már magyarba tervezi íratni). A helyzet azonban úgy is értelmezhető, mint amelynek mintegy része-

se az öreg főorvos úr is, akinek a személyét felidézik, s aki szlovák, ezáltal pedig a csoport „virtuálisan" heterogénné válik, s ez még inkább „indokolja" a kódváltást.

[153] Ez a szerző által kódváltásként (másodnyelvi betétként) értékelt elem valójában kölcsönszó, ezért a magyar változatban sem fordítjuk; jelentése 'mentőkocsi'.

[154] Néhány példa a metanyelvi megjegyzésekre: „nem tudom magyarul hirtelen megmondani", „magyarul nem is tudom", „ahogy a szlovák mondja", (önironikusan) „szép magyar szóval mondva"; ide vehetjük az „úgynevezett" jelző használatát is a kódváltásos főnév vagy főnévi alaptagú jelzős szerkezet előtt.

[155] A jelzések egy része nem tudatos, csak az elemző minősíti jelzésként, *utólag*.

[156] A szlovák *kontrolný symbol* valószínűleg nyelvbotlás *konštantný symbol* helyett. A *konstans kód* és a *variábilis kód* tudomásom szerint a magyarországi bankszakmában ismeretlen fogalmak.

[157] *Nyelvközösségen* tágabb értelemben egy nyelv beszélőinek összességét értjük, beleértve az adott nyelv nem anyanyelvi beszélőit is (különösen azokat, akik kétnyelvű közösségben élnek, s az érintett nyelvet rendszeresen használják). Ilyen értelemben a magyar nyelvközösséget a magyar nyelv beszélői alkotják, állampolgárságra, lakhelyre, faji vagy nemzeti hovatartozásra való tekintet nélkül (s így közéjük tartoznak pl. a kétnyelvű magyarországi szlovákok vagy cigányok is, éppúgy, mint a kétnyelvű dél-szlovákiai szlovákok vagy a háromnyelvű dél-szlovákiai cigányok). A nyelvközösség *magvát* azonban az adott nyelv anyanyelvi beszélői alkotják. A fő szövegben található megállapítás is elsősorban őrájuk vonatkozik. – A *nyelvközösség* nem tévesztendő össze a *beszélőközösséggel*, amely nem más, mint egy többé-kevésbé közös viselkedési (ezen belül nyelvi) normarendszerrel rendelkező, szociológiai értelemben vett csoport, l. 2.6.1.

[158] Ezt akár speciális matematikai eljárásokkal és egy koordináta-rendszerbe kivetített vizuális eszközökkel is ki lehet mutatni, ahogy ezt Gereben Ferenc (1998) tette.

[159] A felvétel egy érsekújvári vállalat irodájában készült 1995-ben. Az A-ként jelölt 49 éves nő kétségtelenül erős identitású magyar: homogén házasságban él, gyerekeit magyar iskolába járatta, lánya (azóta már) magyar szakos középiskolai tanár. A B-ként jelölt 47 éves nő viszont szlováknak vallja magát, jóllehet édesanyja magyar volt; férje magyar, de gyerekeik szlovák nemzetiségűek. A harmadik „szereplő" a szlovák nyelvű számítógépes program. (L. Mojzesová 1996: 36–39.)

[160] Ez azt jelenti, hogy szemben a beszélt nyelvvel, ahol a kölcsönzés és a kódváltás egymástól való elkülönítése sokszor nehéz, ha éppen nem lehetetlen feladat, az írott nyelvben ugyanez legföljebb akkor okoz gondot, ha az érintett elem írásmódja mindkét nyelv helyesírási szabályainak megfelel. Természetesen ez azzal jár, hogy elfogadjuk: kódváltás az, amit a beszélő (író) annak szánt.

[161] Magyarországon: *műszaki vizsga*.

[162] Nyelvi hiánynak tekinthető az adott nyelvben vagy annak valamely dialektusában, ill. regiszterében jelentkező *gyöngébb nyelvi kompetencia* is, amely a domináns kétnyelvűség természetes velejárója (vö. még 5.1.), valamint a sokat vitatott *kétszeres félnyelvűség*, amelyről legújabban Göncz Lajos (1999: 113–114) értekezik rendkívül tanulságosan. Az ezekkel kapcsolatos problémákkal azonban – lévén szó jórészt

pszicholingvisztikai eszközökkel megközelíthető kérdésről – nem foglalkozom, bár egyik válfajáról, a nyelvcsere kísérőjelenségeként globálisan jelentkező *nyelvleépülésről*, amely a beszélők két nyelvének csupán egyikét érinti, 6.6. alatt röviden lesz szó. Az ilyen értelemben vett nyelvi hiánynak természetesen semmi köze a nyelvi fogyatékossággnak (deficitnek) ahhoz a mára már szalonképtelenné vált felfogásához, amely abszolutizálta valamely konkrét beszélőközösség (pl. a művelt középosztály) nyelvhasználati normáját, s megbélyegezte, nyelvileg fogyatékosnak minősítette mindazokat a beszélői csoportokat, melyek nyelvhasználata ettől eltért (vö. Labov 1969/1972). Itt köszönöm meg Kontra Miklósnak, Juliet Langmannak, Sándor Klárának, és Tove Skutnabb-Kangasnak, hogy fölhívták a figyelmemet a nyelvi hiánnyal kapcsolatos megállapításaim esetleges félreértésének veszélyére, s ezzel hozzájárultak ahhoz, hogy részletezőbben és pontosabban fejtsem ki ezzel kapcsolatos gondolataimat.

[163] Az elsőben szereplő *LPK* a szlovák *lekárska poradná komisia* (orvosi tanácsadó bizottság) kifejezés kezdőbetűiből alkotott betűző; e testület előtt kell a táppénzes betegnek megjelennie annak eldöntésére, visszaállt-e már a munkaképessége (l. Jakab 1987: 20).

[164] A nyelvi hiány megszüntetésének ezeket a módozatait jól ismerjük a pidzsin nyelvek kreolizálódásáról szóló irodalomból.

[165] Ha a szókészletbeli hiány *az egész nyelvközösség* szintjén jelentkezik, akkor természetesen a hiány kiküszöbölésének az új elemek spontán vagy tudatos létrehozása az egyedüli lehetősége. Erre kitűnő példa a magyar nyelvújítás.

[166] Nevezetes kivételként a hiperonimákra utalhatunk. Ezek használatára írott példáink is vannak: egy dunaszerdahelyi élelmiszerüzletben az egyik termék mibenlétére utaló, a boltosok által készített kétnyelvű felirat szlovák változata *treska* 'tőkehal', a magyar viszont *hal* volt. Tudvalévő, hogy e halfajta neve a mindennapi beszélt nyelvben *treszka*, mivel azonban ez direkt kölcsönszó, írásbeli használatára a boltosok nem is gondolhattak; így került a szlovák *treska* mellé ennek magyar hiperonimája, a *hal*. (Amely egyébként kommunikatív szempontból teljesen semmitmondó volt, hiszen a terméken látszott, hogy hal, a magyar szónak „csak" szimbolikus jelentősége volt.)

[167] Szlovákiai magyarokon természetesen itt is főként a 2.6. alatt specifikált erős nemzettudatú csoportot kell érteni!

[168] A probléma nem oldható meg belső kölcsönzéssel, vagyis a magyarországi szakterminológia egyszerű átvételével és elterjesztésével (bár ez sem volna kis feladat, hiszen a magyarországi műszókincset még a szlovákiai magyar szakemberek zöme sem ismeri), egyrészt az eltérő reáliák, másrészt a magyarországi és a szlovákiai szakszövegek stílusbeli és megfogalmazásbeli különbségei miatt.

[169] Ez nem előíró (preskriptív), hanem leíró (deskriptív) értelemben vett normativitást jelent, hiszen a nyelvművelés ezek zömét (különösen a közvetlen kölcsönszavakat) hibaként bélyegzi meg, s ezt az értékítéletet tapasztalataink szerint a beszélők jelentős része is elfogadja (vö. 6.7.).

[170] Szlovák iskolásokon itt és máshol is a szlovák tannyelvű iskolába járó diákokat értem; esetünkben ezek vagy magyarok, vagy magyarul is tudók szlovákok.

[171] A nyelvi bizonytalanság létrejöhet a nyelvi rendszerben meglévő „gyönge pontok" miatt is (vö. Pléh 1990: 56); ilyenkor nem föltétlenül van köze a nyelvi hiányhoz (bár a nyelvi hiány nyilván sokszor jelentkezik épp e „gyönge pontokon").

[172] Három jelenséget vizsgáltunk, ezeket a következő példamondatokkal szemléltethetjük: 1) *Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és megválasztja.* 2) *A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.* 3) *Ne csinálj olyat, amelyet megbánhatsz!*

[173] Általános tapasztalat ugyanis, hogy egy-egy csoporton belül többen fogadnak el helyesnek egy nemstandard formát tartalmazó mondatot, mint ahányan az illető nemstandard formát produktív feladatban használják (pl. amikor egy mondatot, amelyből az adott forma hiányzik, ki kell egészíteni). Ezenkívül kimutatták, hogy a megítélést jobban befolyásolja a túlhelyesbítés, mint a produkciót (l. Göncz 1999: 165).

[174] A kétféle *(írásban foglal* és *azt kérte, hogy megválasztja)* túlhelyesbítésre vonatkozó adatok közvetlenül nem hasonlíthatók össze, mivel az egyikben a feladat a mondat helyességének megítélése, a másikban a mondat kiegészítése volt.

[175] A magyar iskolába járó 493 adatközlő nemzetisége több mint 95%-ban magyar volt, sőt még a vegyes házasságból származó 22 diák közül is (ezek az összes tanuló 4,5%-át tették ki) 21 magyar anyanyelvűnek, 19 pedig magyar nemzetiségűnek vallotta magát.

[176] E 141 diáknak is csupán a 80%-a vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

[177] Az adatközlőknek a zárójelben megadott igéket megfelelő alakban kellett a mondatok kipontozott helyére illesszteniük: *Én ritkán ... reggel hétnél tovább (aludni); A főnökkel én is ..., amikor kell. (vitatkozni); Nem baj, ha te nem iszol kólát, én azért... (inni,* jelen idő*); Ha még egyszer ..., nagyon megszidnak (elkésni).*

[178] Crystal (1992/1994: 189) fogalomtára úgy határozza meg az interferenciát, mint *hibák* bekerülését egy nyelvbe egy másik nyelvvel való érintkezés eredményeként (kiemelés tőlem). A szerző – amint a szócikk következő részéből kiderül – nem csupán az idegennyelv-tanulásra gondol, hanem a többnyelvűségi helyzetre is.

[179] Az e fejezetben példaként említett szavak eltérő gyakoriságúak: számottevő részük közhasználatú, de akadhatnak köztük ritkábbak is. A ritkábbak státusa természetesen bizonytalanabb, vagyis kevésbé lehetünk benne biztosak, hogy csakugyan kölcsönszavakról van-e szó, nem pedig interferencia-jelenségekről. Az egyes kölcsönszavak gyakoriságával, stílusértékével kapcsolatos vizsgálatok most vannak folyamatban (Ertszok-kutatás, l. a Bevezetőt.)

[180] Arra, hogy a stílusértékbeli különbségek mennyire valóságosak, jól utal a következő rövid történet, melynek elbeszélője egy 45 éves éberhardi nő, aki magyar tannyelvű gimnáziumban érettségizett, lánya pedig a felvétel készítésekor magyar szakos egyetemi hallgató volt: „[...] elmëntem Magyarországra, s ott akartam vënni szvëttert, kész kálvária vót, én iparkodok nem belekeverni a szlovákot, és hiábo kértem aszt a szvëttert, mindëhol aszt monták, hogy nincs. Hát gondótam magamba, há mért në vóna szvëtter, az a gombos pulóver. Má annyira bosszantott, hogy ot láttam az árút, csaknem a szvëttert is láttam és nem akartak nëkëm eladni, asztán végre annyira mënt a dolog, hogy mëgmagyarászták, hogy asz kardigán és nem szvëtter. És akkor

jöttem rá, én mindig aszt gondótam, hogy a szvëttërt, aszt a magyar is használjo, és az nem magyar szó." (Wittenberger 1994: 74) (A *szvetter* szót az értelmező kéziszótár kiveszőben levőként közli, az idegen szavak szótára pedig a „divat" regiszterbe sorolja.)

[181] E fejezetben részben terjedelmi okokból, részben a szükséges háttérkutatások hiánya miatt csupán néhány mondattani jelenséget mutatok be, jobbára olyat, amelyet empirikus adatokkal is tudok illusztrálni.

[182] 1. *Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!* 2. *Itt van még Péter? – Itt, de már készül menni.*

[183] 1. *Ezzel az eshetőséggel is kell számolni/számolni kell.* 2. *Még forró a leves, kell várni/várni kell néhány percet.*

[184] Sem a Magyar nyelv értelmező szótára, sem a Magyar értelmező kéziszótár nem tartalmazza a *buszozik* vagy a *buszozás* szavakat.

[185] 1. *A találkozást Péterrel/A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta.* 2. *A tábla a falon/A falon levő tábla már olvashatatlan volt.* 3. *A bejárat az épületbe/Az épület bejárata a másik oldalon van.*

[186] Érdekes, hogy a K_505-ös változópéldány *(banánt : banánokat)* esetében – szemben a másik kettővel – az egyes korosztályok válaszai közt volt szignifikáns a különbség: a többes számú formát több mint kétszer annyi fiatal (11 fő) választotta, mint középkorú (2 fő) és idős (3 fő) együttvéve.

[187] *Erzsi néninek fáj... a szív...; Kati néninek meg a láb... is fáj... Kati néninek már rég kihullottak a fogai, és újabban gyakran fáj... a láb... is.*

[188] A példamondat a következő volt: *Számos hely...: vállalatok..., üzemek..., intézmények... tartottak tiltakozó sztrájkot a munkások.*

[189] 1. *A hátrányos helyzetű családok gyermekei könnyen bűnözőkké/bűnözővé válnak.* 2. *Ezeket az embereket a pénz tette önzőkké/önzővé.* 3. *A fiúk még tavaly jelentkeztek tűzoltó...* 4. *A képviselők az okokat komoly... tartották.*

[190] Az első két mondatra vonatkozó adatok nem hasonlíthatók közvetlenül össze a másik két mondatra vonatkozókkal, mivel a *bűnözővé/bűnözőkké* és az *önzővé/önzőkké* formát tartalmazó mondatok meg voltak adva, mint amelyek közül ki kellett választani a természetesebbet, a *komoly* és a *tűzoltó* szót tartalmazó mondatok esetében viszont a toldalék helye ki volt pontozva, maguknak az adatközlőknek kellett kitölteniük, vagyis az első esetben a feladat választásos volt, a másikban produktív.

[191] 1. *Neki is van a szekrényben egy ilyen szoknya.* 2. *Neki is van a munkahelyén egy ilyen számítógép.* 3. *Neki is van tartalékban egy ilyen érv.* 4. *Neki is van külföldön egy nagybácsi.* 5. *Kati borzasztóan szeplős, s van neki a vállán még egy anyajegy is.* 6. *Jutka borzasztóan szeplős, s van neki még egy anyajegy is.*

[192] A nyelvvesztésnek egy másik, e vonatkozásban irreleváns válfaja a nyelvi kompetenciának valamely betegség (pl. afázia) miatt bekövetkező időleges vagy tartós elvesztése.

[193] Egy szlovákiai magyar nyelvész, Arany A. László már a 30-as évek végén fölismerte, hogy a kétnyelvűség a nyelvi változások egyik fontos mozgatórugója (1939-40/1998: 7).

[194] Ezek az igék jellemző szlovákiai magyar közvetlen kölcsönszavakra utalnak: *szesztricska* 'nővérke' (egészségügyi nővér, különösen megszólításként), *primár* v. *prímár* 'főorvos', *szanitka* 'mentőautó', *párki* 'virsli'.

[195] Egy-egy példa: „Ötvenhadba éppen a forradalom előtt mëgérkesztünk Budapestre, és mi kislányok voltunk, nagyon akartunk ënni virslit. Apuka adott pënszt, odamëntünk, hogy mit kérünk, háromszor is kértünk párkit horcsicával, és nem tutták, hogy mit kérünk, háromszor is kértünk és nem attak. Akkor visszamëntünk és mongyuk az anyunak hogy nem kaptunk pedig ot volt és nem kaptunk. Anyu aszt monta, hogy mënnyetëk vissza és mutassatok rá, hogy mit akartok, és így osztán tuttunk vënni, hogy rámutattunk a párkira mëg a horcsicáro." (Az adatközlő 45 éves szlovák tannyelvű mezőgazdasági szakközépiskolát végzett, magyar anyanyelvű nő. L. Wittenberger 1994: 74.) – „Mi is történt tulajdonképpen? Az, hogy az illető Győrött járva, bement egy élelmiszerboltba, és ››magyar szalámit‹‹ kért. A boltos őszintén tudomására hozta, hogy az a fajta szalámi Magyarországon is hiánycikk, s annyit sem kapnak, hogy saját vevőik igényeit kielégítsék, nemhogy még a csehszlovákiaiaknak is jutna belőle. Egyébként a határon úgysem vihetné át a kedves vevő, mert az efféle élelmiszer kivitele tilos. Ismerősöm nem értette, honnan tudja a boltos, hogy ő csehszlovákiai, hiszen nincs a homlokára írva; talán az öltözékéből ítél? S meg is kérdezte. – Dehogy az öltözékéből – felelte a boltos –, hanem abból, hogy önök közül mindenki *magyar szalámi*-nak hívja a mi tartósított szaláminkat, holott nálunk *téli szalámi* a neve." (Jakab 1983: 20.)

[196] A második fokozatra a formaszókat is érintő szókölcsönzés mellett enyhe, a nyelv tipológiai sajátságait nem érintő hangtani, mondattani és jelentéstani kölcsönzés jellemző.

[197] A szakmunkákból, újságcikkekből vagy kérdőívekből vett egyenes idézetek szó és betű szerintiek, a helyesírási hibákra vagy egyéb botlásokra rendszerint nem hívom föl külön a figyelmet.

[198] Itt mondok köszönetet Angyal Bélának, a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala osztályvezetőjének azért, hogy az egyes szlovákiai kisebbségekre vonatkozó hivatalos statisztikai adatokat rendelkezésemre bocsátotta.

[199] A népi kultúra táji-történeti tagolódásának terminológiája, valamint az egyes táji, ill. kulturális egységek meghatározása nem egységes a szakirodalomban, ezért – ahogy munkám e fejezetének kéziratát bíráló Liszka József megjegyezte – Kósa és Filep (1975) felfogása csupán *egy* vélemény, bár kétségkívül a legautentikusabb.

[200] A K_537-es és a K_631-es változópéldányok esetében erősen, a K_531-es, K_535-ös, K_601-es, K_602-es és a K_613-as változópéldányok esetében enyhén szignifikáns volt a különbség. Ezenkívül a K_502-es és a K_510-es változópéldányok esetében csaknem szignifikáns eltérést találtunk.

[201] Ezek egy részét a Sofuhe-kutatások során sikerült kimutatni (l. Lanstyák–Szabómihály 1997: 138–139), de más jelenségek esetében is fölmerült a nyelvföldrajzi hátterű gyakorisági különbségek gyanúja, csakhogy adataink nem voltak elegendőek ennek bizonyítására vagy cáfolására (mivel nem is ezzel a céllal voltak gyűjtve).

Mellékletek

1. Nyelvhasználati kérdőív

NYELVHASZNÁLATI KÉRDŐÍV

Az itt következő adatokra a magyar nyelv mai helyzetének tudományos vizsgálata céljából van szükségünk. Az adatokat bizalmasan kezeljük, és gondunk lesz rá, hogy illetéktelen személyek ne férjenek hozzájuk. Őszinte válaszaival nagy segítségünkre lehet. Ha valamelyik kérdésre nem kíván válaszolni, ne válaszoljon. Köszönjük a segítségét.

0. A kitöltés időpontja: 1996. VII. 12

1. Lakhely: Komenského 22 2. Járás: Losonc

3. Neme: 1) férfi (2) nő Szül. hely. Losonc – Mióta él Losoncon? 1973

4. Neve: Erdélyi Gabriella szül. Arkovics

5. Hogyan szokott Ön bemutatkozni egy idevalósi magyar embernek? Mit mond?

Jó napot kívánok! A nevem Erdélyi Gabriella

[6.]

7. Születési éve: 1973

8. Milyen iskolákat végzett el?

1a) 1—4 osztály
1b) 5—8 osztály
2) szaktanintézet
3) szakközépiskola
4) gimnázium
(5) főiskola, egyetem
6) szakosító ("felépítményi") iskola

Mikor végezte el az utolsót? 1996

Hol? Győr

9. Eredeti foglalkozása: Általános iskolai tanító

(a) Tanár-e? 0) Nem
1) magyartanár
2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít
4) egyéb tárgyat tanít

10. Beosztása: a) magyarul: —

b) szlovákul: —

11. Munkahelyének teljes neve és címe:

a) magyarul: Volt munkahelyem – Zeneiskola

b) szlovákul: — ZÁKLADNÁ UMELECKÁ ŠKOLA

12. Ön a mindennapi beszédben hogyan nevezi a munkahelyét (amikor magyarul beszél)?

1) magyar beszédben is szlovákosan vagy vegyesen használom, így: Csak magyarul

2) magyar beszédben magyarul használom, így: Zeneiskola

3) magyar beszédben hol magyarul, hol szlovákul használom.

13. Írja le részletesen, hogy mi (volt) az Ön teendője/feladata a munkahelyén!

Osztályfőnök voltam; zongorát tanítottam szlovák gyerekeknek szlovák nyelven. A gyerekek persze egyenként látogatták az órákat.

14. Hol (melyik településen) dolgozik/tanul? —

15. Vallása: (1) róm. kat. 2) református 3) evangélikus 8) felekezeten kívüli 9) egyéb: . . . .

16. Milyen nemzetiségűnek van vagy volt Ön beírva a személyi igazolványában vagy más dokumentumában (pl. iskolai bizonyítványában)?

(1) magyar 2) szlovák 3) cigány 9) más: . . . . . .

17. Milyen nemzetiségűnek tartja magát?
(1) magyarnak 2) szlováknak 3) romának/cigánynak
9) másnak: .....

18. Neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?
Szlovákul: Gabriela Orkélyiová

19. Volt-e olyan személyi igazolványa, amelyben másképp állt a neve?
1) igen (2) nem

20. Ha az előző kérdésre igennel válaszolt: mi volt a változtatás oka, célja, hogyan és mikor történt?

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

21. Anyanyelve: (1) magyar 2) szlovák 3) cigány 9) más: . . . . . .

22. Anyja neve: Arkamica Gabriella szül. Lipcsei

23. Anyja anyanyelve: (1) magyar 2) szlovák 3) cigány 9) más: . . . . .

24. Anyja milyen iskolákat végzett el?
1a) 1—4 osztály
1b) 5—8 osztály
2) szaktanintézet
3) szakközépiskola
(4) gimnázium
5) főiskola, egyetem
6) szakosító ("felépítményi") iskola

Mikor végezte el az utolsót? ....1965.....

25. Anyja eredeti foglalkozása: Varrónő

a) Anyja tanár-e? (0) Nem
1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

b) Anyja leánykori neve: Lipcsei

26. Apja neve: Arkamica Ferenc

27. Apja milyen iskolákat végzett el?

1a) 1—4 osztály
1b) 5—8 osztály
2) szaktanintézet
3) szakközépiskola
(4) gimnázium
5) főiskola, egyetem
6) szakosító ("felépítményi") iskola

Mikor végezte el az utolsót? ....1965.....

28. Apja eredeti foglalkozása: Patrámpirító – újságíró

a) Apja tanár-e? (0) Nem
1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

29. Apja anyanyelve: (1) magyar 2) szlovák 3) cigány 9) más: . . . . .

AZ ALÁBBI MONDATOK KÖZÜL KARIKÁZZA BE AZ EGYIKET, AZT, AMELYIKET **TERMÉSZETESEBBNEK** ÉRZI.

501. (1) A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.
(2) A Péterrel való találkozást jó jelnek tartotta.

502. (1) Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!
(2) Valószínűleg késni fogok egy kicsit, várjanak meg!

503. (1) Befizetted már az idei tagsági díjat?
(2) Befizetted már az idei tagdíjat?

504. (1) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?
(2) Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyeret?

505. (1) Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!
(2) Nézd, milyen szép banánt árulnak az üzletben!

506. (1) A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkapnak.
(2) A mai gyerekek attól válnak önzővé, hogy mindent megkapnak.

507. (1) Unom már ezt a sok utazást busszal.
(2) Unom már ezt a sok buszozást.

508. (1) Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.
(2) Ezzel az eshetőséggel is számolni kell.

509. (1) A bejárat az épületbe a másik oldalon van.
(2) Az épület bejárata a másik oldalon van.

510. (1) Hahó! Itt vagyok! Látsz?
(2) Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?

511. (1) Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.
(2) Ebben az üzletben nemcsak függönyöket, hanem szőnyegeket is lehet vásárolni.

512. (1) Koszovóban folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.
(2) Koszovón folytatódnak a tárgyalások az albánok és a szerbek között.

513. (1) Valószínűleg külföldre fognak költözni.
(2) Valószínűleg, hogy külföldre fognak költözni.

514. (1) Tanító néni, fáj a fejem. Kimehetek?
(2) Tanító néni, fáj a fejem. Ki tudok menni?

515. (1) Tegnap láttalak a tévében.
(2) Tegnap láttalak téged a tévében.

30. Ön milyen nyelvű óvodába járt?
a) nem járt b) magyar c) szlovák d) magyar-szlovák e) más: .....

31. Milyen tannyelvű alapiskolai osztályba járt?
a) nem járt b) magyar c) szlovák d) más: .....

32. Milyen tannyelvű középiskolai/gimnáziumi osztályba járt?
a) nem járt b) magyar c) szlovák d) más: .....

33. Milyen tannyelvű szak(közép)iskolai osztályba járt?
a) nem járt b) magyar c) szlovák d) más: .....

xx) Ha nem magyar tannyelvű iskolába járt, tanult-e magyar nyelvet és irodalmat? 1) igen 2) nem

34. Milyen főiskolára/egyetemre járt?
a) nem járt b) magyar c) szlovák d) más: .....

35. Van-e házastársa vagy élettársa?
1) van 2) nincs, de volt 3) soha nem volt

36. Házastársa milyen iskolákat végzett el?

1a) 1—4 osztály	3) szakközépiskola
1b) 5—8 osztály	4) gimnázium
2) szaktanintézet	5) főiskola, egyetem
	6) szakosító ("felépítményi") iskola

Mikor végezte el az utolsót? ....1987.....

37. Házastársa eredeti foglalkozása: Vegyészmérnök

a) Házastársa tanár-e? (0) Nem
1) magyartanár 2) más humán tárgyat tanít
3) reál tárgyat tanít 4) egyéb tárgyat tanít

38. Házastársa vallása: 1) róm. kat. (2) református 3) evangélikus
8) felekezeten kívüli 9) egyéb: . . . . . .

[39.]

40. Ön szerint milyen nemzetiségűnek tartja magát az Ön házastársa?
(1) magyarnak 2) szlováknak 3) romának/cigánynak
9) másnak: .....

41. Házastársa neve hogyan szerepel a személyi igazolványban?

Attila Erkényi

42. Házastársa anyanyelve: (1) magyar 2) szlovák 3) cigány 9) más: . .

43. 1) Gyermekeinek keresztneve: . . . . . .
(2) Nincs gyermekem

[44.]

45. Tagja-e Ön valamilyen ~~más~~ politikai, érdekvédelmi vagy kulturális szervezetnek? (1) Igen, mégpedig: MAGYAR POLGÁRI PÁRT, CSEMADOK II. sz. alapo
2) Nem 3) Nem kívánok válaszolni

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ŐKET KARIKÁZÁSSAL!

521. Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

522. Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

523. Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

524. Mari is meg kell oldja a saját problémáit.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOKAT?

531. Ott van egy szék a szoba sarkába.
(a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: ... a szoba sarkában ...

532. Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.
(a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: Nem tudom mennyi a pénze a bankszámláján.

533. Ha megírta volna is a levelet, nem ment volna vele semmire.
(a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: Ha megírta is volna a levelet, nem ...

534. Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.
(a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: ... felnőtt emberrel nem.

535. A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.
(a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: ... írásba foglalták.

536. Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?
(a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: Kinyithatom az ablakot?

537. Már dél lesz, mire megérkezünk a szülővárosomban a családomhoz.
(a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: Már dél lesz, mire a szülővárosomba megérkezünk a családomhoz.

538. Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.
(a) jónak tartom
(b) rossznak tartom, jobb így: ... a bankkönyveket ...

46. Általában milyen nyelven vagy nyelveken szokott Ön beszélni az alábbi táblázatban feltüntetett személyekkel? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et. Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges. Például ha gyermekeivel magyarul és szlovákul is szokott beszélni, akkor tegyen két X-et a "Gyermekeivel" sorba.

	magyar	szlovák	cigány	egyéb
Szüleivel	X			
Nagyszüleivel	X			
Gyermekeivel				

	magyar	szlovák	cigány	egyéb
Házastársával	X			
Barátaival	X	X		
Szomszédaival	X	X		

47. Milyen szinten beszéli Ön a következő nyelveket? A megfelelő rubrikákba tegyen egy X-et!

	magyarul	szlovákul	egyéb nyelven
6) Anyanyelvi szinten	X		
5) Nagyon jól		X	
4) Jól			
3) Nem nagyon jól			
2) Alig néhány szót			X
1) Nem beszélek, csak értek			
0) Sehogy			

48. Tud-e írni-olvasni az alábbi nyelveken?

	Írok és olvasok	Csak olvasok	Nem írok, nem olvasok
magyarul	X		
szlovákul	X		
csehül		X	
cigányul			

49. Rendszerint milyen nyelvet használ, amikor ... ?
(Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.)

	magyart	szlovákot	cigányt	semmilyet
magánlevelet ír	X	X		

hivatalhoz címzett iratot fogalmaz		X		
szakmával kapcsolatos írást fogalmaz	X			

50. Rendszerint milyen nyelven olvas ... ?
Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	szlovák	cseh	egyéb	sehogy
újságot, folyóiratot	(X)	X	X		
imádságos könyvet, Bibliát, vallásos iratokat					X
verset, regényt	(X)	X	X		
szakirodalmat	X				
egyéb nyomtatványt (hivatalos irat, szerződés, elismervény, űrlap, használati utasítás)	X	X	X		

51. Nézi-e, hallgatja-e a következő tévé-, ill. rádióadók műsorát? Ha igen, karikázza be!

(a) Magyar Televízió 1
(b) Magyar Televízió 2
c) Duna TV
(d) Pozsonyi TV nemzetiségi műsora
(e) Pozsonyi TV szlovák adása
f) Cseh TV
h) Kossuth Rádió
i) Petőfi Rádió
(j) Szlovák Rádió magyar adás
k) Szlovák Rádió szlovák adás

Egyéb rádió- vagy TV-adó: DANUBIUS . . RÁCK FM . . . .
SAT 1, RTL, RTL 2, RTL PLUS, PRO 7, DSF, EUROSPORT

52. Milyen nyelven hallgatja, illetve nézi az alábbi rádió- és tévéműsorokat? Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyar	szlovák	cseh	egyéb
filmeket	(X)	X	X	X (német)

szórakoztató műsort	X	X	X	
sportközvetítést	X	X		X
híreket, híradót	X	X		
időjárásjelentést	X			

53. Hol tanulta meg az alábbi nyelveket?
Egy oszlopba több X-et is tehet.

	magyar	szlovák	cseh	egyéb
a szüleitől	X	X		
nagyszüleitől				
gyerekként, játszópajtásoktól		X		
lakóhelyemen, környezetemtől (barátok, szomszédok)		X		
munkahelyemen				
az óvodában		X		
az iskolában, szakiskolában				X
a főiskolán, egyetemen				
nyelvtanfolyamon, továbbképzésen				X
más nyelvű vidéken élve, dolgozva		X		
a hadseregben				
sehol				
egyéb: Külföldön.....				X

54. **Kérjük, a következő táblázatot a városban élők ne töltsék ki!**
Ön rendszerint milyen nyelvet használ a falujában?
Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyart	szlovákot	cigányt	nincs tapasztalatom
templomban				
kultúregyesületben				
boltban				

	magyart	szlovákot	cigányt	nincs tapasztalatom
vendéglőben				
falusi rendezvényen				
munkahelyen				
orvosi rendelőben				
a postán				
a sportban				
idegen megszólításakor				

55. Ön rendszerint milyen nyelvet használ a városában?
(A falusiak arról a városról írjanak, amelybe a legtöbbet járnak. A város neve: Komárom.....) Egy sorba több X-et is tehet, ha szükséges.

	magyart	szlovákot	cigányt	nincs tapasztalatom
templomban				X
kultúregyesületben	(X)	X		
boltban	X	(X)		
vendéglőben	X	X		
(más) szórakozóhelyen	X			
munkahelyen	(X)	X		
orvosi rendelőben	X	(X)		
a bankban		X		
a postán		X		
a sportban				X
bíróságon				X
hivatalban		X		
rendőrségen		X		
~~idegen~~ ismeretlen megszólításakor		X		

56. Ön rendszerint milyen nyelvet használ ...?

	magyart	szlovákot	cigányt	semmilyet
imádkozás közben				X
számolás közben	X			
káromkodás közben	X			
gondolkozás közben	X			
állatokhoz szólva	X			

KARIKÁZZA BE AZ (1)-T VAGY A (2)-T ASZERINT, HOGY MELYIK ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA!

601. A képviselők az okokat ... tartották.
(1) komolyaknak (2) komolynak.

602. Miért sírsz, kis bogaram? Megütötted a ...
(1) kezecskédet? (2) kis kezedet?

603. A repülőgépek megsértették Svájc ...
(1) légi terét. (2) légterét.

604. Az autós moziban az utasok ... ülve nézhetik a filmet.
(1) autókban (2) autóban

605. Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután ...
(1) hegedűn játszott (2) hegedült

606. Fiúk, nem attól váltok ..., hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok.
(1) tűzoltókká (2) tűzoltóvá

607. Mindjárt kész az ebéd, ...
(1) ne légy türelmetlen! (2) ne türelmetlenkedj!

608. Itt van még Péter? — Itt, de már ...
(1) készül menni (2) menni készül

609. Az egyik ismerősöm fia ... volt katona.
(1) Craiován (2) Craiovában

610. Az osztályban senki sem ...
(1) magasabb, mint ő (2) magasabb nála

611. A fiúk még tavaly jelentkeztek.....
(1) tűzoltóknak (2) tűzoltónak

612. Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy ... — mondta a háziasszony kedves mosollyal.
(1) kávécska (2) kávé

613. A tükör előtt hosszan .....
(1) szépítette magát (2) szépítkezett

614. Kár, hogy már nem megy a moziban a Superman, mert szívesen....
(1) megnéznénk (2) megnéznők

615. Találkoztam Hedviggel, s ..., hogy vegyen nekem egy kiflit.
(1) megkértem (2) megkértem őt

57. A megfelelő szám bekarikázásával határozza meg 1-től 5-ig terjedő skálán,
a) hogy mennyire kötődik Ön az alábbi helyekhez!
1 = egyáltalán nem kötődöm hozzá; 5 = nagyon erősen kötődöm hozzá

a) saját falujához, városához	1 2 3 4 (5)
b) Dél-Szlovákiához	1 2 3 4 (5)
c) Szlovákiához	1 2 3 4 (5)
d) az 1991 előtti Csehszlovákiához	1 2 3 4 (5)
e) Magyarországhoz	1 2 3 4 (5)
f) Európához	1 2 3 4 (5)
g) ~~schová~~	~~1 2 3 4 5~~

b) hogy mennyire érzi Ön magát (1 = egyáltalán nem; 5 = nagyon erősen)

a) a szlovákiai magyarsághoz tartozónak	1 2 3 4 (5)
b) a magyar nemzethez tartozónak	1 2 3 4 (5)
c) ~~schova sem tartozónak~~	~~1 2 3 4 5~~

58. Melyik sportolónak vagy csapatnak szokott Ön szurkolni, ha...
a) magyar játszik szlovákkal:
(1) a magyarnak 2) a szlováknak
b) magyar játszik mással (nem szlovákkal):
(1) a magyarnak 2) a másiknak
c) szlovák játszik mással (nem magyarral)
(1) a szlováknak 2) a másiknak

59. Előfordult-e már, hogy valaki rászólt Önre, hogy ne beszéljen magyarul? (1) igen 2) nem

60. Ha igen, az utóbbi két évből hány ilyen esetre emlékszik? .....

Mesélje el valamelyiket! Az újságírónőle nem

szólt az eladó, hogy ne magyarul, hanem szlovákul kérjem az újságot, mivel ő nem beszél magyarul. A válaszom ez volt: - Önnek hölgyem, nemcsak magyarul, de németül, oroszul és angolul is illene tudni, ha kioszkban eladó.

61. Tud-e olyan konkrét esetről, hogy ez valamelyik ismerősével történt meg? (1) igen 2) nem

62. Ön szerint hol beszélnek a legszebben magyarul? Karikázza be a megfelelő választ!

1) Budapesten
2) Magyarországon, vidéki városokban
3) Magyarországon, falvakban
(4) Kárpátalján (Ukrajna)
5) Erdélyben
(6) a Felvidéken (Szlovákia)
7) a Vajdaságban (Jugoszlávia)
8) Burgenlandban (Ausztria)
9) a Muravidéken (Szlovénia)

63a. Ha valaki csak szlovákul tud Dél-Szlovákiában
(1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

. . . .

. . . .

. . . .

63b. Ha valaki csak magyarul tud Dél-Szlovákiában
1) könnyen boldogul (2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei: Hivatalos ügyek intézésekor.

. . . .

. . . .

64a. Ha valaki csak szlovákul tud az Ön állandó lakóhelyén
(1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei 3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei:

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

64b. Ha valaki csak magyarul tud az Ön állandó lakóhelyén
1) könnyen boldogul 2) lehetnek nehézségei (3) nehezen boldogul

Ha a 2)-t vagy 3)-at karikázta be, részletezze, milyen helyzetekben lehetnek nehézségei: Hivatalos ügyek intézésekor

. . . . . és más élethelyzetekben is . . . . . .

. . . . . .

65. Ön a munkahelyén általában mennyit használja az egyes nyelveket? A megfelelő rubrikába tegyen egy X-et.

	magyar	szlovák	cigány	egyéb
alig vagy soha				
ritkán		X		
gyakran	X			

66. Élt-e huzamosabb ideig (legalább egy évig) tisztára vagy többnyire szlovák vagy cseh környezetben?
(1) Nem 2) Igen. Hol? ..... Mikor? .....

67. Milyen gyakran utazik Ön Magyarországra? Karikázza be a választ!
0) Soha 3) Félévente 6) Hetente
1) Ritkán (4) Negyedévente 7) Naponta egyszer
2) Évente 5) Havonta 8) Naponta többször

68. Mikor volt utoljára Magyarországon? 1996. évben.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE (HA SZÜKSÉGESNEK ÉRZI!) EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

621. Patrícia magasabb Klaudiá nál., pedig egy évvel fiatalabb.

622. Azt akarom, hogy ő nyi.ott..... ki az ajtót.

623. Középiskolánk.ott..... sok szakképzetlen pedagógus tanít.

624. Jó napot kívánok. A főnök *hívta* ..... jöttem, panaszt szeretnék tenni.

625. Kovács János azt kérte, hogy a jelölő bizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és ..*megválasszák*.. (megválasztani)

626. Erzsi néninek fáj*ogy* a szíve.., Kati néninek meg a lába... is fáj*ogy*.

627. Mi is megven*né*. azt a malacot, de egy kicsit drágán adják.

628. Ha Péter rosszul válog*ja*.. meg a barátait, pórul jár.

629. Minek ez a halogatás?! Nem szeretem, ha valaki elhala*szt*. a döntéseket.

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

631-632.
Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát ..*középiskolai tanár*.

Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már *igazgató* ..... is.

633. Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a ..*fodrászom*..... .

634. A legutóbbi választásokon számos nő került a falyak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a .*polgármester*. .

UGYANAZT A MONDANIVALÓT KÜLÖNFÉLEKÉPPEN FEJEZHETJÜK KI. OLVASSA EL AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT, UTÁNA PEDIG ÉRTÉKELJE ŐKET KARIKÁZÁSSAL!

641. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

642. A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

643. A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

644. A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.
(1) nagyon jó (2) elfogadható (3) elég rossz (4) nagyon rossz

69. Vannak-e olyan rokonai, barátai Magyarországon, akikkel szoros kapcsolatot tartanak fenn (pl. rendszeresen látogatják egymást, sűrűn leveleznek)? (1) Igen 2) Nem

70. Dolgozott-e/tanult-e Ön vagy dolgozik-e/tanul-e most Magyarországon? 0) Sosem (1) Régebben igen, de ma nem 2) Igen, ma is

71. Ha nem dolgozott/tanult még Magyarországon, szeretne-e?
1) Igen 2) Nem

72. Előfordult-e Önnel, hogy Magyarországon nyelvi nehézségei támadtak? (Például félreértették vagy nem értették meg, amit Ön mondott, vagy Ön nem értette meg pontosan, amit ők mondtak, nem tudta, hogyan kérjen valamit a boltban, megjegyzést tettek az Ön beszédére stb.)
(1) igen 2) nem

73. Ha igen, mesélje el! Kislány voltam még és eperfagyit akartam kérni, de „szamócás" fagyit kértem és nem tudták mit akarok.

74. Mit mondanak másképpen Szlovákiában, mint Magyarországon?

Szerintem inkább a nyelvjárások sokféleségétől származnak különbségek és a szlovák nagyon sok szavának vegyes használatából.

75. Soroljon fel olyan szavakat, kifejezéseket, fordulatokat, amelyeket Magyarországon használnak, de Szlovákiában nem!

Pl.:

Töprengeni

Megjegyzés: Az adatközlő hozzájárulását adta ahhoz, hogy kérdőívét minden válaszával együtt közöljem. *Lanstyák István*

2. Kereszttáblák

K_501 *A találkozást Péterrel jó jelnek tartotta.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	
		1	8	Sor-összeg
K_501				
		23	28	51
találkozást Péterrel		21,3	26,7	23,9
		85	77	162
Péterrel való találkozást		78,7	73,3	76,1
	Oszlop-összeg	108 50,7	105 49,3	213 100,0

khi-négyzet = 0,8431 p = 0,35849
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_502 *Valószínűleg fogok késni egy kicsit, várjanak meg!*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	
		1	8	Sor-összeg
K_502				
		16	15	31
fogok késni		14,8	14,2	14,5
		92	91	183
késni fogok		85,2	85,8	85,5
	Oszlop-összeg	108 50,5	106 49,5	214 100,0

khi-négyzet = 0,0190 p = 0,8902
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_503 *Befizetted már az idei tagsági díjat?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
		1	8	Sor-összeg
K_503				
tagsági díjat		75 70,1	30 28,6	105 49,5
tagdíjat		32 29,9	75 71,4	107 50,5
	Oszlop-összeg	107 50,5	105 49,5	212 100,0

khi-négyzet = 36,55048 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_504 *Éhes vagy, kis bogaram? Adjak egy kis kenyérkét?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
		1	8	Sor-összeg
K_504				
kenyérkét		40 37,0	17 16,0	57 26,6
kenyeret		68 63,0	89 84,0	157 73,4
	Oszlop-összeg	108 50,5	106 49,5	214 100,0

khi-négyzet = 12,0719 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_505 *Nézd, milyen szép banánokat árulnak az üzletben!*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_505			
	16	13	29
banánokat	15,0	12,1	13,6
	91	94	185
banánt	85,0	87,9	86,4
Oszlop- összeg	107 50,0	107 50,0	214 100,0

khi-négyzet = 0,3589 p = 0,5490
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_506 *A mai gyerekek attól válnak önzőkké, hogy mindent megkapnak.* by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyarország	Sor- összeg
	1	8	
K_506			
	46	32	78
önzőkké	42,6	29,9	36,3
	62	75	137
önzővé	57,4	70,1	63,7
Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 3,7418 p = 0,0530
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_507 *Unom már ezt a sok utazást busszal.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
K_507	1	8	
utazást busszal	34 31,5	21 19,6	55 25,6
buszozást	74 68,5	86 80,4	160 74,4
Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 3,9681 p = 0,04637
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_508 *Ezzel az eshetőséggel is kell számolni.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
K_508	1	8	
kell számolni	15 13,9	10 9,5	25 11,7
számolni kell	93 86,1	95 90,5	188 88,3
Oszlop- összeg	108 50,7	105 49,3	213 100,0

khi-négyzet = 0,9792 p = 0,3223
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_509 *A bejárat az épületbe a másik oldalon van.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_509				
bejárat az épületbe		12 11,1	12 11,2	24 11,2
az épület bejárata		96 88,9	95 88,8	191 88,8
	Oszlop-összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 0,0005 p = 0,98
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_510 *Hahó! Itt vagyok! Látsz?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_510				
Látsz?		35 32,4	36 33,6	71 33,0
Látsz engem?		73 67,6	71 66,4	144 67,0
	Oszlop-összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 0,0372 p = 0,8470
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_511 *Ebben az üzletben nemcsak függönyt, hanem szőnyeget is lehet vásárolni.* by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
K_511	1	8	
függönyt	64 59,3	60 56,1	124 57,7
függönyöket	44 40,7	47 43,9	91 42,3
Oszlop-összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 0,2232 p = 0,6365
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_512 *Koszovóban folytatódnak a tágyalások az albánok és a szerbek között.* by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
K_512	1	8	
Koszovóban	81 75,7	86 80,4	167 78,0
Koszovón	26 24,3	21 19,6	47 22,0
Oszlop-összeg	107 50,0	107 50,0	214 100,0

khi-négyzet = 0,6816 p = 0,4090
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_513 *Valószínűleg külföldre fognak költözni.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	
	1	8	Sor-összeg
K_513			
valószínűleg	85 78,7	76 73,1	161 75,9
valószínűleg, hogy	23 21,3	28 26,9	51 24,1
Oszlop-összeg	108 50,9	104 49,1	212 100,0

khi-négyzet = 0,9181 p = 0,3379
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_514 *Tanító néni, pisilnem kell. Kimehetek?*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	
	1	8	Sor-összeg
K_514			
kimehetek?	107 99,1	104 97,2	211 98,1
ki tudok menni?	1 0,9	3 2,8	4 1,9
Oszlop-összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

K_515 *Tegnap láttalak a tv-ben.*
by HELYSZÍN

MELYIK A TERMÉSZETESEBB?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_515				
		83	82	165
láttalak		76,9	78,1	77,5
		25	23	48
láttalak téged		23,1	21,9	22,5
	Oszlop- összeg	108 50,7	105 49,3	213 100,0

khi-négyzet = 0,4715 p = 0,8281
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_521 *Marinak is meg kell oldania a saját problémáit.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_521				
		57	61	118
nagyon jó		52,8	58,1	55,4
		50	37	87
elfogadható		46,3	35,2	40,8
		1	5	6
elég rossz		0,9	4,8	2,8
			2	2
nagyon rossz			1,9	0,9
	Oszlop- összeg	108 50,7	105 49,3	213 100,0

K_522 *Marinak is meg kell oldani a saját problémáit.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
	1	8	
K_522			
nagyon jó	36 33,3	23 21,9	59 27,7
elfogadható	54 50,0	63 60,0	117 54,9
elég rossz	14 13,0	16 15,2	30 14,1
nagyon rossz	4 3,7	3 2,9	7 3,3
Oszlop-összeg	108 50,7	105 49,3	213 100,0

K_523 *Mari is meg kell, hogy oldja a saját problémáit.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

	HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
		1	8
K_523			
nagyon jó		24 22,2	22 21,0
elfogadható		39 36,1	43 41,0
elég rossz		34 31,5	32 30,5
nagyon rossz		11 10,2	8 7,6
	Oszlop-összeg	108 50,7	105 49,3

Sor-összeg
46 21,6
82 38,5
66 31,0
19 8,9
213 100,0

khi-négyzet = 0,7742 p = 0,85561
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_524 *Mari is meg kell oldja a saját problémáit.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI MONDATOKAT!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
	1	8	
K_524			
nagyon jó	1 0,9	13 12,3	14 6,6
elfogadható	18 16,8	27 25,5	45 21,1
elég rossz	48 44,9	36 34,0	84 39,4
nagyon rossz	40 37,4	30 28,3	70 32,9
Oszlop-összeg	107 50,2	106 49,8	213 100,0

khi-négyzet = 15,2242 p = 0,00163
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_531 *Ott van egy szék a szoba sarkába.*
by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_531				
sarkában		66 61,7	58 54,7	124 58,2
sarkába		41 38,3	48 45,3	89 41,8
	Oszlop- összeg	107 50,2	106 49,8	213 100,0

khi-négyzet = 1,0620 p = 0,3027
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_532 *Nem tudom, hogy a banki számláján mennyi pénz van.*
by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_532				
bankszámla		66 62,3	39 36,4	105 49,3
banki számla		40 37,7	68 63,6	108 50,7
	Oszlop- összeg	106 49,8	107 50,2	213 100,0

khi-négyzet = 14,1977 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_534 *Az ilyen dolgokat mindig a barátokkal beszélem meg, felnőtt emberekkel soha.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_534			
barátokkal	13 12,0	9 8,5	22 10,3
barátaimmal	95 88,0	97 91,5	192 89,7
Oszlop- összeg	108 50,5	106 49,5	214 100,0

khi-négyzet = 0,7294 p = 0,3930
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_535 *A szerződő felek a megállapodást közjegyző előtt írásban foglalták.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_535			
írásba	50 47,2	46 43,0	96 45,1
írásban	56 52,8	61 57,0	117 54,9
Oszlop- összeg	106 49,8	107 50,2	213 100,0

khi-négyzet = 0,3756 p = 0,5399
Hiányzó megfigyelések száma: 2

K_536 *Ha szellőztetni akarok, így kérek engedélyt: Ki tudom nyitni az ablakot?* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
	1	8	
K_536			
kinyithatom	91 87,5	87 81,3	178 84,4
ki tudom nyitni	13 12,5	20 18,7	33 15,6
Oszlop-összeg	104 49,3	107 50,7	211 100,0

khi-négyzet = 1,5323 p = 0,2157
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_537 *Már dél lesz, mire megérkezünk a barátaimmal a szülővárosomban a családomhoz.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
	1	8	
K_537			
szülővárosomba	71 65,7	63 58,9	134 62,3
szülővárosomban	37 34,3	44 41,1	81 37,7
Oszlop-összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 1,0779 p = 0,2991
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_538 *Tájékoztatjuk ügyfeleinket, hogy a bankkönyvecskéket a jövő hónapban cseréljük ki.* by HELYSZÍN

JÓNAK TARTJA-E A KÖVETKEZŐ MONDATOT?

K_538	HELYSZÍN: Elemszám / Oszlop% | Felvidék (1)	Magyaro. (8)	Sor-összeg
bankkönyveket	65	54	119
	62,5	52,4	57,5
bankkönyvecskéket	39	49	88
	37,5	47,6	42,5
Oszlop-összeg	104	103	207
	50,2	49,8	100,0

khi-négyzet = 2,1483 p = 0,1427
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_601 *A képviselők az okokat … tartották.*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

K_601	HELYSZÍN: Elemszám / Oszlop% | Felvidék (1)	Magyaro. (8)	Sor-összeg
komolyaknak	18	32	50
	16,7	29,9	23,3
komolynak	90	75	165
	83,3	70,1	76,7
Oszlop-összeg	108	107	215
	50,2	49,8	100,0

khi-négyzet = 5,2791 p = 0,0215
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_602 *Miért sírsz, kis bogaram? Megütötted a …?*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_602				
kezecskédet		48 44,4	36 33,6	84 39,1
kis kezedet		60 55,6	71 66,4	131 60,9
	Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 2,6333 p = 0,1046
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_603 *A repülőgépek megsértették Svájc…*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_603				
légi terét		25 23,1	10 9,3	35 16,3
légterét		83 76,9	97 90,7	180 83,7
	Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 7,5129 p = 0,0061
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_604 *Az autós moziban az utasok … ülve nézhetik a filmet.* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_604			
	25	14	39
autókban	23,1	13,1	18,1
	83	93	176
autóban	76,9	86,9	81,9
Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 3,6661 p = 0,0555
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_605 *Fáj a fejem, mert a szomszéd egész délután…* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_605			
	29	17	46
hegedűn játszott	26,9	15,9	21,4
	79	90	169
hegedült	73,1	84,1	78,6
Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 3,8418 p = 0,04999
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_606 *Fiúk, nem attól váltok…, hogy elvégzitek az iskolát, hanem attól, hogy tüzet oltotok.* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_606				
tűzoltókká		55 50,9	47 43,9	102 47,4
tűzoltóvá		53 49,1	60 56,1	113 52,6
	Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 1,0564 p = 0,3040
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_607 *Mindjárt kész az ebéd, …*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_607				
ne légy türelmetlen		50 48,1	45 42,5	95 45,2
ne türelmetlenkedj		54 51,9	61 57,5	115 54,8
	Oszlop- összeg	104 49,5	106 50,5	210 100,0

khi-négyzet = 0,6702 p = 0,4129
Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_608 *Itt van még Péter? - Itt, de már…*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_608				
		12	9	21
készül menni		11,1	8,4	9,8
		96	98	194
menni készül		88,9	91,6	90,2
	Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 0,4445 p = 0,5049
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_609 *Az egyik ismerősöm fia … volt katona.*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_609				
		46	34	80
Craiován		42,6	32,1	37,4
		62	72	134
Craiovában		57,4	67,9	62,6
	Oszlop- összeg	108 50,5	106 49,5	214 100,0

khi-négyzet = 2,5278 p = 0,1118
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_610 *Az osztályban senki sem…*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
K_610	1	8	
magasabb, mint ő	12 11,1	18 16,8	30 14,0
magasabb nála	96 88,9	89 83,2	185 86,0
Oszlop- összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 1,4602 p = 0,2268
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_611 *A fiúk még tavaly jelentkeztek…*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
K_611	1	8	
tűzoltóknak	31 28,7	16 15,1	47 22,0
tűzoltónak	77 71,3	90 84,9	167 78,0
Oszlop- összeg	108 50,5	106 49,5	214 100,0

khi-négyzet = 5,7810 p = 0,0162
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_612 *Azt hiszem, ebéd után mindenkinek jól esik egy… - mondta a háziasszony kedves mosollyal.* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

	HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
K_612		1	8	Sor-összeg
kávécska		4 3,7	2 1,9	6 2,8
kávé		104 96,3	105 98,1	209 97,2
	Oszlop-összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

K_613 *A tükör előtt hosszan…*
by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

	HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
K_613		1	8	Sor-összeg
szépítette magát		21 19,6	21 20,0	42 19,8
szépítkezett		86 80,4	84 80,0	170 80,2
	Oszlop-összeg	107 50,5	105 49,5	212 100,0

khi-négyzet = 0,0466 p = 0,9455
Hiányzó megfigyelések száma: 3

K_614 *Kár, hogy nem megy a moziban a Superman, mert szívesen…* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
K_614	1	8	
megnéznénk	106 99,1	106 99,1	212 99,1
megnéznők	1 0,9	1 0,9	2 0,9
Oszlop-összeg	107 50,0	107 50,0	214 100,0

K_615 *Találkoztam Hedviggel, s…, hogy vegyen nekem egy kiflit.* by HELYSZÍN

MELYIK VÁLASZ ILLIK BELE JOBBAN A MONDATBA?

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
K_615	1	8	
megkértem	70 64,8	77 72,6	147 68,7
megkértem őt	38 35,2	29 27,4	67 31,3
Oszlop-összeg	108 50,5	106 49,5	214 100,0

khi-négyzet = 1,5237 p = 0,2170
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_621 *Patrícia magasabb Klaudia…, pedig egy évvel fiatalabb.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN	
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
K_621		1	8	Sor-összeg
Klaudiánál		94 87,0	104 97,2	198 92,1
Klaudiától		14 13,0	3 2,8	17 7,9
	Oszlop-összeg	108 50,2	107 49,8	215 100,0

khi-négyzet = 7,6182 p = 0,0057
Hiányzó megfigyelések száma: 0

K_622 *Azt akarom, hogy ő nyi… ki az ajtót.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

		HELYSZÍN	
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
K_622		1	8	Sor-összeg
nyissa		101 94,4	103 96,3	204 95,3
nyitja		6 5,6	4 3,7	10 4,7
	Oszlop-összeg	107 50,0	107 50,0	214 100,0

khi-négyzet = 0,4196 p = 0,5176
Hiányzó megfigyelések száma: 1

K_623 *Középiskolánk… sok szakképzetlen pedagógus tanít.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_623			
	72	98	170
-ban	67,3	94,2	80,6
	35	6	41
-on	32,7	5,8	19,4
Oszlop- összeg	107 50,7	104 49,3	211 100,0

khi-négyzet = 24,4509 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_624 *Jó napot kívánok. A főnök… jöttem, panaszt szeretnék tenni.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_624			
	101	104	205
főnökhöz	98,1	100,0	99,0
	2		2
főnök után	1,9		1,0
Oszlop- összeg	103 49,8	104 50,2	207 100,0

K_625 *Kovács János azt kérte, hogy a jelölőbizottság tekintsen el attól, hogy őt titkárrá jelölje és …*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_625			
	86	85	171
megválassza	84,3	94,4	89,1
	16	5	21
megválasztja	15,7	5,6	10,9
Oszlop- összeg	102 53,1	90 46,9	192 100,0

khi-négyzet = 5,0374 p = 0,0248
Hiányzó megfigyelések száma: 23

K_626 *Erzsi néninek fáj a szív…, Kati néninek meg a láb… is fáj… by* HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
	1	8	
K_626			
	101	93	194
fáj a lába	95,3	94,9	95,1
	5	5	10
lábai	4,7	5,1	4,9
Oszlop- összeg	106 52,0	98 48,0	204 100,0

K_627 *Mi is megven… azt a malacot, de kicsit drágán adják.*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

	HELYSZÍN		
	Elemszám		
	Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
		1	8	Sor-összeg
K_627				
megvennénk		102	106	208
		100,0	100,0	100,0
	Oszlop-összeg	102	106	208
		49,0	51,0	100,0

khi-négyzet = nem lehet kiszámolni
Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_628 *Ha Péter rosszul válogа… meg a barátait, pórul jár.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

	HELYSZÍN		
	Elemszám		
	Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
		1	8	Sor-összeg
K_628				
válogatja		93	97	190
		87,7	96,0	91,8
válogassa		13	4	17
		12,3	4,0	8,2
	Oszlop-összeg	106	101	207
		51,2	48,8	100,0

khi-négyzet = 4,7309 p = 0,0296
Hiányzó megfigyelések száma: 8

K_629 *Minek ez a halogatás?! Nem szeretem ha valaki elhala… a döntéseket.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ VÉGZŐDÉST VAGY SZÓT!

	HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
K_629		1	8	Sor-összeg
elhalasztja		70 66,0	86 84,3	156 75,0
elhalassza		36 34,0	16 15,7	52 25,0
	Oszlop-összeg	106 51,0	102 49,0	208 100,0

khi-négyzet = 9,2598 p = 0,0023
Hiányzó megfigyelések száma: 7

K_631 *Anyám egy középiskolában tanít, ő tehát…*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

	HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.
K_631		1	8	Sor-összeg
tanár		18 17,1	61 58,7	79 37,8
tanárnő		87 82,9	43 41,3	130 62,2
	Oszlop-összeg	105 50,2	104 49,8	209 100,0

khi-négyzet = 38,2934 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_632 *Tavaly kinevezték az iskola élére, most tehát már … is.* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_632				
		56	85	141
igazgató		52,8	82,5	67,5
		50	18	68
igazgatónő		47,2	17,5	32,5
	Oszlop- összeg	106 50,7	103 49,3	209 100,0

khi-négyzet = 20,9846 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 6

K_633 *Kovács Julit már régóta ismerem. Mióta ideköltöztünk, nála csináltatom a frizurámat, vagyis ő a …* by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_633				
		46	94	140
fodrászom		43,8	89,5	66,7
		59	11	70
fodrásznőm		56,2	10,5	33,3
	Oszlop- összeg	105 50,0	105 50,0	210 100,0

khi-négyzet = 49,3714 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 5

K_634 *A legutóbbi választásokon számos nő került a falvak és városok élére. A mi városunkban Nagy Ilona lett a …*
by HELYSZÍN

ÍRJON A PONTOK HELYÉRE EGY ODAILLŐ FOGLALKOZÁSNEVET!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro,	Sor-összeg
	1	8	
K_634			
	61	91	152
polgármester	63,5	88,3	76,4
	35	12	47
polgármesternő	36,5	11,7	23,6
Oszlop-összeg	96	103	199
	48,2	51,8	100,0

khi-négyzet = 16,9511 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 16

K_641 *A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldania a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
	1	8	
K_641			
	67	56	123
nagyon jó	62,0	52,8	57,5
	34	41	75
elfogadható	31,5	38,7	35,0
	6	8	14
elég rossz	5,6	7,5	6,5
	1	1	2
nagyon rossz	0,9	0,9	0,9
Oszlop-összeg	108	106	214
	50,5	49,5	100,0

K_642 *A menekültügyi főbiztosnak meg kell oldani a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

	HELYSZÍN		
Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
	1	8	
K_642			
	35	28	63
nagyon jó	32,7	26,9	29,9
	55	55	110
elfogadható	51,4	52,9	52,1
	14	16	30
elég rossz	13,1	15,4	14,2
	3	5	8
nagyon rossz	2,8	4,8	3,8
Oszlop-összeg	107	104	211
	50,7	49,3	100,0

K_643 *A menekültügyi főbiztos meg kell, hogy oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.*
by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

	HELYSZÍN		
Elemszám / Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor-összeg
	1	8	
K_643			
nagyon jó	22 / 20,6	22 / 21,2	44 / 20,9
elfogadható	41 / 38,3	45 / 43,3	86 / 40,8
elég rossz	34 / 31,8	28 / 26,9	62 / 29,4
nagyon rossz	10 / 9,3	9 / 8,7	19 / 9,0
Oszlop-összeg	107 / 50,7	104 / 49,3	211 / 100,0

khi-négyzet = 0,7768 p = 0,8550
Hiányzó megfigyelések száma: 4

K_644 *A menekültügyi főbiztos meg kell oldja a menekültek elhelyezésével kapcsolatos problémákat.* by HELYSZÍN

ÉRTÉKELJE AZ ALÁBBI NÉGY MONDATOT!

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
K_644				
nagyon jó		5 4,6	8 7,8	13 6,2
elfogadható		27 25,0	30 29,1	57 27,0
elég rossz		35 32,4	33 32,0	68 32,2
nagyon rossz		41 38,0	32 31,1	73 34,6
	Oszlop- összeg	108 51,2	103 48,8	211 100,0

khi-négyzet = 1,9012 p = 0,5931
Hiányzó megfigyelések száma: 4

ÖN SZERINT HOL BESZÉLNEK A LEGSZEBBEN MAGYARUL?
by HELYSZÍN

		HELYSZÍN		
	Elemszám Oszlop%	Felvidék	Magyaro.	Sor- összeg
		1	8	
LEGSZEBB				
Budapest		39 42,4	20 19,6	59 30,4
Mo-vidék		27 29,3	34 33,3	61 31,4
Mo-falu		4 4,3	29 28,4	33 17,0
Erdély		16 17,4	19 18,6	35 18,0
Felvidék		6 6,5	0 0,0	6 3,1
	Oszlop- összeg	92 47,4	102 52,6	194 100,0

khi-négyzet = 31,6871 p = 0,0001
Hiányzó megfigyelések száma: 21

Irodalom

Ádám, Magda, 1989. The Hungarian Minority of Czechoslovakia and its Press. *Hungarian Studies Review* 16/1–2: 47–56.

András Károly, 1991. Tények és problémák a magyar kisebbségek egyházi életében. *Regio* 2/3: 13–37.

Angyal Béla, 1999. A nyelvtörvény vitájához. *Új Szó*, 1999. 7. 7., 2. o.

Arany A. László, 1939-40/1998. A kétnyelvűség jelenségeinek pszichológiai alapjai. In: Lanstyák–Simon 1998: 7–31.

Arató Endre, 1976. *Csehszlovákia története (1849–1945).* Budapest, Tankönyvkiadó.

Arató Endre, 1977. *Tanulmányok a szlovákiai magyarok történetéhez 1918–1975.* Budapest, Magvető.

Bačová, Viera, 1992. Supporting and retarding factors of the Romanies' integration in the post-communist society of Slovakia. In: Plichtová, ed., 1992: 257–260.

Bajcura, Ivan, 1982. *Cesta k internacionálnej jednote.* Bratislava, Nakladatel'stvo Pravda.

Balassa Iván–Ortutay Gyula, 1979. *Magyar néprajz.* Budapest, Corvina Kiadó.

Bánfi Beáta–Bodor Péter–Pléh Csaba, 1987. A megítélési helyzet hatása nyelvhelyességi ítéletekre. *Magyar Nyelvőr* 111: 20–28.

Baranovicsová, Monika, 1994. *Kétnyelvűség és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai vizsgálatok egy kétnyelvű családban.* Szakdolgozat. Bratislava, FF UK.

Bartha Csilla, 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr* 120/3: 263–282.

Bartha Csilla, 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései. Beszélők és közösségek.* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Bauer Edit, 1995. Kultúra pénz nélkül. *Komárom '95* (az *Új Szó* 1995. 4. 22-ei számának melléklete, II. o.).

Béhrová, Alžbeta, 1994. *Kétnyelvűség a sütőiparban. (Szociolingvisztikai vizsgálatok Ipolyságon.)* Szakdolgozat. Bratislava, FF UK.

Benkő Loránd, 1996/1998. Több központú-e a magyar nyelv? In: Kontra–Saly, szerk., 1998: 345–356.

Beregszászi Anikó, 1997. Kárpátaljai szavak a Magyar Értelmező Kéziszótárban? *Pánsíp* 5/2: 24–27.

Berényi József, 1994. *Nyelvországlás. A szlovákiai nyelvtörvény történelmi és társadalmi okai.* Pozsony, Fórum.

Bergendi Mónika, 1995. Tankönyveink a kétnyelvűség vonzásában. *Kétnyelvűség* 3/4: 36–45.

Bergendiné Urbán Mónika, 1998. Szlovákiai magyar diákok véleménye a kétnyelvűségről. In: Lanstyák–Szabómihály, szerk., 1998: 78–86.

Bondorová, Estera, 1999. *Kontaktusjelenségek a szlovákiai magyar nyelvművelő irodalomban.* Szakdolgozat. Bratislava, FF UK.

Bordás Sándor–Pavol Frič–Katarína Haidová–Hunčík Péter–Róbert Máthé, 1995. *Ellenpróbák. A szlovák–magyar viszony vizsgálata szociológiai és etnopszichológiai módszerekkel Szlovákiában.* Pozsony és Dunaszerdahely, Márai Sándor Alapítvány és NAP Kiadó.

Bordás Sándor–Hunčík Péter, 1999. *FER. (Feszültség-előrejelző rendszer).* Dunaszerdahely és Pozsony, NAP Kiadó és Márai Sándor Alapítvány.

Borsody István, 1991. *Európai évek.* Budapest, Századvég Kiadó.

Bútora, Martin–Ivantyšyn, Michal, szerk. 1998. *Slovensko 1997. Súhrnná správa o stave spoločnosti a trendoch na rok 1998.* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.

Bútora, Martin–Mesežnikov, Grigorij–Bútorová, Zora, 1999. *Slovenské voľby '98: Kto? Prečo? Ako?* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky.

Bútora, Martin–Mesežnikov, Grigorij–Bútorová, Zora–Fisher, Sharon, szerk. 1999. *The 1998 Parliamentary Elections and Democratic Rebirth in Slovakia.* Bratislava, Institute For Public Affairs.

Bútorová, Zora, 1992. Attitudes towards the Jews in Slovakia. In: Plichtová, ed., 1992: 250–254.

Bútorová, Zora, 1998. Verená mienka. In: Bútora–Ivantyšyn, szerk., 1998: 197–232.

Bútorová, Zora–Tatiana Rosová, 1992. Slovensko-maďarské vzťahy (najnovšie trendy). In: Zelenák, red., 1992: 106–112.

Chaszar, Edward, 1988. The Hungarian Minority in Czechoslovakia: a Status Report. In: Steven Béla Várdy–Ágnes Huszár Várdy, eds., *Triumph in Adversity,* 389–408. New York, Columbia University Press.

Clyne, Michael, szerk., 1992. *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations.* Berlin–New York, Mouton de Gruyter.

Condík, Štefan, szerk., 1997. *Štatistická ročenka Slovenskej republiky 1997.* Bratislava, Štatistický úrad.

Crystal, David, 1992/1994. *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages.* London etc., Penguin Books Ltd.

Cummins, Jim–Merrill Swain, 1983. Analysis-by-Rhetoric: Reading the Text or the Reader's Own Projections? A Reply to Edelsky et al. *Applied Linguistics* 4/1: 23–41.

Csáky Pál, 1997/1998. *Magyarok Szlovákiában.* Pozsony/Bratislava, Magyar Koalíció Információs Központja.
Csámpai Ottó, 1994. *Viharvert nemzettudat. Az identitástudat és érzésvilág problémái Zoboralja magyar falvaiban.* Pozsony, a szerző kiadása.
K. Cséfalvay Eszter, szerk., 1995. *Közösségünk szolgálatában. A Magyar Keresztény-demokrata Mozgalom öt éve*, 11–16. Pozsony, MKDM.
Csernicskó István, 1995. A kárpátaljai magyarság és a kétnyelvűség (1945–1993). In: Kassai Ilona, szerk., 1995: 129–145.
Csernicskó István, 1997a. Meddig terjed a nyelvművelés kompetenciája? *Pánsíp* 5/1: 26–27.
Csernicskó István, 1997b. A kárpátaljai magyarok kétnyelvűsége. *Szivárvány* 18/52, 117–124.
Csernicskó István, 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján).* Budapest, Osiris Kiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.
Csoma László, 1992. Zsinat előtt. *Új Szó*, 1992. 2. 18., 5. o.
Csuka Gyula, 1981. Tankönyveink terminológiájáról. In: *A szlovák–magyar szak- és műfordítás kérdései*, 126–151. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
Dányi Dezső, 1994. Az etnikai statisztika néhány problémája (Szlovákia példája). In: Kovacsics, szerk., 100–115.
Dávid Zoltán, 1993. Hány millió a tizenötmillió? *Hitel* 6/8: 43–49.
Debnár Klára, 1994. *Kétnyelvűség a postaforgalomban (Szociolingvisztikai vizsgálatok Feleden).* Szakdolgozat. Bratislava, FF UK.
Décsy, Gyula, 1990. *Statistical Report on the Languages of the World as of 1985. Part I.* Bloomington, Indiana, Eurolingua. (2. kiadás.)
Deme László, 1970. *Nyelvi és nyelvhasználati gondjainkról.* Bratislava, Madách.
Deme László, 1995/1998. Nyelvünk többközpontúságának kérdéséhez (tekintettel a mai történelmi helyzetre). In: Kontra–Saly, szerk., 357–367.
Sz. Dévai Judit, 1993. *Identitás – szélzúgásban.* Komárno (sic!), Komáromi Lapok.
Dolník Erzsébet, 1994. A szlovákiai magyar oktatásügy helyzete. *Regio* 5/3: 28–45.
Dolník Erzsébet, 1997. Sorsunk – iskoláink. A magyar anyanyelvű oktatás Szlovákiában. *Magyar Tudomány* 42/4: 438–448.
Dolník Erzsébet, 1998. Megmaradásunk záloga a magyar iskola. *Szabad Újság*, 1998. 7. 22., 5. o.
Dostál, Ondrej, 1998. Národnostné menšiny. In: Bútora–Ivantyšyn, szerk., 1998: 155–170.
Dózsa Roland, 1999. *A táblakérdés és a szlovák sajtó.* Szakdolgozat, FF UK.
Driessen, Bart, 1997. A new turn in Hungarian–Slovak relations? An overview of the Basic Treaty. *International Journal on Minority and Group Rights* 4: 1–40.
Driessen, Bart, megjelenés alatt. A further step towards EU membership – a legal analysis of the 1999 Slovak law on the use of languages of national minorities.
Duray Miklós, 1999. *Önrendelkezési kísérleteink.* Somorja, Méry Ratio.

Duray Miklós, szerk., 1989. *Kettős elnyomásban. Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság helyzetéről és jogvédelméről. 1978–1988.* New York, Püski.

Dusza István, 1995. Színházi szemfényvesztés. *Új Szó,* 1995. 9. 22., 5. o.

Edelsky, Carole és mtsai, 1983. Semilingualism and Language Deficit. *Applied Linguistics* 4/1: 1–22.

Erdélyi Géza, 1992. Elvégzett és elvégzendő feladataink. A szlovákiai református keresztyén egyház élete és szolgálata a világméretű változások közepette. *Új Szó,* 1992. 2. 11., 7. o.

Fazekas József, szerk., 1993. *Vagyunk és leszünk. A szlovenszkói magyarság társadalmi rajza 1918–1945.* Pozsony, Kalligram.

Fenyvesi, Anna, 1995. Language contact and language death in an immigrant language: The case of Hungarian. In: *University of Pittsburgh Working Papers in Linguistics,* Vol. 3, 1–117. Pittsburgh, PA, Department of Linguistics, University of Pittsburgh.

Fenyvesi Anna, 1995/1998. Magyar diglosszia Szlovákiában. In: Kontra–Saly, szerk., 293–298.

Fenyvesi Anna, 1998. Nyelvkontaktus és nyelvvesztés az amerikai magyarban: a hasonulások sorsa a mekecsporti beszélők nyelvében. In: Sándor Klára, szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás. A 9. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 1996. augusztus 22–24.) előadásai,* 85–98. Szeged, JGYF Kiadó.

Ferguson, Charles A., 1959/1975. Diglosszia. In: Pap Mária–Szépe György, szerk., *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások.* 291–317. Budapest, Gondolat.

Ferko, Milan, szerk., 1997. *Štátny jazyk v praxi.* Bratislava, Univerzitná Knižnica – Ministerstvo Kultúry SR.

Frič, Pavol–Gál, Fedor–Hunčík, Peter–Lord, Christopher, 1993. *Maďarská menšina na Slovensku.* Praha, EGEM.

FSU-SLDB, 1991. *Sčítanie ľudu, domov a bytov 1991. Podrobné údaje za obyvateľstvo. Slovenská republika.* Federálny štatistický úrad.

Fülei-Szántó Endre, 1992. Bomló kétnyelvűség. In: Kontra Miklós, szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben,* 35–45. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.

Gabzdilová, Soňa, 1990. K problematike maďarského národnostného školstva na Slovensku v rokoch 1948–1960. In: Šutaj, red., 1990: 54–75.

Gabzdilová, Soňa, 1993. Problémy výuky slovenského jazyka na školách s maďarským vyučovacím jazykom po roku 1948. In: Haraksim, red., 1993: 100–106.

Gabzdilová, Soňa–Mária Homišinová, 1994. Az iskolaügy a szlovákiai magyar politikai pártok és mozgalmak tevékenységében. *Regio* 5/3: 19–27.

Gereben Ferenc, 1995. Nemzeti és vallási identitás kisebbségi és többségi helyzetben. Empirikus vizsgálat hat közép-európai ország magyar nemzetiségű lakossága körében. *Protestáns Szemle* 1995/3: 197–217.

Gereben Ferenc, 1996a. Nyelvhasználati szokások kisebbségi helyzetben. (Egy határon túli magyarok körében végzett kérdőíves felmérés adatai alapján.) In: Csernicskó István–Váradi Tamás, szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 91–97. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.

Gereben Ferenc, 1996b. Az olvasáskultúra és az identitástudat kapcsolata. *Új Pedagógiai Szemle* 46/3: 82–91.

Gereben Ferenc, 1997. A történelmi tudat kisebbségi helyzetben. *Valóság* 40/4: 36–51.

Gereben Ferenc, 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In: Lanstyák–Szabómihály, szerk., 1998: 113–127.

Gereben Ferenc, 1999. „Mi" és „ők". (A közép-európai magyarság képe önmagáról és a környező népekről.) *Új Horizont* 27/3, 14–24.

Gereben Ferenc, megjelenés alatt. *Identitás, kultúra, kisebbség.* Budapest, Osiris Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutató Műhely.

Göncz Lajos, 1985. *A kétnyelvűség pszichológiája. A magyar–szerbhorvát kétnyelvűség lélektani vizsgálata.* Újvidék, Forum Könyvkiadó.

Göncz Lajos, 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban).* Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó és MTA Kisebbségkutató Műhely.

Görföl Zsuzsa, 1998. Nem kell süvét ülni. (Beszélgetés Pavol Traubner professzorral küzdelmeiről, a szlovákiai zsidóság helyzetéről.) *Új Szó,* 1998. 7. 11., 5. o.

Grosjean, François, 1982. *Life with Two Languages. An Introduction to Bilingualism.* Cambridge, Massachusetts–London, England, Harvard University Press.

Gyönyör József, 1989. *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről.* Madách, Bratislava.

Gyönyör József, 1990. *Mi lesz velünk, magyarokkal? Lesz-e végre igazi hazánk? (Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918-tól napjainkig.)* Pozsony/Bratislava, Madách.

Gyönyör József, 1991a. Valóban ilyen törvényt érdemeltünk? I–II. *Hét* 36/15: 4–5 (1991. 4. 12.), 16: 4–5 (1991. 4. 19.).

Gyönyör József, 1991b. Ne hagyjuk elveszni anyanyelvünket! A hivatalos nyelvről szóló törvény elemzése. I–III. *Szabad Újság,* 1991. 11. 16., 3. o., 1991. 11. 18., 6. o., 1991. 11. 19., 6. o.

Gyönyör József, 1993a. A nemzetiségek jogai Csehszlovákiában (1948–1989). In: Varga, szerk., 1993: 116–127.

Gyönyör József, 1993b. Törvény a hivatalos nyelvről Szlovákiában. In: Varga, szerk., 1993: 174–186.

Gyönyör József, 1994. *Terhes örökség. A magyarság lélekszámának és sorsának alakulása Csehszlovákiában.* Pozsony, Madách–Posonium.

Győri-Nagy Sándor, 1984. Határmenti német–magyar kétnyelvűség. Kővágó László, szerk., *Nemzetiségi Kutatások Magyarországon,* 59–71. Budapest, Művelődési Minisztérium Nemzetiségi Önálló Osztálya.

Győri-Nagy Sándor, 1987. Kétnyelvűség-dinamika Felsőszölnökön (Gornji Senik). Arday Lajos–Joó Rudolf–Tarján G. Gábor, szerk., *Magyarok és szlovének. Együttélésük és együttműködésük a jugoszláv–magyar határ mentén.* Budapest, Állami Gorkij Könyvtár.

Gyurcsík Iván, 1996. A szlovákiai magyar pártok karaktere és genezise. *Regio* 7/3: 169–191.

Gyurcsík Iván, 1998. Az államnyelvről szóló törvény a szlovák alkotmánybíróság döntésének tükrében. *Fundamentum* 2/1–2: 40–56.

Gyurcsik, Iván–James Satterwhite, 1996. The Hungarians in Slovakia. *Nationalities Papers* 24/3: 509–524.

Gyurgyík László, 1991. Katolikus magyarok Szlovákiában. A katolikus egyház helyzete Szlovákia magyarlakta területein. *Regio* 2/3: 130–139.

Gyurgyík László, 1993a. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében. In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből.* 7–29. Pozsony, Kalligram Kiadó.

Gyurgyík László, 1993b. A szlovákiai magyarság a népmozgalmi és népszámlálási adatok tükrében. *Regio* 4/4: 71–86.

Gyurgyík László, 1994a. *Magyar mérleg. A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében.* Pozsony, Kalligram.

Gyurgyík László, 1994b. Adalékok a szlovákiai magyarság lélekszámának és településszerkezetének alakulásához. In: Kovacsics, szerk., 1994: 116–126. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Gyurgyík László, 1995. A szlovákiai magyar család a demográfiai adatok tükrében. *Valóság* 38/1: 81–89.

Gyurgyík László, 1998. A (csch)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In: Tóth László, szerk., 1998a: 81–131.

Gyurgyík László, 1999. A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től napjainkig. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1/1, 5–18.

Gyuricsek Piroska–Kvarda József, 1999. *Útmutató a kisebbségi nyelvhasználati törvény gyakorlati megvalósításához.* Somorja, A Demokratikus és Nyitott Társadalomért Polgári Társulás–Az MKP Országos Önkormányzati Tanácsa.

Hantos László, 1938/1993. Gazdasági életünk húsz éve. In: Fazekas, szerk., 1993: 127–140.

Haraksim, Ľudovít, 1992. The national identity of the Rusyns of East Slovakia. In: Plichtová, ed., 1992: 228–235.

Haraksim, Ľudovít, 1993a. Národnostná identita Rusínov na východnom Slovensku. In: Haraksim, red., 1993: 71–80.

Haraksim, Ľudovít, 1993b. Úvodom. In: Haraksim, red., 1993: 7–8.

Haraksim, Ľudovít, red., 1993. *Národnosti na Slovensku.* Bratislava, Veda.

Harlig, Jeffrey, 1997. National Consolidation vs European Integration: The Language Issue in Slovakia. *Security Dialogue* 28/44, 479–491.

Harna István, 1997. A szlovákiai magyar közösség és a gazdaság. *Szabad Újság*, 1997. 1. 22., 5. o.
Harna István, 1998. Szlovákia és a regionális együttműködés. *Szabad Újság*, 1998. 3. 18., 11. o.
Haugen, Einar, 1949. Problems of Bilingualism. *Lingua* 2: 271–290.
Haugen, Einar, 1972. *The Ecology of Language*. Stanford, California, Stanford University Press.
Homišinová, Mária, 1990. Česko-slovenské prostriedky masovej informácie pre obyvateľov maďarskej národnosti v kontexte spoločenských premien. In: Šutaj, red., 1990: 166–207.
Hubik István, 1987. A csehszlovákiai magyar fordítás általános problémái. In: Zalabai Zsigmond szerk., *A hűség nyelve. Csehszlovákiai magyar írók az anyanyelvről*, 230–249. Bratislava, Madách Könyv- és Lapkiadó.
Imre Samu, 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Íróová, Alžbeta, 1996. *Kétnyelvűség Szencen*. Szakdolgozat. Bratislava, FF UK.
Jakab István, 1980. *Nyelvünkről – nyelvünkért*. Bratislava, Madách.
Jakab István, 1982. Szlovák hatások a csehszlovákiai magyarok nyelvhasználatában. *Magyar Nyelvőr* 106: 1–17.
Jakab István, 1983. *Nyelvünk és mi*. Bratislava, Madách.
Jakab István, 1987. *Nyelvi vétségek és kétségek*. Bratislava, Madách.
Jakab István, 1995. *Értsünk szót egymással!* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
Jakab István, 1998. *Nyelvünkről – önmagunkért*. Pozsony, Kalligram.
Jakab István, szerk., 1976. *Hogy is mondjuk?* Bratislava, Madách.
Janics Kálmán, 1994. *Eltévedtünk Európában? Publicisztikai írások 1989–1993*. Pozsony, Madách-Posonium.
Jerábek, Richard, 1992. Moravian Croats – 450 years after. In: Plichtová, ed., 1992: 239–242.
Juhász Dezső, 1988. *A magyar tájnévadás*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (NytudÉrt. 126. sz.)
Jurová, Anna, 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava, Goldpress Publishers.
Jurová, Anna, 1996. Cigányok-romák Szlovákiában 1945 után. *Regio* 7/2: 35–56.
Kabán Annamária, 1992. Két erdélyi magyar napilap nyelvi vizsgálata. In: Kontra Miklós, szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 61–70. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete.
Kačala, Ján, 1994. *Slovenčina – vec politická?* Martin, Matica slovenská.
Kádár Zsuzsanna, 1993. A 19. század végi magyarországi cigány társadalom. *Regio* 4/1: 66–83.
Kaľavský, Michal, 1991. Postavenie národných menšín na Slovensku v rokoch 1918–1938. *Slovenský národopis* 39/2: 143–156.

Kaľavský, Michal, 1997. Jazyk a identita v etnicky zmiešanom prostredí. In: Slavo Ondrejovič, ed., *Slovenčina na konci 20. storočia, jej normy a perspektívy*, 113–118. Bratislava, Veda.

Kálmán Béla, 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest, Tankönyvkiadó.

Kamenec, Ivan, 1992. The problem of Jewish nationality in the modern Slovak history. In: Plichtová, ed., 1992: 247–249.

Kaplan, Karel, 1993. *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, Kalligram.

Kassai Ilona, szerk., 1995. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat. (A 6. élőnyelvi konferencia előadásai.)* Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya.

Katonová, Henrieta, 1995. *A szlovák és a magyar könyvviteli terminológia összevető vizsgálata*. Szakdolgozat. Bratislava, FF UK.

Kiss Jenő, 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest, Tankönyvkiadó.

Kiss Jenő, 1997. A magyar nyelvről – nyelvpolitikai megközelítésben. *Magyar Tudomány* 42/8: 957–969.

Kmeczkó, Mihály, 1990. Maďarské oblastné divadlo v zrkadle historických súvislostí a perspektív. In: Šutaj, red., 1990: 129–149.

Kocsis Károly, 1990. *Elcsatoltak. Magyarok a szomszéd államokban*. Budapest, TIT.

Kocsis Károly, 1995. Közigazgatási változások Szlovákiában. *Regio* 6/4: 29–59.

Kocsis, Károly–Kocsis-Hodosi, Eszter, 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest, Geographical Research Institute – Minority Studies Programme.

Kontra Miklós, 1981. *A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó" orvosi nyelvünkre*. Budapest, Akadémiai Kiadó. (NytudÉrt. 109. sz.)

Kontra Miklós, 1990. *Fejezetek a South Bend-i magyar nyelvhasználatból*. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.

Kontra Miklós, 1994. Milyen hatása van a mai magyar nyelvművelésnek? *Magyar Nyelv* 90: 333–345.

Kontra, Miklós, 1995–96. English Only's Cousin: Slovak Only. *Acta Linguistica Hungarica* 43/3–4: 345–372.

Kontra, Miklós, 1996. The Wars over Names in Slovakia. *Language Problems & Language Planning* 20/2: 160–167.

Kontra Miklós, 1996/1998. Magyar nyelvhasználat határainkon túl. In: Kontra–Saly, szerk., 1998: 395–407.

Kontra Miklós, 1997. Hol beszélnek legszebben és legcsúnyábban magyarul? *Magyar Nyelv* 93, 224–232.

Kontra Miklós, 1997/1999. Szlovákiában szlovákul – Amerikában angolul. In: Kontra, 1999: 33–53.

Kontra Miklós, 1998. Nyelvi jogi érvek Közép-Európában és az USA-ban. In: Lanstyák Szabómihály, szerk., 1998: 128–136.
Kontra Miklós, 1998/1999. Jog, nyelvészet és nyelvművelés. In: Kontra, 1999: 57–64.
Kontra Miklós, 1999. *Közérdekű nyelvészet.* Budapest, Osiris Kiadó.
Kontra Miklós–Catherine O. Ringen–Joseph P. Stemberger, 1989. Kontextushatások a magyar magánhangzóharmóniában. *Nyelvtudományi Közlemények* 89, 128–142.
Kontra Miklós–Váradi Tamás, 1991. Suksükölő értelmiség. Nyelvhasználatunk néhány kérdése az iskolázottság tükrében. *Mozgó Világ* 17/2: 61–70.
Kontra Miklós–Saly Noémi szerk., 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról.* Budapest, Osiris Kiadó.
Kósa László–Filep Antal, 1975. *A magyar nép táji-történeti tagolódása.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
Kováč, D., 1963. K problému interferencie jazykových štruktúr. *Activitas nervosa superior* 5: 410–1.
Kovačevičová, Soňa, 1993. Príspevok k dejinám a kultúre židovských náboženských obcí na Slovensku. In: Haraksim, red., 1993: 115–161.
Kovács Péter, 1996. *Nemzetközi jog és kisebbségvédelem.* Budapest, Osiris Kiadó.
Kovacsics József, szerk., 1994. *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája (1910–1990). Az 1992. szeptember 2–5. között Budapesten megrendezett Nemzetiségi Statisztikai Konferencia előadásai.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
Kovalcsik Katalin, 1998. A cigány nyelv társadalmi helyzete. In: Lanstyák–Szabómihály, szerk., 1998: 60–66.
Krčmová, Marie, 1997. Současná běžná mluva v českých zemích. In: František Daneš és mtsai, *Český jazyk na přelomu tisíciletí,* 160–172. Praha, Academia.
Krcseková, Mária, 1994. *Kétnyelvűség az egészségügyben a Dunaszerdahelyi járásban.* Szakdolgozat. Bratislava, FF UK.
Krivý, Vladimír–Feglová, Viera–Balko, Daniel 1996. *Slovensko a jeho regióny: sociokultúrne súvislosti volebného správania.* Bratislava, Nadácia Médiá.
Kuččrová, Kvetoslava, 1992. The Croatian minority in Slovakia. In: Plichtová, ed., 1992: 243–4.
Kusý, Miroslav, 1998. Stav ľudských práv. In: Bútora–Ivantyšyn, szerk., 1998: 139–154.
Kvarda József, 1997. Önkormányzatok a politika erőterében. *Szabad Újság* 1997. 2. 19., 4. o.; 2. 26., 4. o.; 3. 12., 4. o.; 3. 19., 4. o.; 3. 26., 4. o.; 4. 2., 4. o.
Labov, William, 1969/1972. The Logic of Nonstandard English. In: Pier Paolo Giglioli, ed., *Language and Social Context,* 179–215. Harmondsworth, Penguin Books Ltd.
Lacza Tihamér, 1998. A magyar sajtó Szlovákiában 1945 után. In: Tóth László, szerk., 1998b: 378–426.

Lambert, Wallace E., 1972. *Language, Psychology, and Culture.* Stanford, California, Stanford University Press.
Lampl Zsuzsanna, 1999a. *A saját útját járó gyermek. Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról.* Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium.
Lampl Zsuzsanna, 1999b. *Vállalkozások és vállalkozók 1989 után.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
Langman, Juliet, 1997. Expressing Identity in a Changing Society: Hungarian Youth in Slovakia. In: László Kürti–Juliet Langman, eds., *Beyond Borders: Remaking Cultural Identities in the New East and Central Europe*, 111–131. Boulder, CO, Westview Press.
Langman, Juliet, 1998. Identitás és nyelv: Fiatal magyarok a Felvidéken. In: Lanstyák István–Szabómihály Gizella, szerk., 1998: 102–112.
Langman, Juliet–István Lanstyák, 2000. How Myths and Attitudes Meet: Language Attitudes Among the Hungarian Minority in Slovakia. *Multilingua* 19: 55–72.
Lanstyák István, 1992. A magyar–szlovák kétnyelvűség kutatásának néhány módszertani kérdéséről. In: Győri-Nagy Sándor–Kelemen Janka, szerk., *Kétnyelvűség a Kárpát-medencében II*, 35–48. Budapest, Széchenyi Társaság/Pszicholingva Nyelviskola.
Lanstyák István, 1993a. A magyar–szlovák kétnyelvű diákok magyar szókincsének néhány sajátosságáról. *Hungarológia* 3: 115–128.
Lanstyák István, 1993b. „A magyar nyelv a világ 46. legnagyobb nyelve." Interjú Décsy Gyula amerikai nyelvészprofesszorral. *Irodalmi Szemle* 36/5: 53–59.
Lanstyák István, 1993/1998. Diglosszia és kettősnyelvűség. In: Kontra–Saly, szerk., 125–143.
Lanstyák István, 1994a. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak nyelvkörnyezettani és kontaktusnyelvészeti kérdései. – Jazykovoekologické a kontaktologické otázky variantov maďarského jazyka na Slovensku.* (Kandidátusi értekezés kézirata.) Bratislava, FF UK.
Lanstyák István, 1994b. Az anyanyelv és a többségi nyelv oktatása a kisebbségi kétnyelvűség körülményei között. *Regio* 5/4: 90–116.
Lanstyák István, 1994/1998. A magyar–magyar diglosszia néhány kérdéséről. In: Kontra–Saly, szerk., 166–182.
Lanstyák István, 1995a. A szlovákiai magyar argó néhány kérdéséről. In: Kassai Ilona, szerk., 189–201.
Lanstyák, István, 1995b. The Linguistic Situation of the Hungarian Minority in Slovakia and Bilingual Schooling. (Kézirat).
Lanstyák István, 1995a/1998. A magyar nyelv többközpontúságának néhány kérdéséről (különös tekintettel a Trianon utáni magyar nyelvre). In: Kontra–Saly szerk., 1998: 227–251.
Lanstyák István, 1995b/1998. A magyar nyelv központjai. In: Kontra–Saly, szerk., 1998: 326–344.

Lanstyák, István, 1996. The new Law on the State Language of the Slovak Republic. (Kézirat.)
Lanstyák István, 1996/1998. Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára). In: Lanstyák István, *Nyelvünkben – otthon*, 158–172.
Lanstyák István, 1998a. *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely, Nap Kiadó.
Lanstyák István, 1998b. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
Lanstyák István, 1998c. A magyar nyelv szlovákiai változatainak kutatásáról. In: Lanstyák–Szabómihály, szerk., 1998: 150–190.
Lanstyák István, 1998d. A szlovák nyelvtörvény és a szlovákiai magyarok. Nádor Orsolya–Komlós Attila szerk., *Kiút a csapdából? Nyelvi és nyelvhasználati jogok a Kárpát-medencében*, 79–99. Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága–Anyanyelvi Konferencia.
Lanstyák István, 1998e. „Itt állunk, nyakunkon a törvényerőre emelt gyűlölettel..." (A szlovák államnyelvtörvény és a szlovákiai magyarok: vélemények, érvek és magatartásformák). Kézirat.
Lanstyák István, 2000. K otázke striedania kódov (maďarského a slovenského jazyka) v komunite Maďarov na Slovensku. *Slovo a slovesnost* 61/1: 1–17.
Lanstyák István–Simon Szabolcs–Szabómihály Gizella, 1998. A magyar standard szlovákiai változatának szókincséről. In: Lanstyák–Szabómihály, szerk., 1998: 67–77.
Lanstyák István–Szabómihály Gizella, 1991. Közös gondunk – a kétnyelvűség. *Irodalmi Szemle* 34: 787–795.
Lanstyák István–Szabómihály Gizella, 1994/1998. Standard – köznyelv – nemzeti nyelv. In: Kontra–Saly szerk., 211–216.
Lanstyák, István–Gizella Szabómihály, 1996a. Contact Varieties of Hungarian in Slovakia: a Contribution to their Description. *International Journal of the Sociology of Language* 120: 111–130.
Lanstyák István–Szabómihály Gizella, 1996b. Kódváltás és nemzeti azonosságtudat. In: Gadányi Károly, Bokor József és Guttmann Miklós, szerk., *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*, 163–174. Szombathely, BDTK.
Lanstyák István–Szabómihály Gizella, 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség. (Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában.)* Pozsony, Kalligram.
Lanstyák István–Szabómihály Gizella, 2000. Nyelvi jogaink érvényesítésének nyelvi feltételei. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2/1: 85–98.
Lanstyák István–Simon Szabolcs, szerk., 1998. *Tanulmányok a magyar–szlovák kétnyelvűségről*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
Lanstyák István–Szabómihály Gizella, szerk., 1998. *Nyelvi érintkezések a Kárpát-medencében, különös tekintettel a magyarpárú kétnyelvűségre*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó és A Magyar Köztársaság Kulturális Intézete.

László Béla, 1998. A (cseh)szlovákiai oktatásügy szerkezete, valamint közigazgatási és jogi keretei 1945 után. In: Tóth László, szerk., 1998b: 94–178.
Leff, Carol Skalnik, 1998. *The Czech and Slovak Republics. Nation Versus State.* Boulder–Oxford, Westview Press.
Liszka József, 1991. A szlovákiai magyar nemzeti kisebbség. (Kísérlet a néprajzi szempontú meghatározásra, besorolásra és tagolásra.) Eperjessy Ernő–Krupa András, szerk., *Nemzetiség - identitás*, 490–493. Békéscsaba–Debrecen, Ethnica Alapítvány.
Liszka József, 1996. Etnikai és kulturális folyamatok a pannon térség északi határvidékén. Katona Judit–Viga Gyula, szerk., *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei,* 201–207. Miskolc, Herman Ottó Múzeum.
Liszka József, 1998a. *„Tudománynak kezdetiről".* Budapest–Dunaszerdahely, Ister Kiadó–Nap Kiadó.
Liszka József, 1998b. A (cseh)szlovákiai magyarság populáris kultúrája 1918–1998. Vázlat. In: Tóth László, szerk., 1998a: 168–206.
Magocsi, Paul Robert, 1992. Carpatho-Rusyns: Their current status. In: Plichtová, ed., 1992: 213–223.
Magocsi, Paul Robert, 1995. A New Slavic Language is Born. *East European Politics and Societies* 9/3: 534–537.
Mann, Arne B., 1992. The formation of the ethnic identity of the Romany in Slovakia. In: Plichtová, ed., 1992: 261–265.
Martin-Jones, Marilyn–Suzanne Romaine, 1986. Semilingualism: A Half-Baked Theory of Communicative Competence. *Applied Linguistics* 7/1, 26–38.
Mayer Judit, 1990. *Anyanyelvi hibanapló.* Bratislava, Madách.
Menyhárt, Jozef, 1999. *Nyékvárkony nyelve.* Szakdolgozat. Bratislava/Pressburg/Pozsony, FF UK.
Mesežnikov, Grigorij, 1998. Vnútropolitický vývoj a systém politických strán. In: Bútora–Ivantyšyn, szerk., 1998: 19–98.
Mészáros Lajos, megjelenés alatt. A nemzeti kisebbségek és etnikai csoportok nyelveinek használatáról szóló törvénytervezet geneziséről. (Előadás a Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport által szervezett, a kisebbségi nyelvtörvény problémáinak szentelt 1999. február 23-i konferencián Pozsonyban.)
Misadová, Katarína, 1999. *Kontrastívne skúmanie morfologickej roviny slovenského a maďarského jazyka z aspektu vyučovania maďarčiny ako cudzieho jazyka.* PhD-értekezés. Bratislava, FF UK.
Mojzesová, Timea, 1996. *Kétnyelvűség és nyelvhasználat. (Az iskolai és munkahelyi szaknyelvi regiszterek közvelegessége.)* Szakdolgozat. Bratislava: FF UK.
Mojzes Tímea, 1997. Nyelvi kölcsönhatások vizsgálata egy „vérbeli" alternatív iskolában. *Irodalmi Szemle* 40/5: 61–76.
Molnár Imre, 1991. Vallás és egyház a szlovákiai magyarság életében. *Egyházfórum* 6/3: 89–101; 6/4: 105–120.

Molnár Imre, 1998. A magyar anyanyelvű egyházak helyzete Csehszlovákiában. In: Tóth László, szerk., 1998a: 207–257.
Molnár Imre–Tóth László, 1990. Utószó. In: Molnár Imre–Tóth László, szerk., *Mint fészkéből kizavart madár... A hontalanság éveinek irodalma Csehszlovákiában 1945–1949*, 121–148. Budapest, Széphalom Könyvműhely.
Mušinka, Mykola, 1992. The Rusyne-Ukrainian national minority in Slovakia. In: Plichtová, ed., 1992: 224–228.
A. Nagy László, 1990. A tanulók létszámának alakulása az alapiskolában 1961–1988 között. *Új Mindenes Gyűjtemény* 9: 127–138.
Nelde, Peter H., 1999. Výskum jazykových konfliktov. In: Slavo Ondrejovič, red., *Slovenčina v kontaktoch a konfliktoch s inými jazykmi*, 13–22. Bratislava, Veda.
NyKk. *Nyelvművelő kézikönyv I–II.* Szerk. Grétsy László–Kovalovszky Miklós. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1980–1985.
Očovský, Štefan, 1992. Interpretation of statistical data on nationalities. In: Plichtová, ed., 1992: 94–100.
Ondrejovič, Slavo, 1993. Contact languages and minorities in the Slovak Republic: an encyclopedic overview. *Human Affairs* 3/2: 155–169.
Ondrejovič, Slavo, 1996. Z výskumu jazykovej situácie na južnom Slovensku. In: Slavo Ondrejovič, red., *Sociolingvistika a areálová lingvistika*, 140–147. Bratislava, Veda.
Ölvedi János, 1985. *Napfogyatkozás. Magyarok Szlovákiában.* New York, Püski.
Paukovič, Vladimír, 1990. Základné sociálne a demografické charakteristiky maďarskej národnostnej menšiny v Československu. In: Šutaj, red., 1990: 36–53.
Paukovič, Vladimír–Ladislav Kita, 1990. Národnostná kultúra a národné vedomie u obyvateľstva maďarskej národnosti v Česko-Slovensku. In: Šutaj, red., 1990: 100–128.
Paukovič, Vladimír és mtsai, 1990. *Vzťahy Slovákov a národnostných menšín v národnostne zmiešaných oblastiach Slovenska.* Košice, Spoločenskovedný ústav SAV. (Kutatási jelentés.)
Paulston, Christina Bratt, 1994. *Linguistic Minorities in Multilingual Settings.* Amsterdam–Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.
Pete István, 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). In: Kiss Jenő–Szűts László, szerk., *A magyar nyelv rétegződése I–II*, 779–789. Budapest, Akadémiai Kiadó.
Phillipson, Robert–Tove Skutnabb-Kangas, 1995/1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 40/1: 12–30.
Pléh Csaba, 1985. A hiperkorrekció és a „lazaság" között: a nyelvi intuíció néhány életkori és pedagógiai befolyásolójáról. *Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből.* I: 71–81. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.

Pléh Csaba, 1990. A stigmatizáció és a hiperkorrekció dinamikájáról. In: Balogh Lajos–Kontra Miklós, szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 55–75. Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézet.

Plevza, Viliam, 1983. *A CSKP nemzetiségi politikája.* Bratislava, Madách.

Plichtová, Jana, 1992. Bilingualism – yes or no?. In: Plichtová, ed., 1992: 159–164.

Plichtová, Jana, ed., 1992. *Minorities in Politics. Cultural and Language Rights.* Bratislava, Czechoslovak Committee of the ECF.

Podolák, Peter, 1998. *Národnostné menšiny v Slovenskej republike z hľadiska demografického vývoja.* Martin, Matica Slovenská.

Pogány Erzsébet, szerk., 1995. *Az Együttélés öt éve. Eseménynaptár és dokumentumgyűjtemény 1990–1995.* Pozsony, Együttélés.

Popély Gyula, 1991. *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945.* Budapest, Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely Regio.

Popély Gyula, 1994. A magyarság számának, összetételének és települési területeinek változása Szlovákiában. In: Kovacsics, szerk., 1994: 94–99. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.

Popély Gyula, 1995. *Ellenszélben. A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918–1925).* Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.

Priklerová, Lýdia, szerk., 1999. *O problematike používania jazykov národnostných menšín.* Bratislava, Inštitút pre verejné otázky – Nadácia Kalligram.

Procházka, Peter, 1992. Position of National Minorities in the Slovak Republic. *International Issues. A review of foreign policy, law, economies and culture* 1/3: 21–40.

Pufflerová, Šarlota, 1994. National Minorities in Slovakia. *Helsinki Monitor* 5/1, 52–63.

Purgat, Juraj, 1970. *Od Trianonu po Košice. K maďarskej otázke v Československu.* Bratislava, Nakladateľstvo Epocha.

Révay István, 1993. A demográfia tükrében. In: Fazekas, szerk., 1993: 29–42.

Révész Bertalan, 1999. *Anyanyelv, iskola, nemzettudat.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum–Katedra Alapítvány.

Rhodes, Matthew, 1995. National identity and minority rights in the constitutions of the Czech Republic and Slovakia. *East European Quarterly* 29/3: 347–369.

Romaine, Suzanne, 1989. *Bilingualism.* Oxford, UK and New York, USA, Basil Blackwell.

Roman, Michal, 1989. Rozvoj a výskum duchovnej kultúry Ukrajincov. In: Jozef Hrabina, red., 1989. *Problematika súčasného výskumu národnostných vzťahov v ČSSR*, 77–87. Bratislava, Novinársky študijný ústav.

Rosová, Tatiana–Zora Bútorová, 1992. Slovaks and Hungarians in Slovakia. In: Plichtová, ed., 1992: 174–181.

Sándor Anna, 1994. Magyar család a nyelvhatáron. *A Hét* 39/35: 9; 39/36: 11.

Sándor Anna, 1998. A kétnyelvűség és a nyelvcsere összefüggése egy szlovákiai magyar beszélőközösségben. In: Lanstyák–Simon, szerk., 1998: 103–115.
Sándor Anna, 1999. A kisebbségi nyelv sorsa a vegyes házasságokban. *Valóság* 42/8: 87–97.
Sándor, Eleonóra, 1999. Politické strany maďarskej nmárodnostnej menšiny vo voľbách 1998. In: Bútora–Mesežnikov–Bútorová, szerk., 1999: 51–59. – Ugyanez angolul: In: Bútora–Mesežnikov–Bútorová–Fisher, eds., 1999: 245–254.
Sándor Klára, 1994. Hogyan kell tervezzünk? Előadás a 7. élőnyelvi konferencián (Nagymegyer, 1994. október 14–15.) Kézirat.
Sándor Klára, 1995/1998. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Kontra–Saly szerk., 1998: 368–394.
Sándor Klára, szerk., 1998. *Nyelvi változó – nyelvi változás. A 9. Élőnyelvi Konferencia (Szeged, 1996. augusztus 22–24.) előadásai.* Szeged, JGYF Kiadó.
Sas Andor, 1993. *A szlovákiai zsidók üldözése 1939–1945.* Pozsony, Kalligram.
Sebők László, 1991. A katolikus egyházszervezet változásai Trianon óta. *Regio* 2/3: 65–88.
Shaffer, Douglas, 1976. Is bilingualism compound or coordinate? *Lingua* 40: 69–77.
Simon Szabolcs, 1996. Nyelvváltozatok a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák számára írt magyarnyelv-könyvekben. In: Csernicskó István–Váradi Tamás, szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat,* 17–27. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
Simon, Szabolcs, megjelenés alatt. Maďarská inteligencia na Slovensku a jazykový zákon. (Előadás a Fiatal nyelvészek 8. kollokviumán, 1998-ban, Modoron.)
Sku[n]tnabb-Kangas, Tove, 1990/1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek.* Budapest, Teleki László Alapítvány.
Skutnabb-Kangas, Tove, 1996/1998. Oktatásügy és nyelv. Többnyelvi sokféleség vagy egynyelvi redukcionizmus? *Regio* 9/3: 3–35.
Sokolová, Gabriela és mtsai, 1987. *Soudobé tendence vývoje národností v ČSSR.* Praha, Academia.
Somos Péter, 1990a. Nemzetiségek vizsgálata Szlovákiában. *Regio* 1/1: 166–172.
Somos Péter, 1990b. A kisebbségi lét határvonalai. *Regio* 1/2: 167–180.
Srb, Vladimír, 1993. Pohyb obyvatelstva na území Československa 1938–1944. *Demografie* 35/2: 73–93.
Štefánik, Jozef, 1996. Intentional Bilingualism in Children. *Human Affairs* 6/2, 135–141.
Steinacker, Ruprecht, 1987/1992. Kárpáti németek a mai Szlovákia területén. *Regio* 3/1: 64–76.
Števčeková, Daniela, red., 1995. *Ako nehrešiť proti slovenčine.* Bratislava, Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
Štolc, Jozef, 1981. *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá – mapy.* Bratislava, Veda.

Štolc, Jozef, 1994. *Slovenská dialektológia.* Bratislava, Veda.
ŠÚ SR, 1999. *Národnostné zloženie obyvateľstva SR.* Bratislava, Štatistický úrad Slovenskej republiky.
Šutaj, Štefan, 1990. Maďarská otázka na Slovensku v rokoch 1948–1970. In: Šutaj, red., 1990: 5–35.
Šutaj, Štefan, 1992. Changes of national identity in historical development. In: Plichtová, ed., 1992: 182–187.
Šutaj, Štefan, red., 1990. *Vývoj a postavenie maďarskej národnostnej menšiny na Slovensku po roku 1948.* Košice, Spoločenskovedný ústav SAV.
Szabómihály Gizella, 1993. Nyelvhasználat és szociális háttér. *Hungarológia 3*: 59–72.
Szabómihály Gizella, 1996. Gondolatok a társadalmi érvényesülésről és az iskoláról. *Szabad Újság*, 1996. 1. 17., 9. o.
Szabómihály Gizella–Lanstyák István–Vančóné Kremmer Ildikó–Simon Szabolcs, megjelenés alatt. (Előadás a 10. élőnyelvi konferencián, Bécsben, 1998. szeptember.)
Szalatnai Rezső, 1993. Memorandum. A csehszlovákiai magyarok 1918 és 1945 között. In: Fazekas, szerk., 1993: 248–286.
Szarka László, é. n. *A szlovákok története.* Budapest, Bereményi Könyvkiadó.
Szarka László, 1998. A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998. Történeti vázlat. In: Tóth László, szerk., 1998a: 9–80.
Szigeti László, 1996. *Oktatásügyünk helyzete.* (MKDM-Füzetek 3.) Pozsony, MKDM–Mécs László Alapítvány.
Tarics Péter, 1992. *Kisebbségi vallomástöredékek.* Budapest, Püski.
Tarics Péter, 1994. *Magyarként a Felvidéken 1918–1993.* Budapest, Püski.
Thomason, Sarah Grey–Kaufman, Terrence, 1991. *Language Contact, Creolization, and Genetic Linguistics.* Berkeley, Los Angeles, Oxford, University of California Press.
Tosi, Arturo, 1986. Home and Community, Language Teaching for Bilingual Learners. *Language Teaching* 19, 2–23.
Tóth Károly, 1999. Fórum Társadalomtudományi Intézet. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 1/1: 143–159.
Tóth Károly, szerk., 1995. *Szerződés a Magyar Köztársaság és a Szlovák Köztársaság között a jószomszédi kapcsolatokról és a baráti együttműködésről és a vonatkozó nemzetközi dokumentumok.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.
Tóth Károly, szerk., 1999. *Fórum Társadalomtudományi Intézet. Éves jelentés 1998.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum–Fórum Intézet.
Tóth László, 1998. Köz – művelődés – történet. Szempontok és adatok a (cseh)szlovákiai magyar (köz)művelődés lehetőségeihez és fejlődési irányaihoz 1945–1998 között. In: Tóth László, szerk., 1998b: 234–329.

Tóth László, szerk., 1998a. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 I. (Történelem – demográfia és szociológia – nyelvhasználat és nyelvfejlődés – a mindennapok kultúrája – vallás és egyház).* Budapest, Ister.

Tóth László, szerk., 1998b. *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998 II. (Oktatásügy, közművelődés, sajtó.)* Budapest, Ister.

Tőzsér Árpád, 1992. Értékszemlélet és irodalomkép, 1991. *Új Szó,* 1992. 4. 9., 6. o. (Elhangzott a Csehszlovákiai Magyar Írók Társaságának évi közgyűlésén, 1992. április 1-jén.)

Trudgill, Peter, 1992/1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába.* Szeged, JGYTF Kiadó.

Turczel Lajos, 1967. *Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között.* Bratislava, Tatran.

Turczel Lajos, 1993. A csehszlovákiai magyar közművelődés alakulása 1918-tól 1945-ig. In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből,* 217–57. Pozsony, Kalligram Kiadó.

Turczel Lajos, 1995. *Visszatekintések kisebbségi életünk első szakaszára.* Dunaszerdahely, Lilium Aurum.

Vadkerty Katalin, 1993b. A Csehszlovák Köztársaság gazdaságtörténete (1918–1938). In: *Fejezetek a csehszlovákiai magyarság történetéből,* 175–215. Pozsony, Kalligram Kiadó.

Vančóné Kremmer Ildikó, 1998a. Észrevételek a gyermekkori kódválasztás és kódváltás változásairól. In: Lanstyák–Simon, szerk. 1998: 116–134.

Vančóné Kremmer Ildikó, 1998b. A bujkáló anyanyelv. Tanítási óra alatti kódváltás, szlovák tannyelvű iskolában. In: Lanstyák–Szabómihály, szerk., 1998: 87–93.

Varga Sándor, szerk., 1993. *Magyarok Szlovákiában. Adatok, dokumentumok, tanulmányok. (NDC Évkönyv '93).* Pozsony, NDC.

Vígh Károly, é. n. *A szlovákiai magyarság sorsa.* Budapest, Bereményi Kiadó.

Votruba, František, 1998. Linguistic Minorities in Slovakia. In: Christina Bratt Paulston–Donald Peckham, eds., *Linguistic Minorities in Central and Eastern Europe,* 255–279. Clevedon etc., Multilingual Matters Ltd.

Výrost, Jozef–Alena Zeľová, 1988. *Sociálno-psychologický výskum národnostných vzťahov.* Bratislava, Nakladateľstvo Pravda.

Weinreich, Uriel, 1953/1974. *Languages in Contact. Findings and Problems.* The Hague–Paris, Mouton. (8. kiadás.)

Wittenberger Zsuzsa, 1994. *Élőnyelvi kutatások Éberhard községben.* Szakdolgozat. Bratislava, FF UK.

Zalabai Zsigmond, szerk., 1995. *Mit ér a nyelvünk, ha magyar? A „táblaháború" és a „névháború" szlovákiai magyar sajtódokumentumaiból 1990–1994.* Pozsony, Kalligram.

Zalabai Zsigmond, szerk., 1996. *„Gondolatok a könyvtárban". Bibliotheca Hungarica.* Somorja, Bilbiotheca Hungarica Alapítvány.

Zelenák, Peter, red., 1992. *Slovensko-maďarské vzťahy v 20. storočí.* Bratislava, Historický ústav SAV.

Zeľová, Alena, 1991. A nemzeti kisebbségek identitása Szlovákiában. *Regio* 2/1: 57–65.

Zeľová, Alena, 1992. Vnímanie histórie slovensko-maďarských vzťahov. (Z výsledkov výskumnej sondy.) In: Zelenák, red., 1992: 93–98.

Zeľová, Anna–Viera Bačová–Slávka Hadušovská–Mária Homišinová–Milan Olejník–Vladimír Paukovič–Štefan Šutaj–Jozef Výrost, 1994. *Minoritné etnické spoločenstvá na Slovensku v procesoch spoločenských premien.* Bratislava, Veda.

Zeľová, Anna–Kornélia Urbanová, 1990. Maďarské národnostné školstvo – súčasný stav, jeho odraz vo vedomí obyvateľov slovensko-maďarskej národnostne zmiešanej oblasti. In: Šutaj, red., 1990: 76–99.

Zeman László, 1976. Nyelvi tallózás a Természet és Társadalom lapjain. In: Jakab István, szerk., *Hogy is mondjuk? Nemzetiségi nyelvhasználatunk – nemzetiségi nyelvművelésünk,* 113–121. Bratislava, Madách.

Zvara, Juraj, 1969. A magyar dolgozók részvétele a szocialista Csehszlovákia építésében. (Sokszerzős) *Magyarok Csehszlovákiában. Tanulmányok és visszaemlékezések,* 201–280. Bratislava, Epocha.

Név- és tárgymutató

A

A. Nagy László, 88, 243
Ábel Péter, 17
Ádám Magda, 241
adatközlők
~ anyanyelve, 24
~ felekezeti megoszlása, 23
~ foglalkozása, 23
~ iskolázottsága, 22
~ korcsoportjai, 23
~ neme, 23
~ nemzetisége, 23
adatközlők kiválasztása, 256
akcentus, 137, 263
aktivizmus, 82
alaktani kölcsönzés, 200
alapiskolák, 112
alkalmi szóalkotások, 180
államhatár, 75
államnyelv, 92, 96, 101
állampolgárság, 78
állapotféle határozók egyeztetése, 217, 219
alternatív iskolák, 88
analógia, 197
András Károly, 90, 242
angol nyelv, 102
anyanyelv, 258
anyanyelvi oktatás, 110
anyanyelvű lelkészképzés, 120
anyanyelvű oktatás, 110
Arany A. László, 281
Arató Endre, 241
asszimiláció, 73
~ mint erkölcsi kérdés, 252
attitűdök, 68, 228
attraktivitás, 179

B

Bačová, Viera, 239
Bajcura, Ivan, 241
Balassa Iván, 74, 241
Bánfi Beáta, 245
Baranovicsová, Monika, 243
barkók, 74
Bartha Csilla, 17, 122, 244, 247, 250, 272
Bauer Edit, 243
bázistartó kódváltás, 158
bázisváltogatás, 158
bécsi döntés, 78
Béhrová, Alžbeta, 243
Benkő Loránd, 245
Benton, Richard, 266
Beran Eszter, 17
Beregszászi Anikó, 17, 245
Berényi József, 242
Bergendiné Urbán Mónika, 180, 244, 245, 246
beszédhelyzet, 159
beszédtárs, 159
beszédtéma, 159
beszélőközösség, 140, 261, 278
beszélt nyelv, 179
betűejtés, 200
betűszók, 196
birtokos személyjel nélküli főneveket elfogadó adatközlők, 220

birtokos személyjelek, 219
Bodor Péter, 245
bolgárok, 30
Bondorová, Estera, 194, 246
Borbély Anna, 17
Bordás Sándor, 61, 72, 134, 135, 136, 240, 244, 250, 262
Borsody István, 241
Bútorová, Zora, 66, 68, 69, 242

C

ch ejtése, 200
Chaszar, Edward, 241
cigány nyelv, 35
cigányok, 30, 33, 35, 44, 69, 128, 239, 257, 258
~ anyanyelvi megoszlása, 34
~ anyanyelvű oktatása, 35
~ munkanélkülisége, 35
~ társadalmi kirekesztettsége, 35
cipszerek, 39
Clyne, Michael, 154, 245, 266
Comenius Egyetem, 21, 89, 116, 119, 243, 245
Cummins, Jim, 245

CS

Csáky Pál, 241, 243
Csámpai Ottó, 241
cseh nyelv, 94
csehek, 30, 35, 129
~ anyanyelvű oktatása, 36
csehszlovák államalapítás, 77
csehszlovák kolonizáció, 42
Csehszlovák Köztársaság
első ~, 77, 84, 108
második ~, 78
Csehszlovák Szocialista Köztársaság, 79
Csehszlovák Szövetségi Köztársaság, 79
Csehszlovákia felbomlása, 35
Csehszlovákiai Magyar Kultúráért Alapítvány, 251
Csemadok, 71, 81, 82, 89, 115, 235, 262
Csernicskó István, 17, 21, 138, 246, 247, 250, 255
Csoma László, 242
Csuka Gyula, 244

D

Dányi Dezső, 42, 43, 239
Dávid Zoltán, 239, 240
Debnár Klára, 158, 161, 165, 243, 245
Décsy Gyula, 258
Deme László, 244, 245
Demecs István, 255
dialektusok, 153, 268
diglosszia, 153, 275
direkt kölcsönszavak, 232
disszidens mozgalom, 83
Dolník Erzsébet, 57, 114, 138, 139, 243, 269
Doruľa, Ján, 100
Dostál, Ondrej, 242
Dózsa Roland, 242
Driessen, Bart, 99, 242, 267
Duna Menti Múzeum, 90, 102, 265
Duna Televízió, 118
Dunaszerdahely, 21, 270, 271
Duray Miklós, 83, 240, 241, 242, 243, 246
Dusza István, 243

E

Edelsky, Carole, 245
egynyelvűségi szemlélet, 228
egyszerűsítés, 185
életkor, 24
életkor szerinti különbségek, 25, 202, 204, 212
elhatárolódás, 171
elkerülési stratégia, 137
élőbeszéd, 232
előfeszítés, 216
első nyelv használatának korlátozottsága, 229
empirikusan már igazolt nyelvi tények, 27

Erdély, 51, 66, 120, 146
Erdélyi Géza, 242
erdélyiek beszéde, 148
erős nemzeti kötődésű szlovákiai magyarok, 68
Ertszok-kutatás, 20
Esterházy János, 78
etnicizmus, 62
etnikai tisztogatások, 53
Európa Tanács, 99, 103
evangélikus vallásfelekezet vezetése, 235

F

felekezeti alap- és középiskolák, 120
felvidékiek beszéde, 148
feminizálás, 221
Fenyvesi Anna, 153, 246
Ferko, Milan, 242, 266, 267
FER-kutatás, 72, 134, 260
Filep Antal, 241, 263, 282
fogyatékos gyermekek anyanyelvű nevelése, 114
fokozott normakövetés, 209, 214, 225
fonémakölcsönzés, 200
fonémasorrendi (fonotaktikai) szabályok megváltozása, 200
fonémikus újraelosztás, 200
fordítás, 110
fordíthatóság, 175
földreform, 84
földtörvények, 86
Frič, Pavol, 240, 242, 244
frusztráció, 135
Fubat-vizsgálat, 20, 224
Fülei-Szántó Endre, 138

G

Gabzdilová, Soňa, 240, 243
Gál, Fedor, 240, 242, 244
Gál Sándor, 179
Gereben Ferenc, 65, 66, 69, 114, 120, 125, 144, 146, 147, 148, 240, 243, 250, 261, 263, 273
gimnáziumok, 112
glottizmus, 144, 150
Goebl, Hans, 17
goralok, 39
Göncz Lajos, 17, 21, 150, 151, 244, 245, 250, 255, 269
Görföl Zsuzsa, 40
Grendel Lajos, 250
Grosjean, François, 181, 245

GY

gyakorisági különbségek, 206
Gyönyör József, 34, 42, 54, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244
Győri-Nagy Sándor, 120, 240
Gyurcsík Iván, 241, 242, 243, 250
Gyurgyík László, 43, 45, 47, 50, 52, 54, 56, 57, 59, 60, 73, 91, 113, 238, 239, 240, 242, 246, 250, 255, 269
Gyuricsek Piroska, 106

H

h zöngétlenítő hatásának elmaradása *v* után, 200
Hahnné Duray Éva, 255
Haidová, Katarína, 73
hangalakkölcsönzés, 195, 196
hanghelyettesítés, 194
hangtani kölcsönzés, 199
Hantos László, 84
Harlig, Jeffrey, 242
Harna István, 242
hatalom nélküli többség, 149
hatalommal bíró kisebbség, 149
határmenti gazdasági együttműködés, 86
Hattyár Helga, 17
Haugen, Einar, 200, 246
héber nyelv, 41
helyesírási szabályok, 194
helynevek, 172
helynevek a címzésekben, 175
helységnévreform (1948. évi), 95

helyszín, 159
hiányos nyelvelsajátítás, 227
hibrid kölcsönszavak, 197
hiperpurizmus, 189
hitelesítés, 169
hitélet, 90, 119
hivatali ügyintézés kétnyelvűsége, 94, 103
hivatalos nyelv, 94, 96
Homišinová, Mária, 243
homogén magyar házasság, 191
homológia, 197
horvátok, 30, 40, 239
~ anyanyelvű oktatása, 40
Hubik István, 244
Hudec, Ivan, 233
Hunčík Péter, 61, 72, 134, 135, 240, 242, 244, 250

I

idegenek megszólítása, 124
identitás, 164
idézés, 169
idézés helyesírási hibái, 194
ikes igék, 191
Ikrény, 24
illativusi *-ban/-ben*, 186, 187
Illyés Közalapítvány, 251
Imre Samu, 76, 241
interferencia, 192, 199
nyelven belüli ~, 193
nyelvközi ~, 193
interferenciajelenségek, 192, 216
inzultusok, 135
iparban dolgozók aránya, 55
iparosítás, 53
ipartelepítés, 79, 85
írásbeli nyelvhasználat, 106, 125
irodalom, 115
Íróová, Alžbeta, 243
írott nyelv, 169
irredentizmus, 82
iskolák, 243
iskolázottság, 22, 155, 187, 188, 210, 223, 226
iskolázottság szerinti különbségek, 25, 212, 214, 219, 226
iskoláztatás, 44
izraelita vallásúak, 40

J

Jakab István, 157, 184, 194, 244, 246
Janics Kálmán, 243
jelentéskölcsönzés, 206
Jeřábek, Richard, 239
jiddis nyelv, 41
jogfosztottság, 79, 81, 87
Jókai Színház, 116
Jurová, Anna, 34, 239

K

K. Cséfalvay Eszter, 241, 242, 243
Kabán Annamária, 245
Kačala, Ján, 100
Kádár Zsuzsanna, 239
Kaľavský, Michal, 240
Kálmán Béla, 241
Kálvin János Teológiai Akadémia, 114, 121
Kamenec, Ivan, 40, 239
kapcsolattartás, 70
Kaplan, Karel, 241
Kárpátalja, 51, 66, 120, 146
Kárpát-medencei fájl, 24
Kárpát-medencei magyarok, 45
katolikusok, 256
Kaufman, Terrence, 237, 246
keltezés, 213
kényszerkétnyelvűség, 180, 229
keresztnév–vezetéknév sorrend, 172
keresztáblák, 26
kétnyelvű anyanyelvváltozat, 152
kétnyelvű bizonyítványok, 102
kétnyelvű községnévtáblák, 95
kétnyelvű szlovákiai magyar, 140
kétnyelvűség, 140, 234
kétnyelvűség típusai, 149
~ felcserélő (szubtraktív) típus, 150

~ hozzáadó (additív) típus, 150
kéttannyelvű oktatás, 88, 268
kevertnyelvűség megbélyegzése, 233
khi-négyzet-próba, 25, 26
kicsinyítő képzők használata, 205
kicsinyítő képzős forma, 200, 201, 203, 205
Király Attila, 17
kisebbségi anyanyelvváltozat, 152
kisebbségi jogok, 92
kisebbségi kétnyelvűség, 234
kisebbségi magyar nyelvváltozatok, 182
kisebbségi nyelv presztízse, 120
kisebbségi politika, 81, 264
kisebbségpolitika, 77, 84, 87, 89, 90, 264
Kiss Jenő, 122, 138, 247
Kita, Ladislav, 142, 243, 244
Kocsis Károly, 32, 44, 45, 46, 48, 49, 85, 239, 246, 250, 258, 259
Kocsis-Hodosi Eszter, 32, 44, 45, 48, 49, 239, 246, 258, 259
kodifikáció, 275
kódválasztás, 121
Kodval-kutatás, 20, 161, 230
kódvált(ogat)ás, 158
kódváltás, 20, 159, 166, 278
~ az írott nyelvben, 168
kódváltás indítékai, 161
kódváltogatás, 166
kollektív bűnösség, 78
kommunikációs zavar, 137
kommunizmus, 85
Konstantin Filozófus Egyetem, 102, 114
konstruktív ellenzékiség, 83
kontaktushatás, 212, 214, 218, 221, 222, 224, 225
kontaktusjelenségek, 141, 148, 152, 155, 201,228, 229, 237
kontaktusjelenségek megbélyegzése, 230
kontaktusnyelvészeti kézikönyv, 17, 248
kontaktusváltozatok, 155
Kontra Miklós, 21, 148, 178, 182, 206, 216, 242, 245, 246, 250, 255, 266, 279
korcsoportok, 23
Kósa László, 241, 263, 282
Kovács Péter, 242
Kovalcsik Katalin, 239
kölcsönhangalak, 195, 196
kölcsönhomonímia, 198
kölcsönszerkezet, 206
kölcsönszó, 154, 193, 277
kölcsönvonzat, 207
kölcsönzés, 192, 275
könyvkiadás, 115, 116
körzetesítés, 87
kötelező másodnyelvi kategóriák miatti redundancia, 221
közművelődés, 115
köznyelv, 156
közös igazgatású iskolák, 88, 112
Központi Nyelvtanács, 100
község, 258
közterületek kétnyelvű megnevezése, 107
közveleges nyelvváltozatok, 121
közvetlen kölcsönszó, 194, 195
Krcseková, Mária, 129, 130, 161, 163, 165, 177, 243, 245
Kučerová, Květoslava, 239
kultúra, 89, 115
Kusý, Miroslav, 242
Kvarda József, 106, 241
kvótaminta, 22

L

Labov, William, 190, 279
labovi hiperkorrekció, 190
Lacza Tihamér, 243
lakosságcsere, 263
-lak/-lek rag, 225
Lambert, Wallace, 150, 244
Lampl Zsuzsanna, 61, 66, 68, 71, 73, 242, 243, 246, 262
Langman, Juliet, 61, 69, 100, 244, 245, 246, 250, 260, 279
Lanstyák István, 17, 146
Lanstyákné Holocsy Edit, 255

lapszus, 161
laringális zöngétlen réshang (*h*), 200
László Béla, 67, 112, 113, 243
Leff, Carol Skalnik, 242, 244
lengyelek, 39
~ anyanyelvű oktatása, 40
lexikális rés, 161, 177
lingvicizmus, 62, 260
lingvizmus, 150
Liszka József, 62, 75, 240, 241, 250, 282
liturgia magyarnyelvűsége, 120
Lord, Christopher, 240, 242, 244
Losonc, 22, 270, 271

M

Magocsi, Paul Robert, 239
magyar anyanyelvű lakosok száma, 44
magyar beszélőközösség, 149
Magyar értelmező kéziszótár, 15, 20
magyar kisebbség demográfiai sajátosságai, 43
Magyar Koalíció Pártja, 103, 104, 264
magyar nemzetiségű lengyel anyanyelvű személyek, 39
magyar nemzettel való azonosulás, 191
magyar népi kultúra, 75
magyar nyelv, 119
magyar nyelv az oktatásban, 110
magyar nyelv helyzete Szlovákiában, 234
magyar nyelv hivatali használata, 107
magyar nyelv presztízse, 85
magyar nyelvhasználat
nyilvános ~, 122, 123
magyar nyelvi dominancia, 149
Magyar Nyelvjárások Atlasza, 76
magyar nyelvterület, 47, 51
magyar nyelvtudás, 143
magyar nyelvű esküvői és temetési szertartások, 95
magyar nyelvű szlovákiai felsőoktatás, 87, 111
magyar szalámi, 232, 282
magyar személynevek hivatalos használata, 95
magyar tanítási nyelvű iskolák, 235
magyar tannyelvű iskolák, 67, 112
magyar többségű városok, 52
magyar városi népesség részaránya, 53
magyar–magyar nyelvi konfliktusok, 131
magyarok, 32, 47
~ lélekszáma, 32, 42
~ néprajzi tagolódása, 74
~ részaránya, 33
magyarok abszolút lélekszáma, 45
magyarok átlagéletkora, 43
magyarok lélekszáma, 43
~ Kassán, 47
~ Nyitrán, 47
~ Pozsonyban, 47
magyarok részaránya, 52, 54
magyarok részarányának csökkenése, 52
magyarok százalékaránya, 47
magyarok szlovák nyelvtudása, 142
magyarok többségi nemzethez fűződő attitűdjei, 70
magyarországi beszéd, 148
magyarországi kutatópontok, 211
magyarra szinkronizált filmek, 118
magyar–szlovák alapszerződés, 98, 268
magyar–szlovák konfliktus, 136
magyar–szlovák nyelvi konfliktusok, 129
Majtán, Milan, 100
Mann, Arne B., 239
mánták, 39
maradványhatás, 155
Márai Sándor Alapítvány, 244
Martin-Jones, Marilyn, 245
Masár, Ivan, 100
Masaryk, Tomaš G., 77
másodnyelv hatása, 229
Matica slovenská, 90
Mayer Judit, 193
MEDIT, 24
megfélemlített anyanyelvhasználat, 137
meghallók, 160, 277

Menyhárt, Jozef, 243
Mercurius Társadalomtudományi Kutatócsoport, 251
Mesežnikov, Grigorij, 242
Mészáros Lajos, 242
metanyelvi megjegyzés, 161, 165, 278
mindennapi (beszélt) nyelv, 156
MiniStat 2, 24
Misadová, Katarína, 185
Mistrík, Jozef, 100
Mojzes Tímea. *Lásd még* Mojzesová, Timea
Mojzesová, Timea, 245
Molnár Imre, 90, 242
mondattani kölcsönzés, 206
Mušinka, Mykola, 37, 239
művelődéspolitika, 89
művészetek, 115

N

Na Slovensku po slovensky!, 129, 133, 136
Nelde, Peter H., 128
nem szlovák nemzetiségű nők neve, 97
nemek szerinti különbségek, 23, 24, 188, 221
németek, 30, 38, 129, 239
~ anyanyelvű oktatása, 39
~ lélekszáma, 32, 38
Németh Miklós, 17
nemstandard elemek, 276
nemzeti kisebbség, 34, 256, 257, 265
nemzeti kisebbségek jogállása, 91
Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény, 104
nemzetiségi kisebbség, 92, 265
„nemzetiségileg vegyes" lakosságú terület, 46
nemzetiségváltás, 44
nemzetközi és más idegen szavak, 196
nemzetközi szavak, 157, 198
nemzetközi szavak alkalmi visszalatinosítása, 189
nemzettudat, 65
névhasználat, 96
helységnevek ~a, 97
személynevek ~a, 97
normatúlteljesítés, 190, 212, 218, 221, 222
-nő, 221, 222, 223

NY

nyelvcsere, 34, 53, 152, 227, 228, 252, 257
~ mint erkölcsi kérdés, 252
nyelvek presztízse, 145
nyelvészek, 231, 251
nyelvfelejtés, 227
nyelvhasználat, 93, 242
nyelvhasználati jogok, 51
nyelvhasználati szintér, 121, 256
nyelvhatár, 75
nyelvhelyességi kérdés, 214
nyelvhűség, 128, 271
nyelvi bizonytalanság, 176, 184
nyelvi hiány, 161, 173, 176, 177, 180, 182, 229, 250, 279
nyelvi konfliktusok, 128
nyelvi konzervativizmus, 156, 211
nyelvi különfejlődés, 179
nyelvi széttagolás, 226
nyelvi tanácsadás, 110
nyelvi tanácsadók (= nyelvfelügyelők), 101
nyelvi tényezők, 236
nyelvi változás, 189
nyelvismeret, 141
nyelvismerettel kapcsolatos mítoszok, 141
nyelvjárási tagolódás, 76
nyelvjárási(as) nyelvhasználat, 155
nyelvjárások, 237
nyelvközösség, 278
nyelvleépülés, 228, 229
nyelvmegtartás, 53
nyelvművelés, 15, 16, 179, 251, 279
nyelvpolitika, 109
nyelvromlás, 229, 251

nyelvszabadság, 252
nyelvsziget, 76
nyelvterjedés, 227
nyelvterület, 46
nyelvtervezés, 109, 110
nyelvtörvények
1920. évi 122. sz. ~, 94
1990. évi ~, 91, 94, 96, 108
1995. évi állam~, 88, 91, 99, 108, 118, 131, 132
1999. évi ~, 40, 104, 108
családi nevekről és az utónevekről szóló 300. sz. törvény, 97
községek nemzetiségi nyelven történő megjelöléséről szóló 191. sz. törvény, 97
nyelvtudás és boldogulás, 126
nyelvválasztás, 230
nyelvvesztés, 227
nyelvvisszaszorítás, 102
nyelvvisszaszorulás, 227

O

Očovský, Štefan, 240
oktatás, 87
olvasás, 148
Ondrejovič, Slavo, 100, 239, 244
oroszok, 30
Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások, 251
Ortutay Gyula, 74, 241
-ová, 139
-ovál honosító hibrid képzőbokor, 195

Ö

Ölvedi János, 241
őshonos kisebbség, 149

P

Pálinkás László, 255
palóc nyelvjárás, 76, 148
palócok, 74
palócos akcentus, 76, 199
páros testrészeket megnevező szavak, 213
Paukovič, Vladimír, 43, 57, 69, 142, 239, 240, 243, 244
Paulston, Christiana Bratt, 247
pedagógusképzés, 114
Péntek János, 17
Perec, 22, 256
Pete István, 154, 245
Phillipson, Robert, 260, 266
Pléh Csaba, 245, 280
Plevza, Viliam, 241
Plichtová, Jana, 149, 244
Podolák, Peter, 238, 239
Pogány Erzsébet, 241, 242
Popély Gyula, 42, 240, 243, 250
pótlás, 161
presztízs, 273
kulturális ~, 147
magyar nyelv ~e, 146
standard nyelvváltozat ~e, 148
társadalmi ~, 145
területi nyelvváltozatok ~e, 148
Priklerová, Lydia, 93, 242
Procházka, Peter, 117, 239, 243
Pufflerová, Šarlota, 242, 243
Purgat, Juraj, 241
purizmus, 165, 228

R

Rannut, Mart, 266
redundáns névmási tárgy gyakoribb használata, 226
redundáns névmást tartalmazó forma, 225
Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája, 104
regiszterek, 153
Research Support Scheme of the Higher Education Support Programme, 17, 251
reszlovakizáció, 31, 43, 79, 263
Révay István, 241

Révész Bertalan, 240, 243, 244, 246
Rhodes, Matthew, 242
Ringen, Catherine O., 216
roma nemzetiség, 34
roma nyelv. *Lásd még* cigány nyelv
római katolikus klérus, 91
római katolikus lelkészek hiánya, 91
római katolikus vallásfelekezet vezetése, 235
római katolikus vezetés, 90
Romaine, Suzanne, 244, 245
romák. *Lásd még* cigányok
Roman, Michal, 239
románok, 30
Rosová, Tatiana, 66, 68
RSS-adatok, 211
RSS-kérdőív, 200, 207, 217, 224
RSS-kutatás, 21, 113, 118, 135, 148, 186, 188, 213, 221, 222, 249, 250
RSS-minta, 25, 223
RSS-vizsgálat, 208
ruszin/ukrán anyanyelvű lakosság, 37
~ etnikum, 37
~ kisebbség anyanyelvű oktatása, 38
ruszinok, 36, 239
~ lélekszáma, 32, 37
~ ukránosítása, 37
ruszinok/ukránok, 36, 128

S

Sabol, Ján, 100
Saly Noémi, 182, 246
Sándor Anna, 73, 228, 246
Sándor Eleonóra, 242
Sándor Klára, 17, 179, 244, 245, 250, 279
Sárik Pál, 17
Sas Andor, 41, 239
Satterwhite, James, 241, 243
Sebők László, 60, 90, 242
Shaffer, Douglas, 244
Simon Szabolcs, 20, 21, 103, 244
Skutnabb-Kangas, Tove, 149, 244, 257, 258, 260, 266, 269, 279
Slovenská liga, 87
Sofuhe-kérdőív, 219, 224
Sofuhe-kutatás, 25, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 208, 211, 212, 214, 217
Sofuhe-minta, 191, 215, 216, 218, 222, 224
Sofuhe-vizsgálat, 19, 207
Sokolová, Gabriela, 238, 239, 240, 244
Somos Péter, 240
sportklubok neve, 174
Šrb, Vladimír, 38
standard
~ angol állami változatai, 154
~ térhódítása Magyarországon, 155
magyar ~ állami változatai, 154
magyar ~ magyarországi változata, 154
magyar ~ szlovákiai változata, 153, 154
standard dialektus megítélése, 191
standard nyelvváltozat, 156
standardizáció, 154, 275
Štefánik, Jozef, 140
Steinacker, Ruprecht, 239
Stemberger, Joseph P., 216
stílusérték-kölcsönzés, 198
stílushatás, 170, 176
Stoel, Max van der, 108
Štolc, Jozef, 153
suksükölés túlhelyesbített reciproka, 187
superessivus használata a magyar standard inessivusának helyén, 208
Šutaj, Štefan, 79, 228, 241
Swain, Merill, 245

SZ

Sz. Dévai Judit, 240
szabad iskolaválasztás, 252
Szabad Újság, 241
Szabómihály Gizella, 19, 20, 21, 57, 146, 186, 188, 190, 191, 207, 211, 212, 215, 216, 217, 218, 221, 222, 224, 237, 240, 242, 244, 245, 246, 250, 251
szaknyelvek, 156, 268
Szalatnai Rezső, 78

számbeli egyeztetés, 216
Szarka László, 77, 241, 242, 250
Szatymaz, 24
személyes névmási tárgy gyakoribb kitétele, 223
személynevek, 172
Szépfalusi István, 17
szerkezetkölcsönzések, 199, 206
szignifikancia, 25, 26
szignifikáns különbségek, 25
Szilágyi N. Sándor, 17
Szilvássy József, 130
szintaktikai/mondattani kalk, 206
szlovák eredetű szavak, 157
szlovák eredetű tájszó, 155
Szlovák Köztársaság
első ~, 89
mai ~, 80
szlovák nacionalizmus, 80
Szlovák Nemzeti Párt, 103
szlovák népi kultúra, 75
szlovák nyelv, 134, 135, 237
szlovák nyelv használata, 252
szlovák nyelvhasználat
nyilvános ~, 124
szlovák nyelvjárások, 153
szlovák nyelvtudás, 143
szlovák óvodába járó magyar gyermekek, 112
szlovák parlament házszabálya, 102
Szlovák Rádió magyar szerkesztősége, 117
Szlovák Televízió magyar nyelvű adása, 117
Szlovák Tudományos Akadémia, 119
Szlovákia, 146
Szlovákia etnikai képe, 238
Szlovákia (területének) etnikai térképei, 48, 49
szlovákiai magyar anyanyelvi nevelés, 145
szlovákiai magyar kontaktusváltozatok, 231
szlovákiai magyar lapok, 168
szlovákiai magyar nyelvjárások, 76, 155
szlovákiai magyar nyelvművelés, 145, 172, 228
szlovákiai magyar nyelvterület, 46
Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége, 114
szlovákiai magyarok, 236
~ azonosságtudata és attitűdjei, 60
~ felekezeti megoszlása, 58, 60
~ kódkészlete, 153
~ lélekszáma, 45
~ műveltségi szerkezete, 56, 57
~ nemzetiségi kötődése, 62
~ nyelvtudása, 233
szlovákiai RSS-minta, 22
szlovákok
~ lélekszáma, 31, 32
~ magyar nyelvtudása, 142
szlovák–szlovák konfliktus, 137
szlovák–szlovák nyelvi konfliktusok, 132
szocialista állam, 83
szókölcsönzés, 179, 194
szórend, 209
szórt beszélőközösség, 274
szórt nyelvváltozatok, 152
szórványtelepülések, 47
szórványterület, 46, 51
szövetkezetesítés, 84
szukszükölés, 26
szukszükölés túlhelyesbített reciproka, 187
szülők, 151, 152

T

tankönyvek, 157
tankönyvfordítók, 157
tannyelv, 23, 33, 151
Tarics Péter, 241, 242, 243
társadalmi előmenetel, 126
társalgásindítás nyelve, 146
településtípus szerinti különbségek, 25, 201, 202, 204
terepadatok, 21
Thália Színház, 116

Thomason, Sarah Grey, 237, 246
Tóth Károly, 243
Tóth László, 243
több darabból vagy részből álló dolgokra való utalás, 213
többközpontú nyelvek, 154
tökéletlen nyelvelsajátítás, 185
tömegtájékoztató eszközök, 117
történelmi tudat, 66
történetrajz, 183
Tőzsér Árpád, 243
trianoni határok, 74, 82
Trudgill, Peter, 17, 128, 244, 273
tulajdonnevek, 172
túláltalánosítás, 185
túlhelyesbítés (hiperkorrekció), 26, 186, 189
Turczel Lajos, 115, 243, 250
tükörjelentés (jelentéskölcsönzés), 154, 195, 197
tükörkifejezés, 154, 195, 198, 199
tükörszó, 154, 195, 198
tükörszólások, 198, 199

U

úgynevezett, 170, 278
Új Szó, 168, 169, 173, 241
újabb kori szlovák hatás, 203
Urbanová, Kornélia, 240, 243
utcák és más közterületek neve, 174
utcanevek, 175

V

Vadkerty Katalin, 242, 250
Vajdaság, 51, 120, 146
Vančóné Kremmer Ildikó, 21, 245
Váradi Tamás, 245
Varga Sándor, 242
Vargha András, 17, 24
városi egyetemek, 111
Vasárnap, 168, 241
Vatikán, 91
végzettség, 256 *Lásd még* iskolázottság
vegyes házasságok, 70, 72, 73
veláris zöngétlen réshang (*ch*), 200
vendégnyelvi betétek, 158
Veresegyház, 24
vietnamiak, 30
Vígh Károly, 241
Vojtek Katalin, 133
vonzatkölcsönzés, 197, 207
Votruba, František, 39, 41, 141, 239, 240
Vörös Ottó, 17
Výrost, Jozef, 71, 240

W

Weinreich, Uriel, 140, 244

Z

Zalabai Zsigmond, 241, 242, 243
Zeľová, Alena, 62, 71, 128, 240
Zeľová, Anna, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 57, 239, 240, 243
Zeman László, 244
Zvara, Juraj, 241

ZS

zsidók, 30, 40, 69, 239

Summary

The Hungarian Language in Slovakia

Before the fall of communism no serious linguistic research was carried out concerning the Hungarian national minorities in Hungary's neighboring countries. The first book to address the issue was published in 1991 but was limited to the Hungarian language in Slovakia and Austria. In 1998 a series was launched under the title *The Hungarian Language in the Carpathian Basin at the End of the 20th Century*, which will cover the Hungarians of Slovakia, Ukraine, Rumania, Yugoslavia, Slovenia and Austria. The present book is the third in this series. The author is professor of Hungarian linguistics at Comenius University, Bratislava, Slovakia.

Adopting the guidelines in Hans Goebl et al., eds., *Contact Linguistics*, Vol. 2 (Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1997), the author presents a detailed analysis of the social, economic, cultural and political factors shaping the use of Hungarian in Slovakia.

In chapter 1 he surveys the following ethnic groups in what is Slovakia today: Slovaks, Hungarians, Gypsies, Czechs, Ruthenians/Ukrainians, Germans, Poles, Croats and Jews. Chapter 2 treats in detail the Hungarian national minority's demographic situation and geographical, social, economic and cultural characteristics, as well as its religious profile, sense of identity, and ethnographic and linguistic composition.

Chapter 3 is devoted to (Czecho)Slovak policies affecting the Hungarian minority in the fields of economy, education, cultural policy, religion, and legislation. The next chapter deals with the effect of various language laws, such as the 1990 law on the official language of Slovakia, the 1995 law on the state language of Slovakia, and the 1999 law on minority language use in the official sphere. The analysis of this legislation is supplemented by a detailed exposition of the de facto language rights situation in Slovakia between 1920 and 1999.

Chapter 5 deals with the bilingualism of Hungarians in Slovakia: their proficiency in Hungarian and in Slovak, the prestige of Hungarian vs. Slovak, the community's verbal repertoire and the varieties of Hungarian in actual use. Rich data are provided on the use of Hungarian and Slovak, based on field interviews with a quota sample of 108 informants carried out in 1996.

This is complemented by the following chapter, on bilingual language use with special focus on code choice, code switching, linguistic insecurity, overgeneralization, simplification, interference, borrowing, attrition and language shift. In some

cases Hungarians in Slovakia are seen to outperform Hungarians in Hungary, i.e. more of them use Standard Hungarian variants, a phenomenon similar to Labov-hypercorrection. The author also documents instances of gaps in the variety of Hungarian spoken in Slovakia; that is, cases in which speakers feel their Hungarian is inadequate for their communicative purposes.

The final chapter summarizes the factors influencing Hungarian language maintenance and language shift in Slovakia.

Two appendices are provided: a facsimile of the questionnaire used in the 1996 fieldwork, and 59 crosstabs of grammatical and lexical variables comparing the responses of the Slovakia-Hungarian sample to those of the metropolitan Hungarian sample.

Zhrnutie

Zväzok je súčasťou knižnej série pod názvom *Maďarský jazyk v Karpatskej kotline na konci XX. storočia* a pojednáva o tom, aké spoločenské, ekonomické, kultúrne, politické a iné faktory majú vplyv na situáciu maďarského jazyka na Slovensku, kde, v akých doménach a ako používajú jeho rozličné variety členovia rečovej komunity Maďarov na Slovensku a aké charakteristické črty má maďarský jazyk na Slovensku v dôsledku pôsobenia všetkých týchto faktorov. Keďže jazykovo-ekologické pomery maďarského jazyka sú analyzované na základe tých istých kritérií ako ostatné zväzky série, pričom sa tieto kritériá v značnej miere zhodujú s kritériami, na základe ktorých pojednáva o jazykových kontaktoch európskych jazykov encyklopédia *Contact linguistics* redigovaná Hansom Goeblom (2. zväzok, Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 1997), situáciu maďarského jazyka na Slovensku je možné porovnať jednak so situáciou maďarského jazyka v iných krajinách Karpatskej kotliny, jednak so situáciou ostatných európskych jazykov.

Základom k napísaniu tejto knihy okrem odbornej literatúry slúžilo viacero empirických bádaní z oblasti bilingvizmu. Z hľadiska celej knižnej série je najdôležitejším z nich medzinárodný projekt *The Sociolinguistics of Hungarian Outside Hungary*, v rámci ktorého prebiehali v roku 1996 empirické výskumy s použitím takmer rovnakého dotazníka na južnom Slovensku, v Podkarpatsku (Ukrajina), v Sedmohradsku (Rumunsko), vo Vojvodine (Juhoslávia), v Medzimurí (Slovinsko), v Burgenlande (Rakúsko) a v Maďarsku.

Prvá kapitola knihy podáva prehľad o najdôležitejších etnických skupinách žijúcich dnes alebo v minulosti na území dnešného Slovenska: o Slovákoch, Maďaroch, Rómoch, Čechoch, Rusínoch/Ukrajincoch, Nemcoch, Poliakoch, Chorvátoch a Židoch. Druhá kapitola sa zaoberá podrobnejaie o demografickými charakteristikami maďarského etnika na Slovensku, jeho geografickým rozpoložením, štruktúrou jeho osídlenia, jeho ekonomicko-sociálnou, vzdelanostnou a denominačnou štruktúrou, identitou, etnografickou a jazykovou diferenciáciou.

Tretia kapitola práce pojednáva o menšinovej politike slovenskej väčšiny i samotnej maďarskej menšiny, najmä v oblasti hospodárstva, školstva, kultúry, náboženstva a legislatívy. Túto poslednú oblasť rozoberá detailnejšie štvrtá kapitola, ktorá podáva prehľad o právnych predpisoch majúcich dopad na používanie menšinových jazykov na Slovensku. Okrem samotných legislatívnych predpisov

autor v tejto kapitole pojednáva i o jazykovej praxi v rozličných doménach verejného zivota, vrátane školstva, kultúry a náboženstva.

Piata kapitola sa zaoberá dvojjazyčnosťou rečovej komunity Maďarov na Slovensku: mierou znalosti oboch jazykov, ich prestížou a typmi dvojjazyčnosti. Okrem toho autor podáva prehľad o najdôležitejších varietách, resp. typoch variet maďarského jazyka na Slovensku, ktoré sú súčastou verbálneho repertoáru Maďarov na Slovensku.

Šiesta kapitola prezentuje najdôlezitejšie prejavy bilingvizmu v rečovej komunite Maďarov na Slovensku: výber a striedanie kódov, jazykový nedostatok a jazykovú neistotu, prílišné zovšeobecnovanie a zjednodušovanie, prekračovanie normy, interferenciu a výpožičku, stratu jazyka a jazykovú asimiláciu, ako aj postoje hovoriacich k používaniu bilingválnych variet jazyka.

Krátka siedma kapitola sumarizuje najdôležitejšie faktory, ktoré majú vplyv na zachovanie jazyka, resp. na jazykovú asimiláciu Maďarov na Slovensku.

Ôsma kapitola prezentuje použitú literatúru v poradí jednotlivých kapitol. Po nej nasleduje zoznam použitej literatúry a ako príloha jeden z vyplnených exemplárov dotazníka, ako aj tabuľky obsahujúce 59 gramatických a lexikálnych premenných, s dátami odpovedí respondentov zo Slovenska a z Maďarska. Zväzok uzatvára menný a vecný register.

920 Ft

A magyar nyelvtudomány egyik adóssága, hogy a közelmúltig nem foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel. Határon túli és hazai nyelvészek most elkészítették a környező országok kisebbségi magyar nyelvhasználatának történeti szociolingvisztikai elemzését Trianontól napjainkig. A kutatók azonos szerkezetben tárgyalják a kisebbségi magyarok földrajzi és demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a nyelvekhez fűződő attitűdöket és a nyelvi konfliktusokat, a nyelvi törvényeket, a magyar nyelv szerepét az oktatásban, a közigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A szigorúan nyelvészeti részek a kétnyelvűség hatásait írják le, vagyis a magyarországi magyarok és a határon túliak közti nyelvi azonosságokat és különbségeket elemzik.

A sorozat harmadik kötete Szlovákiáról szól, szerzője Lanstyák István, a pozsonyi Comenius Egyetem tanára.

ISBN 963 379 463 3

920 Ft

A magyar nyelvtudomány egyik adóssága, hogy a közelmúltig nem foglalkozott Trianon nyelvi következményeivel. Határon túli és hazai nyelvészek most elkészítették a környező országok kisebbségi magyar nyelvhasználatának történeti szociolingvisztikai elemzését Trianontól napjainkig. A kutatók azonos szerkezetben tárgyalják a kisebbségi magyarok földrajzi és demográfiai jellemzőit, politikai, gazdasági, kulturális és vallási helyzetét, a nyelvekhez fűződő attitűdöket és a nyelvi konfliktusokat, a nyelvi törvényeket, a magyar nyelv szerepét az oktatásban, a közigazgatásban és a tömegtájékoztatásban. A szigorúan nyelvészeti részek a kétnyelvűség hatásait írják le, vagyis a magyarországi magyarok és a határon túliak közti nyelvi azonosságokat és különbségeket elemzik.

A sorozat harmadik kötete Szlovákiáról szól, szerzője Lanstyák István, a pozsonyi Comenius Egyetem tanára.

ISBN 963 379 463 3
9 789633 794630